

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Aleksandra M. Vulović

**JEZIČKA REFORMA I ODNOS
PREMA POZAJMLJENICAMA
U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU**

Doktorska disertacija

Beograd, 2023.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Aleksandra M. Vulović

**THE LANGUAGE REFORM AND
THE TREATMENT OF LOANWORDS
IN THE CONTEMPORARY
TURKISH LANGUAGE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Александра М. Вулович

**ЯЗЫКОВАЯ РЕФОРМА И ОТНОШЕНИЕ
К ЗАИМСТВОВАННЫМ СЛОВАМ
В СОВРЕМЕННОМ ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ**

Докторская диссертация

Белград, 2023.

Mentor:

Prof. dr Mirjana Teodosijević, redovni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije:

Datum odbrane: _____

Neizmernu zahvalnost dugujem mom mentoru, uvaženoj prof. dr Mirjani Teodosijević, izvrsnom turkologu i pedagogu koja mi je bila uzor tokom studiranja i usavršavanja. Ovom prilikom se zahvaljujem na stručnim savetima, razumevanju, strpljenju, nesebičnoj pomoći i podršci koju mi je uvek svesrdno pružala.

Veliku zahvalnost dugujem poštovanoj prof. dr Kseniji Aykut na svim stručnim, korisnim savetima, razumevanju i dragocenim smernicama koje su mi bile od velike pomoći tokom pisanja disertacije.

Upućujem veliku zahvalnost prof. dr Oktaju Ahmedu koji je prihvatio da bude član Komisije za odobrenje teme, kao i član Komisije za pregled i ocenu doktorske disertacije.

Zahvaljujem se na podršci svim dragim kolegamicama i kolegama turkolozima, poštovanim bibliotekarima Snežani Genčić i Jeleni Anić, kao i našim dragim studentima.

Posebno se zahvaljujem kolegici dr Smiljani Ristić Bojanić na nesebičnoj pomoći, stručnim savetima i bezrezervnoj podršci koju mi je pružala.

Najveću zahvalnost dugujem mojoj porodici, majci, ocu, sestri, bratu, ćerkama i suprugu na neizmernoj podršci i strpljenju koje su mi pružali tokom pisanja doktorske disertacije.

Doktorsku disertaciju posvećujem mojim ćerkama Vidi i Vasiliji.

JEZIČKA REFORMA I ODNOS PREMA POZAJMLJENICAMA U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU

Sažetak

Turski jezik sa svojom bogatom historijom predstavlja neiscrpan izvor za istraživanje. Uzimajući u obzir da je jezička reforma imala najveći uticaj na razvoj turskog jezika odlučili smo da predmet našeg istraživanja bude epoha modernizacije i stvaranje čistog, nezavisnog turskog jezika. Na tom putu dostizanja jezičkog identiteta kao suštinskog dela nacionalnog identiteta, iniciran je pokret jezičkog purizma koji će imati dalekosežne rezultate.

Dijahronijski pristup ovoj temi nam je pomogao da prikažemo potrebu za pokretanjem jezičke reforme u turskom. U prvim poglavljima analiziramo razvojne faze turskog jezika i prve pokušaje pojednostavljenja. Posebnu pažnju posvetili smo islamu čiji su uticaji u velikoj meri bili reflektovani i na jezik.

Primanjem islama, od XI veka u turski jezik se slivaju elementi arapskog i persijskog jezika. Prvobitno su se ti lingvistički uticaji ograničavali na leksički nivo da bi se kasnije širenjem arapskog i persijskog kulturno-umetničkog uticaja strani elementi postali vidljivi i na drugim jezičkim nivoima. Turski jezik vremenom gubi svoje osobenosti i postaje hibridan jezik sačinjen od velikog procenta arapskih i persijskih reči. Nastaje osmanlijski jezik koji predstavlja mešavinu turskog, arapskog i persijskog jezika. Jedna od njegovih osnovnih odlika, pored stranog leksičkog fonda, bilo je i neodgovarajuće arapsko pismo. Ovo pismo nije odgovaralo fonetskom sistemu turskog, pre svega po pitanju vokala kojima je turski jezik bogat. Viševjekovna upotreba arapskog pisma za posledicu je imala mali procenat pismenog stanovništva.

U radu smo težili da detaljno opišemo neophodnost prelaska sa arapskog na latinično pismo i sve poteškoće koje su se prilikom usvajanja novog pisma javljale. Nakon uspešne reforme pisma počinje nova faza osavremenjivanja jezika. U cilju oslobađanja stranog uticaja, mnogi kulturni radnici pokušavaju da probude svest naroda o iskvarenom turskom jeziku. Svi pokušaji su bili bez epiloga sve do perioda Tanzimata kada se konačno pokreće pitanje jezika. Ovaj period reformi doprineo je menjanju toka razvoja turskog, ali opet u pravcu stranog uticaja, ovog puta zapadnog. Francuska je u to vreme bila jedna od najrazvijenijih, pa je njen uticaj zamenio prethodne. Na taj način turski nije dostigao željeni oblik već je i dalje bio u senci drugih jezika.

Period turske istorije kome smo posvetili posebnu pažnju jeste republikanski period. Dolaskom prvog tuskog predsednika na vlast, Mustafe Kemala Atatürka, Turska doživljava preporod. Reformistički način upravljanja državom i širenje turskog nacionalizma umnogome su doprineli stvaranju nezavisnog turskog jezika. Raskidanjem s tradicionalnim načinom života i uspostavljanjem novog, savremenog društvenog poretka, Republika Turska ulazi u krug civilizovanih, modernih država.

Ataturk je od oronulog Osmanlijskog carstva napravio snažnu državu sa svojim nacionalnim identitetom. Postavljajući temelje za osavremenjivanje na svim državnim nivoima, veliku pažnju usmerio je ka rešavanju jezičkog pitanja. Osnovao je Tursko lingvističko društvo s ciljem da se bavi jezikom i sprovodi jezičku reformu. Pokret lingvističkog purizma u turskom je imao neverovatne rezultate. Uprkos protivnicima, jezička reforma, ili kako je Turci nazivaju revolucija, je uspešno sprovedena.

U tezi smo nastojali da hronološkim putem opišemo sve faze kroz koje je turski tokom svoje istorije prolazio. Dotakli smo se i teme odnosa politike prema jeziku i kakav uticaj ona ima na razvoj

jezika. Posebnim osvrtom na pozajmljenice ukazali smo na napore Turskog lingvističkog društva u iznalaženju turskih ekvivalenata radi očuvanja čistog turskog jezika.

Savremene tendencije u turskom ne odstupaju mnogo od drugih jezika kod kojih je takođe prisutan veliki uticaj engleskog jezika. Odupiranje novoj terminologiji je težak proces jer se posredstvom savremenih tehnoloških otkrića u svaki jezik slivaju anglicizmi. Turski lingvisti i članovi Turskog lingvističkog društva naporno rade na smišljanju turskih ekvivalenata, ali i pored toga neretko je prisutna pojava upotrebe stranih termina. Mnogi eminentni turski lingvisti pišu na temu kvarenja jezika i upozoravaju na posledice.

Polazeći od istorijskog stanovišta želeli smo da prikazemo promene koje je turski jezik doživeo. Pored toga analiziranjem savremenih tokova u jeziku cilj nam je bio da ukažemo na zabrinutost lingvista i naučnika za jezik koji je pod sve snažnijim uticajem novih načina komuniciranja i tehnoloških inovacija.

Osnovni cilj rada bio je da se opiše način sprovođenja jezičke reforme i njen uspeh koji se najviše ogleda u dostizanju jezičke nezavisnosti.

Ključne reči: turski jezik, jezička reforma, pokret jezičkog purizma, pozajmljenice, turski ekvivalenti.

Naučna oblast: Lingvistika

Uža naučna oblast: Turkologija

UDK:

THE LANGUAGE REFORM AND THE TREATMENT OF LOANWORDS IN THE CONTEMPORARY TURKISH LANGUAGE

Resume

Owing to its abundant history, the Turkish language represents an inexhaustible source for scientific research. Taking into account the fact that the language reform proved to have a decisive effect on the evolution of Turkish, its modernisation epoch and the consequent formation of pure and independent Turkish language is identified as a topic of this research. In this process of attaining language identity which is an essential part of national identity, a movement for linguistic purism was initiated that would prove to have far-reaching results.

A diachronic approach to this issue has been of great use when explaining the need for initialising linguistic reform in the Turkish language. First chapters analyse stages in the evolution of Turkish language and very first simplification attempts. Particular attention is paid to Islam the impact of which greatly reflected on the language.

Following the adoption of Islam, starting from the 11th century, there was a constant influx of Arabic and Persian language elements into Turkish. Originally, such linguistic impact was restricted to lexical aspect but, with the later expansion of Arabic and Persian cultural and artistic influences, foreign elements became visible in other linguistic aspects as well. Turkish was gradually deprived of its original features, becoming a hybrid language that comprised a great deal of Persian and Arabic loanwords. Ottoman Turkish emerged as a blend of Turkish, Arabic and Persian. One of its main characteristics, apart from the acquisition of foreign lexical fund, was the usage of inappropriate Arabic alphabet. This alphabet was not suited to Turkish phonetic system, primarily due to the vowels which Turkish abounds in. The usage of Arabic script over several centuries had for its consequence a low literacy rate.

This paper attempts to describe in detail the urge for shift from Arabic to Latin alphabet and consequent difficulties that emerged with the adoption of new script. After the successful script reform, a new phase of language modernisation ensued. Aiming to minimize foreign impact, many cultural workers endeavoured to raise awareness of Turkish language corruption. All these attempts proved to be futile before the Tanzimat period, when the language issue was finally tackled. This period of reforms had a decisive impact on the change of direction in which the Turkish language evolved, but the impact again came from abroad, this time from West. France was one of the most developed countries of the time so its influence took a lead. This way Turkish failed to evolve into the wanted form and remained overshadowed by other languages.

A particular attention in the paper is paid to the period of the Republic. Turkey experienced revival when Mustafa Kemal Atatürk rose to power. Reformed state government and Turkish nationalism expansion contributed greatly to the formation of independent Turkish language. The break-up with the traditional *modus vivendi* and a promotion of new, contemporary social system led Turkey into the company of civilized, modern states.

Atatürk transformed the rotten Ottoman Empire into a powerful state with its national identity. Having laid foundations for modernisation of each state aspect, he particularly focused on solving the language issue. He established the Turkish Language Association with an aim to deal with language topics and perform language reform. The linguistic purism movement scored incredible results in the Turkish language. Despite its opponents, the language reform, or, revolution in Turkish words, was successfully carried out.

The paper offers a chronological insight into the stages of Turkish language evolution. The attitude of politics towards the language and its impact on the language evolution is another topic discussed. With particular attention to loanwords, the paper points to the endeavours of the Turkish Language Association to find equivalent Turkish words so as to preserve the pure Turkish language.

Current tendencies in Turkish do not differ much from other languages in which great English language influence is evident. Resisting new terminology is an arduous process since each language has an influx of English words due to modern technological breakthroughs. Turkish linguists and the members of Turkish Language Association work hard to produce Turkish equivalent words, but the usage of foreign terminology nevertheless occurs. Many eminent Turkish linguists write about the process of language degradation, warning of its consequences.

Starting from historical viewpoint, the goal is to indicate the changes that the Turkish language has undergone. By analysing contemporary linguistic tendencies, the paper points to the concerns that linguists and scholars have about the language under increasing influence of new means of communication and technological innovations.

The main goal of the paper is to describe the ways in which the language reform was carried out and its success that reflected most in the language independence.

Keywords: the Turkish language, language reform, the movement for language purism, loanwords, the Turkish equivalents.

Field of scientific expertise: Linguistics

Specific field of scientific expertise: Turkology

UDK

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. JEZIČKI PURIZAM.....	3
3. ISLAMIZACIJA TURAKA I NJEN UTICAJ NA JEZIK.....	8
4. NASTANAK OSMANLIJSKOG JEZIKA.....	10
4.1.1. Periodizacija osmanlijskog jezika.....	13
4.1.2. Odlike osmanlijskog jezika.....	16
4.2. Razlozi za pojednostavljivanje jezika.....	19
5. PRVI POKUŠAJI JEZIČKOG PURIZMA U TURSKOM JEZIKU.....	21
5.1. Period Tanzimata.....	25
5.2. Serveti Funun.....	31
5.3. Fedžri Ati.....	33
5.4. Mlada pera.....	34
6. PERIOD PRE PROGLAŠENJA REPUBLIKE.....	36
6.1. Republikanski period.....	39
7. ATATURK I NOVI ALFABET.....	44
8. TURSKO LINGVISTIČKO DRUŠTVO.....	53
8.1. Ogranci Turskog lingvističkog društva.....	56
9. TERMINOLOGIJA.....	59
10. PRAVOPIS.....	65
11. JEZIČKI PURIZAM U TURSKOM.....	69
11.1. Jezička teorija sunca.....	73
11.1.1. Jezička teorija sunca na delu.....	75
12. STANJE POSLE ATATURKOVE SMRTI.....	77
12.1. Jezički purizam iz ugla F. K. Timurtaša i A. B. Erdžilasuna.....	83
12.1.1. Omer Asim Aksoj i jezička reforma.....	86
13. JEZIČKA REVOLUCIJA.....	90
13.1. NASTAVAK -SAL / -SEL, -AL / -EL.....	93
14. POZAJMLJENICE U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU.....	96
14.1. Pozajmljenice iz arapskog i persijskog jezika.....	98
14.2. Pozajmljenice iz francuskog jezika.....	104
14.3. Pozajmljenice iz grčkog jezika.....	106
14.4. Pozajmljenice iz engleskog jezika.....	110
14.5. Odnos prema pozajmljenicama u književnim delima.....	112
15. SINONIMIJA.....	115

16. SAVREMENE TENDENCIJE U TURSKOM JEZIKU.....	123
17. ZAKLJUČAK.....	127
18. LITERATURA.....	129
19. BIOGRAFIJA.....	135

1. UVOD

Čistunstvo u jeziku, odnosno jezički purizam kao česta pojava u svakom jeziku zauzima posebno mesto u istoriji turskog jezika. Pokret jezičkog purizma koji je zvanično započet za vreme vladavine prvog predsednika Republike Turske, Mustafe Kemala Atatürka, predstavlja potpuno novi pravac i pristup u razvoju turskog jezika koji je bio neophodan kako bi novoosnovana država izgradila i svoj jezički identitet. Po ugledu na način funkcionisanja zapadnih zemalja, modernizacijom na svim poljima, turski jezik se polako vraća svojim osobenostima koje su bile u senci osmanlijskog jezika čija je jedna od osnovnih odlika bila korišćenje arapskog alfabeta neadekvatnog za bogati vokalni sistem turskog jezika. Jezički purizam u Turskoj nije bio sveden samo na osnovne odlike ovog procesa u pogledu odbacivanja stranih reči, pozajmljenica i iznalaženja domaćih ekvivalenata, već predstavlja jednu vrstu lingvističkog fenomena zbog uspešnog i brzog prelaska s arapskog na latinično pismo. Ovaj poduhvat u turskom jeziku nazvan je jezičkom revolucijom (Dil Devrimi). Međutim, i pored velikih napora kulturnih radnika u stvaranju čistog turskog jezika, mnoge strane reči korišćene vekovima posredstvom osmanlijskog jezika duboko su se ukorenile u turskom jeziku. Iz tog razloga i danas u savremenom turskom jeziku procenat stranih reči nije zanemarljiv.

Nekada su dobri trgovinski odnosi sa drugim zemljama ujedno predstavljali i uzrok upliva reči iz jezika tih zemalja, a u sadašnje vreme nova tehnološka otkrića nameću nam korišćenje stručne terminologije koja intenzivno pronalazi svoj put u mnogim jezicima predstavljajući pretnju standardizovanim jezicima. Mnogi naučnici, lingvisti, filolozi, svesni posledica koju nosi nova internet tehnologija i novi načini komuniciranja, daju svoj doprinos time što pišu radove na ovu značajnu temu i trude se da prenesu na mlade naraštaje svest o jeziku i značaju njegovog očuvanja.

Jedan od ciljeva ove disertacije biće da s aspekta lingvističke i vanlingvističke argumentacije ukažemo na potrebu i značaj jezičke reforme turskog jezika s osvrtom na savremene tokove u pogledu zabrinutosti koja vlada među turskim lingvistima u vezi sa trenutnim tendencijama turskog jezika koji teško odoleva prodoru anglicizama. Nažalost, uticaj nove tehnologije je veoma jak i neizbežan iako Turska ima značajnu instituciju, osnovanu s ciljem da očuva turski jezik, Tursko lingvističko društvo (Türk Dil Kurumu) koje se još od svog osnivanja 1932. godine bori za čistotu jezika, ali ne uspeva u potpunosti da stane na put sve učestalijem korišćenju pozajmljenica. Takođe, mnogi drugi faktori imaju velikog uticaja na dalji tok razvoja turskog jezika, a jedan od značajnijih je politički aspekt. Težićemo da prikažemo na koje načine je politička situacija i sam državni aparat uticao na razvoj turskog jezika kao i da odgovorimo na pitanje da li je uloga države presudna za jezik u pogledu njegovog menjanja, stvaranja novih jezičkih kontakata, pritom uticaja drugih jezika, a na kraju i stvaranja i očuvanja jezičkog identiteta.

S ciljem da shvatimo potrebu za jezičkim purizmom turskog jezika, koristeći dijahronijski pristup osvrnućemo se na istoriju turskog jezika, naročito na osmanlijski jezik. Imajući u vidu bogatu istoriju turskog jezika koja se sagledava kroz njegove razvojne faze i mnogobrojne promene kroz koje je prolazio, smatramo da je od velike važnosti istražiti njegovu istoriju, razvoj i tok njegovog menjanja sa potrebnim analizama prilika koje su prouzrokovale njegovo udaljavanje od *čistog* turskog, kao i njegov preobražaj u jezik razumljiv samo određenim krugovima ljudi, što je za rezultat imalo visok procenat nepismenosti. Proces modernizacije na svim nivoima državne uprave, kao i u društvenom, kulturnom i lingvističkom pogledu, iziskivao je mnogobrojne reforme koje su rezultirale stvaranjem novog nacionalnog identiteta, masovnim opismenjavanjem celokupnog stanovništva i sticanjem jezičke nezavisnosti.

U ovoj doktorskoj disertaciji osvrnućemo se i na najznačajniji period istorije Turaka, na period islamizacije. Islamizacija Turaka predstavlja jedan dugotrajan i složen proces koji je uneo promene u svim segmentima, a u najvećoj meri na sociološkom, kulturnom i lingvističkom planu. Nakon završetka usvajanja islama, u XI veku počinje snažan uticaj nove religijske pripadnosti. Imajući u vidu da je islamska doktrina bila rasprostranjena na širokom geografskom prostoru, turski narodi su usvajali religijsku terminologiju koja se zatim ustalila u turskom jeziku i opstala. Na ovaj način

mnoge arapske reči vremenom su postale neodvojiv deo leksičkog korpusa turskog jezika, a s njima i persijske koje su posredstvom bogatog književnog stvaralaštva doprle u turski jezik.

Kada se govori o jezičkom purizmu u turskom, najčešće se posmatra samo period u kom je turski jezik prestao da bude osmanlijski i kada je nastajao pravi turski jezik (*Öz Türkçe*), s odgovarajućim alfabetom i očišćen od velikog broja pozajmljenica. Međutim, rekli bismo da je ovo shvatanje suženo uzimajući u obzir mnoge ranije ideje i pokušaje pojednostavljenja jezika. Te prve ideje i pokušaji jesu manje značajni budući da nisu imali pozitivan ishod, već su ostali upamćeni samo kao neuspeli pokušaj, neostvarena zamisao. Uprkos tome ne bi trebalo zanemariti njihovu ulogu i značaj jer u tim periodima su postavljeni temelji na kojima će se zasnivati jezička reforma.

Osvrnuvši se na prve ideje o pojednostavljenju turskog jezika, koje se javljaju mnogo pre sprovođenja zvanične reforme jezika inicirane od strane Ataturka, pokušaćemo da argumentujemo nužnost pokretanja jezičkog purizma. U velikoj meri očišćen od pozajmljenica i stranih gramatičkih pravila, turski jezik postaje standardizovan jezik dostupan svim slojevima društva, jer purifikacijom turski jezik koji je vekovima bio privilegija intelektualne i vladajuće sredine, sada postaje i jezik naroda, jezik svih Turaka.

Jezička reforma predstavlja prevrat u istoriji turskog jezika, ali i pored svog velikog uspeha nije sprovedena u pravnom i administrativnom jeziku. S tim u vezi možemo zaključiti da je ostala nedovršena budući da u pomenutim oblastima i dalje preovlađuju arabizmi.

Posebnu pažnju posvetićemo republikanskom periodu i Ataturkovim reformističkim principima koji su predstavljali preduslov za stvaranje moderne, nezavisne, laicističke države koja će uključiti novoosnovanu Republiku Tursku u savremene civilizacijske tokove. Na tom putu modernizacije sa sistematski osmišljenim planom reformi i dobrom strategijom njihovog sprovođenja, veliki napor uloženi je za uspostavljanje kulturne i jezičke politike koja će inicirati krucijalne promene ka stvaranju pravog turskog jezika, s odgovarajućim alfabetom i većim udelom turskih reči u leksičkom fondu.

Ono što će takođe biti predmet istraživanja ove disertacije jesu sadašnje prilike u jeziku. Posredstvom novih tehnoloških otkrića, medija, novih načina komuniciranja, u turski jezik prodira strana terminologija koja narušava njegovu leksičku strukturu. Nastojaćemo da objasnimo proces upliva strane leksike i mere koje se preduzimaju kako bi se iznašli ekvivalenti u jeziku primaoca. Pokušaćemo da prodremo u srž ove problematike s osvrtom na nekadašnji uspeh stvaranja turskih ekvivalenata za veliki broj pozajmljenica koje su preovladavale u leksičkom korpusu turskog jezika.

Analizirajući jezik interneta, jezik medija i odabranih književnih dela turskih pisaca potrudimo se da damo detaljan opis turskog jezika pre i posle jezičke reforme, kao i prikaz savremenih tendencija u turskom jeziku. Osvrnućemo se na stavove mnogih eminentnih turskih lingvista poput Hamze Zulfikara, Fejze Hepçilingirler i drugih koji svojom kritikom teksta i radovima nastoje da osveste izvorne govornike da se okrenu svom jeziku, izvornim rečima, izbegavajući moderne pozajmljenice, u najvećoj meri anglicizme.

Tema jezičkog purizma u turskom jeziku kod nas nije obrađena detaljno sve do pojave monografije *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj*. Zahvaljujući doajenu srpske turkologije Mirjani Teodosijević, autoru pomenute monografije, dostupni su nam podaci koji su nam bili osnov i polazna tačka u istraživanju ove teme koja je od izuzetnog značaja za istoriju turskog jezika.

2. JEZIČKI PURIZAM

S istorijskog stanovišta, oduvek su mnoge male države, da bi postale veće, težile ka teritorijalnom širenju. Pripajanje tuđe teritorije nije značilo samo pomeranje granica neke države, već i asimilaciju tamošnjeg, pokorenog naroda. Stapanjem sa drugim narodima, ljudi stupaju u direktnu vezu koja može biti nepovoljna po jezik jedne vladajuće nacije, jer je interferencija neizbežna i sama po sebi utiče na sve aspekte življenja uključujući i jezik.

Iz ovakvog međusobnog delovanja i uticaja nastaje multikulturalnost koja ima svoje pozitivne strane, jer na jednom prostoru koegzistiraju razne etničke zajednice, a kao proizvod toga nastaje jedna bogata kultura u vidu sjedinjavanja različitih kultura. Međutim, s lingvističkog stanovišta svako pripajanje strane teritorije najčešće predstavlja pretnju, početak menjanja jedinstva jednog jezičkog sistema uplivom stranih lingvističkih elemenata.

Kada su nastajale imperije, nastajali su i jezici imperije. Specifičnost tih jezika ogleda se u veštački izazvanoj jezičkoj tvorevini, nastaloj kao posledica različitih, često i nesrodnih jezika. Takav jezik podrazumeva kombinaciju jezika naroda koji žive zajedno i čine imperiju. Da bi neka imperija opstala nameće se pitanje nacionalnog identiteta čiji je vitalan deo jezik. Pitanje nacionalnog identiteta je bilo presudno u pokretanju jezičke reforme turskog jezika. Ističući značaj sticanja nezavisnosti kako državne, tako i jezičke, eminentni turski lingvista Omer Asim Aksoj (Ömer Asım Aksoy)¹ navodi stav velikih državnika: „Turski narod koji ume da sačuva državu i njenu nezavisnost, i jezik treba da oslobodi od okova stranih jezika“, jer je „jezik poput zastave, jedno od obeležja države“ (Aksoj, 1973a: 13).

Jezik je osnovno sredstvo komunikacije i kao osnovno odlika ljudskog bića određuje čoveka „na grupnom ili socioškom planu, kao pripadnika određene društvene zajednice, koja se služi nekim od postojećih jezika“ (Bugarski, 2008: 9). Prema poznatom turskom lingvisti Mehmetu Hengirmenu (Mehmet Hengirmen) „jezik nije sve, ali je osnova svake komunikacije“ (Hengirmen, 2015: 15). Hengirmen jezik upoređuje s ogledalom koje reflektuje naša razmišljanja, osećanja, verovanja i kulturu naglašavajući da je veza jezika, kulture i nacije veoma snažna što potvrđuje rečenicom Napoleona Bonaparte koji je rekao: „Granice Francuske su ona mesta gde se govori francuski“ (Hengirmen, 2015: 15, 31). Većina naučnika koja se bavi jezičkim pitanjima usaglašena je po pitanju odnosa jezika i nacije, jer među njima vlada zajedničko mišljenje da je odnos jezika i nacije izuzetno snažan. Svestan ove činjenice, osnivač Republike Turske Mustafa Kemal Atatürk je jednom prilikom rekao: „Veza između nacionalnog osećaja i jezika veoma je jaka“ (Aksoj, 1973a: 12). Ovu značajnu relaciju, Aksoj objašnjava kroz primer jedinstva, odnosno stava da je jezik neodvojiv deo i obeležje postojanja nacije i da kao takav predstavlja glavni element za obrazovanje nacije (Aksoj, 1973a: 12).

Sušтина svakog čoveka jeste njegovo nastajanje, opstajanje, ali i menjanje što ujedno predstavlja i jednu od najznačajnijih karakteristika jezika. Budući da je jezik društvena pojava, njegove promene su u direktnoj korelaciji sa promenama u društvu, jer se društvo i jezik neprekidno menjaju i razvijaju. Naš istaknutni lingvista Ranko Bugarski smatra da između jezika i društva postoji odnos uzajamne zavisnosti (Bugarski, 2008: 12). Oslanjajući se na ovaj stav možemo reći da opstanak, kao i razvoj ljudske zajednice, u velikoj meri zavisi od jezika jer je on osnovno sredstvo komunikacije među ljudima.

Izazvane domaćim, a najčešće stranim uticajima, promene u jeziku odražavaju jedan prirodan, teško zaustavljiv proces. Na temu promene i razvoja jezika Aksoj iznosi zapažanje da „nijedan jezik nije zaleđeni kalup“ i da se svaki jezik susreće sa mnogim promenama koje se ispoljavaju u okviru sopstvenog sistema nekog jezika, ali i pod uticajem stranih jezičkih sistema i elemenata (Aksoj, 1973a: 17). Dolazeći u kontakt sa višejezičnim populacijama jezici utiču jedni na druge. Taj uticaj može biti jednosmeran ili najčešće uzajaman, koji ishodi prodorom, odnosno slivanjem različitih

¹ Omer Asim Aksoj (1898-1993) je bio član Turskog lingvističkog društva i predsednik Lingvističko-filološkog ogranka. Napisao je značajna dela na temu jezičkog purizma u Turskoj. Neka od tih dela su: *Atatürk ve Dil Devrimi* (1963), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (1968), *Özleştirme Durdurulmaz* (1969), *Dil Gerçeği* (1982). Baveći se politikom dugo godina je bio narodni poslanik.

jezičkih sistema jednog jezika u sistem drugog. Nekada se ta interferencija, odnosno komunikacijsko i kulturno zbližavanje naroda svede samo na pozajmljivanje leksike, ali neretko se usvoje uz leksičku građu fonološka i gramatička struktura jezika davaoca (Bugarski, 2008: 63).

S ciljem da proniknemo u srž lingvističkog purizma, njegove pojave, razvoja i naučnog pristupa, potrebno je izučiti sam pojam *purizam*, šta se pod njim podrazumeva i koje lingvističke procese obuhvata. Da bismo došli do tih saznanja, pristupili smo etimološkoj analizi, a zatim i definicijama lingvističkog purizma zastupljenim u rečnicima, enciklopedijama i knjigama posvećenim ovom procesu. Naišli smo na više izvora koji daju objašnjenje pojma purizam. Navešćemo one najrelevantnije kao uvertiru za dalje izučavanje ovog značajnog lingvističkog procesa koji je „svesno ili nesvesno izveden, rezultat individualnog ili kolektivnog izbora” (Thomas, 1991: 2).

Naziv purizam potiče od latinske reči *purus* u značenju čist, a pojam purizam priznati leksikograf Milan Vujaklija definiše kao „čišćenje jezika od nepotrebnih tuđih reči i rđavih kovanica” (Vujaklija, 1980: 769). Ovakvo poimanje purizma među lingvistima je opšteprihvaćeno, ali jezički purizam kao značajan lingvistički proces se ne može svesti samo na prisutnost pozajmljenica u nekom jeziku, na proces njihovog otklanjanja i zamenjivanja autohtonim rečima, već njegovo definisanje predstavlja kompleksnu temu oslanjajući se na činjenicu da je neizostavni deo u oblikovanju jezičkog identiteta. U svom *Leksikonu stranih reči i izraza* M. Vujaklija pored pomenutog objašnjenja, navodi da je purizam i „preteranost u težnji za čistotom govora, čistunstvo” (1980: 769). Najpotpunije objašnjenje nalazimo u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* u kom autor Rikard Simeon navodi sledeće:

„purizam m < 1. Purus – čist (пуризм / Purismus, Sprachreinheit / purism / purisme / purismo / purismo) – tj. Jezični purizam, čistunstvo u jeziku, jezično čistunstvo; nastojanje oko čišćenja jezika od suvišnih inojezičnih elemenata, a isto tako i od reči i izraza vlastitoga jezika koje imaju prizvuk vulgarnosti, a osobito suzbijanje loših neologizama; ujedno i stvaranje gramatičkih normi kojima se utvrđuje što je u jeziku pravilno i čega se treba držati u dobru govoru i pisanju. U tu svrhu predlaže se kao uzor, koji valja oponašati, jezik djela jednoga ili više pisaca ili jezik i govor nekoga određenog kraja ili razdoblja mz, spr (npr. U hs. Štokavsko narječje, ijekavski ili ekavski govor). U Španjolskoj se u XVIII I XIX st. počeo razlikovati purizam, koji se uglavnom borio protiv uvođenja neologizama, i kasticizam (1. Casticismus), koji je nastojao ponovno uvesti u upotrebu stare jezične izraze, više ili manje zaboravljene spr.” (Simeon, 1969: 234)

Norveški lingvista Endre Brunstad (Endre Brunstad) definiše jezički purizam na više načina, ali kao opštu definiciju navodi da se „lingvistički purizam smatra ideologijom jezičkog planiranja² uključujući otpornost ka stranim elementima” (Brunstad, 2003: 52). Lingvistički purizam podrazumeva standardizaciju jezika uz procese jezičkog planiranja i normiranja jezika. Jezičko planiranje zahteva društveno-političku aktivnost, kroz organizovana stručna i društvena nastojanja u okviru jezičke politike (Bugarski, 2008: 59). Značajan segment svakog jezika čine norme koje obuhvataju sve nivoe jezičke strukture, jer one predstavljaju skup pravila upotrebe jezika i služe kao merilo jezičke ispravnosti, ali kada se te norme pred stranim uticajem naruše i preoblikuju prema drugim stranim jezičkim elementima potrebno je pristupiti jezičkoj standardizaciji kroz proces izgrađivanja jezičkih normi koje moraju biti „stručno oblikovane i društveno prihvaćene“ (Bugarski, 2008: 160, 161).

Mnogi lingvisti u svojim radovima navode stavove lingviste Džordža Tomasa (George Thomas)³ koji je poznat po svojoj monografiji *Lingvistički purizam* (Linguistic purism) u kojoj

² Na turskom *dil planlaması*, a nekada se koristio i termin *dil düzenlemesi* (İmer, 1998:2).

³ Prof. emeritus, slavista koji je pisao i za *Južnoslovenski filolog* (*The Role of German Loanwords in Serbo-Croatian: A sociolinguistic perspective*, LVI, 2000, p. 1215-1228). Bavio se lingvističkim purizmom i napisao je značajnu monografiju *Linguistic purism* koja je dragocen izvor svima koji žele da se bave ovim lingvističkim procesom.

detaljno opisuje nastanak ovog lingvističkog procesa, razvoj i prve početke naučnog pristupa na ovu temu. Ova monografija je prva u svetu posvećena analizi jezičkog purizma (Bugarski, 1996: 20). Cenjeni slavista, poznavalac više jezika, Dž. Tomas hronološki iznosi podatke o prvim naučnim radovima na temu purizma, navodi prve definicije i mišljenja mnogih eminentnih filologa koji su dali doprinos izučavanju lingvističkog purizma.

Imajući u vidu da je proces jezičkog purizma sproveden u norveškom jeziku,⁴ doprinos norveških lingvista u izučavanju lingvističkog purizma je od neprocenjivog značaja. Jedan od njih je Vilhelm Gerdener (Wilhelm Gerdener) čiju definiciju purizma daje Dž. Tomas u svojoj monografiji nazivajući je modernom. Gerdener definiše lingvistički purizam na sledeći način: „Koncept purizma obuhvata različite oblike jezičkog kultivisanja i jezičkog planiranja, koji imaju zajednički cilj da se jezik oslobodi ili bar očuva od stranih uticaja” (Thomas, 1991: 12).

Tomas u svojoj monografiji pored Gerdenerove, daje mnoge druge definicije jezičkog purizma iz kojih izvodi svoju definiciju koju navodimo u celosti:

„Purizam je ispoljavanje želje govorne zajednice (ili nekog njenog dela) da sačuva jezičku formu, ili da je oslobodi od elemenata za koje se pretpostavlja da su strani, ili od drugih elemenata koji se smatraju nepoželjnim (uključujući i one koji vode poreklo od dijalekata, sociolekta i stilova istog jezika). Može biti usmeren ka svim lingvističkim nivoima, ali prvenstveno ka leksikonu. Purizam je, pre svega, aspekt kodifikacije, kultivacije i planiranja standardnih jezika.”

(Thomas, 1991: 12)

Endre Brunstad smatra da ne postoji *čist* jezik ističući osnovnu funkciju jezičkog purizma kroz ideologiju otklanjanja neželjenih elemenata iz jezika revitalizujući domaće elemente čime se postavila osnova za definisanje jezičkih granica i normi naročito za standardizovane jezike (Brunstad, 2003: 52). U vezi sa temom postojanja *čistih* jezika, R. Bugarski takođe smatra da u modernom svetu ne postoje potpuno čisti jezici dok o pojavi strane leksike iznosi mišljenje da su one pokazatelj civilizacije i da se njihovim odbacivanjem jezik ne bi sačuvala, već bi bio osakaćen (Bugarski, 2008: 65-66). Sličan stav zastupa naš eminentni lingvistički stručnjak Ivan Klajn koji prisustvo pozajmljenica u nekom jeziku smatra opravdanim s aspekta upotrebe ukoliko njihovo prihvatanje predstavlja odgovor za neku specifičnu upotrebu i da bi iz tog razloga njihovo izbacivanje bilo jedno od razloga za siromašenje jezika (Ivić, Brborić i dr. 1991: 154).

Čistota jezika se odnosi prvenstveno na leksikon nekog jezika. Prema tradicionalnom shvatanju čistote jezika koje iznose P. Ilić i B. Brborić u svom *Jezičkom priručniku*, jezik je čist ako u njemu nema stranih reči⁵ (Ivić, Brborić i dr. 1991: 33). Izbacivanje stranih reči i njihovo zamenjivanje domaćim jeste osnovni cilj lingvističkog purizma, ali postavlja se pitanje šta se dešava sa onim rečima koje vode poreklo iz drugih jezika, odnosno koji je njihov status, budući da su već asimilirane i kao takve stekle ravnopravnost sa ostatkom originalnog jezičkog korpusa jezika u kojem se nalaze.

Iako strane reči narušavaju jezičku strukturu, one su važne s aspekta bogaćenja rečnika, jer je „[...] važno da jezik bude što bogatiji rečima, da bude kadar iskazati što više značenja” (Ivić, Brborić i dr. 1991: 33). Poželjno je odoleti uplivu stranih reči, ali kada i dođe do toga potrebno je iznaći ekvivalent kako se ta strana reč ne bi odomaćila, opstala i postala sastavni deo leksičkog korpusa jezika primaoca. Odbacivanje stranih reči vezuje se i za nacionalnu svest koja ima direktan uticaj na jezičku politiku i stav prema stranim jezičkim elementima. Ivan Klajn smatra da je pogrešno poimanje purista da su strane reči jedinstveni pojmovi objašnjavajući razliku među njima koja se ispoljava po pitanju odomaćenosti, odnosno prilagođenosti (Ivić, Brborić i dr. 1991: 152). Prema pomenutom

⁴ U Norveškoj je danski jezik bio zvanični pisani jezik do 1815. godine. Nakon što je Norveška postala zasebna država *Landsmal* postaje pisani norveški. Danas postoje dva načina pisanog norveškog jezika, *Nynorsk* – novi norveški, dobio naziv 1929. nakon reformi, a drugi način pisanja je književni norveški *Bokmal*.

⁵ Za strane reči možemo reći i *reči stranog porekla, pozajmice/pozajmljenice, tuđice i varvarizmi* (Bugarski, 1996: 18).

kriterijumu prilagođenosti Klajn ističe da je izvršena podela stranih reči na tuđice i pozajmljenice⁶, a fond pozajmljenih reči deli na dve grupe u koje ubraja reči za koje je neophodna zamena domaćim ekvivalentima i to su provincijalizmi i arhaizmi, dok drugu grupu čine internacionalizmi, reči koje postoje u mnogim jezicima sveta (Ivić, Brborić i dr. 1991: 152).

Upotreba stranih reči je opravdana i pozitivno prihvaćena kada se te reči prilagođavaju zakonitostima jezika naročito s fonetsko-fonološkog aspekta, ali ako je upotreba stranih reči preterana i služi za „pokazivanje više učenosti” (Ćupić, 1996: 5), kao i kada se služimo njima da bismo bili moderni i pismeni po pitanju novih terminoloških pojmova, u tim slučajevima može se reći da takva upotreba nije prihvaćena i pozitivno ocenjena od strane lingvista.

Godine 1996. održan je naučni skup u Subotici na temu leksičkih pozajmljenica. Prilikom ovog naučnog skupa u okviru pozdravne reči koja se nalazi u Zborniku radova pod naslovom „Ne progonimo reči”, tadašnji direktor Instituta za srpski jezik SANU, Drago Ćupić iznosi sledeće mišljenje:

„Strana riječ, pored toga što treba bliže da definiše određeni pojmovni sadržaj (a jezik se bogati unošenjem u njega novih pojmova, i novih leksičkih likova tih pojmova), valja da i obogati i oplemeni jezik koji je prihvata, da ga učini interesantnijim, izražajnijim, pa i suptilnijim i preciznijim, u krajnjoj meri. Ako se, međutim, strana riječ uostalom kao i domaća, prečesto ili pomodno nameće – postoji opasnost da je degradiramo, da joj izmijenimo značenje, a time se jezik ne bogati nego se snižava njegov komunikacijski nivo.”

(Ćupić, 1996: 6)

Većina naučnika strane reči doživljava kao uljeze, strano telo koje će urušiti jedinstvo jezika, ali s druge strane zastupljen je stav da su mnoge strane reči, pogotovo one vezane za terminološke pojmove poželjne jer čine zajednički rečnik koji predstavlja olakšicu u međunarodnoj korespondenciji kao i u napredovanju nauke u svetu (Ilić, Brborić, 1991: 34-35). Te reči su poznate kao internacionalizmi, reči koje su zastupljene najviše u oblastima nauke i tehnike, a pošto uglavnom vode poreklo iz grčkog i latinskog jezika koji je mrtav jezik, ove reči puristima ne predstavljaju pretnju (Ivić, Brborić i dr. 1991: 153). Kod Dž. Tomasa nailazimo na gotovo istovetno objašnjenje internacionalizama i njegove uloge u jezičkom purizmu kao kod prethodno pomenutih mišljenja Klajna, Ilića i Brborića, a to je da internacionalizmi ne predstavljaju pretnju autonomiji i integritetu jezika, već imaju značajnu ulogu u formiranju naučne terminologije i predstavljaju most ka internacionalnoj komunikaciji (Thomas, 1991: 69). Međutim i pored ovakvog shvatanja, postoje mnogi primeri jezičkog purizma usmerenog ka internacionalizmima. Razlog zašto dolazi do toga jeste stav da jezik treba da ima svoju terminologiju, ali i zbog toga što je prisutno nerazumevanje stranih termina od strane naroda (Thomas, 1991: 69).

Mnoge reči su odolele čišćenju jer su se toliko ukorenile u jeziku da ih govornici i ne doživljavaju kao strane, jer i ne znaju za njihovo poreklo. Te reči su najčešće one koje nisu imale adekvatnu zamenu u jeziku domaćina. U nekim jezicima koji su često bili izloženi stranim uticajima, vremenom je uspostavljen sistem kao neka vrsta automatizma prema kojem se novi pojmovi, reči iz drugih jezika, odmah prevode i na taj način se sprečava dalja upotreba stranih reči. Turski jezik je jedan od najboljih primera ovakvog načina funkcionisanja gde je utvrđen kriterijum autoriteta, odnosno postojanje merodavnog tela koje će odlučivati o tome da li je neka reč ili njen oblik pravilan (Ivić, Brborić i dr. 1991: 36). To telo, odnosno institucija u Turskoj jeste Tursko lingvističko društvo (Türk Dil Kurumu)⁷ o čijem nastanku i delovanju će biti reč u daljem radu.

Nastanak jezičkog purizma povezuje se sa procesom standardizacije evropskih jezika koji je otpočeo u XVIII i XIX veku. Nastanak modernih evropskih država bio je uslovljen stvaranjem nacionalnog identiteta. Uporedo sa razvojem evropskih nacija i država nastaje i jezički purizam kao

⁶ Ranko Bugarski smatra da bi pozajmljenicama koje su „već u znatnoj meri odomaćene” više odgovarao termin „domaća reč stranog porekla” (Bugarski, 1996: 19).

⁷ Skraćeno: TDK

sociolingvistički aspekt jezičkog identiteta.⁸ Ovaj aspekt sociopsihološke prirode je značajan jer podrazumeva „stavove samih govornika prema sopstvenom jeziku, na to kako ga ocenjuju i imenuju, uzimajući pri tome u obzir njegove društvene uloge i kulturnu tradiciju, kao i simboličku vezu sa etničkim, konfesionalnim, političkim ili nekim drugim kolektivnim identitetom.” (Bugarski, 1997: 10).

Nakon standardizacije evropskih jezika njihov razvoj od 1550. godine pratio je i razvoj modernog lingvističkog purizma (Brunstad, 2003: 66). Međutim, i dalje su nejasne granice lingvističkog purizma, kao i njegova načela. Među lingvistima ne postoji zajedničko mišljenje o tome šta lingvistički purizam obuhvata, a šta ne, već se purizam definiše s različitih aspekata. Zastupljeno je mišljenje da lingvistički purizam podrazumeva otklanjanje svih neželjenih elemenata, ili samo onih stranih elemenata u jednom jeziku. Neki lingvisti smatraju lingvistički purizam neprihvatljivim, neki ga doživljavaju kao predmet vredan izučavanja, dok neki zauzimaju stav da je lingvistički purizam značajan za očuvanje onih jezika koji su u manjini kao i u procesu standardizacije jezika (N. Langer, A. Nesse, 2012: 607).

Jezičko čistunstvo je jedan standardizovan proces, univerzalna pojava prisutna u svakom jeziku koja se u većoj meri sprovodi nesvesno, spontano, bez nekog posebnog podsticaja i metodološkog pristupa. Razlog zbog čega je to tako jeste činjenica da svaki jezik teži da zadrži svoje osobenosti i odoli uticajima savremene naučne terminologije koja neminovno posredstvom novih razvijenih tehnologija pronalazi put do svih jezika.

Purizam u jeziku kao neophodnost u negovanju jezika može biti „ekstreman, emotivan i militantni purizam“ kojeg odlikuje potpuno čišćenje od svega tuđeg što može predstavljati negativnu stranu purizma koja se odnosi na nacionalizam, šovinizam, ksenofobiju i rasizam (Bugarski, 1996: 20-21). Ovakav purizam je isključiv, nastao kao prethodno valjano osmišljen i organizovan metodološki proces društvenog delovanja na jezik podstaknut odbranom pred stranim uticajima. Veljko Brborić smatra da „svako purističko preterivanje pre će biti predmet za pošalice nego za ozbiljan lingvistički razgovor“ (Brborić, 1997: 342). Kada strani uticaj postane evidentan i predstavlja pretnju da uruši postojeće norme i standarde nekog jezika, menjajući njegovu leksičku i gramatičku strukturu, tada je neophodno započeti proces čišćenja jezika od stranih nanosa, odnosno inicirati sprovođenje jezičkog purizma. Da bi se uspešno započeo i sproveo, proces lingvističkog purizma iziskuje dobro osmišljenu jezičku i kulturnu politiku. To je proces koji se smatra opravdanim, čak i poželjnim, ali pri njegovom sprovođenju treba voditi računa o jezičkoj toleranciji i „kloniti se krajnosti, ali i komotne nebrige“ jer se jezik ne razvija i ne napreduje odbacivanjem svega što je strano, ali ni nekontrolisanim prihvatanjem novog (Bugarski, 2008: 136).

Posmatrano s pozitivne strane, purizam doprinosi obrazovanju, razvoju nacionalnog identiteta prevashodno na kulturološkom i lingvističkom planu.

⁸ Prema Ranku Bugarskom, sociolingvistički aspekt predstavlja jedan od ukupna tri aspekta jezičkog identiteta „strukturalni ili tipološki (kakav je), genetski ili rodoslovni (od čega je postao) i sociolingvistički ili vrednosni (kako se vrednuje)” (Bugarski, 1997: 10).

3. ISLAMIZACIJA TURAKA I NJEN UTICAJ NA JEZIK

Islamizacija Turaka predstavlja jedan od najznačajnijih perioda turske istorije. Kroz svoju bogatu istoriju, Turci su često menjali religije, odnosno verovanja. Od pojave Kokturaka / Gokturaka (Köktürk / Göktürk),⁹ pa sve do primanja islama Turci su usvajali više religija. Bili su sledbenici totemizma, budizma, šamanizma, nestorijanskog hrišćanstva, maniheizma i mazdeizma. Međutim, sva ova verovanja i religije su kratko trajale i nisu ostavile poseban uticaj na život Turaka. Zanimljivo je to što su se uporedo sa smenjivanjem religija smenjivala i pisma kojima su se služili.

Tokom svoje duge istorije, Turci su koristili ukupno osamnaest pisama (Dilaçar, 1964: 170). Pored onih koje su najduže koristili, a to su: orhonsko ili goktursko/koktursko, ujugursko, arapsko i latinično, koristili su u kraćem vremenskom periodu i sogdijsko, kinesko, tibetansko, asirsko, brahmi i druga.¹⁰ Kada je u pitanju ortografija turskog jezika, većina turkologa navodi samo orhonsko, ujugursko, arapsko i latinično iz razloga što su ova pisma u pogledu rasprostranjenosti i vremenskog korišćenja najznačajnija. Jedna od najpoznatijih naučnica među turkolozima, gramatičarima i lingvistima, Zeynep Korkmaz (Zeynep Korkmaz) na pomenuta četiri dodaje i ćirilično, kao jedno od pet najkorišćenijih pisama u istoriji turskog jezika (Korkmaz, 1991: 11). Osvrćući se na sadašnje vreme, Korkmaz izdvaja tri alfabeta najzastupljenija u *Turskom svetu* (Türk Dünyası),¹¹ a to su: arapski, latinični i ćirilični alfabet (Korkmaz, 1991: 11). Međutim, za istoriju turskog jezika i shvatanje potrebe za jezičkim purizmom i reformom najznačajniji je period korišćenja arapskog pisma koji je najduže trajao i ostavio neizbrisiv trag u istoriji turskog jezika.

Prelazak na arapsko pismo vezan je za usvajanje nove religije, odnosno islama. Primanjem islama koje je trajalo od VIII do X veka¹² i njegovim širenjem dolazi do korenitih promena u svim sferama života. Naš poznati orijentalista Rade Božović baveći se temom islama u knjizi *Progonjeni islam* smatra da su za širenje islama prvobitno bili zaslužni arapski trgovci, koji su inače i svojim nomadskim životom bili sposobni misionari (Božović, 2013: 18).

Kuran, doktrina islamske religije, pored religijskog, imao je veliki uticaj na razvoj turskog jezika. Sveta knjiga islama napisana arapskim pismom, za Turke, kao i za ostale pripadnike islamske veroispovesti postaje osnovna religijska knjiga čiji jezik, arapski jezik, postaje zajednički jezik islamske civilizacije (Gencan, 1969: 44). Nakon što se u X veku islamizacija Turaka završila, arapski alfabet je od XI do prve polovine XX veka bio zvaničan alfabet u svim turskim državama počevši od Seldžučke države, Anadoljskih begluka i Osmanlijske imperije (Korkmaz, 1991: 12).

Usvajanje nove religije, predstavlja i novu epohu nekog naroda. Islam je u život Turaka uneo nov način življenja, posvećenost veri, islamu i njegovom učenju. Posredstvom islamske vere nastao je civilizacijski koncept za koji se smatra da je u najširem smislu arapsko-islamski, koncept koji je bio vezan za život na dvoru (Božović, 2013: 13).

Za turski jezik islam je bio početak nove epohe, menjanja izvorno turskog jezika i prilagođavanja jednom sasvim drugačijem glasovnom sistemu. Koliki uticaj je islamska veroispovest imala na jezik govori nam činjenica da mnogi filolozi izučavanju turskog jezika pristupaju s dve vremenske distance koje podrazumevaju turski jezik pre i posle islama.

Poznati turski lingvista i pisac Mustafa Ozkan (Mustafa Özkan) iznosi mišljenje da su se pod uticajem islamske civilizacije turski jezik i književnost razvijali u okviru dve grupe, na dvoru, u medresama, oko ljudi na istaknutim položajima i učenih ljudi, odnosno naučnika gde je književnost

⁹ Kokturci ili Gokturci su 552. godine osnovali prvu nomadsku državu, tačnije Gokturski kaganat (Göktürk Kaganlığı). Goktursko pismo smatra se prvim turskim pismom, a prvi pisani turski spomenici tzv. *Orhonski natpisi* ispisani su gokturskim pismom koje se naziva još i turskim runama.

¹⁰ O svim alfabetima koje su koristili Turci, pogledati u: Dilaçar, A. (1964). *Türk Diline Genel Bir Bakış*. Ankara: TDKY.

¹¹ Geografsko-kulturološki termin nastao krajem XX veka u Republici Turskoj kojim se podrazumevaju svi narodi koji su turskog porekla (Teodosijević, 2013: 307). Vidi u: Teodosijević, M. (2015). *Turski svet: Turci i turski jezici*. Susreti naroda i kultura. Međunarodni tematski zbornik. Kosovska Mitrovica, str. 361-369.

¹² U 8. veku počinje islamizacija turskih plemena, ali islamizacija Turaka dostiže svoj vrhunac u 9. i 10. veku (Đukanović, 1982: 188).

stvorena u ovakvoj sredini kasnije nazvana *Divanskom* (Divan edebiyatı), dok se u neobrazovanoj sredini, među običnim narodom u selima razvijala usmena književnost nastala na temeljima narodnog jezika i kao takva naziva se *Narodna književnost* (Halk edebiyatı) (Özkan, 2010: 105).

Eminentni turski filolog Tahir Nežat Gendžan (Tahir Nejat Gencan) u svojoj gramatici turskog jezika, *Dilbilgisi*, kada govori o bogatstvu turskog jezika ističe da je turski jezik jedan od najstarijih i da bi se njegovo bogatstvo moglo sagledati kroz njegovu istoriju i periode koji su obeležili istoriju turskog jezika (Gencan, 1969: 44). On navodi dva najznačajnija perioda, a to su „turski pre usvajanja islama“ (pre X veka) za koji smatra da je bio čist turski, bez pozajmljenica i „turski nakon usvajanja islama“ (Gencan, 1969: 44). Na osnovu ovakve podele možemo zaključiti da je za istoriju turskog jezika ključni momenat bilo usvajanje islama, a kasnije i arapskog pisma. Viševjekovnom hegemonijom ovog pisma, koje je bilo u upotrebi sve do Republikanskog perioda i prelaska na latinično pismo, počinje sunovrat turskog jezika.

Nekada nomadski narod u stalnoj potrazi za plodnim zemljištem, turski narod postaje vodeća sila koja svojom snagom, ratničkim veštinama, borbenim vladarima predstavlja pretnju svim okolnim narodima. Zaokupljeni širenjem i osvajanjem teritorije, pokoravanjem stranog življa, Turci svoj jezik ne neguju, već on dobija oblik novog, teško razumljivog jezika.

Trgovinska razmena i uspostavljanje dobrih trgovinskih odnosa sa određenim zemljama posebno sa Francuskom, Grčkom i Italijom, uticala je na pojavu spontanog slivanja stranih reči u leksički fond turskog jezika. Pomorski saobraćaj između ovih zemalja iznedrio je mnoštvo novih, stranih termina vezanih za brodogradnju i pomorski saobraćaj. Posledice ovih trgovinskih odnosa i kulturnog zbližavanja s lingvističkog aspekta, naročito u oblasti terminologije primetne su i u savremenom turskom jeziku koji i dalje sadrži ne tako mali broj stranih termina.

Posmatrajući kulturno-umetnički uticaj Istoka, neizostavno je pomenuti uticaj persijske književnosti koja je sa svojim bogatim književnim korpusom u velikoj meri uticala na ostale države sa kojima je bila u bliskom kontaktu. Taj uticaj je bio jak i neizbežan i u turskom jeziku. Prisni odnosi sa Iranom rezultirali su usvajanjem persijskog književnog jezika, a samim tim i usvajanje mnogih persijskih reči i gramatičkih elemenata (Özkan, 2012: 82). Vremenom, turski jezik postaje mešavina najviše arapskih i persijskih jezičkih elemenata, a s aspekta leksike u kasnijim periodima, ne zaostaju već pomenuti uticaji francuskog i grčkog jezika.

Za političku i jezičku istoriju Turaka XIII vek je veoma značajan. U ovom periodu u Anadoliji, a kasnije i u okviru moćnog Osmanlijskog carstva na širokom geografskom prostoru, nastaje novi pisani jezik koji se u sadašnjoj naučnoj literaturi naziva *Turski Turske* (Türkiye Türkçesi)¹³, a kroz istoriju koristili su se razni nazivi - *Türkî*, *Türkî til*, *Türk dili*, *Türkçe*, *Lisan-ı Türkî*, *Türk lisanı*, *Osmanlı lisanı*, *lisan-ı Osmanî*, *lehçe-i Osmani* (Karahana, 2016: 21).

Razvojni tok turskog jezika, od najstarijeg pisanog jezika, gokturskog do savremenog turskog jezika, praćen je društveno-geopolitičkim promenama koje su uzrok postojanja više razvojnih faza kroz koje je turski jezik prolazio „od faze pretpostavljenog altajskog, odnosno tursko-mongolskog jezičkog jedinstva, preko dijalekatskog raslojavanja na više turskih jezika do hibridne transformacije u obličju osmanskog jezika“ (Aykut, 2010: 305).

¹³ Ovaj termin je uveden 1940. godine i odnosi se na turski koji se govori u Republici Turskoj.

4. NASTANAK OSMANLIJSKOG JEZIKA

Najznačajniji period istorije Turaka koji je ujedno i najviše izučen jeste period Osmanlija.¹⁴ Međutim, po pitanju jezika i kulturno-istorijskih spomenika neizostavan je rani period turske istorije koji se vezuje za prve pisane spomenike Turaka – *Orhonske natpise* (Orhon Yazıtları) koji pripadaju periodu Kokturaka/Gokturaka (Köktürk/Göktürk).¹⁵

Ovi najstariji pisani izvori o Turcima pronađeni su 1889. godine u Mongoliji, u slivu reke Orhon po kojoj su i dobili ime. Orhonski natpisi se pominju i pod nazivom *Orhonski spomenici* (Orhon Abideleri/Anıtları) jer su ispisani, odnosno isklesani u kamenu. Pored Orhonskih koji potiču iz VII i VIII veka, postoje i *Jenisejski natpisi* (Yenisey Yazıtları) za koje se još sa sigurnošću ne zna da li su nastali pre Orhonskih. Budući da nisu odoleli vremenu i da su veoma oštećeni nisu predstavljali izvor značajnih tragova o Turcima toga vremena, a samim tim i njihov kulturno-istorijski značaj se ne može uporediti sa Orhonskim.

Pismo kojim su Orhonski natpisi pisani ima više naziva - orhonsko, goktursko, turske rune (Orhon, Göktürk Yazısı, Türk runik yazısı) i veoma je značajno zbog činjenice da je bilo „sasvim podesno i prilagođeno fonetskoj strukturi turskog jezika” (Đukanović, 1982: 187). S lingvističkog aspekta Orhonski natpisi imaju veliki značaj, jer po pitanju stranih reči i elemenata, procenat „stranog“ je veoma mali, neznatan, dok se kasnije prelaskom na ujugursko pismo taj odnos povećava, mada je i tada iznosio oko 10 % (Eker, 2019: 146). Prema D. Aksanu koji se bavio statistikom pozajmljenica od Kokturskog perioda do današnjeg, procenat pozajmljenica u Orhonskim natpisima iznosi manje od 1 %, a kasnije u ujugurskom od 2-5 % s tim što se taj procenat negde povećava i na 12 (Imer, 1998: 37).

Orhonski natpisi su za Turke i njihovu istoriju, a naročito za njihovo etničko ime od neprocenjivog značaja. Naime, to su „prvi turski tekstovi u kojima se spominje ime Turčin (*Türk*) i turski narod, prva istorija Turaka, istorija ispisana na kamenu” (Ergin, 2004: 14). Pored etnonima *Türk*, u Orhonskim natpisima su zastupljene i mnoge druge reči koje i danas čine deo leksičkog fonda turskog jezika. Neke od tih reči su: *gök* (nebo), *Tanrı* (Bog), *ak* (bela boja), *kışi* (osoba), *oğul* (sin), *il* (pokrajina), *gündüz* (obdanica), *işitmek* (čuti), *gelmek* (doći) i druge (Aksan, 2017: 33). Orhonski spomenici se često pominju kada je reč o pismima koja su Turci kroz svoju dugu istoriju koristili, jer je orhonsko pismo bilo odgovarajuće i u skladu s turskim glasovnim sistemom, što nije bio slučaj s arapskim pismom čije je korišćenje trajalo najduže.

Kada su Seldžuci došli u Anadoliju, naselili je i osnovali veliku državu, dotadašnji način života turskog naroda počeo je ubrzano da se menja. Širenje granica države i njen razvoj praćeno je širenjem islama koje prouzrokuje nastanak jednog novog poretka, aristokratski način življenja sultana i njegovih podanika. Uticaj islamske religije počeo je da bude primetan i u nauci, a persijski jezik je postao zvanični politički jezik dvora dok je turski ostao kao jezik običnog naroda i na taj način „pao u drugi plan“ (Orkun, 2018: 34). Značajan turski lingvista i istoričar Husejin Namik Orkun (Hüseyin Namik Orkun) u svojoj knjizi o poreklu naziva *Türk*¹⁶ (turski, Turčin) objašnjava kako je novim poretkom nastalo podvojeno društvo, s jedne strane je bio grad koji je imao svoj gradski jezik, drugačiju muziku, običaje, a s druge strane bili su Turci koji žive na selu, ali koji su očuvali turski jezik, tursku muziku, turski moral¹⁷ dok se u gradu pod arapskim i persijskim uticajem oformilo jedno novo društvo sa novim jezikom, muzikom (Orkun, 2018: 34).

Budući da je period islamizacije trajao dugo, religijska terminologija širila ce među svim turskim plemenima koja su se kasnije okupila i sačinila imperiju, odnosno Osmanlijsko carstvo. Vremenom se taj uticaj usvojene konfesije ograničen na leksički korpus više ne oseća kao stran, već

¹⁴ Početkom Osmanlijskog carstva smatra se 1299. godina kada se Osman, plemenski emir i seldžučki vladar proglasio nezavisnim.

¹⁵ Gokturci su narod koji vodi poreklo od Huna. Vladali su velikim turskim kaganatom u Aziji u periodu od 6. do 8. veka.

¹⁶ Naziv dela na turskom je *Türk Söziinin Aslı*. Prvi put je objavljeno u Ankari 1940. godine.

¹⁷ U svom delu Husejin Namik Orkun ističe da je u selu opstalo sve ono što je izvorno tursko te iz tog razloga ispred jezika, muzike i morala koristi epitet *turski*.

postaje merodavan i neodvojiv deo turske leksike. Nažalost, usvajanje nove leksike je bio samo početak urušavanja turskog jezičkog sistema. Neminovna posledica postojanja velikih imperija nastalih od više nacija, mnogobrojnih društveno-kulturoloških razlika, jeste preobražaj u svim segmentima jedne zajednice. Produkt ovakvih društvenih prilika rezultiranih viševjekovnom interakcijom mnogih nesrodnih nacija jeste osmanlijski jezik kojeg odlikuje „značajna zastupljenost arapskih i persijskih elemenata u leksici i gramatici“ (Aykut, 2021: 83).

Iako je osmanlijski jezik bio zvaničan jezik Osmanlijskog carstva on se najviše koristio na sultanovom dvoru. Ograničen na dvor u okviru kojeg su delovali kulturni radnici, ovaj jezik je bio jezik administracije, religije, kulture i nije bio pristupačan običnom turskom narodu koji je živeo van dvora. Bogato usmeno tursko narodno predanje je uspeo da opstane uprkos svim migracijama, ratovanjima, sukobima i uticajima stranih kultura i civilizacija (Đukanović, 1982: 195). Turski narod i pripadnici nižih slojeva, govoreći neiskvarenim turskim jezikom očuvali su izvorni identitet turskog jezika, a za to su najviše zaslužni narodni pesnici – ozani koji su stvarali na čistom turskom jeziku (Aykut, 2021: 84). Na taj način je usmena tradicija izražena kroz narodne pesme, priče, izraze uspevala da zadrži sve one jedinstvene elemente turskog jezika budući da je govorni jezik odolevao uticaju arapskog i persijskog jezika.

Kao što je već bilo reči o novom načinu življenja koji je nastupio sa stvaranjem Seldžučke države i sve osetnijim uticajem islamske vere, ovakve tendencije usvajanja stranih kulturno lingvističkih elemenata nastavile su se i u periodu Osmanlijskog carstva u kom je bila prisutna podvojenost na društvenom i jezičkom planu. S jedne strane nalazili su se pripadnici sultanovog saraja, jezik državne administracije, verske i gradske elite, a naspram toga nepismeni narod u Anadoliji koji je uprkos svemu stvarao i čuvao bogatu usmenu književnu tradiciju (Marinković, 2008: 14).

Iz navedenih činjenica možemo zaključiti da turski narod nije bio svestan intenziteta stranih uticaja i nije osećao potrebu za bilo kakvim merama kojima bi se zaustavio proces kvarenja turskog jezika. Stoga, mnogi pokušaji pojednostavljenja jezika pre Ataturkove jezičke reforme nisu imali nikakvog odjeka. Međutim, „narodni jezik nigde nije bogat jezik nauke i kulture“ (Aksoy, 1973a: 21). Zahvaljujući narodu usmena književnost jeste opstajala, ali uporedo sa njom razvijala se pismena književnost na dvoru. Pismena književnost je bila privilegija ljudi koji su vladali arapskim pismom, zastupljena na sultanovom dvoru gde su se okupljali pesnici koji su stvarali na osmanlijskom jeziku pod uticajem tadašnje najproduktivnije i najuticajnije persijske književnosti. U to vreme je vladalo mišljenje da turski jezik nije bogat koliko i persijski da bi se pesnički lepo izražavalo. Međutim, T. N. Gendžan iznosi mišljenje da pre usvajanja islama, u periodu do X veka u turskom jeziku skoro da nije bilo stranih reči, a da je uprkos tome narodne pesme odlikovao lep i bogat poetski jezik (Gencan, 1969: 44).

Nastankom Osmanlijskog carstva,¹⁸ kao rezultat dugogodišnje interakcije sa različitim nacijama, nastaje osmanlijski jezik (Osmanlıca/Osmanlı Türkçesi)¹⁹ koji predstavlja proizvod jezičke interferencije. Naziv osmanlijski jezik koristi se za turski jezik koji je bio rasprostranjen na području osmanlijske imperije u periodu od XVI do početka XX veka i to je „jezik velike imperije koji se koristio u književnim, naučnim oblastima i zvanično“ (Ercilasun, 2006: 466). U Enciklopediji islama (İslam Ansiklopedisi), pod odrednicom osmanlijski turski (*Osmanlı Türkçesi*) kao objašnjenje ovog pojma piše da je to „Turski koji se koristio od osnivanja Osmanlijske države do objave Republike“ (Özkan, 2007: 483).

¹⁸ Koristićemo pojam osmanlijsko, jer je pravilniji u odnosu na frekventnije korišćene pojmove osmansko i otomansko. Više o tome: Teodosijević. M. (2009), *Preciznije određeneje pojmova otomanski, osmanski, osmanlijski i turski*. Srpski jezik, 15/1-2, godina XV, Beograd, str. 651-656.

¹⁹ Z. Korkmaz navodi i naziv *Lisân-ı Osmânî* koji je nastao po ugledu na *Millet-i Osmaniyye* (Korkmaz, 1985: 8). Ali Puskuluoglu navodi da je naziv *Osmanlıca* nastao za vreme Tanzimata (Püsküllüoğlu, 2002: 14). A. B. Erdžilasun, takođe navodi da je naziv Osmanlıca počeo da se koristi za vreme Tanzimata i da su ga koristili poznati tanzimatski pisci Ahmet Dževdet Paša (Ahmet Cevdet Paşa), Redžazade Mahmud Ekrem (Recaizade Mahmud Ekrem), dok je Namik Kemal (Namik Kemal) više koristio naziv Türkçe (Ercilasun, 2006: 466).

S aspekta jezičke srodnosti koja se odnosi na genetsku povezanost, osmanlijski jezik je nastao kao spoj jezički nesrodnih jezika. Turski koji je aglutinativan²⁰, bio je u kontaktu sa persijskim koji pripada indoevropskoj jezičkoj porodici i arapskim koji je semitski jezik. Jezici su povezani u vremenu, ali i u prostoru (arealno). Istorijski gledano, delovanje raznih jezika na jednom prostoru je bila česta pojava i iz takve kontaktne srodnosti nastala je i aeralna klasifikacija jezika.²¹ Ova klasifikacija se odnosi na pojavu kada se na jednom prostoru nađu govornici čiji jezici nisu genetski povezani, odnosno nemaju isto poreklo, onda se ispoljavaju zajedničke osobine koje su posledica dugotrajnog kontakta (Bugarski, 2008: 47). Iz ovakvog aeralnog kontakta nastao je osmanlijski jezik.

Pokoravanje mnogim religijskim terminima i rečima iz Kurana predstavljalo je početak jedne nezaustavljive asimilacije stranih reči koja je u zavisnosti od intenziteta uticaja bila u stalnom porastu. Uz takve nepovoljne jezičke prilike, uvođenjem arapskog pisma počinje da opada procenat pismenog stanovništva. Turski jezik postaje osmanlijski jezik - „hibridna tvorevina turskog, arapskog i persijskog jezika“ (Teodosijević, 2004: 17).

Većina turkologa je usaglašena oko toga kakav je osmanlijski jezik bio, pa tako i Suer Eker (Süer Eker), poznati turski lingvista, kao i prethodno citiran stav M. Teodosijević, smatra da je osmanlijski jezik nastao mešanjem arapske, persijske i turske leksike, kao i njihovih gramatičkih pravila i zbog toga je to bio „hibridan²² i veštački jezik, tačnije jedan žargon“ (Eker, 2019: 108).

Značajni turski lingvisti Zeynep Korkmaz i Ali Puskuluoglu (Ali Püsküllüoğlu)²³ za osmanlijski jezik ističu da je to bio jedan trostruki, trojni (üçlü bir dil) jezik, jer je predstavljao mešavinu tri jezika (Korkmaz, 1985: 5; Püsküllüoğlu, 2002: 15).

U izdanju Turskog lingvističkog društva prevedeno je s arapskog delo autora Marufa er-Rusafija (Ma'rûf er-Rusâfi)²⁴ u kom se bavi rečima arapskog porekla koje su se asimilovale u osmanlijskom jeziku, njihovom etimologijom i upotrebom, a u predgovoru analizira osmanlijski jezik za koji ističe da je „mešavina nastala od tri, čak četiri jezika“ (Rusâfi, 2015: 11). Međutim, autor ne navodi koji bi to četvrti jezik bio, a jedino smo kod njega naišli na ovako definisan osmanlijski jezik koji uključuje postojanje i četvrtog jezika.

Osmanlijski jezik je nastao kao posledica dugotrajnog jezičkog kontakta u kom je preovladao uticaj arapskog i persijskog. Prema A. Puskuluoglu nastao je „veštački jezik“ koji je napravio razdor između narodnog, govornog i jezika na dvoru (Püsküllüoğlu, 2002: 14). Ovakav jezik koji je izgubio svoja osnovna obeležja postaje privilegija učenih ljudi, jezik nerazumljiv narodu, „jezik manjine, jedan žargon intelektualaca“ (Aksoy, 1973a: 13). Interesantno je to što pored S. Eker i O. A. Aksoja i I. Ortajli za osmanlijski smatra da to nije jezik već „birokratski žargon“ (Ortaylı, 2018: 355).

Upoređujući osmanlijski jezik sa narodnim turskim jezikom, Jasna Šamić²⁵ navodi da osmanlijski jezik „predstavlja veštačku strukturu, jezik privilegovane klase, neka vrsta zvaničnog i svečanog idioma“ (Šamić, 1979:103).

Poznati hrvatski turkolog Ekrem Čaušević osmanlijski jezik naziva „elitnim književnim jezikom“ (*Fasih Türkçe* „elitni (visoki) turski“) u kojem prisutnost arapskih i persijskih reči iznosi 90% (Čaušević, 1996: 12). Ugledni engleski lingvista Džefri Luis (Geoffrey Lewis) baveći se jezičkom reformom turskog jezika, koju naziva „katastrofalnim uspehom“²⁶ ističe da je osmanlijski

²⁰ „Kod aglutinativnog tipa morfemski sastav reči je proziran, jer se jasno vide identitet i granice pojedinih „nalepljenih“ morfema, što olakšava morfološku analizu.“ (Bugarski, 2008: 111).

²¹ Na temu aeralne klasifikacije i balkanskog jezičkog saveza pisala je Ksenija Ajkut u radu *Turski – netipičan balkanski jezik* (2021).

²² Mnogi turkolozi koriste reč „hibridni“ (tur. *melez*), jer je to bio jezik koji je nastao pod jakim uticajem arapskog i persijskog jezika i koji je imao najmanje turskih elemenata.

²³ Ali Puskuluoglu (1935-2008) je poznati turski lingvista, leksikograf, leksikolog, pisac, pesnik. Priredio je veći broj rečnika od kojih se ističe *Öz Türkçe Sözlük* (Rečnik čistog turskog jezika, 1966.)

²⁴ Naziv dela je: *Yabancı Ağzlı Konuşma Bozukluklarına Reddiye*.

²⁵ Jasna Šamić (1949) je orijentalista, pisac i prevodilac. Čerka je poznatog jugoslovenskog naučnika Midhata Šamića koji je ostao poznat po knjizi *Kako nastaje naučno delo* (1977).

²⁶ Geoffrey Lewis je priznati engleski profesor turskog jezika koji je napisao više knjiga o turskom jeziku i Turskoj. Među njegovim najznačajnijim delima izdvajamo gramatiku turskog jezika (*Turkish Grammar*) kao i knjigu o jezičkom purizmu (*The Turkish Language Reform A Catastrophic Success*) koje predstavljaju neizostavnu literaturu svakog turkologa.

jezik bio mešavina turskog, arapskog i persijskog jezika i da je to bio jezik administracije i književni jezik koji je za običan narod bio teško razumljiv (Lewis, 1999: 8).

Prema M. Teodosijević osmanlijski jezik koji je bio u upotrebi od 13. veka²⁷ da bi se pravilno koristio iziskivao je prethodno učenje i savladavanje arapskog pisma i osnovnih gramatičkih pravila arapskog i persijskog jezika (Teodosijević, 1995: 35). M. Teodosijević, takođe ističe da je usled nedostatka pravila za pisanje arapskih reči, bilo neophodno učenje napamet²⁸ i da je to prouzrokovalo pad pismenosti koje je početkom dvadesetog veka iznosilo deset procenata (Teodosijević, 1995: 35).

Opisujući osmanlijski jezik i ističući njegovu komplikovanu strukturu izraženu kroz sjedinjavanje leksike, gramatike i sintakse tri jezika, Zija Gokalp (Ziya Gökalp) ovom jeziku daje interesantan naziv *osmanlijski esperanto* (*Osmanlı Esperantosı*) (Gökalp, 2018: 120).

Izučavajući osmanlijski jezik, M. Ozkan ga naziva jezikom kulture i posebnu pažnju pridaje samom terminu *Osmanlıca/Osmanlı Türkçesi* za koji smatra da je do današnjeg dana korišćen u različitom kontekstu:

„a) Jezik kojim su govorili i pisali Turci koji su živeli u okviru granica Osmanlijske države od njenog osnivanja 1299. do proglašenja Republike 1923. godine.

b) Pisani jezik koji se za vreme Osmanlijske imperije vremenom udaljavao od govornog jezika, ispunjen arapskim i persijskim rečima i izrazima i koji je bio okrenut samo visokom staležu ljudi.

c) Jezik koji nije odgovarao s gledišta „jednostavnog turskog“ ili „izvornog turskog“, jezik u kom su se koristile arapske i persijske reči.

d) Turski pisan arapskim slovima.“

(Özkan, 2010: 115)

Pisani jezik²⁹ je vremenom sve više poprimao persijske i arapske gramatičke elemente i time je bio razumljiv samo onima koji su savladali arapsko pismo i koji su pisali takvim izmenjenim jezikom. Pored toga što postaje nerazumljiv narodu, osmanlijski jezik stvorio je jaz između pisanog i govornog jezika. Osmanlijski jezik u pisanoj formi koji je nastao u okviru sultanovog dvora i medresa, udaljavao se od govornog jezika i nasuprot činjenici da je bio zvanični jezik, on je postao jezik ograničen na pojedine klase ljudi, odnosno kako ga Tahsin Banguoglu (Tahsin Banguoğlu) naziva to je bio „jezik klase“ (sınıf dili) (Banguoğlu, 2011: 17). Poput T. Banguoglua, Eker smatra da je osmanlijski jezik bio više jezik odabranih, jezik klase, nego jezik nacije i naroda (Eker, 2019: 107).

4.1.1. Periodizacija osmanlijskog jezika

Početak osmanlijskog jezika povezuje se sa završetkom islamizacije Turaka. Kao što smo već istakli, islamizacija Turaka unela je promene na svim poljima, pa tako i u jeziku. Primanjem islama, Turci su primili i alfabet kojim je napisana Sveta knjiga muslimana, odnosno Kuran. Usvajanjem ovog neadekvatnog pisma započete su promene u turskom jeziku koje su bile spore do jednog određenog trenutka. Naime, te promene su se prvobitno ogledale u ortografiji, odnosno u pisanom

²⁷ Postoje različita mišljenja o tome kada je počeo period osmanlijskog jezika. Prema Z. Korkmaz to je period od XVI do kraja XX veka (Korkmaz, 2019: 83), dok M. Ergin smatra da je period osmanlijskog jezika trajao od kraja XV do XX veka (Ergin, 2012: 18). S. Eker beleži da je osmanlijski jezik bio u upotrebi od osvajanja Istanbula 1453. do 1923. godine (Eker, 2019: 106). T. Banguoglu navodi XIII vek kao početak osmanlijskog jezika, tačnije od 1250. godine (Banguoğlu, 2011: 16-17). A. Dilačar, kao i T. Banguoglu smatra da je period osmanlijskog jezika počeo u XIII veku (Dilačar, 1964: 136)

²⁸ U delu *Yazı Devriminin Öyküsü* Sami N. Özerdim (Sami N. Özerdim) objašnjava da su se reči morale učiti napamet i ako neku reč ne znamo možemo je pročitati na više načina, budući da se vokali nisu beležili. On daje primer reči *mükemmel* koja se arapskim pismom pisala kao “mkml” (Özerdim, 1978: 16).

²⁹ Književni jezik (Edebiyat dili) se više pominje kao pisani jezik (yazı dili). Za vreme osmanlijskog jezika razvijao se kao jezik umetnosti (sanat dili), nije imao dodirnih tačaka sa govornim jezikom, a njegova osnovna odlika je bila to što je obilovao pozajmljenicama (Tulum, 2014: 5).

jeziku. Vremenom, iz veka u vek pisani jezik poprima osobine jednog zamršenog jezika kao posledica mešanja leksičkih i gramatičkih elemenata turskog, arapskog i persijskog jezika.

U XI veku, kada su turski narodi prešli na arapsko pismo u turskom jeziku je udeo stranih reči bio neznatan što potvrđuje tvrdnja T. N. Gendžana da je u poznatom delu *Kutadgu Bilig* (Znanje koje donosi sreću)³⁰ bilo veoma malo stranih reči,³¹ a da je s razvojem divanske književnosti u XV veku počelo ubrzano slivanje stranih reči i gramatičkih elemenata brzinom poplave (Gencan, 1969: 45).

Kutadgu Bilig, delo koje je napisao Jusuf Has Hadžib (Yusuf Has Hacib) u XI veku, tačnije 1069-1070. godine, predstavlja prvo veliko delo turske književnosti koje svedoči korišćenju turskog kao naučnog jezika u XI veku (Ercilasun, 2005: 293). Oslanjajući se na ove činjenice možemo reći da je do primanja islama i prelaska na arapsko pismo, turski jezik imao svoj normalni razvojni tok. Shodno tome, mnogi filolozi se pitaju u kom smeru bi se turski jezik razvijao da nije potpao pod uticaj islama. Međutim, taj uticaj je bio spor, ali dugotrajan.

Nakon primanja islama i usvajanja arapskog pisma, proces menjanja turskog jezika, razvoj veštačkog, osmanlijskog jezika bio je spor do polovine XV veka, a onda od druge polovine XV veka nastupa period ubrzanog menjanja i to najviše u gradovima gde su se nalazile velike medrese (verske škole), u gradovima koji su bili centri nauke i kulture, u Istanbulu, Bursi i Jedrenu (Tulum, 2014: 5). Ovakve promene u jeziku koje su nastajale najpre u razvijenim gradskim centrima veoma brzo su se širile i doprle do svih slojeva društva. Taj „gradski jezik“ je vremenom sve više uticao na narodni jezik. A. Puskuluoglu kada opisuje period menjanja turskog jezika, navodi stav poznatog švajcarskog lingviste, utemeljivača moderne lingvistike, Ferdinanda de Sosira (Ferdinad de Saussure) „Iako se neki jezik u dugom vremenskom periodu malo promeni, desi se da samo kroz nekoliko godina doživi velike promene“ (Püsküllüoğlu, 2002: 13). Ovo zapažanje uvaženog lingviste A. Puskuluoglu povezuje s turskim jezikom i njegovim istorijskim razvojem iz razloga što podseća na razvojni tok turskog jezika i na proces njegovog menjanja za koji je karakteristično to što su promene u turskom jeziku bile spore, sve do određenog trenutka, do XVI veka, kada se beleži porast upliva stranih reči i upotreba novih, stranih gramatičkih elemenata.

Mnogi naučnici smatraju XI vek početkom osmanlijskog jezika, ali postoje i oni prema čijem mišljenju formiranjem Osmanlijskog carstva 1299. godine počinje i period osmanlijskog jezika. Većina smatra da je osvajanjem Istanbula 1453. godine započeo i period osmanlijskog jezika. Među njima je Z. Korkmaz koja ovaj period nakon osvajanja Istanbula i novih poduhvata sultana Mehmeda Fatiha koji je otvarao medrese i „još više oživeo naučni i kulturni život“ naziva „zamkom“ koja je ubrzala razvoj protiv turskog jezika (Korkmaz, 2019: 79).

Ono što treba istaći jeste to da je među turkolozima najčešće zastupljeno mišljenje da je osmanlijski jezik nastao usvajanjem islama i arapskog pisma, a da je do najvećih promena došlo u XVI veku.

Prema Ahmetu Bidžanu Erdžilasunu (Ahmet Bican Ercilasun),³² u XVI veku počinje period osmanlijskog turskog koji se koristio kao književni jezik na prostoru vladavine Osmanlija sve do početka XX veka (Ercilasun, 2006: 457).

Osmanlijski jezik je od svog nastanka pa do otpočinjanja jezičke reforme, kroz svoju devetovekovnu upotrebu prolazio kroz razne faze. Periode osmanlijskog jezika karakteriše udeo stranih elemenata i poprimanje jednog novog jezičkog izraza. Premda su zastupljena neslaganja oko vremenskog određivanja početka osmanlijskog jezika, periodizacija nije precizno utvrđena. Mnogi

³⁰ Danas postoje tri primerka, nazvani prema mestu gde su nastali, u Heratu, Egiptu i Ferganu (Herat, Misir, Fergana nüshaları) (Ercilasun, 2006: 295). Interesantan je podatak da još nije utvrđeno da li je ovo značajno delo pisano arapskim, ili ujugurskim pismom, jer je samo jedan od primeraka napisan ujugurskim pismom (Caferoğlu, 1984: 179). Jusuf Has Hadžib ističe da je delo napisao na turskom, ali ne pominje na kom pismu zbog toga se vodila polemika kojim alfabetom je napisan izvorni primerak (Ercilasun, 2006: 312). Prema A. B. Erdžilasunu primerak koji se nalazi u Heratu je pisan ujugurskim pismom iz razloga što je u prvoj polovini XV veka u Turkistanu nastupila renesansa koja je imala uticaja sve do Osmanlijske države, tačnije do Edirnea gde je čak sin sultana Murata, Mehmed Fatih učio ujugursko pismo.

³¹ Prema statistici D. Aksana procenat pozajmljenica iznosio je 1,9 % (Imer, 1998: 37).

³² Ahmet Bidžan Erdžilasun (1943) je poznati turkolog, lingvista i pisac. Protivio se ekstremnom purizmu zastupajući stavove pristalica umerenog purizma.

turkolozi su se bavili pitanjem periodizacije osmanlijskog jezika i zastupljeno je više različitih mišljenja. Navešćemo one najznačajnije.

Prema Agopu Dilačaru (Agop Dilaçar)³³ postoje tri perioda osmanlijskog turskog. Kao prvi pominje seldžučki turski (Selçuk Türkçesi) od XI do XIII veka, a paralelno s njim da je u XIII veku bio i osmanlijski turski, poznat kao stari osmanlijski (Eski Osmanlıca), ali da je to pogrešan naziv i da treba da glasi stari anadolijski turski (Eski Anadolu Türkçesi) koji je trajao do polovine XV veka, a zatim sledi srednji osmanlijski (Orta Osmanlıca) do Tanzimata (1839) i od 1840. je novi osmanlijski (Yeni Osmanlıca) (Dilaçar, 1964: 137-138).

T. Banguoglu izdvaja tri perioda:

1. Stari osmanlijski (Eski Osmanlıca) od 1250. do 1450. godine, po pitanju turskih reči bogat jezik.

2. Srednji osmanlijski (Orta Osmanlıca), jezik preplavljen arapskim i persijskim rečima, izrazima i gramatičkim elementima, jezik nerazumljiv narodu (1450-1840).

3. Novi osmanlijski (Yeni Osmanlıca) jezik pod uticajem zapada, plodonosan, ali i dalje jezik klase bez mogućnosti da postane narodni jezik (1840-1910).

(Banguoğlu, 2011: 16-17)

S. Eker daje sledeću periodizaciju osmanlijskog jezika:

1. Stari anadolijski turski (Eski Anadolu Türkçesi)³⁴, od 1071. godine do raspada Seldžučke države

2. Stari osmanlijski (Eski Osmanlıca) od XV veka kada je osmanlijski jezik postaje državni jezik.

3. Srednje osmanlijski (Orta Osmanlıca), počinje osvajanjem Istanbula.

4. Kasni osmanlijski (Geç Osmanlıca) od XIX veka, posebno od perioda Tanzimata.

(Eker, 2019: 113)

Prema prizatom turkologu, prevodiocu Orhonskih natpisa na savremeni turski jezik, Muharemu Erginu (Muharrem Ergin) osmanlijski jezik predstavlja drugi period zapadnog turskog jezika (Batı Türkçesi) u trajanju od kraja XV do početka XX veka (Ergin, 2012: 18). S aspekta stranih elemenata, osmanlijski jezik u okviru svog trajanja sastoji se iz tri perioda:

1. Kraj XV do kraja XVI veka, prvi period osmanlijskog jezika kada je arapska i persijska leksika počela da se usvaja.

2. Od kraja XVI do sredine XIX veka. Ovaj period odlikuje kompleksna struktura jezičkog sistema formirana od arapskih i persijskih lingvističkih elemenata.

3. Poslednji period traje od sredine XIX do početka X veka, tačnije do tanzimatskog perioda kada se nazire kraj osmanlijskom jeziku, jer počinju promene koje će biti uvertira za jezičku reformu u republikanskom periodu.

(Ergin, 2012: 19, 20)

Istaknuti turski naučnik, poznavalac jezika i književnosti, Faruk Kadri Timurtaş (Faruk Kadri Timurtaş)³⁵ tokom svog naučnog rada detaljno se bavio temom osmanlijskog jezika. Timurtaş smatra da osmanlijski jezik čine razni periodi, ali ističe sledeće:

³³ Agop Dilaçar (1895-1979) ili Agop Martanyan je bio poznati lingvista, poreklom Jermenin. Kao član Turskog lingvističkog društva aktivnim učesćem u procesu jezičkog purizma privukao je Ataturkovu pažnju koji mu je dodelio prezime Dilaçar.

³⁴ Poznat i pod drugim nazivom Eski Oğuz Türkçesi (Stari oguski turski).

³⁵ Faruk Kadri Timurtaş (1925-1982) je bio protivnik jezičkog purizma. Njegovo pravo prezime je Demirtaş (Demirtaş), ali ga je 1953. godine promenio u Timurtaş (Timurtaş).

1. Stari osmanlijski za koji navodi nazive: Eski Osmanlıca, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi i predstavlja period osmanlijskog jezika od seldžučkog perioda do kraja XV veka.
2. Klasični osmanlijski od početka XVI do druge polovine XIX veka.
3. Novi osmanlijski koji nastaje nakon tanzimatskog perioda kada se razvio književni jezik.

Nakon ove podele kao krajnji stupanj u razvoju jezika pominje savremeni (moderni) turski Turske (Modern Türkiye Türkçesi) koji predstavlja sadašnji govorni i pisani jezik.

(Timurtaş, 1980: 36-37)

Uvaženi turski lingvista Dogan Aksan (Doğan Aksan) smatra da se naseljavanjem Anadolije³⁶ u XIII veku razvio jedan novi pisani jezik, stari anadolijski turski (Eski Anadolu Türkçesi), koji je trajao do kraja XV veka, a nakon njega predstoji period osmanlijskog jezika, do početka XX veka, odnosno do početka jezičke reforme (Aksan, 2017: 55).

A. Puskuluoglu navodi da lingvisti osmanlijski jezik dele na tri dela ne navodeći periode trajanja: staroosmanlijski, srednjeosmanlijski i novoosmanlijski (Püsküllüoğlu, 2002: 14).

U Enciklopediji islama M. Ozkan opisuje faze kroz koje je prolazio osmanlijski jezik u pogledu gramatičke strukture i vokabulara i s tim u vezi navodi tri perioda osmanlijskog jezika:

1. Početni period (Başlangıç Dönemi) u trajanju od XIII do XV veka poznat kao stari turski Turske (Eski Türkiye Türkçesi), stari anadolijski turski (Eski Anadolu Türkçesi), stari osmanlijski (Eski Osmanlıca), stari oguski turski (Eski Oğuz Türkçesi) koga odlikuje jednostavan turski.
2. Klasičan period (Klasik Dönem) trajao je od osvajanja Istanbula, od XV do sredine XIX veka. U ovom periodu uticaj arapskog i persijskog jezika je bio najintenzivniji, a ogleda se u činjenici da je tada turski poprimio odlike koje su dovele do nastanka osmanlijskog jezika.
3. Period preporoda (Yenileşme Dönemi), od sredine XIX do početka XX veka. Period u kom se javlja uticaj Evrope koji potiskuje tradicionalni, ustaljeni arapsko-persijski kulturni i jezički uticaj.

(Özkan, 2007: 483-485)

U periodu *Tanzimata* dolazi do polemisanja o nazivu jezika. Počinju da se iskazuju mišljenja o tome da naziv *osmanlijski* nije odgovarajući. Ali Suavi (Ali Suavi), turski političar, novinar, reformator, prvi koji je zauzeo nacionalni stav po pitanju jezika, protivio se nazivu *osmanlijski jezik* kao što su i Sulejman-paša (Süleyman Paşa) i Şemsedin Sami (Şemsettin Sami) koji je 1881. godine u jednom svom članku o osmanlijskom jeziku izneo mišljenje da naziv *osmanlijski jezik* nije prikladan ističući da je „[...] naziv ljudi koji govore ovim jezikom su Turci, a njihov jezik je turski“ (Lewis, 1999: 14-17).

Pitanje naziva jezika regulisano je zakonom i to prema članu 18 Zakonika iz 1876. godine kada se umesto osmanlijski usvaja naziv *turski* (Lewis, 1999: 16).

4.1.2. Odlike osmanlijskog jezika

U prethodnim potpoglavljima pomenuli smo neke osnovne odlike osmanlijskog jezika i pokušali da prikazemo mišljenja pojedinih eminentnih turkologa u vezi s periodizacijom ovog jezika. Da bismo shvatili zašto su se s vremena na vreme javljali pokušaji pojednostavljenja jezika i da bismo odgovorili na pitanje da li je jezička reforma bila neophodna, smatramo neophodnim analiziranje

³⁶ Turci Oguzi su (Oğuz Türkleri) zajedno sa turkmenskim plemenima u prvoj polovini XI veka iz Azije prešli u Anadoliju i naselili je (Aksan, 2017: 45).

ovog jezika, u literaturi poznatijeg kao hibridni, veštački, zamršeni jezik. Oslanjajući se na stavove većine naučnika, pretežno turkologa, možemo reći da usvajanje arapskog pisma predstavlja uvjetu za nastanak osmanlijskog jezika. Njegov nastanak, kao i njegov razvoj uvek je bio u neposrednoj vezi s geopolitičkim promenama. Budući da su vladari Osmanlijskog carstva oduvek imali tendenciju ekspanzije, oformili su moćnu državu, ali je ta moć bila usmerena samo na jačanje državnog aparata dok je jezik bio zanemaren.

Jedna od najznačajnijih odlika ovog jezika jeste njegov alfabet koji nije odgovarao turskom fonetskom sistemu. Premda su u istoriji turskog jezika korišćeni mnogi alfabeti, za njih je bilo karakteristično da su bili odgovarajući, čak je i najstarije tursko pismo, goktursko, prema istraživanjima, bilo podesno i u potpunosti odgovaralo turskom fonetskom sistemu, dok je arapsko koje se najduže koristilo najmanje odgovaralo specifičnom glasovnom sistemu turskog jezika i zbog svoje viševekovne upotrebe simboliše početak stvaranja osmanlijskog jezika.

Usvojeno arapsko pismo, koje je konsonantske prirode sa svojih 28 konsonanata nije bilo u skladu sa turskim glasovnim sistemom kojeg odlikuje njegov bogati vokalni sistem koji broji osam vokala. Arapsko pismo koje su Turci koristili devet vekova, nije bilo izvorno arapsko pismo već je predstavljalo prilagođenu verziju od 32 slova. Tu adaptiranu verziju odlikovalo je dodavanje pojedinih konsonanata koji nisu bili deo arapskog glasovnog sistema, a činili su neodvojiv segment turske fonetike. Da bi se ove razlike premostile bilo je potrebno u usvojeni arapski alfabet dodati nepostojeće konsonante i to po ugledu na persijski alfabet. Na taj način su na postojeće arapsko pismo od 28 grafema, pridodati konsonanti koji čine turski i persijski fonetski sistem, a to su *p, ç, j, g* (Gencan, 1969: 18). Iako delimično prilagođeno, prelazak na ovo neadekvatno pismo produbilo je već postojeću slabost turskog jezika nad stranim uticajima. Već na početku se znalo da je arapski alfabet neodgovarajući, a kasnije su te razlike u fonetskoj i fonološkoj strukturi turskog i arapskog jezika bile primetnije.

Prevažodno se uticaj arapskog i persijskog jezika svodio na ortografski nivo, a onda se proširio na leksički korpus, da bi na kraju dostigao svoj vrhunac prodirući u unutrašnji sistem jezika, odnosno njegove gramatičke strukture.

Pored nekompatibilnosti arapskog pisma sa turskim, pravopisna pravila su takođe predstavljala jednu od suprotnosti između ova dva nesrodna jezika. Baveći se različitostima i neusklađenostima po pitanju fonetskog sistema i pravopisnih normi, Nedžmetin Hadžieminoğlu (Necmettin Hacıeminoğlu) navodi 11 osnovnih razlika:

1. Turski jezik ima osam vokala, a arapsko pismo samo tri što je predstavljalo poteškoću pri pisanju. Zbog nedostatka ortografskih znakova za sve vokale turskog jezika, tri arapska slova su zamenjivala osam vokala. Vokali *A* i *E* obeležavali su se slovom elif. Za *I* i *İ* slovo *y*, a za vokale *O*, *Ö*, *U* i *Ü* zamenu je vršilo slovo *vav*.
2. Arapsko pismo je specifično po pitanju pozicije slova. Svako slovo arapskog alfabeta ima tri ortografske varijante uzimajući u obzir mesto na kom se nalazi u reči, razlikuju se slova koja se pišu na početku, sredini i kraju reči što je dodatno otežavalo pisanje.
3. U arapskom alfabetu postoji više konsonanata, odnosno grafema za glasove koji se u turskom obeležavaju jednom grafemom. U zavisnosti od izgovora arapski jezik ima tri grafeme za konsonant *z*, ili za *s*, dok u turskom imamo jednu varijantu ovih slova.
4. Za arapska slova elif i hamzu je karakteristično da ne postoje takvi glasovi u turskom jeziku iz tog razloga ova slova su predstavljala višak.
5. Arapsku ortografiju odlikuje nebeleženje vokala. Međutim, kada su dugi vokali u reči onda se pišu, a kada reč sadrži kratke vokale u tom slučaju ti vokali nisu obeleženi. Ova osobenost arapskog pravopisa predstavlja jedan od razloga što je pismenost turskog stanovništva bila veoma niska za vreme osmanlijskog jezika.
6. Značajna karakteristika ovog neadekvatnog alfabeta jeste i postojanje slova *kef* koje je zamenjivalo tri turska slova - *k*, *g* i *n* što je predstavljalo poteškoću prilikom čitanja nekog turskog teksta.

7. Da bi se pravilno i tačno pročitao neki tekst potrebno je pročitati celu rečenicu do kraja zbog nebeleženja vokala, a takođe je nepostojanje pisanja velikih slova predstavljalo problem u utvrđivanju vlastitih imena.

8. Postoje slova u arapskom alfabetu iza kojih ne može stajati nijedno drugo slovo, a neka slova se povezuju s desne, a neka s leve strane zbog toga u arapskom pravopisu između reči nema većeg razmaka.

9. Ako se desi da se izgovor neke reči vremenom izmeni, ta reč se piše po starom pravopisu i to onda otežava čitanje.

10. U starim delima pisanim arapskim pismom svako delo je napisano drugačije i to je jedan od razloga što nije bilo moguće tačno pisati na turskom koji se temelji na ustaljenim pravilima pisanja.

11. U turskom jeziku postoje tri slova sa tačkicama iznad njih i dva sa znakovima ispod (*i, ö, ü, ç, ş*) dok u arapskom postoje sedamnaest slova sa tačkicama i to sa različitim brojem tačkica i mestima gde se te tačkice nalaze.

(Hacıeminoğlu, 1991: 21-22)

Kada neko društvo usvoji alfabet koji ne odgovara njegovom jezičkom sistemu, logičan tok razvoja tog jezika jeste pojava nepovoljnih prilika u jeziku koje se održavaju u pravopisu, čitanju i uopšte u jezičkom obrazovanju. U slučaju da jezik nastavi da opstaje u takvim okolnostima onda je neminovnost produbljanje problema u jeziku koji najčešće rezultiraju visokim procentom nepismenosti što je bio slučaj u turskom jeziku. Sva ta neslaganja između arapskog i turskog jezika bila su predmet izučavanja mnogih lingvista u cilju da pokažu u kolikoj meri je turski jezik nazadovao devetovekovnom upotrebom neadekvatnog arapskog pisma.

Z. Korkmaz, baveći se ovim delikatnim pitanjem, upoređujući dva nesrodna jezička sistema iznosi nepremostive razlike dvaju jezika. Navodimo neke od njih:

1. Prema poreklu, turski i arapski jezik pripadaju različitim jezičkim porodicama. Arapski koji je semitski jezik je flektivan, a turski pripada altajskoj jezičkoj porodici i on je aglutinativan.
2. Z. Korkmaz, poput N. Hadžieminoğlua kao veliku razliku i prepreku ističe višak arapskih konsonanata, tačnije postojanje više vrsta slova za jedan glas u turskom npr. za glas *h* postoje tri varijante *ha, hı, he* (ه , خ , ح); glas *K* dve kaf i kef (ق , ك); za glas *S* tri varijante *sin, sat* i se (ث , ص , س); glas *Z* čak četiri varijante, *ze, zel, zı* i dat (ز , ذ , ط , ض). Kod beleženja vokala najveću ulogu ima slovo elif koje zamenjuje vokale *A* i *E*, ali ovo slovo u kombinaciji sa *vav* (و) i *je* (ی) zamenjivalo je ostale vokale. او je zamena za *o, u, ö, ü*; ای za *ı, i*.

Ova neusaglašenost između glasovnog sistema turskog jezika i alfabetu rezultirala je niskom stopom pismenosti. Nebeleženja vokala i postojanja više ortografskih znakova za jedan glas turskog jezika prouzrokovalo je poteškoće prilikom čitanja. Neka reč mogla je biti pročitana na više načina, time bi došlo i do sasvim drugog značenja date reči.

Daćemo nekoliko primera:

Reč اون može se pročitati na više načina: *on* (deset), *ön* (prednja strana), *un* (brašno) i *ün* (glas, zvuk; slava, ugled)

كوز može biti: *göz* (oko), *köz* (žeravica, žar), *güz* (jesen).

3. Ono što je predstavljalo veliku poteškoću u čitanju i pisanju jeste upotreba slova kaf (ك) koje se nije koristilo samo za glas *K*, već je služilo za beleženje više glasova, *K, G, Ğ, N*. To su reči poput *kemik* (kost), *kişi* (osoba), *güneş* (sunce), *guzel* (lepo), *bin* (hiljadu) i dr. Međutim, posebnu problematiku činile su pojedine reči koje su umesto slovom *kaf*, pisane slovom *gajn* (ع). Ovakva neusaglašena grafija nekih slova posebno je otežavala čitanje i pisanje, jer se način pisanja mnogih reči morao učiti napamet. Kod reči *değirmen* (mlin, vodenica), *göğüs* (grudi, prsa), *beğenmek* (svideti se, dopasti se) prisutno je slovo *kaf*, dok je u nekim rečima kao što su *ağız* (usta), *ağaç* (drvo), *doğru* (prav, tačan), *bağ* meko *g* (yumuşak *g*) pisano

slovom gajn (ع). Ovakvi primeri gde je bilo prisutno neujednačeno beleženje pojedinih grafema su mnogobrojni, npr. reči *sarı* (žuto), *saç* (kosa), *askı* (vešalica, čiviluk) pisane su slovom *sat* ص, dok su reči *sekiz* (osam), *sevda* (ljubav), *söz* (reč) pisane grafemom *sin* س. Jedino pravilo koje se izdvajalo jeste da se kod nastavaka uvek koristilo slovo *sin*.

(Korkmaz, 1991: 14-17)

U arapskom jeziku svaka reč ima svoj koren koji se može sastojati iz tri, četiri ili pet suglasnika. Najčešće je prisutan koren od tri suglasnika i oni predstavljaju glasovnu osnovu na koju se dodaju drugi glasovi kako bi se dobile nove reči npr. od korena *KTB* dobijaju se reči *KâTiB* (pisac); *maKTûB* (napisano); *KaTaBa* (napisao je) (Lewis, 1999: 6). Specifična korenska struktura reči i nebeleženje vokala predstavljalo je veliki problem prilikom čitanja i pisanja, jer dodavanje pogrešnog vokala značilo je promenu smisla i značenja reči, odnosno rečenice.

Ako posmatramo turski jezik i njegove osobenosti, jedna od najznačajnijih njegovih odlika, a koja ne postoji u arapskom jeziku jeste vokalna harmonija³⁷ koja nije dolazila do izražaja za vreme upotrebe arapskog pisma i time je ovo osnovno pravilo turskog jezika bilo zanemareno. Premda je odnos vokala bio neujednačen, a pored toga se vokali nisu ni beležili, ova pojava da se vokalna harmonija nije primenjivala predstavlja očekivan segment menjanja jezika čime je narušena osnovna struktura turskog jezika. Na taj način određene gramatičke kategorije svojstvene turskom jeziku vremenom su se gubile, a zamenjivale su ih arapske i persijske. Snažni uticaj arapskog i persijskog jezika nije bio ograničen samo na leksiku i grafiju, već je narušavao i sintaksičku strukturu turskog jezika koja je bila opterećena komplikovanim konstrukcijama pomenutih jezika.

4.2. Razlozi za pojednostavlјivanje jezika

Promene u jeziku predstavljaju konstantnu pojavu koja se može razlikovati po stepenu intenziteta. Nekada su te pojave spontane, a nekada izazvane. Kada govorimo o spontanim promenama u jeziku možemo reći da su one najzastupljenije, jer se dešavaju nesvesno, uvek posredstvom nekih značajnih društvenih pojava i otkrića, dok su one koje su izazvane posledica potrebe društva za stvaranjem jednog jedinstvenog jezika kao dela nacionalnog identiteta. Za turski jezik je karakteristično to što su promene koje su dovele do najvećeg udaljavanja od izvornog oblika turskog jezika upravo te spontane, nastale kao rezultat promene religije, prelaska na arapsko pismo i promene načina života. Iako se jezik konstantno menja, promene u jeziku mogu se dešavati u svim njegovim segmentima i u različitim vremenskim distancama.

Vokabular nekog jezika, odnosno leksički korpus je najpodložniji spoljnim uticajima i dok na ostalim nivoima jezika promene bivaju vidljive nakon dužeg vremenskog perioda, za leksiku je karakteristično da su te promene primetne nakon kratkog vremena od trenutka dejstva stranog uticaja (İmer, 1998: 1). Ovakvo shvatanje promena u jeziku iznosi i R. Bugarski prema kojem se promene u gramatičkom i glasovnom sistemu dešavaju sporo, dok se rečnik nekog jezika najbrže menja i te se leksičke promene uočavaju već u rasponu od dve generacije (Bugarski, 2008: 36).

Povod za pokretanje ovog značajnog jezičkog pitanja, pojednostavlјivanja jezika, ogleda se u činjenici da je osmanlijski jezik predstavljao jedan komplikovan jezik čije se korišćenje ograničavalo na određene klase ljudi i oblasti delovanja. On je korišćen u okviru administrativnih, naučnih i kulturnih oblasti.

³⁷ Vokalna harmonija (Ünlü uyumu) je jedna od osnovnih odlika turskog jezika koja se sprovodi prema jasno utvrđenim pravilima koja podrazumevaju da se pri sufiksaciji vokali (prednji red: e, i, ö, ü; zadnji red: a, ı, o, u) opredeljuju prema prirodi vokala iz prvog sloga reči, odnosno prethodnog sloga u sufiksaciji. Retki su primeri nepoštovanja vokalne harmonije kod izvorno turskih reči (npr. *anne*), ali je karakteristična pojava odstupanja od vokalne harmonije u pozajmljenicama, naročito arapskim, pa prema ovom pravilu turskog jezika možemo zaključiti da li je neka reč turska, ili stranog porekla.

Osmanlijski jezik je bio karakterističan po svojoj složenosti, pa je njegovo učenje zahtevalo ozbiljan pristup i vreme da bi se u potpunosti vladalo njime. Iz tog razloga je zastupljeno mišljenje da je on bio jezik intelektualne elite.

Poznato je da je veza jezika i kulture neodvojiva. Jezik se prenosi i usvaja kulturnim putem, a kultura se odražava i prenosi jezikom. Na taj način odnos između jezika i kulture je uzajaman što možemo potkrepiti i mišljenjem R. Bugarskog „[...] kultura i jezik se uzajamno podrazumevaju, jer nema kulture bez jezičkog izraza, niti ima jezika bez kulturnog sadržaja“ (Bugarski, 2005: 16). Razvoj turske kulture u vreme Osmanlijskog carstva usvajanjem arapskih i persijskih kulturnih obrazaca odrazio se na jezik koji je bio pod velikim uticajem arapske nauke i persijske književnosti. Time je razvojni tok kulture istovremeno bio i pokretač promena u jeziku. Svesni jačine ovog uzajamnog uticaja, pisci, pesnici i naučnici ulagali su napore da stvaraju dela u duhu turskog jezika, da pišu čistim turskim jezikom uz odsustvo stranih elemenata, ali nisu uspevali u nameri da zaustave uplitanje stranih elemenata kulture. Zanimljiva je činjenica da su za vreme ovog stranog uticaja i upotrebe arapskog alfabeta nastali najlepši natpisi, table koje su ukrašavale džamije, saraje i kuće, ali treba i naglasiti da ovi lepo ispisani natpisi nisu prikazivali većinu turskih glasova (Gencan, 1969: 19).

Kroz analizu narodnog i književnog jezika, međusobnog odnosa i razloga koji su doprineli njihovom udaljavanju, A. B. Erdžilasun iznosi svoje zaključke koji se svode na usvajanje i upotrebu strane leksike i gramatičkih pravila. Prema njegovim zapažanjima do XV veka mnoge reči korišćene u književnom jeziku, nisu imale primenu u narodnom, ali od XVI veka beleži se veliki porast upotrebe tih reči i u narodnom jeziku, a pored toga u književnom jeziku počinju da se koriste izrazi, sintagme nastale prema arapskom i persijskom načinu građenja što je dovelo do preterivanja u opisima koji su odlikovali najviše prozna dela sa svojim predugačkim rečenicama (Ercilasun, 2006: 461). Međutim, pored ovih zapažanja, A. B. Erdžilasun objašnjava da te odlike nisu bile deo svakog dela nastalog u to vreme, već da su se dela razlikovala od pesnika do pesnika, od pisca do pisca, naglašavajući da su se dela istog stvaraoca razlikovala, čak su postojale razlike u istom delu, radnja je pisana pojednostavljenim, a opisi komplikovanijim jezikom (Ercilasun, 2006: 461).

Vremenom su pojedinci i grupe ljudi, najčešće oformljene od strane kulturnih radnika, učestalije istupali s idejama o pojednostavljenju jezika i raskidanju kulturnog odnosa s arapskim i persijskim elementima odbacivanjem njihove prevlasti nad turskim jezikom i kulturom. Književni i administrativni jezik se toliko udaljio od narodnog, da je postao u potpunosti nerazumljiv širim narodnim masama, a uzimajući u obzir sledeće: „...dobar je onaj jezik koji služi svojoj svrsi, a to je komunikacija među ljudima“ (Ilić, Brborić, 1991: 25) osmanlijski jezik nije bio adekvatno oruđe i bilo je pitanje vremena kada će ovaj veštački jezik biti odbačen. Bilo je potrebno standardizovati jezik, jer je „standardni jezik u osnovi civilizacijski pojam koji upućuje na opštu upotrebljivost, književni jezik je prevashodno kulturni pojam koji naglašava vrednost“ (Bugarski, 1997: 69). Proces standardizacije jezika podrazumeva „[...]normiranje izabranog jezičkog varijeteta, koji tako postaje jezik pismenosti i obrazovanja, književnosti, kulture i nauke, administracije i javnih komunikacija“ (Bugarski, 2008: 162).

Turski jezički sistem je u velikoj meri bio narušen, pa su se arapski i persijski uticaji reflektovali i u gramatičkoj strukturi menjajući gramatički sistem turskog jezika. Sve te velike promene vodile su ka gubljenju turskih jezičkih zakonomernosti, izumiranju izvorno turskog i nastanku jednog novog jezika što je poznato pod terminom glotofagija koja podrazumeva „širenje nekih jezika na račun drugih i izaziva sliku proždiranja jednog jezika od strane drugog“ (Bugarski, 1997: 66). Srećom, do ovakvog krajnjeg ishoda nije došlo zahvaljujući jezičkoj reformi i pokretanju jezičkog purizma.

Da bi se lingvistički procesi ka oslobađanju od stranog uticaja pokrenuli, da bi imali pozitivan tok i ishod u cilju da jezik povрати svoje osobenosti i da se oblikuje originalan, jedinstven kulturni obrazac, bilo je potrebno inicirati reforme na kulturno-jezičkom planu koje nisu bile moguće bez podrške i pomoći državnog aparata i naroda.

5. PRVI POKUŠAJI JEZIČKOG PURIZMA U TURSKOM JEZIKU

Ideje o pojednostavljanju i očuvanju nezavisnosti turskog jezika bile su prisutne još u XI veku. Već u to vreme, nakon usvajanja islama i arapskog pisma neki pisci su pokušavali kroz svoja dela da izraze nezadovoljstvo zbog korišćenja neadekvatnog arapskog pisma, ali i upućivali na procese menjanja jezika koji su u to vreme bili najizraženiji na leksičkom nivou kroz upliv strane leksike u turski jezik.

Stvaranjem Osmanlijskog carstva sve se više produbljuje jaz između govornog i pisanog jezika što vremenom utiče i na pismenost stanovništva, koje je bilo u stalnom padu. Imajući u vidu da je arapskim alfabetom napisana i Sveta knjiga muslimana, mnoge ideje o odbacivanju arapskog alfabeta nisu bile razmatrane, jer udeo religije u životima vladara i njegove svite nije predstavljao samo jednu duhovnu dimenziju, već je sa sobom uneo i sasvim novi način življenja i pogleda na svet.

Rani pokušaji pojednostavljenja jezika i vraćanja izvorno turskom jeziku nisu bili uspešni i zbog nedostatka celokupne svesti naroda o iskvarenom turskom jeziku. Sporadično se javljaju ideje o pojednostavljenju jezika i prelasku na drugo pismo koje bi odgovaralo turskom glasovnom sistemu. Pokretači ovih ideja su bili obrazovani ljudi svesni u kojoj meri turski jezik više nije izvorno turski. Njihove ideje i zalaganje za jezik nažalost, nisu imale odjeka sve do republikanskog perioda.

Zvanična jezička reforma turskog jezika počinje kada i sve ostale reforme inicirane i sprovedene od strane prvog turskog predsednika Mustafe Kemala Atatürka. Međutim, prve ideje o reformi jezika postojale su i pre osnivača i prvog predsednika Republike Turske.

Arapsko pismo se koristilo od 1299. godine kada je osnovano Osmanlijsko carstvo, pa sve do prelaska na latinično pismo 1928. godine. Viševjekovno korišćenje neadekvatnog pisma i kulturno-umetničko stvaranje pod snažnim arapskim i persijskim uticajem s vremena na vreme izazivalo je zabrinutost za jezik među intelektualnom elitom. Uticaj persijskog i arapskog jezika najočigledniji je bio u leksičkom korpusu koji je bio sačinjen od dve trećine persijskih i arapskih reči što je prouzrokovalo nastajanje hibridnog jezika koji je bio „sredstvo nerazumevanja i kočnica civilizacijskog napretka države“ (Marinković, 2008: 15).

Ove nepovoljne prilike u jeziku vremenom su bile izraženije, ali i prihvaćene od strane vladajućeg sloja, pa i retki zahtevi intelektualne sredine da se sagleda neadekvatan tok razvoja turskog jezika nisu bili ozbiljno shvaćeni.

Istorijski gledano jedno od najranije napisanih dela koje predstavlja ozbiljniji pokušaj iskazivanja stava o nepovoljnim prilikama u jeziku nastalo je još u XI veku kada je Mahmut Kaşgarlı (Mahmut Kaşgarlı)³⁸ da bi pokazao da je turski jezik podjednako bogat koliko i arapski, napisao veliki rečnik *Divan turskih jezika (Divanü Lûgat-it-Türk)*.³⁹ Ovo delo je od neprocenjivog značaja za istoriju turskog jezika, jer se smatra prvim turkološkim delom i prvim rečnikom, delo koje je napisano s ciljem da Arapi uče turski jezik i zbog toga su objašnjenja data na arapskom (Ercilasun, 2006: 314, 317).

Vremenom, kako su turski narodi širili svoje teritorije i sve više dolazili u dodir s Arapima i Persijancima uticaj njihove kulture i jezika je bio neizbežan. Ta kulturno-jezička interferencija je stvorila nove obrasce koji su pretili da uruše izvorno turske. Premda su za raniju istoriju Turaka karakteristični motivi širenja teritorije, osnivanje države, u tim pojedinim periodima prisutan je bio osećaj nacionalizma i pronalaženja sopstvenog identiteta u sklopu kojeg je i jezik imao svoju ulogu.

Značajno mesto u turskoj istoriji zauzimaju Turci Seldžuci koji su stupanjem na vlast u Iranu, prihvatili arapski jezik kao jezik vere i nauke, ne uspevši da se odupru njegovom jakom uticaju. Pored arapskog i persijski jezik je bio jedan od zvaničnih jezika, jezik korišćen u okviru sultanovog dvora i jezik pisane korespondencije, dok je turski jezik nastavio da bude govorni jezik (Özkan, 2012: 83). Persijski uticaj je bio najizraženiji u okviru Seldžučkog carstva.

³⁸ Eminentni turkolog Radlov ga je nazvao „ocem turkologije“ jer je M. Kaşgarlı bio i dijalektolog, etnolog i nije samo sastavio rečnik, već je prema podacima u rečniku, napisao i gramatiku *Cevâhirü n-Nahv fi-Lügati t-Türk* (Türk Dilinin Gramer Cevherleri) koja do danas nije pronađena (Ercilasun, 2006: 315).

³⁹ Pun naziv dela glasi *Kitâbü Divânü Lûgat-it-Türk* (Türk dillerini toplayan kitap) (Ercilasun, 2006: 314).

Kada se pred najezdom Mongola Seldžučko carstvo raspadalo, Turkmeni su vremenom počeli da obrazuju anadolijske begluke. Među ovim beglucima kao naj snažniji nalazio se begluk Karamanoglu (Karamanoğlu). Alaedin Sijavuš, seldžučki princ i Karamanoglu Mehmed (Karamanoğlu Mehmed) su osvojili seldžučki glavni grad Konju/Koniju (Konya).⁴⁰ Tom prilikom je Karamanoglu Mehmed proglašen za vezira. Na dvoru i državnim kancelarijama toga doba preovladavao je persijski jezik. S obzirom na to da je Karamanoglu Mehmed bio Turkmen, zalagao se za turski jezik i izdao je naredbu 15. maja 1277. godine⁴¹ koja je glasila: „Od ovog dana u tekiji, na divanu, u skupštini i trgu niko neće koristiti nijedan jezik osim turskog“ (Özkan, 2012: 84, Dilaçar, 1964: 136). Pošto ovaj ferman postoji na persijskom postavlja se pitanje da li je izrečen na turskom, ili persijskom jeziku, ali prema objašnjenju A. Dilačara Karamanoglu Mehmed nije dobro znao persijski, pa se pretpostavlja da je naredba izrečena na turskom, a da je kasnije prevedena na persijski (Dilaçar, 1964: 136).

Izricanje ovakve naredbe predstavlja događaj koji je od velike važnosti za istoriju turskog jezika, jer istorijski izvori ferman Karamanoglu Mehmeda beleže kao početak stvaranja turskog jezika kao državnog. Budući da vladavina Alaedina Sijavuša (Alaeddin Siyavuş) i Karamanoglu Mehmeda nije dugo trajala nije poznato na koji je način ova naredba bila izvršena. Međutim, naišli smo na podatak da su narodni pesnici (ozani) poput Mevlane,⁴² uprkos ovoj naredbi da se koristi samo turski, ipak stvarali na persijskom jeziku (Püsküllüoğlu, 2002: 14). Prema mišljenju istaknute turske lingvistkinje Vedžihe Hatiboglu (Vecihe Hatiboglu)⁴³ da se naredba Karamanoglu Mehmeda obdržala i da se nije zaboravila, turski bi danas bio sedamsto godina ispred (Hatiboğlu, 1973: 16).

Iako je poreklom iz Persije i uprkos tome što je pisao pesme na persijskom jeziku, Mevlana je isticao svoju naklonost koju je osećao prema Turcima. Pretpostavlja se da je tu privrženost stekao živeći u Turskoj, gde je i umro. Mevlana je svoja osećanja i privrženost Turcima i njihovom jeziku opisao rečima: „Koliko god da govorim persijski, moja suština je turska“ (Aksan, 2017: 50).

U Karamanu 1266. godine rodio se Sultan Veled, Mevlanin sin koji je nastavio da stvara po uzoru na oca. Usvajajući njegove principe, razmišljanja na temu turskog jezika, on je pored dela koje je pisao na persijskom u jednom svom delu pod nazivom *Divan 'i ve Maarif* napisao pesme na turskom jeziku koje su objavljene 1958. godine zahvaljujući turskom lingvisti Medždutu Mansurogluu (Mecdut Mansuroğlu)⁴⁴ koji je priredio ove pesme (Aksan, 2017: 50).

D. Aksan u svojoj knjizi navodi osam stihova poeme, ali mi ćemo dati jedan mali deo, s ciljem da prikazemo turski jezik XIII veka, tačnije stari anadolijski turski:

“Kara kaşlar, kara gözler cânım aldı, cânım aldı
Müslümânlar nedür bu, kim baña geldi, baña geldi.
Müslümânlar âşık oldum, süçü⁴⁵ işdüm, delü oldum...”

⁴⁰ Prilikom transliteracije naziva nekih gradova kod kojih na turskom stoje jedna do druge foneme l i j, odnosno n i j, kao što je slučaj u nazivu grada Konya, Ksenija Ajkut baveći se ovom temom transkripcije sa turskog na srpski smatra da ako pišemo latinicom treba umetnuti epentetički vokal i, dok se kod ćirilice treba prenositi transliteracijom (Aykut, 2011: 26). Detaljno o transkripciji sa turskog na srpski pogledati u: Aykut, K (2011). *Kontrastiranje turskog i srpskog jezika*, str. 12-42.

⁴¹ Imajući u vidu da je u literaturi zastupljena 1277. godina kao npr. kod A. B. Erdžilasuna (Ercilasun, 2013: 44), podatak koji daje D. Aksan da je ovaj ferman izdat 1278. smatramo štamparskom greškom.

⁴² Mevlana Dželaludin Rumi (Mevlânâ Celâleddin Rûmi), persijski filozof, pesnik, mistik itd., rođen je 30. 7. 1207. godine u Gradu Belh, u Persiji. On je osnivač mevlevijskog derviškog reda čiji se pripadnici nazivaju i „vrteći derviši“ zbog njihovog ritualnog plesa pod nazivom *sema* koji podrazumeva okretanje uz muziku. Sa svojom porodicom se preselio u Anadoliju i u Koniju je umro 17. 12. 1273. godine.

⁴³ Vedžihe Hatiboglu (1917-1996) je jedna od naj eminentnijih turkološkinja. Kao student prve godine na Fakultetu za jezik, istoriju i geografiju (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) na trećem kongresu Turskog lingvističkog društva 1936. godine izlagala je svoju teoriju o poreklu reči *Ata* (praotac, otac svih Turaka). Jedno od njenih najpoznatijih dela je *Besmrtni Atatürk i jezička reforma* (Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi).

⁴⁴ Njegovo naučno delo je od velikog značaja jer je postavio temelje za izučavanje starog anadolskog turskog, kao i priređivanje Mevlaninih, Sultan Velidovih i dela drugih pisaca iz tog perioda. Bio je asistent istaknutog turskog lingviste Rešita Rahmetija Arata (Reşit Rahmeti Arat), a kasnije je i član Turskog lingvističkog društva.

⁴⁵ U značenju *şarap* – vino, *süçüg - tath*, *şarap* poreklom iz ugarskog jezika (Aksan, 2017: 50).

„Crne obrve, crne oči dušu su mi uzele, dušu
Hej muslimani, šta je ovo, ko mi je došao, meni došao.
Muslimani, zaljubio sam se, popio sam vina, lud postadoh....“

Za ove stihove D. Aksan ističe da nemaju veliku umetničku vrednost, ali da oslikavaju turski jezik iz tog perioda (Aksan, 2017: 50). Kroz ove stihove možemo videti da je jezik toga doba još uvek čuvao svoje osobenosti, jer poznavao turskog jezika i sada mogu nesmetano pročitati ove stihove i razumeti ih.

U XIV veku i dalje je bio prisutan „arapsko-islamski verski uticaj i mističko-književni uticaj Persijanaca“ (Đukanović, 1982: 198). S obzirom na to da tadašnji vladari nisu znali persijski i arapski, tražili su da se dela prevode na turski i zbog toga je ovaj vek značajan po bogatoj prevodilačkoj aktivnosti. Oslanjajući se na ove tendencije, pisci su nastojali da pišu na turskom jeziku.

Jedno od najznačajnijih dela na turskom jeziku iz ovog perioda jeste delo sufijskog pesnika Ašik Paše (1272-1333) *Garib-name* (Putnikova knjiga) koje predstavlja didaktičko-mističko delo (Đukanović, 1982: 198). Iako je Ašik Paša uspeo da odoli arapsko-persijskom uticaju i stvara na turskom jeziku, ipak taj uticaj nije bio u potpunosti odbačen, jer je ovo delo napisano metrikom aruza.⁴⁶ U to vreme su dela arapskih, a naročito persijskih pisaca bila mnogobrojnija i cenjenija od turskih što je za ishod imalo nipodaštavanje dela napisanih na turskom jeziku, kao i Turaka koji su govorili ovim jezikom, a to je bio povod Ašik Paše da u svom pomenutom delu izrazi nezadovoljstvo zbog ovakvog ophođenja prema turskom jeziku i njegovim govornicima (Eker, 2019: 107).

Navodimo neke od tih stihova:

Türk diline kimse bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu, ol ulu menzilleri

(Eker, 2019: 107; Lewis, 1999: 10)

Za turski jezik niko mario nije
Nisu svi Turke voleli
Čak ni Turčin nije znao ove jezike
Uzani put, tih nedostižnih dometa

Nakon Ašik Paše, pesnik koji je pisao na turskom jeziku i čije je delo od velikog značaja za istoriju turske književnosti jeste Ahmedî sa svojim delom *İskender-nâme* (Knjiga o Aleksandru). Prema M. Đukanović, ovo delo se smatra „prvom turskom stihovanom hronikom“ istorijskih podataka o Maloj Aziji i osmanskih kneževina, a „za nas je posebno značajno, jer sadrži najstariji turski pomen o bici na Kosovu“ (Đukanović, 1982: 199).

Ovom periodu pripada i Sulejman Čelebi⁴⁷ (Süleyman Çelebi) koji je ostao upamćen po delu *Mevlid* (Pesma o Muhamedovom rođenju) koje „predstavlja početak osmanske originalne književnosti, ili bar jedno od njenih prvih sačuvanih dela“ (Đukanović, 1982: 199).

Razvojni tok turskog jezika je počev od islamskog perioda, pa sve do republikanskog bio pod snažnim uticajem književnog jezika, jer su tendencije u književnosti određivale tok turskog jezika. Dalji tok književnosti počev od XV veka bio je vezan za sultanski dvor oko kojeg se okupljaju učeni

⁴⁶ Metrika aruza je poreklom arapska, ali su je upotrebljavali i persijski pesnici, pa je na taj način dospela i u tursku književnost. Prema M. Đukanović ovaj metrički sistem odlikuje smena dugih i kratkih slogova (Đukanović, 1982: 197).

⁴⁷ Bio je imam džamije Ulu u Bursi. Njegovo stvaralaštvo odlikuje korišćenje jednostavnijeg narodnog jezika (Đukanović, 1982: 199).

ljudi, pesnici, stvaraoci po ugledu na arapsko-persijsku pesničku tehniku. Pomenuti pesnici XIII i XIV veka svojim stvaralaštvom na turskom jeziku samo su usporili već pokrenuti uticaj arapskog i persijskog umetničkog izraza, ali posredstvom religije prodiranje arapskih lingvističkih elemenata je bilo neizbežno.

Nakon ovih dela, kasnije, u XV veku najznačajniji čagatajski pesnik Ali Šir Nevai (Ali Şir Nevai)⁴⁸ s istom idejom da pokaže da persijski nije bogatiji od turskog, napisao je delo *Muhakemet-ül-Lûgateyn* (Upoređivanje dva jezika) u kome je uporedio ova dva jezika (Gencan, 1969: 44). Iako je znao arapski i persijski i pisao na persijskom i čagatajskom turskom, zalagao se za turski jezik pokušavajući da utiče na pesnike da se klone persijskog jezika i pisanja po ugledu na persijske pesnike. Ovom delu se s razlogom pridaje veliki značaj, uzimajući u obzir da predstavlja jedan od prvih pokušaja osveščivanja naroda i kritičkog izraza usmerenog na persijski jezik. Poznat kao turski nacionalista, Ali Šir Nevai isticao je bogatstvo turskog jezika s aspekta vokabulara, književnog izraza, potkrepljujući to tvrdnjom da u turskom jeziku za svaki pojam postoje reči, dok to u persijskom nije slučaj, već da bi neku reč objasnio koristio bi arapsku leksiku formirajući dugačke rečenice (Levend, 1965: 191). Ovo delo zauzima značajno mesto u istoriji turskog jezika i književnosti jer predstavlja svojevrsan način i trud jednog pisca da kroz delo izrazi svoj stav po pitanju jezika, pokuša da objasni i dokaže da je turski bogatiji od persijskog koji je bio poznat kao „najlepši jezik poezije toga doba” (Gencan, 1969: 44).

Nažalost, i pored ovakvih dela, turski jezik je nastavio da se razvija u istom pravcu, ne odolevši intenzivnom uplivu arapskih i persijskih reči koje su neverovatnom brzinom zamenile izvorno turske reči.

Vek koji se naziva *zlatnim* ili *klasičnim dobom* turske književnosti je XVI vek u kojem je „učena ili dvorska turska književnost bila odjek persijske književnosti, od koje je pozajmila ne samo metriku (u stvari arapsku) i književne rodove već i umetnički ideal“ (Đukanović, 1982: 202). Međutim, iako je on *zlatni vek* za književnost, za turski jezik je bio vek unazađenja, početak gubljenja čistote i nezavisnosti.

Pokušaji utemeljenja turskog jezika kao zvaničnog državnog jezika bili su česta pojava u kasnijem periodu. Osnivanje Osmanlijskog carstva i njegovo širenje nesumnjivo je doprinelo stvaranju novog kulturološkog identiteta sa nezavidnim uticajima zapadnih zemalja, jer je, kako poznati turski istoričar İlber Ortajlı (İlber Ortaylı) opisuje, Osmanlijsko carstvo bilo „mozaik religija i jezika” (Ortajlı, 2004: 15). Prema Jasni Šamić Osmanlijsko carstvo je predstavljalo „tvorevinu islamsko-orijentalnog civilizacijskog kruga” u kojoj se uticaj arapskog jezika najviše odražavao kroz veru, dok je persijski bio *lingua franca* u književnosti i kulturi, a takođe i u životu privilegovane klase ljudi, odnosno na dvoru (Šamić, 1979: 102).

Naš uvaženi turkolog Marija Đukanović za arapski jezik navodi da je to bio „jezik vere i prava”, a persijski definiše kao „jezik dvora, administracije, filozofije i književnosti” (Đukanović, 1982: 194).⁴⁹

Teritorijalno širenje pratilo je i razvoj umetnosti i književnosti. Od vankada su persijski pesnici bili model i uzor u poetskim krugovima okolnih zemalja. Elementi persijskog književnog stvaralaštva u turskoj književnosti dostižu svoj vrhunac za vreme Osmanlijskog carstva. Strani pesnici su uživali veliki ugled na turskom dvoru i njima se uvek pridavalo više pažnje (Özkan, 2012: 87). Zbog ove činjenice turski pesnici su se takmičili čija će pesma više podsećati na persijske. Mirjana Marinković ističe da se u književnosti toga doba nije tražila originalnost, već je država podržavala stvaranje po ugledu na persijske „nedodirljive estetske i literarne obrasce za sve orijentalne literature“ (Marinković, 2008: 15). Na ovaj način su mnogobrojne persijske reči i izrazi ušli u turski jezik.

⁴⁸Napisao je preko trideset dela kroz koja je izražavao ideju o nacionalnom jeziku i književnosti bez stranih uticaja (Timurtaş, 1980: 40). Agah Siri Levend (Agâh Sırrı Levend), turski istoričar književnosti i političar, napisao je delo *Ali Şir Nevai*, posvećeno njegovom životu, delima i stavovima.

⁴⁹Marija Đukanović je bila prvi asistent Fehima Bajraktarevića, prvog predavača turskog jezika na Beogradskom univerzitetu koji je prva predavanja održao 1925. godine (17. jula 1926. je osnovan Seminar za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu). Doktorska disertacija M. Đukanović je bila prva odbranjena disertacija na Katedri za orijentalistiku Beogradskog univerziteta (ove dragocene podatke dobili smo od prof. dr Mirjane Teodosijević).

Želja za stvaranjem na turskom jeziku javila se kod pesnika koji su želeli da se oslobode persijskog načina pisanja. Oni su smatrali da se poezija može pisati u metrici aruza bez arapskih i persijskih reči. S ovom idejom nastao je pokret *Turki-i Basit*, čiji je prvi predstavnik bio Aydinli Visali (Aydinli Visali) (Özkan, 2012: 88). Najznačajniji predstavnik ovog pokreta u XVI veku bio je Nazim iz Jedrena (Edirneli Nazim). Pokret nije imao svoj progresivan tok već je ostao upamćen po piscima koji su ga zastupali.

5.1. Period Tanzimata

Postoje mnogi razlozi zbog čega je XIX vek bio od vitalnog značaja za razvoj turske države. Osnovni razlog jeste nacionalno osvešćivanje koje je dovelo do pokretanja značajnih reformi na nivou celog Carstva. Taj period reformi poznatiji kao period *Tanzimata* je jedan od najizuzetnijih epoha turske istorije. U kolikoj meri je ova epoha ključna za tursku istoriju govori nam i naslov knjige Ilbera Ortajlija *Najduži vek imperije*.⁵⁰

Posmatrajući s lingvističkog stanovišta, tanzimatski period predstavlja sasvim novi pristup jeziku koji će biti osnova za njen dalji razvoj. Rezultati reformi sprovedenih u ovom periodu su dalekosežni.

Još od prvih pokušaja pojednostavljivanja jezika do konkretnih rešenja na temu arapskog alfabeta, sporadično su se javljale ideje obrazovanih ljudi, predstavnika intelektualnog sloja Osmanlijskog carstva pokušavajući da prođu do širih narodnih masa u cilju obrazovanja pokreta koji bi otpočeo istinsku reformu pisma. Promene u jeziku su inicirali pretežno pisci, a uzimajući u obzir da je njihovo oruđe jezik, oni su najbolje mogli da uoče sve njegove nedostatke i da ukažu na njih.

Sledeći strani manir pisanja nametnut od strane sultanove svite pisci su bili ograničeni u svom izražavanju jer se umetnost i književnost razvijala na dvoru po ustaljenim obrascima persijske i arapske književnosti dok je običan narod bio uskraćen za učestvovanje u kulturno-umetničkim sadržajima i njihovom razvoju. Na ovaj način se nastavlja podvojenost u jeziku koja je počela još od islamizacije i usvajanja arapskog pisma. Raskidanje s viševekovnom tradicijom i uspostavljanje novog poretka nije bilo lako izvodljivo, ali ni prihvatljivo od strane vladajućeg sloja koji duboko utkan u istočnjački način življenja nije ni primećivao sve intenzivniji uticaj Zapada.

Kada god bi se pokrenulo pitanje jezika, uvek bi u prvom planu bilo arapsko pismo i neophodnost njegove promene jer je predstavljalo kočnicu u obrazovanju običnog naroda. Imajući u vidu da se književnost nesmetano razvijala prema već tradicionalnom načinu, ne menjajući svoj utvrđeni pravac, ideje o reformi pisma su retko kad dopirale do sultana. Nebriga za jezik i odsustvo podrške državnog aparata doprinele su da svi ti pokušaji ne budu vrednovani i da nijedna od ovih ideja ne bude sprovedena u delo. Ideje za reformom pisma i pojednostavljenjem jezika su se prenosile i produbljivale kroz generacije pisaca, ali nisu mogle biti rasprostranjene budući da do XIX veka nije postojalo glasilo koje bi omogućilo dostupnost širenja ideja u narodu.

Prve naznake ozbiljnijeg pristupa jeziku pripadaju značajnom periodu turske istorije, periodu reformi, odnosno periodu Tanzimata⁵¹ (1839 - 1876). Ova epoha turske istorije predstavlja početak modernizacije na svim nivoima Osmanlijskog carstva, počev od reformisanja državne uprave, a zatim i uvođenja promena na društvenom, ekonomskom, kulturološkom i jezičkom planu.

Prema O. A. Aksoju period Tanzimata predstavlja buđenje, ali ne samo u državnoj upravi, već se ogleda i u jeziku, a za proglašenje Tanzimata iznosi sledeće mišljenje: „Ferman kojim je započet period Tanzimata je zvanični dokument koji simboliše buđenje u društvu“ (Aksoy, 1973a: 21).

⁵⁰ Naziv dela na turskom je *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (1999). Ovo značajno delo prevedeno je na srpski 2004. i predstavlja „prvo delo turske historiografije koje je prevedeno s turskog na srpski jezik“ (Ortajli, 2004: 11). Citat je preuzet iz predgovora koji je napisala prevodilac knjige Mirjana Marinković.

⁵¹ Period reformi započet proglašenjem Harišerifa od Gulhane (Gülhane Hatt-ı Şerifi, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, Tanzimat Fermanı, Tanzimât-ı Hayriye, Gülhane - park u Istanbulu) 3. novembra 1839. godine. Period Tanzimata trajao je tokom čitavog XIX veka.

I. Ortajli izučavajući ovu epohu nazivajući je „osmanskom evropeizacijom” izražava stav da reforme nisu pokrenute zbog oduševljenja prema Zapadu, već iz nužde (Ortajli, 2004: 24).

Premda su u ovom periodu mnogi intelektualci odlazili na školovanje u zemlje zapadne Evrope, institucije i način života zapadnog društva umnogome je uticao na njihovo dotadašnje poimanje kulture i umetnosti i prouzrokovalo je pojavu reformatorskih ideja za koje je najzaslužniji veliki vezir Mustafa Rešid-paša (1800-1858). On je idejni tvorac ovih reformi i prvi koji je pokrenuo pitanje pismenosti koje je bilo na veoma niskom nivou, a smatrao je da je opismenjavanje uslov za razvoj države (Teodosijević, 1995: 32).

Modernizacija kojoj se težilo nije bila ostvariva bez razumevanja jezika, a da bi jezik bio razumljiv svim slojevima društva morala su se pokrenuti i druga značajna jezička pitanja koja su bila zanemarena, odnosno bila u senci, izuzev alfabeta koji je uvek bio primarno pitanje. Može se reći da je period Tanzimata bio prvi u kojem se intenzivno vodila rasprava o jeziku (Ozkan, 2010: 106).

Sveobuhvatne refome pokrenute u XIX veku predstavljale su borbu između tradicionalnog i modernog. Ove dve suprotnosti najviše su se sukobile u obrazovanju koje se vekovima svodilo samo na versko. U medresama, verskim školama nastava se isključivo vodila prema dogmama islama, a ako je u nekim pored teoloških predavanja postojao nastavni program iz prirodnih i društvenih nauka, ta predavanja nisu smela izlaziti iz okvira islamske doktrine, jer su medrese bile „pravi rasadnik islama“ (Tomić, 1939: 175).

Da bi se omogućilo obrazovanje svih građana, sultan Abdulmedžid (Abdulmecid) se u okviru reformi zalagao i za moderno obrazovanje iako je na taj način izazvao nezadovoljstvo uleme, ali u cilju modernizacije društva i stvaranja novijeg birokratskog sistema bio je svestan da se obrazovanje mora osavremeniti i uporedo s verskim da mora postojati i neutralno obrazovanje (Ortajli, 2004: 158-159). Pored osnovnog počele su da se osnivaju ruštije, škole koje su predstavljale drugi stepen osnovnog obrazovanja, zatim i industrijske škole,⁵² a Zakonom o opštoj prosveti 1869. godine obrazovanje je bilo podeljeno na tri stepena (Ortajli, 2004: 159). Osnovne škole i ruštije su činile prvi stepen i trajale su osam godina, drugom stepenu su pripadale idadije, pripremne škole i sultanije koje su bile vrsta srednjih škola, dok su treći stepen činile visoke škole (*Mekâtib-i Âliye*), (Ortajli, 2004: 159). Jedna od najeminentnijih tadašnjih srednjih škola – sultanija je bila sultanija *Galata Saraj* (Galata Saray) u Istanbulu,⁵³ uređena na evropski način, a nastava se uglavnom održavala na francuskom jeziku dok je diploma stečena ovde bila priznavana i u Evropi (Tomić, 1939: 214).

Prosvetna politika je uvek bila pod nadzorom uleme, ali dolaskom Abdulmeđa na vlast ove prilike se menjaju i država počinje da sprovodi prosvetnu politiku preko Ministarstva prosvete⁵⁴ koje je u to doba osnovano (Tomić, 1939: 213).

Ove reforme obrazovnog sistema imale su velikog uticaja na jezik. Sticanje osnovnog obrazovanja svih građana bez obzira na veru i pol omogućilo je buđenje nacionalne svesti, a samim tim i pokretanje pitanja jezika.

Tanzimatski period pokrenuo je slobodoumne ideje kako po pitanju jezika, tako i ka novim pravcima u književnosti. Konačno se javlja nova grupa pisaca i naučnika koja bez ikakvih stega iznosi svoje stavove suprotstavljajući se Istoku i ustaljenom književnom izrazu, unoseći nove književne vrste koje izlaze iz okvira standardizovanih formi u obliku pesama pisanih u slavu sultana. Pored poezije počinje da se razvija proza i književnost postaje bogatija za nove prozne vrste kao što su pripovetke, romani, drame, komedije čiji sadržaj i teme reflektuju jedan novi pravac po ugledu na zapadne pisce. Divanska poezija⁵⁵ koja je nastajala na dvoru i medresama ispunjena arapskim i persijskim rečima, po formi i tematici daleka od turskog pesničkog izraza, konačno je počela da gubi na značaju, a tanzimatski pesnici napuštaju ovaj stari pravac menjajući jezik, unoseći novu sadržinu i formu (Đukanović, 1963: 191).

⁵² Godine 1869. otvorena je prva ženska industrijska škola u Carigradu (Ortajli, 2004: 159).

⁵³ Poznatija pod imenom *Licej Galata Saraj*. Osnovan je 1. septembra 1868 godine po uzoru na francuske liceje. Interesantno je to da su ovaj *Licej* pohađali i Srbi (Tomić, 1939: LXXIII).

⁵⁴ Ministarstvo narodne prosvete osnovano je kada i Ministarstvo pravde 1858. godine (Tomić, 1939: LXXII)

⁵⁵ Divanska po divanima (zbirke pesama poređane po alfabetskom redu rima) (Đukanović, 1963: 191).

Delo koje pripada ovom periodu, a od velikog je značaja jer se bavi temom alfabeta, jeste delo turskog naučnika Ahmet Dževdet-paše (Ahmet Cevdet Paşa), učenika Rešid-paše, iz 1851. godine *Kavaid-i Osmaniye*⁵⁶ (Pravila osmanlijskog jezika) u kom autor izražava nezadovoljstvo po pitanju tadašnjeg neadekvatnog pisma. On je poznati turski istoričar i rodonačelnik sociologije kod Turaka, a kao istomišljenik Rešid-paše zalagao se za pojednostavljenje jezika (Teodosijević, 1995: 32). U svom delu *Kavaid-i Osmaniye* ističe da je potrebno pronaći rešenje u pisanju turskih glasova koji se ne nalaze u arapskom alfabetu i koji se njime ne mogu ni napisati (Ülkütaşır, 2009: 20). Kao što je bio slučaj sa njegovim prethodnicima, ni njegove ideje i stavovi po pitanju pisma i jezika nisu bili usvojeni.

Nakon neuspelog pokušaja Ahmet Dževdet-paše, jedanaest godina kasnije s istim ciljem pojavljuje se Munif-paša⁵⁷ koji je bio osnivač društva *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye* (Osmanlijsko naučno društvo) u okviru koga se izdavao prvi turski časopis *Mecmua-i Fünûn* (Časopis nauke). Časopis je počeo da izlazi 1826. godine i pisan je jednostavnim jezikom kako bi običan narod mogao da razume, a služio je i za upoznavanje čitaoca sa naučnim idejama Zapada (Johnson, 2004: 25). Munif-paša, kao vlasnik i urednik ovog časopisa u to vreme je bio uticajna ličnost. Zbog svog povoljnog položaja, zapažanja i predlozi Munif-paše u poređenju sa njegovim prethodnim istomišljenicima bili su predmet razgovora i razmatranja. On se po svojim idejama nije razlikovao od svojih prethodnika koji su kao i on imali istu zamisao koja se odnosila na neadekvatan arapski alfabet. Uzimajući u obzir njegov uticaj, kada se govori o ranijim pokušajima pojednostavljenja jezika najznačajnije mesto među njima zauzima njegovo obraćanje na konferenciji *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye* 11. maja 1862. godine. Tom prilikom je izneo svoju zamisao o pojednostavljenju jezika koja se odnosi na arapsko pismo kome treba dati jedan novi oblik kako bi se olakšalo i pojednostavilo pisanje i čitanje ističući prednosti latiničnih slova (Ülkütaşır, 2009: 17-18). Prema njegovom mišljenju postojala su dva načina za lakše pisanje, prvo bi bilo da pri pisanju poznatih reči treba koristiti dijakritičke znake iznad i ispod slova, kao i neke nove znakove, a prema drugom da se slova pišu odvojeno, ali bio je svestan da je prvi način teži stoga je predlagao da se proba na drugi način ističući da zna da će biti teško da svi prihvate ovaj predlog (Levend, 1960: 155). Sa idejom da se štampaju manje knjige koje će se čitati od strane učenika, nadao se da će ovaj način biti koristan i da će se njegov predlog prihvatiti (Levend, 1960: 155).

Munif-paša zauzima značajno mesto u turskoj istoriji, a naročito u istoriji turskog jezika uzimajući u obzir njegovo naprednije i ozbiljnije shvatanje jezika. Njegovo zalaganje za pitanje alfabeta posebno zavređuje pažnju budući da je prvi koji je na jednoj konferenciji izložio svoje mišljenje i ideju o pojednostavljenju alfabeta (Levend, 1960: 153).

Interesantna je činjenica da u obimnoj literaturi na ovu temu jedino kod A. S. Levenda nailazimo na podatak o još jednom ranijem pokušaju ispravke alfabeta. Ovaj pokušaj je značajan zbog toga što se za njega nije znalo sve dok A. S. Levend nije pomenuo u svojoj knjizi *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Faze razvoja i pojednostavljenja u turskom jeziku).

A. S. Levend iznosi podatak o ovom pokušaju od strane pesnika Jenişehirli Avnija (Yenişehirli Avni) koji je svojom rukom napisao ideje o alfabetu, a koje je njegov unuk Avni Aktunç (Avni Aktunç) proučio i doneo Levendu (Levend, 1960: 155). Ovi rukopisi su predstavljali nacrt *novog* alfabeta koji je podrazumevao stara slova, ali pisana odvojeno uključujući znakove koji će olakšati pravopis (Levend, 1960: 155).

Pored stalnih pokušaja vezanih za promenu pisma, uporedo počinje da se razvija novi književni pravac koji rezultira nastankom podvojenosti u književnom jeziku kao posledica odlaska mnogih ljudi na školovanje u Evropu, a najviše u Francusku. Ljudi školovani u Evropi usvajali su nove naučne i kulturne obrasce i prevodeći dela s francuskog jezika preuzimali su njihov stil i način pisanja. Uticaj Zapada je bio sve izraženiji u pisanom jeziku što je bila posledica u najvećoj meri francuskog uticaja koji je iznedrio oslobodilački duh i nezavisniji, slobodniji i jednostavniji stil pisanja s ciljem da bude razumljiv svima.

⁵⁶ Prvo štampano delo o turskom jeziku i gramatici koje predstavlja obeležje lingvističke reforme (Lewis, 1968: 118).

⁵⁷ U to vreme Munif efendija.

Ovakve tendencije doprinele su nastanku novinskog jezika i izdavanja prvih turskih novina⁵⁸ za koje je zaslužan Ibrahim Šinasi (İbrahim Şinasi),⁵⁹ poznat kao „otac turskog novinarstva”. Pisci su bili svesni da su novine predstavljale najkraći put kako bi nova razmišljanja i nove književne rodove približili narodu (Özkan, 2010: 128).

Novine *Tercuman-i Ahval* (Tumač stanja), I. Šinasi je izdao zajedno sa Agah Efendijom 1860. godine i u njima je napisao da će biti štampane razumljivim jezikom (Teodosijević, 1995: 33). Kao „osnivač prvih nezvaničnih novina političkog i književnog karaktera” (Đukanović, 1982: 210), Ibrahim Šinasi je svoje ideje slobodno izražavao i kritikovao vlast i iz tog razloga su novine *Tercuman-i Ahval* bile zabranjene dve nedelje, a on je osnovao svoje privatne novine pod nazivom *Tasvir-i Efkâr* (Ilustracija mišljenja) (Johnson, 2004: 26).

Pored značajne uloge u stvaranju novinskog jezika, treba istaći i njegovu ulogu u prevođenju francuskih pesama koje je on prvi preveo na turski i taj izbor pesama se smatra početkom turske moderne (Đukanović, 1982: 210). Zalagao se za čist turski jezik i jednostavnije pisanje književnih dela kako bi ona bila dostupna i laka za čitanje svima, a ne samo učenim ljudima.

Munif-paša i I. Šinasi su začetnici novinskog jezika koji im je služio kao sredstvo izražavanja svojih ideja koje su pisane lako razumljivim, pojednostavljenim jezikom u nameri da njihovo mišljenje bude dostupno i razumljivo običnom narodu. Na taj način se omogućilo osveščivanje naroda usmereno ka jezičkim problemu i buđenju nacionalizma koje je bilo od vitalnog značaja za pokretanje svih reformi.

Po ovom pitanju pojednostavljenja alfabeta ideje su dolazile i van tadašnjih granica Osmanlijskog carstva. Manje pominjan, a od velikog značaja, jeste pokušaj azerbejdžanskog pisca Ahundzade Mirze Feth Alija (Ahundzade Mirza Feth Ali) koji je u jednoj svojoj maloj knjizi (risale) na persijskom izneo zamisao o reformi arapskog pisma smatrajući da treba osmisliti pismo kojim će se pisati onako kako se i izgovara (Ülkütaşır, 2009: 18). U nameri da izloži svoju ideju 1863. godine došao je u Istanbul kod sadrazama Kečedžizade Fuat-paše (Keçecizade Fuat Paşa) i predstavio mu svoju brošuru i nacrt pod nazivom *Harflerin Islahı* (Ispravka slova), a Fuat-paša je njegovu brošuru i nacrt poslao Osmanlijskom naučnom društvu koje je, budući da je Feth Ali bio i pozorišni pisac, prihvatilo njegove komedije i donelo odluku da se prevedu na turski i pozvali su ga na dve diskusije povodom pitanja alfabeta i doneli odluku da arapsko pismo nije odgovarajuće i da je neophodna korekcija (Ülkütaşır, 2009: 18-19). Iako je njegova ideja pozitivno ocenjena, nije došlo ni do kakvih promena i sve je ostalo samo na nivou reči. Međutim, Feth Ali nije odustajao od svoje zamisli, pa je nakon nekog vremena iznova sastavio plan koji je poslao sadrazamu Ali-paši. Prema ovom novom nacrtu uzeo je latinično pismo kao osnovu i sastavio jedan novi alfabetski sistem, ali ni ovaj drugi pokušaj nije urodio plodom (Ülkütaşır, 2009: 18).

Nakon ovih neuspešnih pokušaja nizali su se jedan za drugim i ostali koji takođe nisu imali pozitivan epilog. Jedan od zapaženijih jeste bila rasprava u novinama *Hürriyet*⁶⁰ koja se odvijala između velikog turskog književnika, novinara, istoričara, kritičara Namika Kemala i iranskog ambasadora u Istanbulu Melkum Hana (Melkum Han). Uporedo s njima za korigovanje pisma zalagao se pored I. Šinasija i Ali Suavi koji je 1869. godine u Parizu, u novinama *Ulum*, objavio rad u kojem je izneo stav da je arapsko pismo dobro, ali da ima nedostatke i da ga je neophodno poboljšati (Ülkütaşır, 2009: 20, 21). Iako je ukazivao na nedostatke arapskog pisma nije bio pobornik zamene arapskog alfabeta (Ülkütaşır, 2009: 21).

⁵⁸ Prve zvanične novine Osmanlijskog carstva objavljene su 1831. godine pod nazivom *Takvim-i Vekayi* (Kalendar događaja), dok su prve objavljene novine u Osmanlijskom carstvu bile francuske novine koje je objavljivala francuska ambasada u Istanbulu u periodu od 1796-1798. godine, a 1820. godine u Izmiru su izlazile i druge francuske novine (Lewis, 1968: 94, Johnson, 2004: 24). Novine *Takvim-i Vekayi* pored toga što su izlazile na osmanlijskom, izlazile su i na arapskom, persijskom, grčkom, aramejskom i francuskom (Ertürk, 2013: 33).

⁵⁹ Ibrahim Šinasi (nije utvrđeno da li je rođen 1824. ili 1826. preminuo je 1871.) je bio začetnik turskog novinarstva, pesnik, pozorišni pisac. Poznat je po pozorišnom komadu *Şair Evlenmesi* (Pesnikova ženidba) za koje se smatra da predstavlja prvo delo nastalo pod uticajem Zapada.

⁶⁰ List koji je Namik Kemal zajedno s Zija Pašom izdavao u Francuskoj i Engleskoj, jer su obojica bili prognani iz svoje zemlje. Ovaj list je tajno deljen u Turskoj, a objavljivao se od 1868-1870. godine (Đukanović, 1982: 211).

Namik Kemal (1840-1880) nacionalista liberalnih shvatanja, ostao je poznat po svom patriotizmu i uvođenju novih književnih oblika poput drame i romana, a kao prvi dramski pisac upamćen je po svojim patriotskim dramama koje su se izvodile (Đukanović, 1985: 211). Sa novom tematikom koja je bila u to vreme cenzure veoma smela, slobodno je zastupao i iznosio svoja mišljenja o političkoj situaciji, a istovremeno se zalagao za pojednostavljenje jezika jer je kao jedan od najvernijih pobornika stavova I. Šinasija takođe smatrao da se „narodu treba obraćati narodnim jezikom” (Özkan, 2004: 93). Prema rečima M. Đukanović, on je „najviše doprineo kulturnoj i političkoj revoluciji u Turskoj” (1985: 211). Namik Kemal je, zastupajući iste stavove kao I. Šinasi, radio prvo kao prevodilac za Šinasijeve novine *Tasvir-i Efkâr*, a zatim i kao pisac (Johnson, 2004: 28). Osvrćući se na teško savlađivanje osmanlijskog jezika koje je prema njegovim procenama, zahtevalo „šest, sedam godina učenja“ isticao je da „ovaj težak jezik uzima veliki deo čovekovog života” (Özkan, 2004: 93). Kroz svoje pesme je izražavao pravo na političku slobodu čime je izazvao netrpeljivost sultana i bio je primoran da beži. Nepokolebljiv u svojim stavovima, oko sebe je okupljao istomišljenike s kojima je zajedno otvorio novu eru u turskoj književnosti i u turskoj ideologiji (Tomić, 1939: LXXV). Njegov život je obeležila borba za slobodu izražavanja i pisanja jezikom oslobođenog tradicionalnog arapskog i persijskog uticaja.

Ali Suavi je značajna ličnost jer je prvi koji je zauzeo nacionalni stav po pitanju jezika koji se najviše ogledao u odbacivanju stranih reči za koje postoje turski ekvivalenti, a interesantno je i to što je bio protiv naziva *osmanlijski* (Lewis, 1999: 15). On je bio protiv korišćenja arapskih i persijskih gramatičkih konstrukcija, a posebno arapskog plurala zastupajući stav da od arapskih reči množinu treba napraviti dodavanjem turskog nastavka za množinu, a ne korišćenjem slomljenog arapskog plurala kao npr. *âlimler* – ulema (Jonhson, 2004: 31).

Problemu arapskog alfabeta pristupio je i Feraizdžizade Mehmet Šakir (Feraizcizade Mehmet Šakir)⁶¹ čija je ideja bila drugačija u odnosu na njegove prethodnike i savremenike. On je razmišljao o načinu korigovanja postojećeg alfabeta s aspekta beleženja svih vokala turskog jezika i njegov predlog je bio da se dodaju slova koja bi služila za obeležavanje turskih vokala, a ovu svoju ideju izložio je 1894. godine u knjizi *Perseng-i Sarf-ı Lisân-ı Âdemî ve Şükûfe nisâr-ı Zebân-ı Umumî ve Osmanî* (Ülkütaşır, 2009: 20). Nakon i ovog neuspelog pokušaja, 1900. godine Šemsedin Sami⁶² (Şemseddin Sami) takođe piše na temu izmene alfabeta pri čemu se pristupilo ispravci pisma koja nije otklonila poteškoće u pisanju (Ülkütaşır, 2009: 20, 21). On, kao i Ali Suavi je smatrao da naziv *osmanlijski jezik* nije pogodan, već treba da se koristi naziv *turski jezik* (Timurtaş, 1980: 42; Lewis, 1999: 17).

Tanzimatski period je iznedrio mnoge poznate pisce i naučnike, a među njima se izdvaja i autor koji je poznat po svojim mnogobrojnim delima iz oblasti književnosti i naučne publikacije Ahmet Midhat (Ahmet Midhat).⁶³ Pored književnosti, bavio se i novinarstvom gde je izlagao svoje ideje na temu jezika. Za osmanlijski jezik je pored turske bila karakteristična upotreba persijske i arapske genitivne veze, a on je bio pobornik odbacivanja stranih elemenata, naročito se zalagao za jezik bez upotrebe persijskog izafeta (genitivne veze). Pišući jednostavnim turskim jezikom želeo je da njegova dela budu pristupačna širokim narodnim masama. Ovaj plodonosni pisac⁶⁴, čiji obiman opus čine romani, novele i naučne publikacije, svoju zamisao da se ne upotrebljava persijski izafet sproveo je u delo time što je u novinama *Basiret* 1871. godine objavio članak bez ijednog persijskog izafeta s ciljem da pokaže da se može pisati jednostavnijim i razumljivijim jezikom bez korišćenja stranih gramatičkih elemenata: „Ako izbacimo sve arapske i persijske izafete i prideve, ako ono što napišemo danas razume sedamsto ljudi, sutra će sigurno razumeti sedam hiljada ljudi” (Levend, 1972: 123). Iako se trudio da piše što razumljivijim jezikom, izbegavajući strane reči i forme, nije uspeo da

⁶¹ Pozorišni pisac. Zalagao se za reformu jezika i pisao je pojednostavljenim turskim jezikom. Više o njegovom životu i radu pročitati u Enciklopediji islama. Dostupno preko: <https://islamansiklopedisi.org.tr/feraizcizade-mehmed-sakir>

⁶² Poznat je po svom rečniku *Kamus-ı Türkî*.

⁶³ Ahmet Midhat (1844-1912) je jedan od najpoznatijih pisaca Tanzimata. Pisao je po ugledu na francuske književne rodove koristeći francusku leksiku.

⁶⁴ G. Lewis navodi da je napisao preko dvesta dela i naučnih publikacija zbog čega je dobio nadimak *motor od četrdeset konjskih snaga* (Lewis, 1999: 15).

se odupre prodiranju francuske leksike. Kako naš poznati turkolog Slavoljub Đinđić navodi on je jedan od onih turskih romanopisaca koji je najviše koristio francuske reči, a od kojih su neke baš posredstvom njegovih književnih dela po prvi put ušle u turski jezik (Đinđić, 1970: 39). Uprkos tome, Ahmet Midhat je bio svestan stepena lingvističkog pozajmljivanja, naročito leksičkog što se može zaključiti iz njegove izjave: „U sadašnjoj situaciji mi smo postali prosjaci jezika. Kucajući čas na vrata Arapa, čas Persijanaca, a sada i Evropljana, prosimo reči i pravila kao milostinju“ (Đinđić, 1970: 39).

Još jedan poznati pesnik i pisac ovoga perioda je Abdülhak Hamid Tarhan (Abdülhak Tarhan) za kog se smatra da je svojim stilom i novim formama ubrzao evropeizaciju turske književnosti, ali iako je stvarao po uzoru na zapadne pisce, jezik njegovih dela nije bio jednostavan i u pogledu leksike čist, već je bio opterećen pozajmljenicama kako iz arapskog i persijskog, tako i iz francuskog jezika, što ga je udaljavalo od grupe onih pisaca koji su se zalagali za pojednostavljivanje jezika i približavanje govornom jeziku (Đukanović, 1985: 211).

Naučnici i pisci, pripadnici tanzimatskog perioda uspeli su da uvedu nove književne rodove i raskinu sa viševekovnom tradicijom pisanja s podražavanjem istočnjačkog stila, ali i pored toga treba istaći i njihovu značajnu ulogu u stvaranju pristupačnijeg jezika s težnjom ka čistijem turskom jeziku što će biti cilj i sledećim pokolenjima pisaca. Celokupno društvo se menjalo od tradicionalnog ka nečem što I. Ortajli naziva „novim“ što je uticalo na staro i menjalo ga (Ortajli, 2004: 29).

Period Tanzimata predstavlja početak prevrata jednog ustaljenog političkog i kulturnog obrasca nametnutog u ranom periodu Osmanlijskog carstva, protežući se vekovima s ponekim neuspehim pokušajem istupanja iz okvira tradicionalnog.

I. Ortajli ističući snažni otpor starog prema novom ta previranja objašnjava kroz borbu pojedinca: „Tanzimatski intelektualac-birokrata trudio se da odgovori zahtevima modernog sveta opreznim konzervativizmom tradicionalnog društva“ (Ortajli, 2004: 29).

Osavremenjivanje književnosti i razvoj proze produbilo je pitanje alfabeta i jezika kome se u narednom periodu posvećivala pažnja. Piscu Tanzimata su bili ti koji su trasirali put ka modernizaciji i imali veliku ulogu u menjanju toka jezika koji je nakon ovog perioda uglavnom nastavio progresivnim pravcem. Njihovom zaslugom pisani jezik je bio bliži govornom, a samim tim i razumljiviji za narod čije je odobravanje ovih tendencija bilo od presudnog značaja za dalje razvijanje jezika, književnosti, kulture.

Pored ovog generalnog mišljenja, interesantno je zapažanje M. Ozkana prema kojem razlika između govornog i pisanog jezika nije otklonjena uprkos pojednostavljivanju i stvaranju novinskog jezika, a svoje mišljenje objašnjava kroz primer pisanja tanzimatskih pisaca koji su u pismima i privatnim obraćanjima nastojali da pišu jednostavnijim, a u svojim književnim delima nastavili da pišu komplikovanim jezikom jer su smatrali da se na taj način ogleda njihov intelektualni i obrazovni nivo (Özkan, 2010: 128).

O. A. Aksoy smatra da se teško odustajalo od upotrebe stranih reči i pored velikog truda usmerenog ka pojednostavljenju jezika, a najviše ka odbacivanju strane leksike navodeći primer da se umesto *ev* (kuća) i dalje koristilo *hane* (dom, kuća), umesto *babam* (moj otac, tata) *pederim* (moj otac) i druge (Aksoy, 1973: 21).

Posmatrajući period Tanzimata sa sociološkog stanovišta Z. Gokalp je uputio kritike pristalicama Tanzimata smatrajući da su napravili grešku time što su spojili istočnu i zapadnu civilizaciju i na taj način stvorili jednu mešavinu kultura (Gökalp, 2018: 74). Zapažanje iz ugla sociologa koji se zalagao za turski nacionalizam je razumljivo ako se uzme u obzir uticaj Istoka s jedne i Zapada sa druge strane uz odsustvo autentičnog turskog. Sledeći svoj osnovni princip nacionalizama, težio je ka čišćenju jezika od stranih konstrukcija i reči, naglašavajući da ako je moguće sve reči koje su strane treba zameniti turskim (Gökalp, 2014: 24). Svojim stavovima i svojim književnim delima zauzeo je trajno mesto u političkoj istoriji Turske, kao i u razvijanju sociologije. Njegova dela su nadahnuta nacionalizmom i zasnivaju se na tri principa koje je izneo u svom istoimenom delu *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (Turkizacija, islamizacija, osavremenjivanje), a značaj njegovih stavova i ideja ogleda se u uticaju koji je imao na Ataturka.

Osnivač Republike Turske i njen najveći reformator Ataturk sledio je principe Z. Gokalpa

izjavivši da je „otac njegovog tela Ali Riza (otac M. K. Atatürk), osećanja N. Kemal, a otac ideja Z. Gokalp” (Gokalp, 2014: 7).

Z. Gokalp je svoje stavove po pitanju jezika iskazivao i u svojoj poeziji. U jednoj od svojih poema govori o tome da se ne treba ugledati na druge i uzimati tuđe, da svaka reč koja nam treba postoji i na turskom. Navešćemo tu poemu iz 1912. godine pod naslovom *Kendine doğru*:

Kendine doğru

Evinin yemişi erikle elma,
Komşunun bağından hurmayı alma,
Başka dile uymaz annenin sesi,
Her sözün ararsan vardır Türkçesi.

(Levend, 1960: 332)

Ka sebi

Džanerike i jabuka su hrana doma,
Ne uzimaj iz komšijinog voćnjaka urme,
Majčin glas drugom jeziku ne pristaje
Ako tražiš reč, na turskom svaka postoji

Iako ove naizgled nepremostive razlike u jeziku nisu u potpunosti otklonjene u tanzimatskom periodu, ne može se osporiti značaj reformi koje su predstavljale prvi korak ka približavanju jezika narodu, borbe za jezičku jednostavnost, ispravnost i ravnopravnost između govornog i pisanog jezika.

Ono što su pisci Tanzimata⁶⁵ započeli nastavila je grupa njihovih sledbenika najčešće okupljena oko nekog novinskog lista u kome su iznosili svoje ideje i razvijali kritičko mišljenje i slobodno izražavanje svojih stavova. Možemo reći da je ovaj period turske istorije jedan od značajnijih budući da predstavlja uvod ka obrazovanju jednog reformatorskog društva koje će probuditi nacionalističke stavove rezultirajući stvaranjem republike, jer je „[...] pokret Tanzimata u istoriji Turaka imao ulogu da društvo vodi napred i da mu prokrči put“ (Ortaçlı, 2004: 30).

5.2. Serveti Funun (Servet-i Fünun)

Razvojni tok književnosti kod Turaka nesumnjivo je uvek zavisio od stranog uticaja. Još od primanja islama i dodira sa arapskom i persijskom civilizacijom, zanemarujući ono što je autohtono, usvojili su njihovu kulturu i njihov način pisanja. Viševjekovni strani uticaj rezultirao je gubitkom svega onog što je bila odlika turskog, a time *strano* postaje *domaće*. U periodu Tanzimata odupiru se viševjekovnom uticaju Istoka okrećući se imitiranju zapadne književnosti. Na taj način, turska književnost opet nije bila turska, već je odavno izgubivši svoju srž potpala pod uticaj Zapada i iznova predstavljala književnost nastalu podražavanjem strane književnosti, a najviše francuske.

Nakon perioda Tanzimata u kojem su se javile i pokrenule prve ozbiljnije ideje o pojednostavljenju jezika, uveli moderniji i novi književni rodovi, i dalje su bili prisutni pisci koji su nastojali da pišu jezikom koji bi se približio govornom.

Ovaj period, tačnije kraj XIX veka obeležio je književni pravac kojeg čine pisci *Nove književnosti* (Edebiyat-ı Cedide) sledeći tendencije pesnika Redžaizade Mahmud Ekrema (Recaizade Mahmud Ekrem) koji se smatra predvodnikom ovog pokreta.

⁶⁵ U uvodu knjige *Kamal Atatürk tvorac nove Turske* saznajemo da se ova grupa pesnika i književnika sastajala na brežuljku Čamlidža (Çamlıca) (Tomić, 1939: LXXIX).

Književni pravac *Nova književnost* poznatiji je pod nazivom *Serveti Funun* (*Servet-i Fünun*)⁶⁶-Riznica znanja)⁶⁷ zbog istoimenog časopisa koji je pripadao ovom pokretu za koji su pisali mnogi intelektualci, naučnici i književnici, pristalice *Nove književnosti*. Pripadnici ove škole bili su sledbenici tanzimatskih pisaca s težnjom stvaranja po ugledu na francuske realiste usvajajući načelo *umetnost radi umetnosti* (l'art pour l'art). Međutim, iako je ova grupa književnika unela novine u tursku poeziju, kaside i gazele je zamenio sonet, njihov jezik se udaljavao od onoga što su na polju jezika tanzimatski književnici uspeali, a to je da se izbegne strana leksika i njeni gramatički elementi.

Tanzimatski pisci su delimično uspeali u nameri da pišu čistijim turskim jezikom i u tom cilju mnoge strane reči nisu upotrebljavali, a predstavnici *Nove književnosti* bili su u potrazi za nekim novim rečima kojima bi obogatili svoj pesnički i prozni izraz. Oni su koristili stare turske reči i od njih obrazovali nove koje se nisu asimilovale i samim tim prouzrokovale pojavu nemogućnosti razumevanja njihovih dela. Time se iznova stvorio dualizam između govornog i književnog jezika i to u tolikoj meri da su protivnici ovog novog pravca nazivali njihov jezik *nerazumljivim* (Korkmaz, 2019: 85).

M. Đukanović ističe da je upotreba arapskih i persijskih reči doprinela tome da je jezik bio teško razumljiv (Đukanović, 1985: 212). Na ovaj način proces stvaranja jednostavnijeg jezika je bio zaustavljen i pisani jezik se iznova udaljavao od govornog.

Najpoznatiji predstavnici ovog književnog pravca su pesnik Tefvik Fikret (Tevfik Fikret) i romanopisac Halit Zija Uşaklıgil (Halid Ziya Uşaklıgil) čiji su romani izlazili kao feljton u časopisu *Serveti Funun*, a on je postao poznat kao tvorac turskog romana (Đukanović, 1985: 213). T. Fikret je jedan od najznačajnijih predstavnika pokreta *Serveti Funun*. Izdvajao se od ostalih pesnika zbog tema koje su prevladavale u njegovim pesmama gde je izražavao svoje stavove o društvenom i političkom moralu kroz prizmu patriotizma koji je negovao.

Pored pomenutih književnika u okviru ove škole postojali su i oni koji su bili odani sledbenici tanzimatskog shvatanja jezika i pisali jezikom koji je bio bliži govornom izbegavajući arapsku i persijsku leksiku. Među njima je pored Husejina Rahmija Gurpinara (Hüseyin Rahmi Gürpınar) najpoznatiji Mehmet Emin Jurdakul (Mehmet Emin Yurdakul)⁶⁸ čiji je jezik poezije bio običan narodni jezik, a smatra se da je njegova poezija „pokrenula uproščavanje jezika i uvođenje narodnog stiha u umetničko pesništvo“ (Đukanović, 1985: 213).

Veoma je interesantno zapažanje na temu značaja ovog pokreta Suphija Tanriera (Suphi Tanrier)⁶⁹ u uvodu za knjigu Z. Tomića *Kamal Atatürk tvorac nove Turske* u kome kao savremenik ovog pokreta izražava stav da je *Serveti Funun* imao velikog uticaja na njihovu generaciju i da je predstavljao „oazu u pustinji“ ističući da „U njoj je turski jezik dostigao čistotu i lepotu, koje dotle nije mogao da dokuči“ (Tomić, 1939: LXXX).

Ohrabreni spremnošću, odlučnošću i konkretnim primerima potencijalnog rešavanja jezičkog pitanja od strane intelektualnog sloja prvo za vreme Tanzimata, zatim kroz delovanje u okviru pokreta *Nove književnosti*, književnici nastavljaju da stvaraju nove pokrete koji će okupiti istomišljenike u pogledu jezičkih pitanja.

⁶⁶ Časopis je izlazio od 1896-1901. godine.

⁶⁷ Postoji više prevodilačkih rešenja. Prevod koji je dat je prevod M. Đukanović, a Dž. Luis prevodi kao *Bogatstvo nauke* (Lewis, 1999: 17), K. Aykut - *Blago nauke* (Golubović Brejk, 2004: 5), a M. Marinković – *Riznica umetnosti* (Marinković, 2008: 18).

⁶⁸ Ovom pesniku je poznati pisac istorije turske književnosti E. G. W. Gibb u jednom svom pismu napisao da je on „prvi nacionalni pesnik koga je turski narod čekao već šest vekova“ ističući da je sa njim turski narod našao svoj put (Tomić, 1939: LXXXIV)

⁶⁹ Bivši ministar prosvete i profesor Univerziteta u Istanbulu, a kasnije i ambasador Republike Turske u Bukureštu. Za njega Z. Tomić piše da je „jedan od najvećih intelektualaca i besednika Nove Turske, veliki vaspitač naroda i jedan od glavnih organizatora *Türk Ocağı* (Organizacija za sveopšti narodni preporod) (Tomić, 1939: X).

5.3. Fedžri Ati (Fecr-î Âti)

Kada je časopis *Serveti Funun* 1901. godine prestao da izlazi počinju da se javljaju nove ideje o turskom nacionalizmu. Pobornici ideologije panturanizma⁷⁰ poznatiji kao Mladoturci (Jön/Genç Türkler)⁷¹ organizovali su revoluciju 1908. godine⁷² nakon koje se javlja novi književni pokret u Istanbulu *Fedžri Ati* (Zora budućnosti). Grupa književnika okupljena oko ovog pokreta sledila je ideje prethodnika, odnosno pokreta *Serveti Funun* pod čijim su geslom *umetnost radi umetnosti* i dalje stvarali. Nastavili su da pišu pod uticajem francuskog simbolizma, ali je taj uticaj bio sve izraženiji. Pored toga, ostali su verni arapskoj metrici aruzu što je uticalo na jezik koji je, kao i kod prethodnika bio teško razumljiv.

Za pripadnike grupe *Nove književnosti* je bilo karakteristično postojanje onih pesnika i prozaista koji su stvarali prema svom ličnom nahođenju, s težnjom stvaranja na jednostavnijem jeziku što je bio slučaj i u ovom pokretu u kom se izdvojio pesnik Ahmet Hašim (Ahmet Haşim) koji je imao svoj lični stil kao poklonik *čiste poezije* (Đukanović, 1985: 214). U početku ovom pokretu su pripadali i poznati prozni pisci Jakup Kadri Karaosmanoglu (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), Refik Halit Karaj (Refik Halit Karay) i Mehmed Fuat Koprulu (Mehmed Fuat Köprülü). Ovaj pokret nije bio od velikog značaja za književnost jer je predstavljao nastavak *Serveti Fununa*.

Reforme za vreme Tanzimata su bile pokretač za preobražaj književnosti, a time i jezika. Učinjen je veliki pomak ka započinjanju menjanja jezika i samog shvatanja jezika kao jedno od suštinskih delova nacionalnog identiteta, a ujedno i pravo svakog pojedinca da taj jezik razume i da se njime bez ikakvih poteškoća i prepreka služi. Pojava i delovanje ovih jezičkih pokreta predstavlja presedan u uspostavljanju i uspešnom ostvarivanju kontakta sa običnim narodom kome je pisani jezik bio uskraćen zbog svoje zamršenosti i težine savlađivanja. Svesni činjenice da jezik treba da bude razumljiv svima, a ujedno i da se posredstvom pisanog jezika omogući dostupnost informacija, pokretači ovih promena pametno su koristili mogućnost širenja ideja preko novina i time obezbedili sigurno širenje svojih ideja. Uprkos njihovim kritikama koje su bile usmerene ka tradicionalnom osmanlijskom pisanom jeziku i konkretnim rešenjima za pojednostavljenje jezika, nisu mogli da se otrgnu od starih navika i ustaljenog načina pisanja. Zbog toga među naučnicima vlada mišljenje da su ovi pokreti pojednostavljenja jezika bili samo period traženja i pokušaja (Korkmaz, 1985: 9).

U januaru 1908. godine osnovana je prva nacionalna, kulturna organizacija *Türk Derneği* (Tursko udruženje) čiji je osnivač bio A. Midhat, a udruženje je brojalo šezdeset tri člana koji su u okviru njega delili svoje stavove po pitanju jezika (Lewis, 1999: 19). S aspekta jezičkog shvatanja članovi ovog društva bili su pobornici ideje za pojednostavljenje jezika odbacivanjem stranih elemenata (*Sadeleştırmeciler*), zatim oni koji su zastupali stav da nove reči treba izvoditi od turskih sufiksa, a da se one arapske i persijske reči odomaćene u govoru ubrajaju u turske (*Türkçeciler*) i puristi (*Tasfiyeciler*) koji nisu imali ništa protiv pozajmljivanja reči i sufiksa iz drugih dijalekata (Lewis, 1999: 19). Prema mišljenju Z. Korkmaz puristi su se pojavili za vreme pokreta *Serveti Funun* i *Fedžri Ati* (Korkmaz, 1985, 9-10).

Predvodnik purista bio je Fuat Koseiraif (Fuat Köseraif) koji je stavove purista oblikovao i predstavio javnosti. Njihov predlog je bio da se arapske i persijske reči zamene rečima iz dijalekata, a da se umesto nastavka *î* za nisbe,⁷³ prideve arapskog porekla, koristi nasatavak *-k1 /-ki* (Korkmaz, 1985: 11). Iako su puristi imali plan za sprovođenje svojih ideja, sve se svodilo na teoriju, dok se u

⁷⁰ Pod pojmom panturanizam podrazumevalo se ujedinjenje svih Turaka u jednu državu, a naročito Turaka iz Ruskog carstva.

⁷¹ Nezadovoljni sultanovim režimom, 1865. godine nastaje tajno udruženje intelektualaca Mladoosmanlije ili Novoosmanlije (*Genç Osmanlılar/Yeni Osmanlılar*) koji su se borili za očuvanje carstva i reforme. Nakon ovog, nastaje i tajno udruženje *Jedinstvo i progres* (*İttihat ve Terakki*) 1889. godine koji su bili preteča Mladoturcima. Mladoturci su se takođe borili protiv „sultanovog apsolutizma i tradicionalizma i imali su za cilj stvaranje ustavnog poretka u zemlji, ali da reforme budu sprovedene na islamskim načelima” (Teodosijević, 2013: 287).

⁷² Prema Bernardu Luisu Mladoturska revolucija je predstavljala patriotski pokret muslimanskih Turaka (Lewis, 1968: 212).

⁷³ Nisbe su pridevi pripadnosti koji se grade od arapskih imenica, npr. *millî* (nacionalni), *şahsî* (lični) (Đinđić, 1989: 13)

praksi ništa nije menjalo jer je „purizam zaista bio samo san” (maštanje /hayalcilik) (Korkmaz, 1985: 11).

5.4. Mlada pera (Genç Kalemler)

Prethodni pokret nije uneo nikakve novine po pitanju književnosti i jezika, već se samo još više produbio uticaj francuskog simbolizma pomešanog s metrikom aruza, metrikom divanske književnosti. Nakon Mladoturske revolucije (1908) počinje da se širi nacionalizam⁷⁴ među turskim življem. Glavni propovednik i teoretičar ove ideologije turskog nacionalizma (Türkçülük) bio je sociolog Zija Gokalp.⁷⁵ Grupa književnika koja je sledila ovu ideologiju kroz stvaranje nacionalne književnosti koja se temelji na narodnoj književnosti, delovala je u okviru časopisa *Genç Kalemler*. Časopis je počeo da izlazi 11. aprila 1911. godine u Solunu (Đukanović, 1985: 214). Književnici su nastojali da pišu prema izvorno turskim narodnim formama bez upotrebe stranih elemenata s osnovnom težnjom da se jezik uprosti i očisti od stranih reči.

Počevši od tanzimatskog perioda, Serveti Fununa do pokreta Fedžri Ati uvek se težilo ka jezičkoj jednostavnosti, ali bilo je teško u potpunosti zameniti tradicionalni način pisanja. Kako su se ovi književni pokreti smenjivali tako su bili sve bliži francuskom načinu književnog stvaralaštva. Premda su u prethodnim periodima postojali pojednici, a kasnije i grupe književnika koje su propagirale ideju čišćenja jezika, odupiranja od stranog uticaja i pojednostavljenju jezika ističući da se razlike između govornog i književnog jezika moraju otkloniti, književnici okupljeni oko časopisa *Mlada pera* nadahnuti nacionalizmom uspeli su da postignu ono što njihovi prethodnici nisu, a to je stvaranje turske književnosti čime su učinili prvi korak ka novom književnom pokretu *Nacionalne književnosti* (Milli Edebiyat). Napuštaju geslo *umetnost radi umetnosti* i unose novo načelo *umetnost radi života* stvarajući novi pravac koji će se zasnivati na narodnom jeziku (Đukanović, 1963: 195).

Predvođeni Zijom Gokalpom ovi književnici su „prvi shvatili da govorni jezik može biti samo narodni jezik i trudili se da ga podignu na stepen književnog jezika“ (Đukanović, 1985: 214). Najznačajniji književnik koji je sledio ideje Zije Gokalpa bio je Omer Sejfetin⁷⁶ (Ömer Seyfettin, 1884-1920). On je u svojim delima isticao turski nacionalizam i potrebu za razvojem nacionalne književnosti i jezika. Poznat je po svom članku *Novi jezik* (Yeni Lisan)⁷⁷ koji je objavio u prvom broju časopisa *Mlada pera* 11. aprila 1911. godine u kome je izneo plan za standardizaciju turskog jezika (Marinković, 2017: 109). U okviru rubrike *Novi jezik*, O. Sejfetin⁷⁸ je pozivao svoje kolege da pišu novim jezikom koji je zasnovan na istanbulskom govoru izuzimajući persijske arapske gramatičke konstrukcije uz minimalno korišćenje pozajmljenica, jer je bio svestan da se ne mogu u potpunosti izbeći, ali je smatrao neprihvatljivim i neprirodnim „ometanje mehanizma turskog jezika usvajanjem arapskih i persijskih gramatičkih pravila” (Ertürk, 2013: 70).

Mnogi pisci su iznosili svoje stavove o jeziku pišući u rubrici *Novi jezik* i ostali su upamćeni kao *novojezičari* (Teodosijević, 1995: 33). U jeku osmanizma, kasnije panturkizma i turkizma O. Sejfetin i Z. Gokalp ostali su dosledni svojim stavovima o neophodnosti buđenja nacionalne svesti u narodu u cilju afirmacije turskog nacionalizma. Pobuda za nacionalizmom O. Sejfetina povezuje se s

⁷⁴ Prva osnovana organizacija nakon Mladoturske revolucije koja je propagirala turski nacionalizam jeste *Türk Derneği* (1908), a nakon nje nastaje pokret *Mladih pera* (1910), zatim i društvo *Türk Yurdu* (1911). Organizacija *Türk Ocağı* je osnovana 20. juna 1911. i imala je značajnu ulogu u širenju nacionalne ideje (Tomić, 1939: LXXXVII). Više o ovim organizacijama na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/turk-ocagi>

⁷⁵ Interesantan je podatak koji nam daje Dž. Luis da je Zija svoje prezime uvek izgovarao kao dve reči Gok Alp u prevodu *nebeski heroj* (Lewis, 1999: 19).

⁷⁶ Više o delu Omera Sejfetina pogledati u: Marinković, M. (2017). *Doprinos Omera Sejfetina standardizaciji turskog jezika*.

⁷⁷ Interesantno je to što su se u ovom periodu pisci borili za jednostavniji jezik koji je podrazumevao upotrebu turskih reči, a rubrika *Novi jezik* nije nazvana *Yeni Dil* već je upotrebljena arapska reč lisan – *Yeni Lisan*. Iako je ova rubrika poznata pod nazivom *Yeni Lisan* A. Puskuluoglu koristi naziv *Yeni Dil* (Püsküllüoğlu, 1977: 15).

⁷⁸ Ističući njegovu ulogu za razvoj nacionalne književnosti Z. Gokalp ga je okarakterisao kao Kristofera Kolumba turskog književnog jezika (Korkmaz, 1985: 12).

njegovim oficirskim pozivom, a i njegovim boravkom u Solunu koji je bio stecište novih ideja i centar njihovog širenja budući da su u Solunu izdavani mnogi časopisi.

Intelektualni sloj okupljen oko časopisa *Mlada pera*, a naročito oko rubrike *Novi jezik* je po prvi put istupio sa utvrđenim smernicama za stvaranje jednostavnog jezika koji će ukloniti razliku između pisanog i govornog jezika. Njihov plan za uprošćavanje pisanog jezika zasnivao se na sledećim principima:

1. „Pisani jezik približiti govornom i koliko god da je moguće pisati onako kako istanbulski narod govori.
2. U našem jeziku ne koristiti arapska i persijska gramatička pravila, a genitivne veze koje su nastale prema ovim pravilima odbaciti, osim nekih izuzetaka.
3. Genitivne veze koje će nastajati od arapskih i persijskih reči koje koristimo u našem jeziku obrazovati prema pravilima turskog jezika.
4. Arapske i persijske reči pisati onako kako se izgovaraju na turskom. Nije potrebno izbaciti sve arapske i persijske reči koje se koriste u turskom, nastaviti sa upotrebom naučnih termina koji su arapski.
5. Ne uzimati reči iz drugih turskih dijalekata.
6. Odbaciti sve arapske i persijske postpozicije, priloge, veznike osim onih koji su se asimilovali: *ama, şayed, lâkin, hemen, henüz, yani*.
7. Postupajući prema ovim principima stvoriti nacionalni jezik i književnost.“

(Özkan, 2004: 95; Korkmaz, 1985: 13)

Ova pravila kojima su se služili pisci imala su značajnu ulogu u menjaju jezika. Pripadnici *Mladih pera* su, u poređenju sa svim onim prethodnim pokušajima, pokretima pojednostavljenja jezika, delimično uspeli da utvrđeni tok osmanlijskog jezika okrenu ka unošenju promena za preobražaj u turski, da pokrenu vraćanje autentičnog vekovima zapostavljenog i zaboravljenog. Međutim, njihova borba nije dosegla do rešavanja problema terminologije, naučnog, pravnog i administrativnog jezika, jer stvaranje novog jezika nije bilo samo pitanje pojedinca ili grupe istomišljenika, već je bilo pitanje celokupnog društva.

Prema A. Puskuluogluu principi pobornika *Novog jezika* predstavljaju najznačajniji pokušaj pojednostavljenja jezika. Ipak, on navodi tri razloga zbog čega nisu bili u mogućnosti da svoje planove ostvare, a to su:

1. Nije postojao metod za sprovođenje purizma jer su to sve bili individualni pokušaji.
2. Jezički purizam nije mogao biti ostvariv sa arapskim slovima.
3. Pošto se turski nije koristio kao pisani jezik, njegov leksički fond je bio osiromašen.

(Püsküllüoğlu, 2002: 15)

Istorijski gledano nijedna grupa književnika, naučnika nije uspela da dostigne nivo uticaja na narod koliko su u tome bili uspešni sledbenici ideja pokreta *Novi jezik*. Taj uticaj se ogleda i u samoj činjenici da je po rubrici i časopisu nastao i istoimeni naziv pokreta u istoriji turskog jezika koji je značajniji čak i od tanzimatskog uzimajući u obzir da on predstavlja uvertiru za pravu reformu turskog jezika i temelj za nastanak *turskog Turske* (Türkiye Türkçesi).

6. PERIOD PRE PROGLAŠENJA REPUBLIKE

Raniji pokušaji pokretanja reforme pisma i stvaranja jednostavnijeg jezika svodili su se na pojedince, idejne tvorce, ali ne i na šire narodne mase. Da bi se neka promena u društvu, na političkom, administrativnom, sociološkom, kulurološkom, lingvističkom planu, svesno i planski izvršila iziskuje predvodnika tih promena, vođu koji će imati uticaja na narod bez čijeg odobravanja i podrške nijedna promena ne bi bila ostvariva. Odsusutvo takvih prilika jedno je od glavnih razloga zbog čega se tek u doba Tanzimata javljaju ozbiljniji pokreti usmereni ka rešavanju lingvističkog pitanja turskog jezika.

Tanzimatski period predstavlja prvi korak ka utemeljenju ideje o stvaranju jezika koji će biti razumljiv svima, a ujedno predstavlja i osnovu na kojoj će se temeljiti reforme u republikanskom periodu, jer je „republikanska historiografija tokom tridesetih godina XX veka smatrala period Tanzimata poluuspešnim prediskustvom republikanskog perioda” (Ortajli, 2004: 29).

Kroz razvoj novinskog jezika i novih književnih rodova, pre svega proze i pozorišnih komada, narod biva uključen u političke, jezičke i druge tokove. Književnici, podržani od strane običnih ljudi, šire svoje ideje i okupljaju pristalice, istomišljenike koji kasnije osnivaju nove pokrete, sve do pojave Mladoturaka koji su obrazujući grupu mladih pisaca pripremili teren za pravu reformu u republikanskom periodu koja nije bila prepuštena samo piscima i pesnicima, već je njima rukovodio državni aparat na čelu s Ataturkom (Šamić, 1979: 103).

Periodi turske istorije u kojima se desila neka promena na lingvističkom nivou najčešće je rezultat umešanosti države. Poznato je da su svi najraniji pokušaji okretanja jezičkom pitanju u cilju njegovog uprošćavanja bile samo ideje iskazane kroz dela kulturnih radnika. Popuštanje istočnjačkog uticaja pred naletom modernijih evropskih shvatanja doprinelo je podražavanju jednog sasvim drugačijeg načina života i kulturno-umetničkog pravca. Okrećući leđa Istoku počinju da se uočavaju promene u društvu koje su imale i velikog uticaja na vladajući sloj koji konačno uočava da su promene neophodne da bi spasili već oslabljenu Osmanlijsku državu od raspadanja.

Najznačajniju ulogu u buđenju svesti kako u domenu državne uprave tako i celokupnog društva imali su obrazovani ljudi, intelektualci, mahom školovani na Zapadu. Podstaknuti slobodom življenja, modernijim shvatanjima, utiču na civilizacijski krug Osmanlijskog carstva, ali ne u dovoljnoj meri. S tim u vezi treba pomenuti i one smelije pokušaje koji su bili preteča pravoj reformi pisma.

Jedan od zapaženijih pokušaja desio se za vreme Druge ustavnosti kada su se pisci, novinari, obrazovani ljudi odvažili da pišu na temu napuštanja arapskog pisma i usvajanja „univerzalnog alfabeta”⁷⁹ predloživši latinični. Ovaj poduhvat pisca Husejina Džahita Jalčina (Hüseyin Cahit Yalçın), novinara Dželala Nurija (Celal Nuri) i drugih. Ulkutaşir ocenjuje kao „civilizacijsku hrabrost” ističući nepovoljne prilike za takve predloge uzimajući u obzir svest naroda o arapskom pismu, kao pismu koje je sam Alah/Bog poslao čijim bi napuštanjem i prihvatanjem latinice sve veze sa starim bile prekinute kao i veze sa starom naukom i kulturom (Ülkütaşır, 2009: 28). Dž. Nuri je isticao nedostatke arapskog pisma. Slova arapskog alfabeta je smatrao nedovoljnim i neadekvatnim za turski glasovni sistem što je uticalo na njegovo savlađivanje koje se odražavalo kroz veliku stopu nepismenosti i predstavljalo prepreku za razvoj, dok je za latinični alfabet zauzimao stav da se treba usvojiti smatrajući da bi time počeo jedan umni period (Ülkütaşır, 2009: 29).

H. Dž. Jalčin⁸⁰ je u novinama *Tanin* (Tanin) 1910. godine pisao o prelasku na latinično pismo. Albanci koji su koristili arapsko pismo, u to vreme su prešli na latinično pismo, a on je podstaknut ovom promenom napisao članak o tome pod nazivom *Albanska slova* (Arnavut hurûfatı) predlažući da bi i Turci mogli da slede njihov primer (Lewis, 1999: 30; Ülkütaşır, 2009: 30).

⁷⁹ Novinar Dželal Nuri (Celal Nuri) 1912. godine u knjizi *Tarih-i İstikbal* iznosi ovu ideju.

⁸⁰ H. Dž. Jalčin je bio urednik novina *Tanin*. Više o ovim novinama na sajtu: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanin>

U to vreme većinski deo kulturnih radnika zalagao se za novi alfabet. Međutim, uvidevši da se još od doba Tanzimata bore za promenu pisma, a da nema nikakvog pomaka, pristupili su malo drugačijim idejama koje bi olakšale pisanje. Smatrali su da će se razdvajanjem slova, odnosno njihovim nespajanjem olakšati čitanje i pisanje. Taj sistem poznat kao *huruf-i munfasila* je imao dosta pristalica. Jedan od njih Dželal Sahir (Celal Sahir) u listu Serveti Funun iz 1909. godine, broj 953, u svom članku iznosi sledeće mišljenje: „Ispravka pravopisa prvo zavisi od ispravke slova. Ova ispravka će se postići uvođenjem odvojenog pisanja slova“ (Ülkütaşır, 2009: 24).

Jedan od pokušaja vredan pomena koji je nastao 1913. pre Prvog svetskog rata, jeste pojednostavljenje arapskog pisma od strane Enver-paše, ministra odbrane.⁸¹ Kako bi se olakšala komunikacija u vojsci, Enver paša dolazi na ideju o lakšem i razumljivijem načinu pisanja. Njegov nacrt jednostavnijeg pisma podrazumevao je odvojeno pisanje slova, bez spajanja, ali uz obavezno beleženje vokala. Neko vreme se ovakav način pisanja koristio ne samo u vojsci, već se njegova upotreba proširila na tadašnje Ministarstvo odbrane, čak su se objavljivale i brošure za podučavanje vojske (Lewis, 1999: 29; Ülkütaşır, 2009: 26). Ovaj novi način pisanja je poznat kao *Enver pašino pismo* (Enverpaşa yazısı), *vojni alfabet* (Ordu Elifbası), *razdvojena slova* (huruf-i munfasıla) i *novo pisanje* (Hatt-ı cedit) (Lewis, 1999: 29; Ülkütaşır, 2009: 26). Enver pašino pismo se koristilo neko vreme u vojne svrhe, a za vreme rata se odustalo od njega.

Da je ovaj pokušaj imao odjeka, pokazuje nam činjenica da je Ataturk Rušenu Ešrefu Unajdinu (Rüşen Eşref Ünaydın)⁸² 1918. godine rekao za ovo pismo da je „Dobra namera, ali polovičan posao i to u nevreme! Vreme rata nije vreme slova.“ (Lewis, 1999: 29; Korkmaz, 1963: 35).

Prema Ulkutaşiru nijedan od ovih pokušaja pojednostavljenja pisma i načina pisanja nije imao pozitivan ishod, već su svi ostali u okvirima pojednica, naučnog ili književnog okruženja (Ülkütaşır, 2009: 24).

Razvijanje novinskog jezika i slobodnog izražavanja, kao najznačajnija tvorevina tanzimatskog perioda, svoj napredak beleži u narednim periodima, a posebno u periodu koji je prethodio stvaranju Republike. Svesni da su novine najbolje oruđe za približavanje narodu i zadobijanje podrške, pisci su putem novina širili drugačije stavove u odnosu na autokratsku vladavinu što je rezultiralo izdavanjem velikog broja različitih novina i časopisa, koji su u pred republikanskom periodu odigrali značajnu ulogu u pripremi naroda za reforme koje su sledile. Jedan od takvih značajnijih glasila bio je časopis posvećen slobodnoj misli, što i sam naziv govori *Hürriyet-i Fikriyye*⁸³ u kojem se potenciralo usvajanje latinice.

Novinar Kiličzade Haki (Kılıçzade Hakkı) je u ovom časopisu 1914. godine objavio pet nepotpisanih članaka u kojima autor traži odgovor od verskih poglavara (Lewis, 1999: 30). U jednom od tih članaka se govori o Francuskoj koja želi da primi islam, a autor postavlja pitanje vrhovnim verskim poglavarima i izdavačima fetvi⁸⁴ da li u tom slučaju Francuzi treba da usvoje i arapsko pismo zbog vere i Svete knjige muslimana, Kurana ističući da ne očekuje pozitivan odgovor, ali ako ga bude, uzvratice pitanjem „Vi sa ovakvim mentalitetom ne možete preobraziti svet u muslimane“, pa u slučaju da dobije odgovor da nema prepreka, uputiće zahtev da se izda fetva po kojoj će biti dozvoljeno Turcima da koriste slova latinice, naglašavajući: „Ne, nismo mi veći Arapi nego što su Francuzi“ (Ülkütaşır, 2009: 40; Lewis, 1999: 30).

Svi ti pokušaji i promene bile su samo mali odjek onoga što je zapravo trebalo da bude, ali su bile od velike važnosti za period koji je sledio budući da je narod već podstaknut reformama od Tanzimatskog perioda težio drugačijem načinu života, a time je njihova podrška u reformama koje su sledile bila zagantovana.

Prema mišljenju Z. Korkmaz, sve do početka prave jezičke reforme pokreti pojednostavljenja jezika bili su samo proizvod književnih pokreta (Korkmaz, 1985: 13). Uzimajući u obzir da je dvorska

⁸¹ U to vreme *Harbiye Nazırı*, a sada (Millî) Savunma Bakanı.

⁸² Turski novinar, pisac, političar i diplomata. Bio je Ataturkov generalni sekretar.

⁸³ Časopis je menjao naziv tri puta, *Hürriyet-i Fikriyye*, *Serbest Fikir*, *Uluvvet-i Fikriyye*.

⁸⁴ *Şeyhülislam* je bio vrhovni verski poglavar, a *Fetva Emini* je bio naziv za državni organ koji je bio zadužen za izvršavanje fetvi.

književnost bila nezavisna i po svojoj formi i jeziku nerazumljiva time i nedostupna običnom narodu, naspram nje je opstajala narodna književnost dok su književnici, umetnici bili „sami“ sa svojim progresivnijim idejama. Svesni da je jedini put ka narodu pisanje jednostavnim, razumljivim jezikom, književnici počinju da propagiraju ideje o jeziku koji će biti dostupan svima znajući da će na taj način obezbediti podršku naroda koja je bila od primarnog značaja za širenje nove ideologije. Inovatori po pitanju tema koje su obrađivali u svojim delima, ovi pisci su pisali o stvarnom životu i problemima, unoseći političke teme u svoja dela prožete borbenim, patriotskim duhom, a koje će imati snažan uticaj i doprinos u preporodu turskog naroda.

Ako sagledamo rezultate tih *književnih pokreta* neosporna je činjenica da su oni u mnogome uticali na dalji tok razvoja jezika i predodredili mu pravac ka stvaranju nacionalnog jezika. Bez intelektualnog sloja i razvoja novinskog jezika kao preduslova za približavanje širim narodnim masama reforma jezika pokrenuta u republikanskom periodu ne bi verovatno mogla tom brzinom, ažurnošću i spremnošću biti sprovedena. Prethodnici istinskog reformatora Mustafe Kemala Atatürka prokrčili su put ka lakšem implementiranju njegovih reformi, jer bi one bile „[...] apsolutno nemoguće da druge reforme, isto tako važne i smele, nisu bile projektovane i odavno ostvarene od reformatora koji su Kemalulu prethodili“ (Tomić, 1939: LVII).

Dugo je trajala borba između starog i novog, apsolutnog kontrasta Istoka i Zapada, tradicionalnog i modernog. Ta previranja su najočiglednija bila onda kada je i javnost bila upućena u drugačije tokove, u periodu reformi započetih u doba Tanzimata, doba Ustavnosti, naročito Druge ustavnosti da bi se okončala proglašenjem republike. Mnogobrojni napor i težnje za promenama vekovima unazad pre revolucionarnog preobražaja koji se desio osnivanjem republike nisu imali šire razmere iz tog razloga su i ostali zapamćeni samo kao pokušaji.

Istorijski gledano kroz sve ranije pokušaje pojednostavljenja jezika provlačila se želja za nezavisnim, originalnim, čistim turskim jezikom. Kako se vremenom budio nacionalni duh, tako se širila ideja o nacionalnom jeziku. Postavljajući temelje turskom nacionalizmu, izdvojivši jedan od osnovnih principa turkizacije *Halka doğru* (Ka narodu) Z. Gokalp daje primer kako se može stvoriti nacionalna kultura. Smatrao je da se *izabrani* (seçkinler)⁸⁵ moraju okrenuti narodu koji je sačuvao nacionalnu kulturu, jer samo od njih mogu usvojiti izvorne turske kulturne obrasce, a samim tim i pravo tursko jezičko blago koje je trebalo iskoristiti za prevagu nad stranim uticajima (Gokalp, 2018: 56-57). Međutim, *izabrani* su imali još jedan zadatak, a to je da narod uvedu u civilizacijske tokove, da ga odvoje od uticaja Istoka, islama i da ga približe Zapadu (Gokalp, 2018: 61).

Da bi se neko društvo usmerilo ka progresivnijim tokovima potreban je pojedinac koji će imati kontrolu nad tim procesom, a dovoljan autoritet da bi ga narod sledio. Takav jedan preokret u turskoj istoriji desio se stupanjem M. K. Atatürka na vlast. Uzimajući u obzir da je rođen u Solunu, izvoru i stecištu intelektualnog sloja savremenih shvatanja i novih ideja, njegove napredne ideje mnogi turkolozi povezuju s njegovim mestom rođenja. Mesto gde je rođen, a kasnije i grad Istanbul u kome je najviše vremena provodio, predodredio mu je put napretka.

Patriota, borac za prava svoga naroda, prozapadno orijentisan, na sve načine, dok još nije stupio na vlast, a dok je služio vojsci, nastojao je da utiče na ljude oko sebe da se bore za pravdu i nezavisnost. Želeo je da se turski narod probudi i raskine s drevnom prošlošću koja nije imala nikakve veze sa novim, savremenim svetom. Smatrao je da je islam kočio napredak turske države budući da je religija svakog muslimana bila na prvom mestu i sve je proizlazilo iz njenih okvira, dok je pripadnost naciji i otadžbina bila uvek posle vere. On je želeo da se ovo stanje promeni time što će turski narod prvo pripadati otadžbini, a tek onda religiji (Tomić, 1939: 202). Islam je prema njegovom mišljenju bio glavni uzrok zaostalosti koji „nije dozvoljavao da dođe do pravog izražaja plamena duša nacije“ (Armstrong, 1938: 283). Smatrao je da će suzbijanjem vere i njenog uticaja na politički i društveni život stvoriti savremenu i modernu naciju (Armstrong, 1938: 283).

Ataturk je bio svestan da pokret reformi koje je osmislio predstavlja jedan ogroman, ali i rizičan poduhvat, jer je kriveći veru za nazadnjaštvo, znao da se mora boriti protiv religije, zaostalih

⁸⁵ Pod izabranima je podrazumevao obrazovani sloj društva, intelektualce.

ustanova koje su vekovima bile osnovni element Osmanlijskog carstva. Osuđivao je teokratsko shvatanje istorije, prema kome istorija turskog naroda datira od usvajanja islama (Tomić, 1939: 205).

Da bismo shvatili ulogu pojedinca u sprovođenju reformi navešćemo mišljenje S. Tanriera „Istorija Turaka nije istorija jednog društva; to je istorija nekoliko ličnosti koje su nad svim i svačim gospodarile i sve u sebe apsorbovale. Uloga, koju je igrao pojedinac, toliko je tu uzdignuta i premoćna da je sve drugo ostajalo zaklonjeno i u neku ruku pomračeno“ (Tomić, 1939: XV).

Za vreme Tanzimata i pokreta *Nove književnosti*, poznatijeg kao pokret *Serveti Funun*, pokrenula su se mnoga lingvistička pitanja, a konkretnih rešenja nije bilo. Međutim i pored toga „veliki je udeo epohe Tanzimata u stvaranju moderne Turske“ (Ortajli, 2004: 30). Premda su se rasprave o jeziku koje su u doba ovih pokreta često vođene najviše odnosile na ključni problem osmanlijskog jezika, na alfabet, mnoge druge teme su bile predmet razmene mišljenja i stavova, kao što je pitanje gramatičkih pravila, rečnika, pravopisa. Neosporiva je činjenica da su tanzimatski pisci, naučnici, kulturni radnici uneli izvesne promene i pokrenuli mnoga kritična pitanja lingvističke prirode, ali treba imati u vidu i jedan propust koji su prevideli, a to je upliv francuske leksike u već postojeći narušen leksički fond turskog, tačnije osmanlijskog jezika. Na taj način veštačka tvorevina nazvana osmanlijskim jezikom poprima jedan novi oblik, još komplikovaniji koji je pored velike opterećenosti i preimućstva stranih reči, arapskih i persijskih nad turskim jezikom, postao „bogatiji“ za leksiku francuskog jezika.

Imajući u vidu sve prethodno iznete činjenice, započinjanje jezičke reforme zahtevalo je sagledavanje svih elemenata jezika koji bi neizostavno morali biti zahvaćeni ovom reformom. Da bi se istinski sprovela i imala zadovoljavajući rezultat, buduća jezička reforma morala se izvršiti u okviru celog jezičkog sistema, a ne kao što je bio slučaj u prethodnim pokušajima kada se pristupalo samo pitanju alfabeta i stranog leksičkog fonda.

Reforma pisma kao uvertira ka pokretu jezičkog purizma u Turskoj dobija svoj pravi oblik i razmere tek nakon osnivanja Republike Turske.

6.1. Republikanski period

U prethodnom poglavlju smo nastojali da predstavimo one najzapaženije pokušaje ispravke arapskog pisma. Ono što se može zaključiti iz svih tih predloga i ideja jeste to da su se najčešće svodile na ispravku samog arapskog pisma, iznalaženju nekih rešenja u okviru postojećeg neadekvatnog pisma, a retko su bili zastupljeni predlozi o njegovom odbacivanju i usvajanju novog. Već smo pominjali uticaj vere na celokupno društvo i način života kao i negativan uticaj na razvoj turskog jezika koji predstavlja jedan od suštinskih razloga nedostatka hrabrosti da se predlože progresivnija rešenja u vidu prelaska na savim novo pismo.

S određenim promenama u društvu koje su se postepeno dešavale i intelektualni sloj turskog stanovništva je zastupao naprednije stavove okupljajući oko sebe pristalice i na taj način se razvila jedna slobodnjačka misao koja će iznedriti smelije ideje i po pitanju alfabeta. Za vreme najvećih previranja, između Prve i Druge ustavnosti⁸⁶ i delovanja Mladoturaka, narod sve više teži promenama i osavremenjivanju. Pregaoci turskog naroda, književnici, novinari, pisci, naučni radnici idu korak napred u odnosu na zaostala shvatanja osmanlijskog društva i počinju da zastupaju stav o neophodnom prelasku na drugo pismo, odnosno na latinicu.

Reforma turskog jezika, kao i sve ostale, iziskivala je dobro isplaniran sistematski pristup potpomognut od strane države. Kada je konstituisanjem države, proglašenjem Republike Turske 29. oktobra 1923. godine njen prvi predsednik, Mustafa Kemal Atatürk⁸⁷ započeo modernizaciju po ugledu na razvijene zapadne države želeo je da nekadašnje oronulo Osmanlijsko carstvo usmeri ka

⁸⁶ Godine 1908. nastupa period Druge ustavnosti (İkinci Meşrutiyet Devri) značajan po ponovnom uvođenju Osmanlijskog ustava. Trajao je od 24. jula 1908. do raspada Osmanlijskog carstva 5. novembra 1922. godine.

⁸⁷ Kada je 24. novembra 1934. godine Velika narodna skupština donela zakon o prezimenima, Gazi Mustafi Kemal paši dodeljeno je prezime *Atatürk*, u značenju *otac Turaka*. Prema posebnom članu ovog zakona niko drugi u Turskoj, čak ni članovi njegove porodice ne mogu da nose ovo prezime (Teodosijević, 1998: 14).

putu napretka koji je bio moguć jedino sprovođenjem korenitih reformi na svim nivoima države. Nastojeći da svojim reformatorskim pristupom obrazuje modernu naciju ravnopravnu članicu savremenog civilizacijskog kruga, suočavao se sa mnogim preprekama na tom putu. Podeljenost u društvu je u mnogome otežavala ostvarenje njegove namere, jer je s jedne strane postojalo društvo verno tradiciji i nepoverljivo pred novim, a s druge strane bilo je društvo progresivnijih shvatanja, želeći da bude deo savremenih tokova. Pored ovako teških okolnosti, Ataturk nikada nije poklekao, već je samo išao ka svom cilju rušeći tradicije temeljene na konzervativnim shvatanjima proisteklih iz islamske veroispovesti. Unoseći zapadni duh, mlada država je munjevito išla ka promenama koje su vodile Republiku ka preporodu u svakom smislu. Na tom putu bilo je mnogo protivnika reformi, uglavnom su to bili pripadnici uleme, verski poglavari, i njihovi sledbenici koji su oštro osuđivali Ataturkovu reformatorsku politiku kojom je hteo da Turci postanu „dostojni Evrope“ izjavljujući: „Pokazaćemo na delu da naš narod ima sve uslove da uđe u redove civilizovanih, uredićemo sve a la franka, samo naš nacionalizam ima da bude turski“ (Tomić, 1939: 166).

Značaj M. K. Ataturka ne ogleda se samo u osnivanju republike i pokretanju reformi, već je on zaslužan za preporod turske države i uvođenje pravog turskog nacionalizma i izgrađivanja nacionalnog identiteta sa svim njegovim elementima. Da bismo opravdali prethodnu tvrdnju navešćemo reči doajena beogradske turkologije M. Teodosijević:⁸⁸

„I danas je prosto neshvatljivo kako je ovaj u svakom pogledu vanserijski čovek uspeo za tako kratak životni vek da raskrsti sa svim tradicijama koje su se protivile duhu novog vremena, da se obračuna sa starim predrasudama, krivim verovanjima i izopačenim shvatanjima Kurana. Vojnik Kemal Mustafa se drznuo da sa vlasti skloni viševekovnog sultana, cara nad tolikim narodima i ujedno vrhovnog poglavara svih muslimana, stvorio je moderno i kazneno zakonodavstvo, odvojio je državu od crkve i stvorio laicističku Tursku.“

(Teodosijević, 1998: 14)

Ataturk je Turcima približio njihovu nacionalnu pripadnost. Turci nisu bili svesni svog nacionalnog identiteta što A. Puskuluoglu objašnjava primerom patriotskog pesnika Namik Kemala koji se deklarirao kao *Osmanlija* rekavši: „Mi smo Osmanlije“, kasnije je pesnik Mehmet Emin Jurdakul izjavom „Ja sam Turčin“ pokrenuo nacionalno pitanje koje je sociolog Z. Gokalp dalje razvijao, ali i pored ovakvih naprednijih shvatanja sve do dolaska Ataturka nacionalna pripadnost nije bila determinisana (Püsküllüoğlu, 2002: 16).

Vodeći Tursku put napretka, Ataturk je svesno podražavao zapadne modele uređenja. Njegovo razmišljanje na ovu temu iskazao je u jednom intervjuu, rekavši: „Uzećemo ono što valja i iz Azije i iz Evrope, ali ćemo se pre svega starati da u svakom pogledu sačuvamo narodnu individualnost. Sve ćemo gledati samo turskim očima i vodićemo računa samo o interesima Turske“ (Armstrong, 1938: 341)

Iako je osnovana nova država, osmanlijski jezik je i dalje bio u upotrebi, kao što A. Puskuluoglu navodi, „jezik mlade Turske je bio stari“, ali pošto je tursko društvo bilo na jednom novom putu i prepreke pri stvaranju novog jezika su bile savladive (Püsküllüoğlu, 2002: 15).

Ataturk je bio svestan da je jezik neodvojiv deo nacionalnog identiteta i da je stvaranje novog, modernog nacionalnog identiteta nemoguće ukoliko se ne uspostavi dobra jezička politika iz koje će proisteći proces standardizacije turskog jezika, jer prema Ataturkovim shvatanjima „Turski jezik je sveta riznica za tursku naciju“ (Korkmaz, 1985: 16).

Odlučan i nepokolebljiv odmah po proglašenju republike pristupio je pripremama za pokretanje reformi, a posebnu pažnju je posvećivao reformi jezika „[...] jer je napuštanje jezika starog feudalnog društva značilo i raskidanje sa tim društvom“ (Šamić, 1979: 103). Međutim, iako je

⁸⁸ Posvetivši ceo svoj radni vek turkologiji, M. Teodosijević napisala je knjigu *Mustafa Kemal Ataturk u jugoslovenskoj javnosti* kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja života i dela osnivača i reformatora Republike Turske.

predsednik Republike Turske unapred imao za sve plan pa i za jezik, bio je strpljiv i čekao je odgovarajući trenutak. Uzimajući u obzir da promena u društvu sa sobom povlači i promene u jeziku, pristupio je prvo reformama u društvu, a zatim prešao na reformu jezika znajući da se ne može država modernizovati po ugledu na zapadne ako u upotrebi i dalje bude osmanlijski jezik koji je bio proizvod civilizacije Istoka (Püsküllüoğlu, 2002:17).

Ono što je prvo trebalo uraditi bila je promena arapskog pisma koje je bilo uzrok velikog procenta nepismenosti, jer „teško i zamršeno arapsko pismo, ne samo što je znatno otežavalo čitanje i činilo ga monopolom sveštenstva i inteligencije, nego je turski jezik činilo gotovo savršeno nepristupačnim Zapadu“ (Armstrong, 1938: 355). Novi alfabet prilagođen turskom fonetskom sistemu bio je preduslov za širenje pismenosti i povećanje stope obrazovanog stanovništva.

Ataturk je bio veoma oprezan i taktičan pri sprovođenju ove reforme koja je predstavljala revoluciju u istoriji turskog jezika koju je odlikovalo korišćenje arapskog pisma u dugom vremenskom periodu, čak devet vekova, jer je prema priznatoj turskoj naučnici iz oblasti filozofije Bediji Akarsu (Bedia Akarsu) Ataturk pored toga što je bio vojnik, državnik i junak u istoj meri bio i filozof (Akarsu: 1978: 8). Znao je da će njegov predlog o izmeni alfabeta biti dočekan negativno uzimajući u obzir tesnu vezu društva i vere, a arapsko pismo je bilo simbol vere budući da je Sveta knjiga islama – Kur'an napisana ovim pismom. Stoga je najpre svu svoju snagu usmerio ka sticanju državnog suvereniteta, zatim narodne nezavisnosti, potpunog preobražaja društvenog poretka, obrazovanju principa laicizma, izmenama pravnog i ekonomskog sistema, a na kraju i reformi pisma, obrazovnog sistema i jezičkog purizma.

Kao uvertiru za jednu od najtežih i najznačajnijih reformi, prelasku na latinični alfabet prethodile su sledeće značajne reforme:

- „5. januar 1924. godine - usvajanje petka kao obaveznog dana odmora.
- 3. mart 1924. – ukidanje halifata;
 - ukidanje ministarstva za šerijat i evkaf;
 - ukidanje medresa;
 - izjednačenje nastave.
- 8. april 1924. – ukidanje šerijatskih sudova.
- 17. februar 1925. – ukidanje dima.⁸⁹
- 25. novembar 1925. – ukidanje fesa i obavezno nošenje šešira.
- 30. novembar 1925. – zatvaranje tekija;
 - zatvaranje turbeta;
 - zatvaranje mauzoleja.
- 26. decembar 1925. – usvajanje međunarodnog kalendara i evropskog časa.
- 17. februar 1926. – ukidanje poligamije i harema usvajanjem švajcarskog građanskog zakonika.
- 13. mart 1926. – usvajanje italijanskog krivičnog zakonika.
- 28. jun 1926. – usvajanje nemačkog trgovačkog zakonika.
- 10. april 1926. – usvajanje laičkih principa;
 - iz ustava odbačene religiozne odredbe.
- 24. maj 1928. – usvajanje međunarodnih brojeva;
 - ukinuti arapski znaci za brojeve.
- 3. novembar 1928. – usvajanje latinice za tursku azbuku;
 - ukinuta arapska pismena.“

(Tomić, 1939: 166-167)

Nakon reforme pisma usledile su i sledeće značajne reforme:

⁸⁹ M. Teodosijević u knjizi *Mustafa Kemal Ataturk u jugoslovenskoj javnosti* navodi podatak da se ovog datuma usvojio zakon o ukidanju ašara (desetka od poljoprivrednih proizvoda) (Teodosijević, 1998: 210).

- „1. septembar 1929. – ukidanje nastave na arapskom i persijskom.
- 1. aprila 1931. – usvajanje decimalnog metarskog sistema
 - ukinuti aršin i oka.
- Marta 1932. – čitanje Kur’ana na turskom jeziku;
 - poziv na molitvu na turskom.
- 2. jula 1934. – usvajanje porodičnog imena.
- 26. novembar 1934. – ukidanje svih vrsta titula i naziva.
- 13. decembar 1934. – sveštenici na ulici nose civilna odela.
- 1. jun 1935. – usvajanje nedelje kao dana odmora.“

(Tomić, 1939: 167-168)

Sagledavajući sve ove reforme čini se nepojmljivim da su one umni proizvod samo jednog čoveka, ali treba uzeti u obzir činjenicu da se nisu desile „preko noći”, već da su plod dugogodišnjeg razmišljanja, jer je poznato da je Ataturk o svojim reformističkim idejama govorio još 1908. godine kada je bio vojnik, a ne tek nakon što je došao na vlast (Korkmaz, 1963: 34).

Z. Tomić je lepo opisao Ataturka u jednoj rečenici obuhvatajući njegov vojnički poziv, obrazovanje i ulogu „Turski reformisani oficir, evropski obrazovan postaje vodeći duh nove Turske“ (Tomić, 1939: LXI).

Lingvistički i sociokulturni dualizam koji je vekovima opstajao u okvirima Osmanlijskog carstva i u ovim krucijalnim poduhvatima nije zaostajao, ali je došlo vreme kada se tome nazirao kraj. Nepokolebljivost idejnog tvorca i naroda koji mu je verovao rezultirao je pokretanjem reformi na svim nivoima države. Turski narod je hitro krenuo putem modernizacije, sledivši Ataturkovo mišljenje prema kojem: „Konačno je došlo vreme da se iskorene greške iz prošlosti“ (Akarsu, 1978: 13). Na tom putu osavremenjivanja standardizacija jezika je bila jedna od najhitnijih pitanja koje je zahtevalo ozbiljan i s lingvističkog aspekta sveobuhvatan pristup.

Na samom početku reforme pisma, Ataturk se suočavao sa preprekama koje su pretile njegovoj zamisli, a one su poticale od protivnika napuštanja arapskog pisma. Oni su imali sledeće argumente:

- „1. Napuštanje arapskog pisma je protivno našoj veri. Kako će islamski svet za koji smo vezani prihvatiti ovaj naš pokušaj?
- 2. Napuštanje arapskog pisma izazvaće u zemlji kulturnu krizu i uništiće hiljadugodišnju kulturu naše zemlje i njene biblioteke.
- 3. Prihvatanje latinskog pisma neće olakšati naše približavanje zapadnjačkoj civilizaciji. Osim toga, njega je nemoguće primeniti na turski jezik.
- 4. Većina neće da se oslobodi svojih dugogodišnjih navika.“

(Teodosijević, 1995: 36) (Prema: Korkmaz, 1963: 38)

Ataturk je znao da će reforma pisma biti kritikovana i osporavana. Iz tog razloga je nije sproveo odmah po dolasku na vlast, već je čekao povoljne prilike. Uzimajući u obzir sve učestalije predloge eminentnih stručnjaka, književnika, lingvista, novinara na temu usvajanja latinice odlučio je da više ne čeka i započet je rad na stvaranju turskog nacionalnog alfabeta.

Najveći reformator sadašnjice⁹⁰ je rad na izradi novog pisma poverio članovima jezičke komisije koju su činili Falih Rifki Ataj (Falih Rıfıkı Atay),⁹¹ Mehmet Emin (Mehmet Emin) i Ahmet Dževat (Ahmet Cevat). Oni su predstavili nacrt novog alfabeta (Elifba raporu) u julu 1928. godine, a

⁹⁰ Naziv istoimene knjige Stevana Simića iz 1932. godine, Simić. S. (1932). *Najveći reformator sadašnjice*.

⁹¹ Falih Rifki Ataj (1894-1971) je bio pisac, novinar i političar. Sve do Ataturkove smrti bio je njegov glavni sekretar. Nosilac je Medalje nezavisnosti (İstiklâl Medalyası) koja se dodeljivala vojnicima i građanima za zasluge u Ratu za Nezavisnost.

Ataturk ih je tom prilikom pitao koliko je vremena potrebno za usvajanje novog pisma na koje su oni odgovorili da će biti potrebno pet do petnaest godina, a Ataturkov odgovor je glasio: „Ili za tri meseca ili nikada!” (Teodosijević, 1995: 36).

Ataturk, pomno prateći prilike u društvu i atmosferu koja je vladala u narodu, znao je da će mnogi biti protiv novog pisma, pa je oprezno pristupio njegovoj reformi tako što je prvo predstavio narodu nacrt o prelasku sa arapskog na latinično pismo 9. avgusta 1928. u parku Sarajburnuu⁹² i tom prilikom je izjavio: „Trebalo da se spasimo od nerazumljivih znakova koji vekovima okivaju naše glave“, a zatim je i sam aktivno učestvovao u podučavanju naroda putujući po raznim delovima zemlje u periodu od 23. avgusta do 20. septembra (Teodosijević, 1995: 35).

U svom poznatom govoru o uvođenju novog alfabeta s velikim žarom i ushićenjem poziva narod da svi učestvuju u učenju novih slova, bodreći ih rečima:

„Naučićemo odlično nova slova u najkraćem vremenu. Ja sam u to siguran i želeo bih da i vi u to budete sigurni. Građani, naučite bez oklevanja nova turska slova. Idite u narod i učite ga novoj azbuci. Smatrate ovo za patriotsku i nacionalnu dužnost. U izvršenju ove dužnosti imajte u vidu da je 80 % jednog naroda, jednog društva nepismeno, što je velika sramota. Ko god ima ljudsku dušu mora pocrveneti. Međutim, naša nacija ne treba da snosi ovu sramotu. Ona je stvorena da bude gordi i njena istorija je ispunjena momentima koji joj daju puno pravo da bude veoma gordi. Ako 80% naroda nije pismeno, nije naša krivica. Krivica je do onih koji nisu razumevali turski duh i koji su ga, u neku ruku, vezivali lancima. Mi živimo u vremenu koje imperativno zahteva da se sve greške prošlosti isprave, i to radikalno. Mi ćemo ispraviti ove greške.“⁹³

(Ülkütaşır, 2009: 64; Korkmaz, 1985: 17-18; Tomić, 1939: 221)

Republikanski period predstavlja najznačajniju epohu u istoriji turskog jezika jer je „osmanski postao mrtav jezik, a turskom su se otvorili svi razvojni horizonti pisanog jezika“ (Đinđić, 1989: 4). Prelazak na novo pismo je bila prva faza ka purifikaciji jezika. S morfološkog aspekta nova slova su bila odgovarajuća što je omogućilo brzo savlađivanje i lako učenje novog pisma, kao i čitanje. Usvajanjem latinice novoosnovana država je bila sve bliža zapadnoj civilizaciji, ali trebalo je preduzeti odgovarajuće mere kako bi se novo pismo uspešno usvojilo na nivou cele države.

Značaj inicijatora reforme pisma, Ataturka jeste neprocenjiv posmatrajući njegovu odlučnost i spremnost da se uhvati u koštac sa onim delom populacije konzervativnijih pogleda i skeptičnih prema svemu novom što bi dovelo u opasnost njihove tradicionalne obrasce utemeljene na islamu, ali se ne sme zanemariti uticaj onog većinskog dela turskog naroda koji je nadahnut Ataturkovim argumentovanim govorima odlučno krenuo putem razvoja, osavremenjivanja. Ataturk je govorio: „Sa novim turskim slovima istaći će se naš melodičan, bogat jezik“ (Püsküllüoğlu, 2002: 17).

⁹² Prema S. N. Ozerdimu, Ataturk je tada bio na jednoj porodičnoj proslavi. Njegovom govoru je prethodilo pisanje na papiru koji je otcepio iz sveske neke žene, a kada je završio, pozvao je jednog od tu prisutnih da pročita. Videvši da nije u stanju da pročita uzeo je papir i rekao da je pisao turskim slovima i da želi da ih svi nauče za petnaest dana. Nakon toga je papir predao Falih Rifki Ataju koji je teško pročitao ono što je Ataturk napisao (Özerdim, 1978: 18).

⁹³ Prevod je preuzet iz knjige Z. Tomića *Kamal Ataturk tvorac Nove Turske*. Upoređujući tekst na turskom kod Ulkutašira i prevod dat u pomenutoj knjizi primetili smo manja odstupanja koja su moguća u zavisnosti od izvora.

7. ATATURK I NOVI ALFABET

Poznato je da su reformističke ideje vezane za jezik postojale i u ranijim periodima turske istorije. Međutim, jedan pokušaj realizovanja tih ideja smatramo posebnim zbog toga što je prethodio samom početku Ataturkove vladavine. Naime, pre zvanične jezičke reforme turski političar Tunali Hilmi (Tunali Hilmi)⁹⁴ je u avgustu 1923. godine Velikoj narodnoj skupštini Turske predao predlog zakona pod nazivom *Türkçe Kanunu* o kojem je i sam Ataturk bio obavešten (Tan, 2011: 8). Interesantno je to što se zakon odnosio na one jezičke pojedinosti na kojima se kasnije temeljila Ataturkova jezička politika. Zakon je podrazumevao pojednostavljivanje turskog jezika, iznalaženje turske terminologije, determinisanje pravopisa (Tan, 2011: 8). O ovom predlogu zakona bila je obaveštena i javnost jer je predlog objavljen u novinama *Hâkimiyetmilliyye*⁹⁵ (Nacionalni suverenitet), (Levend, 1960: 391). Budući da ovaj predlog zakona nije imao svoj epilog, on se kao i svi prethodni mnogobrojni pokušaji retko pominje, ali se po svojoj sadržini može smatrati modelom jezičke reforme koja je usledila.

Kao što smo već pomenuli, Ataturk je svoje ideje razvijao godinama pre osnivanja Republike Turske. Imajući u vidu njegov položaj u vojsci, bio je uvek dobro obavešten o svim promenama koje su se dešavale u društvu što je neizostavno išlo u prilog razvijanju njegovih ideja. Kako konstatuje B. Akarsu, sve reforme od kojih je svaka pojedinačno bila neodvojiv deo jednog sistema, Ataturk je smislio još pre 1919. godine (Akarsu, 1928: 8).

Dokaz da su njegove ideje nastajale još u ranijem periodu i pre stupanja na vlast jeste podatak koji nalazimo kod S. N. Ozerdima (Sami Nabi Özerdim)⁹⁶ prema kojem je Ataturk svoja razmišljanja o latiničnim slovima pre 1908. godine ispričao bugarskom turkologu Ivanu Manolofu (Ivan Manolof), a koja je kasnije u novinama *Cumhuriyet* 19. 8. 1948. godine objavio novinar i pisac Arif Nedžip Kaskati (Arif Necip Kaskati). Ataturk je tom prilikom Manolofu izneo sledeći stav:

„Odbacujući pismo koje je prepreka da bismo mogli da se priključimo zapadnoj civilizaciji, treba sve naše, pa čak i način odevanja da prilagodimo zapadnjačkom. Budite sigurni da će sve ovo jednoga dana desiti“.

(Özerdim, 1978: 19)

Ataturk je pomno pratio jezički tok i tendencije lingvista turskog intelektualnog kruga. Njegovo intenzivno razmišljanje o jezičkom problemu, pre svega na ortografskom planu ogleđa se kroz razgovore koje je vodio sa kulturnim radnicima. Poznata turska spisateljica Halide Edip Adivar (Halide Edip Adivar)⁹⁷ navodi da je s njim vodila razgovor 1922. godine u kojem je pričao o mogućem usvajanju latinice ističući da bi to podrazumevalo rigorozne mere (Lewis, 1999: 31).⁹⁸

Ataturk je bio upućen i u publikacije o turskom jeziku. Između ostalog, imao je prilike da pogleda kopiju *Turske gramatike* (Türkische Grammatik) poznatog mađarskog lingviste, priznatog turkologa i člana Turskog lingvističkog društva, Đule Nemeta (Gyula Nemeth). Ova gramatika je štampana na turskom, ali latiničnom transkripcijom upotrebom slova č, š umesto ç i ş, zatim pomoću grčkog γ za ğ, i χ koje je zamenjivalo arapsko i persijsko h. A. Dilačar je pokazao ovu gramatiku Ataturku „negde između 1916. i 1918.“ ali se njemu „nije baš svidela“ (Lewis, 1999: 31).

⁹⁴ Tunali Hilmi (1871-1928) je bio političar i narodni poslanik, ujedno i član Mladoturskog pokreta.

⁹⁵ Neusaglašena je grafija naziva ovog lista. Levend naziv ovog lista piše zajedno *Hâkimiyetmilliyye*, dok se u savremenoj literaturi češće piše odvojeno *Hâkimiyet-i milliyye*. Prema Rečniku TDK piše se zajedno.

⁹⁶ Sami N. Ozerdim (1918-1997) je bio turski pisac, prevodilac koji je napisao značajno delo o jezičkoj reformi *Yazı Devriminin Öyküsü* (1978).

⁹⁷ Pored toga što je bila pisac, predavala je istoriju engleske književnosti na Istanbulskom univerzitetu, a ono što je izdvaja od drugih pisaca toga doba jeste to što je bila dobrovoljac za vreme rata za nezavisnost i dobila je kaplarski čin (Tomić, 1939: XC).

⁹⁸ Ovaj razgovor je bio podstaknut usvajanjem novog pisma u Azerbejdžanu zasnovanog na latinici (Ülkütaşır, 2009: 42).

Pored njegove pripadnosti vojsci, Ataturk se interesovao za istoriju i jezike. Učio je francuski jezik, a kada god je bio u Istanbulu, išao je na časove koje mu je davala njegova prijateljica gospođa Korina (Madam Corinne).⁹⁹ Dok je bio na vojnim zadacima u drugim gradovima i državama, da bi vežbao francuski, dopisivao se sa gospođom Korinom. S obzirom na to da je gospođa Korina znala turski, on je u jednom pismu pisao na turskom koristeći latinicu, ali francuskim fonetskim sistemom. Dakle, najveći turski reformator je pre reforme pisma, još 1914. godine pisao latinicom (Lewis, 1999:31).

Navodimo deo Ataturkovog pisma od 13. maja 1914. godine, a zatim i njegovu transkripciju turskom ortografijom :

„Dunya insanlar idjin bir dari imtihandir. Imtihan idilène insanin hère çualè moutlaka pèke mouvafike djèvabe vermessi mumqune olmaza bilire. Fèkate duchunmèlidir qui heuquume djevablarin hèièti oumoumiyèssindène hassil olan mouhassalaya gueurè virilir.¹⁰⁰”

Dünya insanlar için bir dar-ı imtihandır. İmtihan edilen insanın her suale mutlaka pek muvafik cevap vermesi mümkün olmayabilir. Fakat düşünmelidir ki, hüküm, cevapların heyet-i umumiyesinden hasil olan muhassalaya göre verilir.”

(Lewis, 1999: 31)

Svet je za ljude jedna sala za ispite. Može se desiti da ne bude moguće da ispitanik da odgovarajući odgovor na svako pitanje. Ali on treba da misli da je presuda doneta u skladu sa zaključkom koji proizlazi iz odgovora uzetih u celini.

Imajući u vidu njegovo poznavanje francuskog jezika, samim tim i latinice i njegovu upućenost u predloge u vezi s prelaskom na latinično pismo, nije nimalo neobično to što je bio prvi koji je pisao latinicom čak u to vreme kada se o tome samo raspravljalo. Iako je on razvijao strategiju buduće reforme pisma, nikome o tome nije govorio niti je davao pozitivne komentare na ovu temu. Čak je i na pitanje najdoslednijeg pobornika latiničnog pisma H. Džahita 1922. godine „Zašto ne usvojimo latinično pismo?“, dao odgovor: „Nije još vreme” (Lewis, 1999: 32).

H. Džahit nije tako lako odustajao od svoje zamisli, pa je na jednom sastanku sa istanbulskim novinarima u Izmiru 1923. godine izložio predlog usvajanja latinice koji Ataturk nije prihvatio, a koji je kasnije komentarisao rekavši F. Rifkiju da H. Džahit traži od njega da uradi nešto čemu još nije vreme i da vreme reforme pisma još nije došlo (Korkmaz, 1963: 37).

Ataturk je svoju političku karijeru započeo kada je ustanovljena Velika narodna skupština Turske (Türkiye Büyük Millet Meclisi)¹⁰¹ 23. aprila 1920. i kada je imenovan za njenog predsednika. Svestan da je okružen ulemom, verskim poglavarima i fanaticima koji su bili za promenu političke vlasti, ali ne za promene koje će ugroziti njihov verski uticaj, Ataturk je tek nakon završetka Rata za

⁹⁹ Žena kapetana Omera Lutfija (Ömer Lütü), Ataturkovog dobrog druga. Gospođa Korina je često organizovala okupljanja u sklopu porodice, kojima je prisustvovao i Ataturk. Godine 1915. na jednom od okupljanja dok je gospođa Korina svirala klavir Ataturk je pod izgovorom da ima sastanak ranije krenuo. Videvši kako odlazi, gospođa Korina je prestala da svira, a Abdulhak Hamid koji je takođe bio tu, uplašivši se da li je dobro, prišao joj je, a ona ga je upitala: „Poznajete li dobro osobu koja je izašla, Mustafu Kemal pašu? Budite uvereni da će ovaj veliki čovek jednog dana biti najpoznatiji čovek sveta, a ne Turske“ preuzeto sa: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/madam-corinne-lutfu-tergiman-1883-1946/>

¹⁰⁰ U periodu od 1913. do 1917. godine Ataturk je gospođi Korini poslao 15 pisama, 5 razglednica i 2 telegrafa. Njen sin Reşad Ersu (Reşad Ersü) je dao pisma Pejamiju Safiju (Peyami Safa, 1899-1961) istaknutom turskom književniku. Ovaj poznati pisac je objavljivao ova pisma u listu *Milliyet* od 21. novembra do 6. aprila 1954. pod naslovom *Atatürk'ün Bir Kadına Mektupları* (Ataturkova pisma jednoj ženi), preuzeto sa: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/madam-corinne-lutfu-tergiman-1883-1946/>

¹⁰¹ Skraćeno TBMM.

nezavisnost¹⁰² i proglašenja Republike Turske počeo da javno izlaže svoje planove i da ih sprovodi u delo. Bilo je potrebno vreme da se svojim vojničkim podvizima afirmiše kao Gazi (heroj-pobednik)¹⁰³ i da stekne naklonost turskog naroda kako bi što lakše započeo i uspešno implementirao reforme.

Širenje teme o usvajanju latinice prouzrokovalo je stalne rasprave između pristalica i protivnika ove ideje. Pored toga što nisu želeli da se odreknu arapskog pisma često postavljajući pitanje kako će se Kuran pisati novim pismom, protivnici menjanja pisma su dugo mislili da će se usvajanjem latinice zapravo usvojiti francuski alfabet. Međutim, cilj je bio da se ona latinična slova koja odgovaraju turskom fonetskom sistemu uvrste u novi alfabet, ali i da se za specifične turske glasove smisle nova da bi na taj način nastalo jedinstveno tursko pismo (Levend, 1960: 399). Imajući u vidu da je novi alfabet trebalo da bude u potpunosti prilagođen turskom glasovnom sistemu, dodata su posebna slova kao što su *c, ş, ç, ğ, j, ı*. Žan Deni (Jean Deny),¹⁰⁴ poznati francuski turkolog, navodi da su pojedine grafeme nastale pod uticajem drugih jezika. U njih spadaju specifični turski vokali tzv. nemački umlauti *ö* i *ü*, zatim *ş* i *j* iz rumunskog, a *j* takođe i iz francuskog (Deny, 2021: 10). Dva slova ovog alfabeta, vokal *ı* i konsonant *ğ* tzv. meko *g* (yumuşak *g*) čine posebnost turskog alfabeta jer ne postoje ni u jednom drugom alfabetu (Teodosijević, 1999: 46). Ovim grafemama turski alfabet je stekao različitost u odnosu na francuski i postao nacionalni alfabet (Korkmaz, 1963: 41). Kada je reč o alfabetu, M. Ozkan s aspekta fonetskog pisma ističe lakoću u pisanju i čitanju nazivajući takve alfabete „bogatim” (Özkan, 2010: 39). S obzirom na to da je novo tursko pismo bilo fonetske prirode, jedan glas-jedno slovo, a oslanjajući se na Ozkanov stav, za turski alfabet možemo reći da je zbog fonetske strukture svrstan u red *bogatih alfabeta*.

Na jednom Kongresu ekonomije u Izmiru 1923. godine pokrenulo se pitanje alfabeta na koje je oštro odreađovao predsedavajući general Kazim Karabekir (Kâzim Karabekir) suprotstavljajući se tom predlogu izjavljujući: „Slova latinice će ugroziti islamsko jedinstvo” (Ülkütaşır, 2009: 42-43). K. Karabekir je isticao da je latinično pismo potpuno drugačije od onog kojim su njihove biblioteke pune, kojim su na hiljade knjiga napisane i da će se njihovim usvajanjem „odmah predati u evropske ruke jedno lepo oružje, reći će da su protiv islamskog sveta, da su Turci prihvatili strano pismo i postali hrišćani” (Levend, 1972: 392-393; Ülkütaşır, 2009: 42-43; Lewis, 1999: 32).

Nakon ove izjave mnogi protivnici usvajanja latinice su podržali K. Karabekira, ali su se oglasili i braniooci ideje o usvajanju latinice. Tim povodom je novinar Kiličzade Haki (Kılıçzade Hakkı) odgovorio K. Karabekiru: „Da li smo mi samo muslimani? Ili smo i Turci i muslimani? Ako smo samo muslimani onda su nam potrebna samo arapska slova i arapski jezik. [...] Ako smo Turci potrebna nam je turska kultura, a ta kultura će pre svega početi od našeg jezika” (Ülkütaşır, 2009: 45).

Pristalice reforme pisma su svoje opredeljenje za reformu opravdavale potrebom za jednostavnijim i adekvatnim pismom koje će odgovarati fonetskoj strukturi turskog jezika kako bi se narod opismenio i stekao mogućnost za obrazovanje. Naglašavali su da arapska slova kočje pismenost, da deca i nakon tri, četiri godine školskog obrazovanja nisu u stanju da dobro čitaju, pa se postavlja pitanje zašto uopšte deca idu u školu ako neće ništa naučiti, zašto da gube vreme, a da nakon škole ne mogu da čitaju novine, knjige (Ülkütaşır, 2009: 46). Veliki procenat nepismenosti je bio jedan od najvećih problema turske nacije.

Donošenje zakona o usvajanju međunarodnih brojeva 28. maja 1928. bio je povod za žustre rasprave o sledećoj reformi za koju se spekulisalo da će biti reforma pisma. Kao što je bila praksa i pre ovog zakona, u novinama su izlazili članci kako od pristalica, tako i od protivnika usvajanja latiničnog pisma koji su predstavljali svojevrsan način borbe između ove dve grupe ljudi oprečnih

¹⁰² Rat za nezavisnost trajao je od 1919. do 1922. godine kada je 30. avgusta turska vojska izvojevala pobjedu nad grčkom i to pod komandom Mustafe Kemala. Ova bitka je zbog toga poznata pod nazivom „Bitka vrhovnog komandanta”, a taj dan se slavi kao državni praznik *Praznik pobjede* (Zafer Bayramı). Nezavisnost Turske je priznata 24. jula 1923. godine potpisivanjem ugovora o miru u Lozani (Teodosijević, 2013: 289).

¹⁰³ Ova titula mu je dodeljena od strane Velike narodne skupštine nakon pobjede na reci Sakariji 23. avgusta 1921. godine.

¹⁰⁴ Žan Deni (1879-1963) je izabran za počasnog člana Turskog lingvističkog društva 1957. godine. Napisao je gramatiku turskog jezika pod naslovom *Grammaire de la langue turque (Dialecte Osmanli)* 1921. godine. Na turski je prevedena 1941. *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*.

stavova. Prema Ulkutaşiru u ovom prelaznom periodu većina je bila za usvajanje latiničnih slova, ali je bilo i dalje onih koji su branili stav o reformi postojećeg, arapskog pisma (Ülkütaşır, 2009: 46).

Ovaj Ataturkov potez ukidanja arapskih cifara je okarakterisan kao jedan mudri i smeli potez koji je prema mišljenju mnogih naučnika predstavljao dobru uvertiru za uvođenje latiničnog pisma.

Opšte prilike u turskoj državi toga doba odisale su duhom reformi. Narod je nestrpljivo iščekivao svaku narednu koja će im omogućiti dalji napredak. U ovom periodu koji je prethodio prelasku na novo pismo, neki pisci su i pre predstavljanja nacrtu novog turskog alfabeta, kao što je i Ataturk uradio, pokušavali sami da pomoću latiničnih slova pišu na turskom. Neki su čak i objavili delo na latinici kao što je Riza Nuri (Riza Nuri), pisac koji je živio u Parizu, objavio delo pod nazivom *Oguzname* (Oğuzname) (Ülkütaşır, 2009: 60).

Kada se govori o upotrebi latinice u turskom jeziku od krucijalnog značaja je prvo tursko delo napisano latinicom *Kodeks Kumanikus* (Codex Cumanikus) koje je nastalo 1303. godine od strane italijanskih i nemačkih misionara (Eker, 2019: 128). Delo je poznato i po nazivu *Petrarkin kodeks*.¹⁰⁵ Kodeks Kumanikus je izuzetno značajno delo za istoriju turskog jezika jer obrađuje jezik i književnost kipčaćkih Turaka.

Nakon Kodeksa Kumanikusa nastaje još jedno delo napisano latinicom. Godine 1533. Filipo Argentini (Filippo Argentini)¹⁰⁶ je napisao knjigu *Regola del parlare turcho*, mali priručnik za konverzaciju na turskom jeziku. Interesovanje stranih lingvista za turski jezik proističe iz dobrih međusobnih odnosa kao posledica trgovinske razmene. Međutim, neretko su dela nastajala i od strane predstavnika diplomatskih krugova koji su tokom svog boravka u Turskoj svoja saznanja pretočili u razne priručnike za turski jezik, kao što je slučaj s pomenutim delom Filipa Argentinija. Istorijski gledano, za izučavanje turskog jezika značajno mesto zauzima prilično bogata literatura stranih naučnika iz oblasti turkologije.

Nakon što je predstavio nacrt novog turskog alfabeta na kome su radili mnogi stručnjaci toga doba u okviru oformljene Jezičke komisije (Dil Encumeni)¹⁰⁷ pri Ministarstvu obrazovanja (Maarif Vekâleti),¹⁰⁸ Ataturk kreće u pohod opismenjavanja. On nije bio samo inicijator reforme pisma, već je podjednako učestvovao u procesu širenja pismenosti i stvaranja mogućnosti za obrazovanje svih onih koji to žele, bez obzira na klasnu pripadnost. Ataturkova zamisao je bila da pokaže narodu volju koju ima za formiranjem nacionalnog i jezičkog identiteta. Njegova jezička politika se izdvajala od drugih upravo po tome što se on lično, kao predsednik države zalagao za pismenost i turski jezik.

Prvi čas posvećen novom turskom alfabetu održan je u palati Dolmabahçe 11. avgusta 1928. godine i trajao je dva sata (Ülkütaşır, 2009: 73). Nakon toga, u palati su održana još dva časa kojima su prisustvovali poslanici i predstavnici državne uprave, kao i kulturni radnici. Ataturk je takođe prisustvovao ovim časovima gde se praktikovalo izlaženje pred tablu i diktiranje rečenica koje je trebalo napisati novim alfabetom. Pošto su se na ovim časovima često vodile diskusije o novim slovima, možemo reći da su predstavljali neki vid konferencije.

Na kraju treće konferencije, premijer Ismet Inonu (İsmet İnönü) je održao govor na temu neophodnosti usvajanja novog pisma i opismenjavanja turske nacije. Između ostalog, on je istakao da je novi alfabet u potpunosti turski i da ceo svet neće oklevati da ga naziva turskim alfabetom (Ülkütaşır, 2009: 76). Pored tada najaktuelnije teme – alfabeta, u svom govoru dotakao se i teme jezika. Njegovo shvatanje turskog jezika ogleda se u sledećim rečenicama:

¹⁰⁵ Delo *Kodeks Kumanikus* je poznato i pod nazivom Petrarkin kodeks po italijanskom pesniku Petrarki koji je ovo delo uzeo od Antoniusa Finala (Finale) i poklonio Venecijanskoj republici 1362. godine. Original se nalazi u biblioteci Svetog Marka u Veneciji.

¹⁰⁶ Filipo Argentini je bio sekretar Italijanske ambasade u Istanbulu.

¹⁰⁷ Pored pomenutih F. Rifkija, M. Emina, A. Dževata, ova komisija brojala je četrnaest članova, a to su Mehmet İhsan (Mehmet İhsan), Fazil Ahmet Ajkaç (Fazil Ahmet Aykaç), Rušen Eşref Unajdin (Ruşen Eşref Ünaydın), Ragip Hulusi Özdem (Ragip Hulusi Özdem), Jakup Kadri Karaosmanoglu (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), İbrahim Osman Karantay (İbrahim Osman Karantay), Avni Başman (Avni Başman), İbrahim Nedžmi Dilmen (İbrahim Necmi Dilmen), Ahmet Rasim (Ahmet Rasim), Dželal Sahir Erozan (Celal Sahir Erozan), İsmail Hikmet Ertajlan (İsmail Hikmet Ertaylan).

¹⁰⁸ Današnje Ministarstvo nacionalnog obrazovanja (Milli Eğitim Bakanlığı).

“Uopšte nemamo sumnje da će nakon ovoga (usvajanja novog pisma) jezik izbaciti reči koje ne odgovaraju njegovom sistemu i pronaći sopstvenu savršenost. Turski jezik je najpitkiji jezik sveta, najmoćniji i zaslužuje da bude još moćniji, pitkiji i harmoničniji.“

(Ülkütaşır, 2009: 76)

Nakon govora, I. Inonu je predstavio nacrt izveštaja o novom turskom alfabetu koji se sastojao iz tri člana:

1. Da bi se nacija spasila nepismenosti nije bilo drugog načina osim odbacivanja arapskih slova koja nisu odgovarala jeziku i usvajanja turskih slova nastalih po ugledu na latinična.
2. Izvesno je da je alfabet koji je predložila jezička komisija istinski turski alfabet. On je dovoljan da zadovolji sve potrebe turskog naroda.
3. Gramatička i pravopisna pravila će se razvijati prateći usavršavanje jezika, razvoj i nacionalni ukus.

(Ülkütaşır, 2009: 77)

Nakon bezbroj pokušaja i nagoveštaja menjanja arapskog pisma, konačno je nastupio period odobravanja reforme pisma. Pozitivno prihvaćen nacrt novog alfabeta zahtevao je sledeću etapu koja je podrazumevala uvođenje striktnih mera u cilju što bržeg učenja turskog pisma. Potrebno je bilo osmisliti dobru strategiju njegovog uspešnog savlađivanja.

Direktna uključenost prvog predsednika Republike Turske u podučavanju naroda imala je ključnu ulogu u kreiranju krajnjeg oblika turskog alfabeta. Ataturk je u svojstvu „glavnog učitelja“ novih turskih slova obilazio gradove Turske u avgustu i septembru 1928. godine. Prilikom njegovih poseta, s ciljem da narod nauči novo pismo, delio je knjigu koju je pripremila i izdala Jezička komisija. Naslov knjige je bio *Novo tursko pismo i prvo čitanje (Yeni Türk Yazısı ile İlk Kiraat)* i sastojalo se od trideset dve strane (Ülkütaşır, 2009: 87).

Prvi čas novog turskog alfabeta održao je u Tekirdagu (Tekirdağ) 23. avgusta 1928. godine u trajanju od dva sata (Ülkütaşır, 2009: 77). Čas je započeo pitanjem: „Da li znate ili ne znate novo tursko pismo?“, a dobio je odgovor: „Naučili smo i učimo!“ (Ülkütaşır, 2009: 77). Ataturk je koristio priliku tokom poseta mnogih gradova da se približi narodu i da ih na praktičan način uveri da je odbacivanje neadekvatnog arapskog pisma bilo neophodno. Na času u Tekirdagu kada je izveo jednog hodžu pred tablu, izdiktirao mu je tri stiha iz Kurana koja je trebalo da napiše arapskim pismom. Nakon što ih je hodža napisao pristupilo se njihovom čitanju. Stihovi su pročitani na više načina, a kada je Ataturk napisao turskim slovima svi su čitali isto. Na ovaj način je pokazao da je novi turski alfabet prilagođen turskom fonetskom sistemu i da je iz tog razloga i čitanje olakšano, kao i pisanje.

Ataturk je tokom ovih obilazaka raznih gradova¹⁰⁹ i predstavljanja novog pisma u razgovoru s ljudima i vežbajući pisanje novih slova, uočio neke nedostatke novog alfabeta. Nakon što je završio posete gradovima Sinopu i Samsunu (15. i 16. septembar) dao je instrukcije za pojednostavljivanje pisanja mekog *k* i *g* koji su u nacrtu novog alfabeta pisani u kombinaciji sa slovom *h* (*kh*, *gh*). Ovakav način pisanja je predstavljao poteškoću i Ataturk¹¹⁰ je dao predlog da se u takvim rečima meko *k* i *g* ne obeležava pomoću dodavanja grafeme *h*, već pomoću cirkumfleksa.¹¹¹ Na taj način bi se ime Khazim pisalo kao Kâzim, reč khatip – kâtip, ordughah – ordugâh i sl. (Özerdim, 1978: 31; Lewis 1999: 36). Pored ovog, drugi predlog izmena odnosio se na pisanje nastavaka poput *-se*, *-le*, *-dir* (Özerdim, 1978: 31). Smatrao je da nastavke treba pisati zajedno, a ne odvojeno kao što je do tada

¹⁰⁹ Posle Tekirdaga, časove je održao i u Bursi, Çanak-kaleu, Majdosu, Galipolju, Sinopu, Samsunu, Amasiji, Turhalu, Tokatu, Sivasu, Şarkišli i Kajseriju.

¹¹⁰ Iako je slovo *ı* činilo novi turski alfabet, Ataturk je ovu grafemu pisao na drugačiji način – *î*. Interesantno je što je i slovo *u* pisao kao *û* (Lewis, 1999: 37).

¹¹¹ Ataturku je predloženo i drugo rešenje prema kojem bi se kombinacija slova *kh* zamenila slovom *q*, ali se Ataturku ovaj predlog nije svideo (Lewis, 1999: 36).

bio slučaj. Ove izmene koje je uputio vladi su prihvaćene i usvojene. Ispravkom nacrtu pisma turski alfabet je dobio konačnu formu turskog nacionalnog pisma koje je trebalo samo još ozakoniti.

Na sastanku Velike narodne skupštine 1. novembra 1928. godine predložen je zakon o usvajanju novog turskog alfabeta koji je jednoglasno usvojen. Odmah nakon usvajanja zakona Ataturku je predata zlatna tabla¹¹² sa novim slovima u znak zahvalnosti i poštovanja prema njegovom radu i zalaganju za reformu pisma. Zakon o usvajanju novog alfabeta proglašen je 3. novembra 1928. godine i u istoriji turskog jezika ovaj prelazak s arapskog na latinično pismo je poznat kao *jezička revolucija* (Dil devrimi).

Da bi narod lakše naučio novo pismo, Ataturk je izdao naredbu da se komponuje pesma u kojoj će se izgovarati nova turska slova. Maestro republičkog ansambla Zeki Ungor (Zeki Üngör)¹¹³ je napisao kompoziciju poznatiju pod nazivom *Himna slova* (Harf Marşı) (Ülkütaşır, 2009: 71). Pored pesme koja je bila pomoćno sredstvo prilikom učenja novog pisma sprovedena je jezička mobilizacija (dil seferberligi)¹¹⁴ koja je podrazumevala masovno opismenjavanje.

Najznačajniju ulogu u ovom procesu imali su prosvetni radnici i obrazovani sloj društva. Od njih se očekivalo da svojim predanim radom i angažovanjem u ovom procesu daju najveći doprinos pri usvajanju novih grafema. Uprkos tome što su činili deo intelektualnog društva, nisu bili pošteđeni pri učenju novih slova i provere njihovog usvajanja. Državnici su morali biti uvereni u njihovo poznavanje novog turskog alfabeta kako bi nesmetano prenosili svoje znanje po celoj zemlji u cilju opismenjavanja celokupnog stanovništva. Ataturk ništa nije prepuštao slučaju, pa se i ovaj postupak odvijao pod njegovom kontrolom. Svi prosvetni radnici su nakon pređene obuke polagali ispit pred tročlanom komisijom. Oni koji su uspešno savladali novo pismo i samim tim položili test, dobijali su potvrde o pređenom kursu, dok su ostali morali opet da polažu za petnaest dana i ukoliko ni tada ne polože dobijali bi otkaze (Özderim, 1978: 33). Na ovaj način je stvorena „vojska” učitelja i nastavnika čija je uloga bila presudna u širenju pismenosti.

Obezbedivši nastavni kadar, Ataturk i njegova vlada pristupila je sledećem koraku. Svesni činjenice da će najviše mlađi deo populacije usvojiti novo tursko pismo, pristupili su razvijanju strategije koja bi obezbedila masovno učenje novog alfabeta bez obzira na godine i pol. Vođeni tom idejom, posebnim zakonom 1. januara 1929. godine osnovane su *Narodne škole* (Millet Mektepleri) i time je otpočela nova era masovnog opismenjavanja turskog stanovništva (Korkmaz, 1963: 47). Osnivanjem ovih škola koje su radile i noću, mnogim radnicima, starijim ljudima koji nisu mogli da pohađaju časove zbog svojih poslova, omogućeno je da nauče novo pismo. Prema mišljenju V. Hatiboglu ove škole su predstavljale svetlost za one koji su „ostali u mraku, koji su na svet gledali poluotvorenih očiju“ (Hatiboğlu, 1973: 26).

Narodne škole su omogućile kolektivno opismenjavanje koje je bilo od vitalnog značaja za dalji napredak turske države. Značaj ovih škola se ogleda se u njihovom doprinosu nastavničkom kadru. Njihovim otvaranjem postignuto je i uvećanje nastavnog osoblja, jer se samo u jednom danu status jednog polaznika kursa menjao. Odmah nakon što bi u jednom danu naučio pismo, već sledećeg dana bi bio u ulozi predavača (Hatiboğlu, 1973: 26). Ono što je takođe predstavljalo pozitivnu stranu ovih škola jeste to što nisu bile otvarane samo u velikim gradovima, već su se nalazile i u najudaljenijim mestima i time su bile pristupačne svima. Značaj i uspeh ovih škola je bio neprocenjiv, što možemo zaključiti i iz sledećeg opisa: „stotine hiljada lica oba pola, koja su se mirila s time da umru ne dokučivši tajne pismenosti, izlazila su iz ovih škola ozarena svetlošću bukvara“ (Tomić, 1939: 222). Ovakav povoljan tok učenja novog turskog alfabeta iz dana u dan je vodio ka većem procentu pismenosti. Narod se, podstaknut pozitivnim prethodnim reformama, rado odazivao nastavnim aktivnostima koje su im omogućile da nakon uspešnog savlađivanja alfabeta olako pišu i čitaju.

¹¹² Ova zlatna tabla se nalazi u Anitkabiru (Anitkabir, Ataturkov mauzolej) u sklopu Ataturkovog muzeja u Ankari.

¹¹³ Z. Ungor (1880-1958) je i kompozitor himne Republike Turske (İstiklal Marşı).

¹¹⁴ Interesantna je upotreba reči *seferberlik* – mobilizacija koja se ne koristi samo u pomenutom primeru, već se upotrebljava za period reforme pisma i u sl. primerima: *harf seferberligi* (mobilizacija slova) (Levend, 1960: 403; Ülkütaşır, 2009: 73), *alfabe seferberligi* (mobilizacija alfabeta).

M. Ulkutaşir, kroz iskustvo predavača, daje značajne podatke o odzivu naroda i trajanju nastavnog postupka. Naime, on navodi da su i stariji ljudi, koji su imali preko šezdeset godina, bili uspešni u učenju novih slova i čitanja kao i da je bilo potrebno mesec dana da bi u potpunosti savladali ove dve veštine (Ülkütaşir, 2009: 70). Časovi su se često održavali noću i zbog toga su postojale i noćne učionice (Gece Dershanesi) (Ülkütaşir, 2009: 71).

Postojala je bojazan da se odjednom promenjen alfabet neće lako usvojiti, ali nova turska slova su brže učena nego što se mislilo (Özderim, 1978: 24). Eminentni stručnjaci koji su činili Jezičku komisiju i lično učestvovali u kreiranju novog alfabeta su mislili da će za usvajanje novog pisma biti potrebno deset godina (Levend, 1960: 401). Uzimajući u obzir sve Ataturkove poduhvate i lične napore da se u što kraćem periodu potpuno izbací iz upotrebe arapsko pismo, zaključujemo da je njegova uloga u reformi pisma bila od najvećeg značaja.

Uspešno savladano pismo je moralo biti svakodnevno korišćeno da bi u potpunosti potisnulo staro. Iz tog razloga se pristupilo daljim merama koje bi dovele do krajnjeg cilja, da svako s lakoćom nauči da piše i čita. Mere su podrazumevale zvaničnu upotrebu novog alfabeta. Od 1. decembra sve novine su štampane turskim slovima, a od 1. januara 1929. donet je zakon prema kojem se ništa ne sme objavljivati arapskim slovima (Özderim, 1978: 24). Ovim zakonom je završena devetovekovna hegemonija arapskog pisma.

Usvajanjem novog alfabeta smanjivao se procenat nepismenog stanovništva. Prema podacima koje iznosi Dž. Luis, 1924. godine procenat pismenosti je iznosio svega 9 %, 1975. je dostigao 65 %, da bi 1995. iznosio 82,3 % (Lewis, 1999: 37).

Prelazak na novo pismo značio je jedan vid pobede nad stranim uticajem. Turski narod je konačno dobio odgovarajuće pismo koje je bilo uvertira za dalje reforme u jeziku. Znajući da je temelj svakog jezika alfabet, Ataturk je prvo pristupio reformi pisma, a zatim su usledile purističke ideje koje će pokrenuti proces jezičkog purizma turskog jezika.

Imajući u vidu njegova dostignuća, stičemo utisak da je Ataturk posedovao znanje iz domena sociolingvistike.¹¹⁵ Bio je posvećen osavremenjivanju društva i jezika, a „relacija jezik-društvo glavna je tema sociolingvističkih ispitivanja“ (Ivić, 1983: 262). Njegove progresivne ideje su mogle biti rezultat jedino dobro razvijenog sociolingvističkog razmišljanja. Budući da je čitao dosta i posedovao bogatu literaturu¹¹⁶ naročito iz istorije, može se reći da su njegove reforme proizvod dobro utemeljenih sociolingvističkih veština usmerenih ka jednom cilju, a to je stvaranje nacionalnog identiteta. Ataturkova jezička shvatanja i stavovi ulaze u domen primenjene lingvistike koja se bavi planiranjem jezičke politike koja se odnosi na standardizaciju i modernizaciju jezičkog izraza (Ivić, 1983: 262).

Ataturk je reformom pisma ubrzao reformu jezika. Njegova primarna zamisao je bila da Turci dobiju svoje autentično pismo koje će omogućiti porast pismenog stanovništva i svrstati ih u red civilizovanih zemalja. Iako su konačno dobili odgovarajući alfabet, ostali problemi na lingvističkom planu nisu bili rešeni. Imajući u planu već sledeću reformu, Ataturk je činio sve što je u njegovoj moći da se novo pismo što pre prihvati i savlada. Zadovoljan tokom opismenjavanja, pristupa novoj jezičkoj reformi zasnovanoj na purističkim principima.

Usled dugotrajnih stranih uticaja, leksički sistem turskog jezika je bio ugrožen. Posmatrajući s aspekta vokabulara, poznato je da što je veći vokabular nekog jezika, kaže se da je taj jezik bogat, ali nameće se pitanje da li se to može tvrditi i kada su u pitanju pozajmljenice koje zauzimaju većinski deo leksičkog korpusa? Odgovor na ovo pitanje delimično daje Aksan koji ističe da broj reči nije merilo/pokazatelj bogatstva nekog jezika (Aksan, 2017: 115).¹¹⁷ Aksan je verovatno zastupao ovaj stav posmatrajući stanje turskog jezika koje je bilo zabrinjavajuće. Upotreba novog alfabeta pozitivno je uticala na ovu pojavu. Kada su se promenila slova, arapske reči koje nisu mogle da se pišu novim

¹¹⁵ Iako je termin sociolingvistika naišao na svoju širu upotrebu tek šezdesetih godina prošlog veka, ne može se osporiti ranije postojanje ove naučne discipline.

¹¹⁶ Njegova lična biblioteka sadrži mnogo knjiga iz oblasti lingvistike, a jedan deo tih knjiga je izložen u njegovom mauzoleju Anitkabiru (Lewis, 1999: 43).

¹¹⁷ I T. N. Gendžan zastupa skoro istovetni stav da se „bogatstvo jezika ne zasniva na broju reči, već na sposobnosti izražavanja“ (Gencan, 1969: 47).

alfabetom, same po sebi su izlazile iz upotrebe (Hatiboğlu, 1973: 25). Prirodnim tokom upotreba arapskih reči se smanjivala, ali to nije bilo dovoljno da se turski jezik očisti od pozajmljenica, jer „uporedo s pismom, Turci su bili primili i složenu arapsku ideologiju i persijsku izveštačenost u izražavanju, što je sve znatno kočilo umni polet u osnovi zdravog, snažnog i trezvenog naroda“ (Armstrong, 1938: 355). Iz tog razloga Atatürk započinje sveobuhvatnu reformu turskog jezika koja će trajati mnogo duže nego reforma pisma.

Nijedan jezik leksički nije potpuno čist, ali osmanlijski jezik je po pitanju turske leksike bio siromašniji u odnosu na stranu leksiku, prvenstveno arapsku i persijsku koje su bile itekako nadmoćnije. Pre jezičke reforme procenat turskih reči iznosio je samo 43 %, dok je udeo strane leksike bio 57 %, a nakon jezičke reforme i kako je vreme prolazilo ovaj nizak procenat turskih reči se uvećavao da bi dostigao i 72 %, s tim što se iz dana u dan beleži njegov porast¹¹⁸ (Puskulluoğlu, 2002: 11).

Atatürk je stalno isticao značaj obrazovanja za stvaranje homogene nacije koju će odlikovati odlučnost i spremnost za ostvarenje zajedničkog cilja, osnivanje nezavisne i moderne turske države. Kako poznati turski pisac Vasfi Bingöl (Vasfi Bingöl) navodi, Atatürk je smatrao je da se nacionalno obrazovanje mora dostići po svaku cenu jer je od fundamentalnog značaja za razvoj države (Bingöl, 1970: 17). Nauku i tehniku je svrstavao u prve elemente neophodne za novi društveni poredak i način života nalik razvijenim civilizovanim nacijama (Bingöl, 1970: 17). Budući da nivo obrazovanja nije bio zadovoljavajući, Atatürk je nastojao da unese izmene koje će obezbediti progresivan tok u obrazovanju. Njegova ideja je bila stvaranje jedinstvenog obrazovanja koje će biti prilagođeno potrebama nove turske države. S tim ciljem je donet zakon *Tevhid-i Tedrisat* (3. mart 1924.) prema kojem su zatvorene sve verske škole, zabranjeno je obrazovanje na verskoj osnovi, a obrazovni sistem je reformisan po ugledu na francuski (Öktem, 2010: 186). Preduzete su mere za prelazak na novi laicistički sistem obrazovanja kako bi se postiglo *Jedinstvo obrazovanja* (Öğretim Birliği). Prema francuskom modelu zasnovanom na laicizmu, država ne učestvuje u verskom obrazovanju, već je ono prepušteno slobodnoj volji nacije (Öktem, 2010: 186). Ovim zakonom su sve obrazovne ustanove bile pod državnom kontrolom, odnosno pod kontrolom Ministarstva obrazovanja.

Nakon proglašenja ovog zakona, usledile su promene u nastavnom programu koji se približavao zapadnom načinu školovanja. Atatürk je najviše potencirao ulogu nastavnika u stvaranju novog, modernijeg obrazovnog sistema. Na jednom kongresu im se obratio rečima: „[...] nova generacija će biti vaše delo“ (Bingöl, 1970: 17).¹¹⁹ Prema V. Hatiboglu stvaranje jedinstvenog načina obrazovanja predstavlja uvod u jezičku reformu (Hatiboğlu, 1973: 20).

Godine 1926. donet je novi zakon *Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun* (Zakon o organizaciji obrazovanja) zasnovan na principima zakona *Tevhid-i Tedrisat*. Ovaj zakon je utvrđivanjem principa u osnovnom i srednjem obrazovanju uspostavio strukturu sadašnjeg školskog sistema. Jedan od tih principa predstavlja uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja (Öktem, 2010: 187).

Ključni momenat za uspostavljanje novog režima u nacionalnom obrazovanju bio je 1. septembra 1929. godine kada je ukinuta nastava iz arapskog i persijskog (Korkmaz, 1963: 47). Ovaj prevrat u obrazovanju olakšao je školovanje i predstavljao je konačni raskid s viševjekovnom tradicijom koja je turski narod dovela u položaj društvene indiferentnosti. Odbacivši neke od glavnih uzročnika nazadnjaštva, bilo je potrebno nastaviti u smeru čišćenja jezika od stranih jezičkih nanosa.

Novi alfabet je okrenuo narod u pravcu obrazovanja i nauke i probudio svest o mogućem stvaranju čistog turskog jezika. Ministar obrazovanja Džemal Husnu Taraj (Cemal Hüsnü Taray) je 18. maja 1930. godine na sastanku Velike turske narodne skupštine održao govor u kojem je istakao značaj novih slova nakon kojih se jezik više bogati i čisti (Korkmaz, 1963: 47).

Reforma pisma jeste bila neophodna, ali su iz nje proistekli i drugi problemi lingvističke prirode. Stvorila se potreba za daljom reformom koja će obuhvatiti pitanje pozajmljenica,

¹¹⁸ Ovaj podatak datira iz 1972. godine.

¹¹⁹ Kod Vasfi Bingola, u knjizi *Atatürk'ün Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları* u kojoj je autor prilagodio Atatürkove govore savremenom turskom jeziku, nalazi se i govor koji je održan na Kongresu Udruženja nastavnika (*Öğretmenler Birliği*) (Bingöl, 1970: 27).

terminologije, leksikografije, dijalektologije, pravopisa. Komitet za jezik, osnovan s namerom da napravi nacrt novog alfabeta, nije imao dovoljno kapaciteta za sveobuhvatnu jezičku reformu. Uzimajući u obzir da je ovom reformom obuhvaćeno više različitih lingvističkih grana, bilo je potrebno okupiti kvalifikovane naučnike iz svih oblasti da bi se jezička reforma uspešno sprovodila.

Ataturkovi principi dolazili su do izražaja kroz brojne refome koje je inicirao. Doživljavajući ih i predstavljajući ih narodu kao „državni posao“ osnovao je brojne institucije koje su bile zadužene za njihovo sprovođenje uključujući veliku potporu države (Hazai, 2012: 95). Svaka prethodna reforma je stvarala putokaze ka sledećim. Na tom putu napretka, predanim reformističkim radom turska država je sticala nezavisnost u svakom pogledu. Međutim, postojala je jedna teško premostiva prepreka koja je simbolisala duboko ukorenjenu tradiciju. Ona se odnosila na pitanje konfesije. Iako se uređenje novoformirane Republike Turske zasnivalo na principu sekularizma, Ataturk je morao sprovesti i verske reforme, jer su Turci svoj život podredili islamu koji je kočio napredak kako u državnom, tako i u društvenom uređenju. U cilju izgrađivanja turskog identiteta, 18. aprila 1932. godine izdaje naredbu za čitanje ezana na turskom (Hatiboğlu, 1973: 32). Poziv na molitvu s minareta više nije glasio na arapskom *Allahü ekber* već je preveden na turski i glasio je *Tanrı uludur*. Kuran je predstavljao sponu sa starom tradicijom, koja se nije uklapala u nove moderne tokove kojima je težila novoosnovana država. Uzimajući to u obzir, Ataturk je još 21. februara 1926. godine izdao naredbu da se otpočne s prevođenjem Kurana na turski ističući da „Turčin trči za Kuranom, ali ne razume šta on kaže. On ne zna šta je u njemu, ali ga obožava u svom neznanju” (Teodosijević, 2013: 292; prema Yakıt, 2010: 36). Bilo je nezamislivo da će Sveta knjiga muslimana biti napisana drugim pismom kao i da jezik verskih obreda neće biti arapski. U cilju da se turski jezik i turski nacionalizam osnaži i utemelji, Ataturk je hrabro pristupio zameni arapskog jezika u verskim obredima (Tomić, 1939: 207) Ovim poduhvatom raskinuta je svaka veza sa starim poretkom.

Sve više su se razvijale ideje o čistom turskom jeziku. Purističke težnje koje su se javile bile su opravdane s aspekta izgrađivanja nacionalnog identiteta čiji je jedan od osnovnih elemenata jezik. Ataturk se nalazio pred najzahtevnijim zadatkom koji nije podrazumevao samo purizam na leksičkom nivou, već se princip čistunstva protezao na ceo jezički sistem, što je iziskivalo ozbiljan i sistematski pristup. Poučen prethodnom reformom pisma kada je za potrebe novog alfabeta oformio Jezičku komisiju, Ataturk je bio svestan da ni ova kompleksnija reforma neće biti moguća bez posebne grupe lingvističkih stručnjaka. Stoga donosi odluku o osnivanju institucije koja će imati zadatak da se bavi isključivo jezikom i doprinese stvaranju nacionalnog jezika turske države. Ta institucija pod nazivom *Društvo za proučavanje turskog jezika* (Türk Dili Tetkik Cemiyeti)¹²⁰ osnovana je 12. jula 1932. godine.

¹²⁰ Ovo društvo je nastalo po uzoru na Društvo za proučavanje turske istorije (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) koje je osnovano 15. aprila 1931. godine. Društvo je prvo promenilo naziv u Društvo za istraživanje turskog jezika (Türk Dilini Araştırma Cemiyeti), a na Trećem kongresu koji je trajao od 24. do 31. avgusta 1936. godine Tursko lingvističko društvo je dobilo svoj današnji naziv (Türk Dili Kurumu).

8. TURSKO LINGVISTIČKO DRUŠTVO

Revolucionarni pristup na svim nivoima državne uprave, prenosio se i na jezik. Nekadašnje ideje o pojednostavljivanju jezika su napuštene jer je jeziku trebalo obezbediti nezavisnost koju je i država dostigla. Konačno je jezik ulazio u fazu turkizacije. Sa novom azbukom, a starom tradicijom, „jezik je za nauku i književnost bio mrtav jezik“ (Tan, 2011: 147). Oživljavanje i postizanje autentičnosti bilo je ostvarivo jedino korenitim promenama zasnovanim na principima jezičkog purizma. Ovaj presedan na lingvističkom nivou je bio neophodan budući da veza između govornog i pisanog jezika nije postojala. Primer koji najbolje oslikava jezičke prilike toga doba jeste činjenica da su govorili *baba*, a pisali *peder*¹²¹ (Tan, 2011: 147). Pored toga što su Ataturkove težnje išle u pravcu stvaranja jedinstvenog turskog jezika kojim će se služiti cela nacija, njegova razmišljanja su dosegala i do stvaranja naučnog jezika. Stoga je svu svoju snagu usmerio ka smišljanju strategije za ostvarivanje svojih lingvističkih ciljeva. Ova namera ga je podstakla na ideju o osnivanju društva koje će okupljanjem naučnog sloja populacije, kulturnih radnika i pisaca sprovesti jezičku reformu.

Pre osnivanja Turskog lingvističkog društva, 15. aprila 1931. godine osnovano je *Društvo za proučavanje turske istorije* (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti).¹²² Na prvom kongresu ovog Društva (2. april 1932.) prisustvovao je i predsednik države koji je tom prilikom izložio svoja zapažanja o istoriji turskog naroda. Ataturk je istoriju posmatrao kao izvor snage za budućnost (Hatiboğlu, 1973: 20). Izučavajući istoriju turskog naroda, istraživao je i istoriju turskog jezika i njegove razvojne faze. U cilju započinjanja jezičke reforme smišljao je plan prema kojem će se reforma sprovesti. Odmah po završetku kongresa, sledećeg dana je osnovao *Društvo za proučavanje turskog jezika*.

Osnovni povod za osnivanje Društva bio je veliki udeo stranih reči u leksičkom fondu turskog jezika, a Ataturk je govorio: „Turski narod koji je znao da brani svoj ideal i svoju nezavisnost, treba da spase svoj jezik od jarma stranih reči“ (Tomić, 1939: 206).

Istorijski gledano, konstituisanje ovog Društva je od neprocenjivog značaja za sistematsko sprovođenje jezičke reforme. A. Puskuluoglu objašnjava da se potreba za jezičkom reformom javila zbog osmanlijskog jezika navodeći tri razloga:

1. Osmanlijski je bio veštački jezik koji većina ljudi nije mogla da razume.
2. Osmanlijski je bio jezik civilizacije Istoka i sprečavao je uticaj Zapada (ugledanje na zapad).
3. Osmanlijski nije dozvoljavao turskom narodu da oseti turski nacionalizam.

(Püsküllüoğlu, 2002: 16)

Vrhovni vođa¹²³ je imao zamisao o osnivanju društva čiji će jedini zadatak biti bavljenje jezikom s jednim ciljem ka uspostavljanju jasno utvrđenog toka osavremenjivanja i sticanja nezavisnosti jezika. Turski nacionalizam koji se prožimao kroz sve reforme imao je velikog udela i u ovom idejnom Ataturkovom procesu. Uzimajući u obzir da su prethodne reforme uspešno izvršene zbog podrške i kontrole koju je država obezbeđivala, Ataturk je i ovo Društvo stavio pod državnu upravu.

Ova institucija je vođena duhom nacionalizma s namerom da izbaci stranu leksiku, a naročito arapsku i persijsku koja je činila većinski deo stranog leksičkog fonda i zameni je čistom narodnom leksikom. Društvo je imalo zadatak da prvenstveno izučiti istoriju turskog jezika, strane uticaje, dijalekte, gramatiku, leksiku i ostale grane lingvistike kako bi se mogla pokrenuti reforma. Osnovni cilj je bio da se pronađe ono što je činilo srž turskog jezika, njegovu autentičnost koja se pred naletom

¹²¹ Reč *peder* je persijskog porekla i ima isto značenje kao turska reč *baba* (otac).

¹²² Napustivši Udruženje *Türk Ocağı*, njegovi članovi su osnovali *Društvo za proučavanje turske istorije*. Kasnije je naziv *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* promenjen u *Türk Tarih Kurumu*.

¹²³ U turskoj literaturi je zastupljen ovaj epitet za Ataturka – *Ulu/Büyük Önder*

stranih uticaja izgubila. Jedini način za sticanje jezičke nezavisnosti i stvaranje nacionalnog turskog jezika bio je odbacivanje svih onih jezičkih elemenata koji nisu pripadali turskom jeziku. Ataturk i članovi Društva su smatrali da će oslanjanjem na stare, izvorno turske elemente turski jezik povratiti svoj autohtoni oblik.

Ostvarivanje njihovog cilja zavisilo je od starih pismenih i usmenih izvora koji su predstavljali osnovni metod pronalazjenja zaboravljenih turskih reči. Njihovim ekscerpiranjem obezbeđeni su pravi ekvivalenti za strane reči, a putem njihove upotrebe jezik se čistio od pozajmljenica. Te reči su se nalazile u starim turskim rukopisima, dokumentima, knjigama koje je trebalo pronaći u bibliotekama, džamijama, proučiti ih i zabeležiti. S druge strane, u narodu je živio jezik drugačiji od pisanog, jezik bogat domaćim rečima. Uzimajući u obzir da to nije bio pisani jezik, jasno je da su se te reči postepeno gubile. Tursko lingvističko društvo je trebalo da sve te reči pronađe, zabeleži i oživi, odnosno uspostavi njihovu ponovnu upotrebu. To je bio jedan veoma kompleksan zadatak koji je u poređenju s reformom pisma zahtevao rad u više ogranaka.

Uspešnost prethodne reforme bio je rezultat zajedničkog zalaganja, kako stručnog kadra, tako i naroda. Međutim, u ovoj reformi je narod imao presudnu ulogu. Tradicija opstala u narodu putem usmenih predanja i pismenih izvora rezultirala je očuvanjem leksike turskog jezika. Najznačajniji zadatak Društva bio je da narodne reči i izraze beleži (derleme), a iz pisanih izvora da sakupi arhaičnu leksiku (tarama).

U nameri da ovaj postupak ima uspešan ishod, članovi Društva su bili primorani da idu u razne krajeve zemlje u cilju prikupljanja reči. Najveće izvorište narodnih reči su bile ruralne sredine što je i sam Ataturk mislio jer prema njegovom mišljenju osmanlijski jezik su stvorili gradski Turci, a postavljajući pitanje „A šta su Turci sa sela radili?“ (Tan, 2011: 165) istakao je da je upravo narod po selima očuvao originalnu tursku leksiku.

Z. Gokalp je u okviru svojih teorija o izgrađivanju turskog nacionalizma pridavao značaj jeziku kao jednom od načina osnaživanja nacionalnog duha i izgrađivanja nacionalnog identiteta. Smatrao je da osmanlijski jezik treba odbaciti kao da nije ni postojao, a za osnovu *novog* turskog uzeti istanbulski govor što će kasnije propagirati i pristalice jezičkog purizma (Yücel, 1982: 27). Njegove ideje o stvaranju jednog jezika koji je podrazumevao izjednačavanje pisanog i govornog zasnivale su se na već pominjanom principu *Ka narodu* (Halka doğru). Prema ovom shvatanju *nove reči* treba nalaziti u narodnom govoru, što predstavlja istovetni metod koji je Ataturk primenio u procesu jezičkog purizma. Premda je Ataturk Ziju Gokalpa smatrao ocem svojih ideja, neosporna je činjenica da se i u ovoj reformi oslanjao na Gokalpove ideale.

Odlazak u sela i beleženje reči nadmašivalo je mogućnosti Društva. Članovima Društva je bila potrebna dodatna ljudska snaga jer nije bilo moguće ostvariti sva očekivanja i zadatke koji su bili postavljeni pred njih. Pristupilo se istom principu rada kao za vreme reforme pisma kada je sprovedena mobilizacija nastavnog kadra. Zahvaljujući dobrovoljcima ovaj poduhvat je išao u pozitivnom smeru.

Ataturk se posvetio rešavanju jezičkog pitanja i svako veče je pozivao stručnjake za jezik i sa njima zajedno radio (Aksoy, 1973a: 25). Bilo je potrebno utvrditi program rada Društva i način sprovođenja aktivnosti. Tim povodom je 26. septembra 1932. godine održan prvi kongres.¹²⁴ U prisustvu predsednika države, ovom prvom kongresu održanom u njegovoj rezidenciji, palati Dolmabahçe (Dolmabahçe) prisustvovali su pripadnici turskog državnog vrha, intelektualne sredine, kao i predstavnici naroda. Za predsednika Društva izabran je Samih Rifat (Samih Rifat),¹²⁵ a na mesto generalnog sekretara postavljen je Rušen Eşref Unajdin (Rüşen Eşref Ünaydın).¹²⁶ Članovi Društva i učesnici kongresa utvrdili su pravilnik Društva i program rada:

¹²⁴ Na ovom kongresu je doneta odluka da se 26. septembar slavi kao praznik jezika.

¹²⁵ Turski pesnik, pisac i lingvista (1874-1932). Na funkciji predsednika *Društva za proučavanje turskog jezika* je bio kratko, jer je ubrzo preminuo. Kada je osnovano *Društvo za proučavanje turske istorije* Ataturk je želeo da se Samih priključi radu ovog Društva, ali zbog bolesti nije mogao.

¹²⁶ Turski novinar, pisac, političar i diplomata. Bio je i generalni sekretar u periodu od 1933-1934. godine. On je kao novinar prvi intervjuisao Ataturka i tada je Ataturk po prvi put predstavljen javnosti. Više vidi na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/unaydin-rusen-esref>

- „1. Da se pronađu turski ekvivalenti za osmanske reči.
2. Da se pročešljaju stare knjige i da se iz njih povade turske reči.
3. Da se utvrde turske reči koje se koriste u Anadoliji i da se otpočne sa njihovom upotrebom na širem planu.
4. Da se prouči istorija turskog jezika i da se ispitivanja usmere ka njegovim izvorima i korenima.
5. Da se prouči struktura, koreni reči i nastavci turskog jezika i da se u skladu s tim izvede nove turske reči i novi termini za potrebe raznih grana nauke.“

(Teodosijević, 1995: 39; prema Hatiboğlu, 1973: 43)

Društvo je imalo dva cilja. Prvi je podrazumevao čišćenje jezika, a drugi njegov razvoj. Dostizanje ovih ciljeva je bilo omogućeno posredstvom dva principa koji su podrazumevali reformatorski pristup i naučne metode. Naime, umereno pojednostavljivanje nije bilo dovoljno, zbog toga je bio potreban radikalni pristup koji je podrazumevao brže čišćenje jezika, dok se pomoću naučnih metoda vodilo računa o pravilima kako se ne bi skrenulo s pravog puta (Aksoy, 1973a: 26).

Društvo je osnovano od strane države i moralo je slediti sve propisane zakonske norme. Imajući to u vidu, pored predsednika države, rad Društva je nadzirao i upravni i izvršni odbor (Yönetim ve Yürütme Kurulu). Kongresi Društva su se održavali jednom u dve godine i na njima su se sagledavali rezultati rada, a na trećem kongresu je odlučeno da se kongresi sazivaju jedanput u tri godine (Teodosijević, 1995: 41).

Tursko lingvističko društvo još od svog osnivanja vodi brigu o jeziku. Konstituisano u nameri da sprovede jezičku reformu, njegovo delovanje se proširilo i na druge lingvističke discipline što možemo videti i po nazivima ogranaka. Ataturk je imao puno poverenje u rad članova Društva, a oni su bili u obavezi da mu podnose izveštaje. Učestvovao je u svim jezičkim pitanjima kao njegov merodavan član. Prema sećanjima mnogih lingvista¹²⁷ Ataturk je najviše zaslužan za stvaranje turskog nacionalnog jezika. Koliko je bio zaokupljen jezikom i željom da turski vrati u njegove prirodne tokove govori nam činjenica da je i bolestan ležeći u postelji pozivao određene članove Društva da ga izveštavaju o postignutim rezultatima. Navodimo njegovo zaveštanje koje se odnosi na budućnost turskog jezika:

„Vidite drugovi moji, ja možda neću dugo živeti. Međutim, vi ćete dok ne umrete odgajati tursku omladinu i raditi na tome da turski jezik nastavi da se razvija kao jezik kulture. Zato što Turska i turski nacionalizam jedino ovim putem mogu dostići civilizaciju.“

(Sinanoğlu, 2019: 41)

Pokretanje jezičke reforme i osnivanje Turskog lingvističkog društva u velikoj meri je bilo pozitivno prihvaćeno. Iako je ova reforma predstavljala osnov za bolju budućnost turskog naroda, izdvojila se grupa neistomišljenika. Većinski deo ove grupe činili su pisci koji su bili žustri protivnici uplitanja države u jezičko pitanje. Iznosili su stav da „pitanje jezika ne može biti posao države, ne može se mešati u tok jezika, ne može se uplitati u jezik, jezik treba pustiti sopstvenom toku“ (Hatiboğlu, 1973: 32). Drugačiji pogledi, poput ovih, nisu predstavljali Ataturku nikakav vid prepreke, već su ga dodatno motivisali da istraje u ostvarivanju svojih zamisli.

Nakon Ataturkove smrti, Društvo je nastavilo s radom sledeći Ataturkovu jezičku politiku, principe i način rada. Većih promena nije bilo sve do 1951. godine kada se Društvo odvajala od države. Sticanjem statusa nezavisne institucije, menja se i statut Društva. Najznačajnija izmena odnosila se na rukovodeću poziciju. Naime, predsednik Društva je do ove promene postavljan od strane državnih organa, najčešće iz Ministarstva prosvete, a prema novim pravilima predsednik se birao u okviru

¹²⁷ Sećanja na Ataturka u procesu sprovođenja reforme napisali su neki od članova Društva, a mogu se pročitati u monografiji posvećenoj Ataturku i Turskom lingvističkom društvu *Atatürk ve Türk Dil Kurumu* (2011).

članova Društva. U ovom periodu država sabotira rad Društva i ukida mu svaku vrstu pomoći (Teodosijević, 1995: 54).

Druga značajna promena dogodila se 1982. godine kada je zakonom uređeno da Tursko istorijsko i Tursko lingvističko društvo budu u sklopu Ataturkovog visokog komiteta za kulturu, jezik i istoriju.¹²⁸ Ovim zakonom Društvo je iznova bilo pod pokroviteljstvom države.

Tursko lingvističko društvo svojim pregalačkim radom zaslužno je za mnoge pozitivne promene u jeziku. Njegov kontinuiran rad doprineo je razvoju turskog nacionalnog jezika i ozbiljnijem pristupu pitanju terminologije, dijalektologije, pravopisa. Društvo je pored rada na procesu jezičke standardizacije podjednako ulagalo napore ka uspostavljanju turskog naučnog jezika. Jedno od najznačajnijih terminoloških rešenja Društva odnosi se na naziv jezika Republike Turske.

Dve godine nakon Ataturkove smrti polemisalo se o zvaničnom nazivu turskog jezika. Tursko lingvističko društvo je odbacivši predlog naziva *Rum Türkçesi* i *Devlet Türkçesi*, 1940. smislilo termin *Türkiye Türkçesi*. Ovaj naziv nastao je sporazumno između Istanbulskog univerziteta i Turskog lingvističkog društva, jer je Univerzitet u Istanbulu iste godine koristio termin *Türkiye dili* (Jezik Turske) (Dilaçar, 1964: 152).

Uzimajući u obzir da je Mustafa Kemal Ataturk tokom svog života, a naročito nakon proglašenja Republike bio veoma posvećen jezičkom pitanju, G. Hazai (György Hazai)¹²⁹ ističe da je Ataturk radi modernizacije turskog društva započeo niz smelih reformi, ali je poseban značaj pridavao reformi pisma i jezika (Hazai, 2012: 94). Ataturk je zastupao stav da je turski jezik „jedan od najbogatijih jezika. Dovoljno je samo da se na njemu savesno radi” (Tan, 2011: 12). Osnivanjem Turskog lingvističkog društva postavio je osnove za naučni pristup jeziku. Oblikovanje turskog jezika i usmerenje ka njegovoj standardizaciji bilo je jedino ostvarivo putem ovakve jedne autoritativne institucije i podrške države. Idući uvek korak ispred, Ataturk je ostvarivao svoje ciljeve i Turskoj obezbedio budućnost. Međutim, nije ništa prepuštao slučaju, pa ni ovo delikatno pitanje jezika. Uzimajući to u obzir, on je svoju imovinu ostavio Turskom lingvističkom društvu kako bi nastavilo s radom i nakon njegove smrti. Ovim postupkom se pobrinuo za neprekidan rad Društva i obezbedio mu finansijsku nezavisnost. Tursko lingvističko društvo i danas predstavlja najvišu naučnu instituciju u Turskoj. Zgrada Turskog lingvističkog društva se nalazi u Ankari, a njen rad se i dalje finansira iz zaostavštine Mustafe Kemala Ataturka.

8.1. Ogranci Turskog lingvističkog društva

Društvo je pred sobom imalo zahtevne zadatke raspodeljene na više lingvističkih disciplina. Da bi što kvalitetnije i brže izvršavalo zadatke Društvo je moralo biti podeljeno na ogranke. Podelu je trebalo izvršiti u odnosu na utvrđene oblasti kojima će se baviti. Uzimajući u obzir predviđene oblasti delovanja, Društvo je bilo podeljeno na pet ogranka.

- „1. Ogranak za prikupljanje dijalektološke građe i arhaične leksike iz pisanih dela (Derleme ve Tarama Kolu)
2. Ogranak za rad na gramatici i pravopisu (Dilbilgisi Kolu)
3. Rečnički ogranak (Sözlük Kolu)
4. Ogranak za rad na naučnoj terminologiji (Terim Kolu)
5. Izdavački i informativni ogranak (Yayın ve Tanıtma Kolu).”

(Teodosijević, 1995: 42; Aksoy, 1973a: 27)

¹²⁸ Više o istoriji Turskog lingvističkog društva na njihovom zvaničnom sajtu:

<https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>

¹²⁹ G. Hazai (1932-2016) je bio poznati mađarski turkolog koji je svojim naučnim delima umnogome doprineo turkološkim istraživanjima.

Prvi ogranak je bio od fundamentalnog značaja za razvijanje i širenje purističkih tendencija. Početak rada ovog Ogranaka karakteriše postojanje dva zasebna ogranka, *Sakupljački* (Derleme Kolu) i *Lingvističko-filološki ogranak* (Lengüistik-Filoloji Kolu).¹³⁰ Budući da je rad ova dva ogranka bio u uskoj vezi, njihovim spajanjem 1951. godine nastao je jedan, a predsednik je bio O. A. Aksoj (Teodosijević, 1995: 43).

Delovanje Ogranaka protezalo se na dva izvorišta narodnih reči. Sakupljački ogranak je podrazumevao usmeno prikupljanje iz anadolskih dijalekata, a Lingvističko-filološki „pročešljavanje” turskog pisanog i književnog korpusa. U okviru ovog Ogranaka nastali su brojni rečnici nastali prikupljanjem usmene građe, zabeleženih reči iz narodnog govora koje nisu ušle u pisani jezik (*Derleme Sözlüğü*). Takođe su objavljivani i rečnici koji su se sastojali od reči iz pisanih izvora (*Tarama Sözlüğü*), (Aksoy, 1973a: 28). Kako M. Teodosijević navodi, u periodu od 1963. do 1972. godine Tursko lingvističko društvo je izdalo šest tomova rečnika *Tarama Sözlüğü*¹³¹ (Teodosijević, 1995: 43).

Ogranak na gramatici i pravopisu obuhvatao je razne lingvističke grane kao što su fonetika, morfologija, sintaksa i druge. Osnovni zadatak ogranaka je bilo pisanje gramatika koje će zameniti stare *Muhtasar Türkçe Grameri* (1928) koju je objavio Komitet za turski jezik (Türk Dili Encümeni) i Ž. Denijevu (Deny) iz 1942. godine (Teodosijević, 1995: 45).

Do 1945. godine naziv ogranaka je bio Gramatičko-sintaksički (Gramer Sentaks Kolu), a prvi predsednik je bio Ahmet Dževat Emre (Ahmet Cevat Emre).¹³² Jedno vreme je na ovoj dužnosti bio i pisac Jakup Kadri Karaosmanoglu, kao i turkološkinja Vedžihe Hatiboglu. Rezultati istraživanja sprovedenih u okviru ovog ogranaka takođe su objavljivani. Neka od najznačajnijih dela su: *Türk Fonetigi*, *Türk Dilinde Ek ve Kökler*, *Kelime Yapma Yolları*, *Türk Dilbilgisi* i mnoge druge¹³³.

Osnivanjem Turskog lingvističkog društva nastao je i ogranak pod nazivom *Rečnički i terminološki ogranak* (Lügat ve Istilâh Kolu). Ogranak je na drugom kongresu podeljen na dva, *Rečnički* (Lügat Kolu) i *Terminološki ogranak* (Terim Kolu). Kasnije, na četvrtom kongresu održanom 1942. godine *Lügat Kolu* menja naziv u *Sözlük Kolu*.

Rečnički ogranak se bavio pripremanjem rečnika, ali ne samo turskog, već i dvojezičnih rečnika. Rad na izradi Turskog rečnika (Türkçe Sözlük) trajao je od 1939. do 1945. godine. Rečnik je objavljen u Istanbulu i značajan je po tome što je sadržao reči koje su u upotrebi, nove reči čija je upotreba tek sledila, kao i termine i strane reči koje još nisu bile zamenjene turskim ekvivalentima (Teodosijević, 1995: 50). Turski rečnik je imao više izdanja, ali treba pomenuti sedmo koje je specifično zbog neologizama kojima je ovaj rečnik obilovao, a pored toga autori su obuhvatili i reči iz književnih dela pisaca koji su sledili principe jezičkog purizma (Teodosijević, 1995: 50).

Zbog promena u državnoj upravi i drugačijih političkih pogleda, Tursko lingvističko društvo je takođe trpelo promene u upravljanju. Godine 1983. novi članovi Društva konzervativnijih shvatanja prouzrokovali su promenu strukture Društva. „Novo“ Tursko lingvističko društvo je povuklo iz prodaje sedmo izdanje rečnika „s obrazloženjem da obiluje rečima koje su veštačke tvorevine i kvare jezik“ (Teodosijević, 1995: 50). Nakon ovog događaja, bilo je potrebno sastaviti novo izdanje rečnika. Novo izdanje rečnika je objavljeno 1988. godine¹³⁴ kao rezultat analize svih dotadašnjih izdanja. Rečnik je izašao u dva toma, a u njemu nisu bili prisutne sporne reči iz sedmog izdanja. Pored turskog (Türkçe Sözlük),¹³⁵ Ogranak je radio i na izradi drugih rečnika, najviše

¹³⁰ Lingvističko-filološki ogranak 1934. se deli na dva ogranka, Lingvistički i Filološki, a 1945. godine Filološki ogranak menja naziv u *Tarama Kolu*.

¹³¹ Pun naziv ovog rečnika je *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*.

¹³² Ahmet Dževat Emre (1887-1961) je turski lingvista, prevodilac, pisac i političar. Bio je pristalica jezičke reforme.

¹³³ O. A. Aksoy je naveo najvažnija dela u knjizi *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (1973), str. 29.

¹³⁴ Ovaj rečnik pripremili su dr Hasan Eren (Hasan Eren), dr Nevzat Gozajdin (Nevzat Gözaydın), dr Ismail Parlatur (İsmail Parlatur), dr Talat Tekin (Talat Tekin), dr Hamza Zulfikar (Hamza Zulfikar).

¹³⁵ Prva četiri izdanja rečnika (Istanbul 1945, Ankara 1955, Ankara 1959, Ankara 1966) su bila pod rukovodstvom dr Mehmeta Ali Agakaya (Mehmet Ali Ağakay). Peto izdanje (Ankara 1969) i šesto (Ankara 1974) pripremljeno je u okviru Rečničkog ogranaka. Više vidi u: Teodosijević, M. (1995). *Jezič Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj*, str. 51.

dvojezičnih. Neki od tih rečnika su: Francusko - turski rečnik (Fransızca - Türkçe Sözlük), Englesko – turski rečnik (İngilizce -Türkçe Sözlük), Priručnik jednostavnog turskog (Sade Türkçe Kılavuzu), Divan turskog jezika (Divan-ü Lûgat-it -Türk) i drugi.

Ogranak za rad na naučnoj terminologiji ćemo predstaviti u okviru poglavlja o terminologiji turskog jezika.

Izdavački i informativni ogranak¹³⁶ se bavio izdavačkom delatnošću i predstavljanjem izdanja objavljenih u okviru Turskog lingvističkog društva. Prvobitan zadatak je bio objavljivanje rezultata jezičke reforme u okviru mesečnog časopisa. Od 1933. godine izdaje se bilten (Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni) koji predstavlja i prvi broj časopisa *Türk Dili* (Turski jezik)¹³⁷ u kojem se objavljuju radovi eminentnih lingvista, turkologa o aktuelnim jezičkim pitanjima. Ovaj značajan časopis i dalje izlazi i predstavlja dragocen izvor za turkologe koji žele da budu informisani o savremenim filološkim istraživanjima, kao i o toku turskog jezika. Neka značajna dela ovog ogranaka su: *Eski Türk Yazıtları, Kutadgu Bilig, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Atatürk ve Türk Dili* i drugi. Ogranak se pored izdavačke delatnosti bavi organizacijom seminara, kongresa, ali i dodeljuje nagrade¹³⁸ za doprinos u književnom stvaralaštvu i ostvarivanju purističkih načela (Teodosijević, 1995: 53).

U okviru sadašnjeg Izdavačkog ogranaka pored časopisa *Türk Dili*, Tursko lingvističko društvo izdaje i časopis *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* koji obuhvata radove na temu turskog sveta, jezika i književnosti turkijskih naroda i *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, godišnjak koji objavljuje radove o naučnim istraživanjima na polju turskog jezika.

Vremenom je dolazilo do promena u sklopu ogranaka. Sadašnje Tursko lingvističko društvo podeljeno je na deset ogranaka. Ti ogranaci su:

1. Ogranak za izučavanje govora (Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu)
2. Ogranak za savremene turske pisane jezike (Çağdaş Türk Yazı Dilleri Bilim ve Uygulama Kolu)
3. Gramatičko-lingvistički ogranak (Dil Bilgisi ve Dil Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu)
4. Rečnički ogranak (Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu)
5. Ogranak za stare turske pisane jezike (Tarihî Türk Yazı Dilleri Bilim ve Uygulama Kolu)
6. Terminološki ogranak (Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu)
7. Obrazovno-nastavni ogranak (Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim ve Uygulama Kolu)
8. Ogranak za tursku književnost (Türk Edebiyatları Bilim ve Uygulama Kolu)
9. Izdavački ogranak (Yayın Kolu)
10. Ogranak za epigrafiju (Yazıt Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu)¹³⁹

Svaki od ovih ogranaka marljivo radi u cilju postizanja rezultata koji će biti predstavljeni široj javnosti. Rezultate naučnih istraživanja objavljuju u svojim publikacijama ili organizuju kongrese na kojima učesvuju i mnogi drugi naučnici van Turskog lingvističkog društva. Na taj način okupljaju akademski sloj društva i podstiču na aktivno bavljenje kako istorijskim tako i aktuelnim jezičkim pitanjima. Tursko lingvističko društvo je kroz rad svojih ogranaka omogućilo povratak turskog leksičkog bogatstva i utvrdilo norme za razvoj naučnog jezika. Nepochinjivu ulogu imalo je tokom jezičkog purizma, ali njegov rad se i dalje zasniva na purističkim principima težeći očuvanju turskog koji je, kao i svi drugi jezici pod snažnim uticajem engleskog jezika.

¹³⁶ Prvi naziv ogranaka je bio *Yayın Kolu* (Izdavački ogranak), a 1963. godine je promenio naziv u *Izdavački i informativni ogranak*.

¹³⁷ Od 1951. izlazi u formi časopisa koji je posvećen turskom jeziku i književnosti.

¹³⁸ Nagrada Turskog lingvističkog društva ustanovljena 1955. godine.

¹³⁹ Preuzeto sa zvaničnog sajta Turskog lingvističkog društva <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>

9. TERMINOLOGIJA TURSKOG JEZIKA

Poznato je da se terminologija¹⁴⁰ turskog jezika zasniva na temeljima arapske i persijske uzimajući u obzir prodiranje leksičke građe pomenutih jezika putem vere, nauke i književnosti. Prvobitno je taj uticaj bio vezan za istok, a kasnije, naročito u doba Tanzimata, uplivom zapadnjačke leksike i mnogobrojni njihovi termini zauzeli su mesto u leksičkom fondu turskog jezika. Uporedo s pokušajima pojednostavljenja jezika po pitanju neadekvatnog alfabeta, provlačilo se i pitanje strane leksike, njihovo odbacivanje i iznalaženje novih reči, izvedenih od izvorno turskih. Ovim povodom polemisalo se i o naučnoj terminologiji za koju je bilo karakteristično olako usvajanje stranih termina budući da su neki termini kao novi pojmovi u turskom, prihvaćeni u originalnom, stranom obliku jer nisu bili u vezi s jezičkom stvarnošću turskog jezika. Prema Iliću i Brboriću ovakve pojave su neizbežne kada se uvode novi pojmovi proistekli s novim naučnim, kulturno-umetničkim i kulturnim pravcima i oni se smeju uvoditi u jezik samo kada je neophodno (Ilić, Brborić i dr. 1991: 26).

Svesni činjenice da iznalaženje turskih ekvivalenata za stranu stručnu terminologiju zahteva rad mnogih stručnjaka iz različitih naučnih oblasti, Tursko lingvističko društvo je na svom drugom kongresu 1934. godine osnovalo Ogranak za rad na naučnoj terminologiji (*Terim Kolu*), (Teodosijević, 1995: 52).

Posledica viševjekovne kulturno-jezičke interferencije ogleda se u bogatom leksičkom fondu turskog jezika koji ujedno čine i mnogobrojni sinonimi.¹⁴¹ Tokom pokreta lingvističkog purizma, vremenom su turske reči potisnule reči stranog porekla, ali veliki broj je i dalje u upotrebi. Ova pojava se ogleda u činjenici da se u turskom jeziku jedan pojam može iskazati s više reči. Sličnu situaciju imamo i u upotrebi naučne terminologije jer se često dešava da jedan termin može imati više sinonima. Ako govorimo o vokabularu, rečničkom fondu, u turskom jeziku postoji više terminoloških rešenja, od kojih se neki više, neki manje koriste, ali je neosporna njihova upotreba. Naime, za vokabular, odnosno fond reči, u Rečniku Turskog lingvističkog društva (*Türkçe Sözlük*) dati su sledeći sinonimi: *söz varlığı, sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu i vokabüler*¹⁴² (TS, 2009: 1807).

Postoje i mnogi drugi primeri gde se za jedan termin koristi više različitih, npr. morfologija se u turskom jeziku može izraziti sledećim terminima: *yapı bilgisi, yapı bilimi, şekil bilgisi, morfoloji* (TS, 2009: 2127)¹⁴³. Jedna od najznačajnijih odlika turskog jezika, vokalna harmonija, u turskom jeziku najčešće se koristi kao *ünlü uyumu*, međutim postoji i *ünlü harmonisi* i *vokal harmonisi*,¹⁴⁴ dok je u Rečniku TDK¹⁴⁵ pod odrednicom *ünlü uyumu* dato *ünlü benzeşmesi* i *vokal uyumu* (TS, 2009: 2059).

Lingvistički termini koji su nam od vitalnog značaja i koji zauzimaju primarno mesto pri izučavanju teme ovog rada jesu jezički purizam i jezička reforma. Turski jezik i za ove pojmove ima više terminoloških varijanti s kojima se susrećemo u literaturi.

¹⁴⁰ Na turskom *terminoloji*. Nekada je u upotrebi za reč *termin* bila arapska reč *istulah*, kasnije je zamenjena turskom *terim* koja se i danas koristi.

¹⁴¹ Na turskom *eş anlamlı* za koji Rečnik Turskog lingvističkog društva beleži još tri reči: *anlamdaş, müradif, müteradif* (TS, 2009: 655). Pored ovih, prisutna je i dalje reč francuskog porekla *sinonim*.

¹⁴² Kod Jakupa Jilmaza (Yakup Yılmaz) nalazimo jos dva pojma, a to su *kelime dağarı* i *kelime gömüsü* (Yılmaz, 2021: 13).

¹⁴³ U Rečniku Turskog jezika (*Türkçe Sözlük*) nije dat termin *biçim bilimi* koji je takođe sinonim za date termine. Za ovaj termin u Rečniku su dati sinonimi *yapı bilimi* i *morfoloji* (TS, 2009: 263).

¹⁴⁴ Pojam *Vokal harmonisi* je nastalo pod uticajem engleskog jezika (vocal harmony) i često ga koriste lektori koji rade u drugim zemljama, kako bi nematernji govornici lakše zapamtili ovu značajnu odliku turskog jezika.

¹⁴⁵ Skraćenica od *Türk Dil Kurumu* (Tursko lingvističko društvo).

U rečniku Turskog lingvističkog društva pod pojmom *özleştirme* (tr.) dati su sinonimi *tasfiyecilik*¹⁴⁶ (ar. od *tasfiye*) i *purizm* (fr.) (TS, 2009: 1558). Pomenuti rečnik beleži i reč *özleştirme* za koju je dato rešenje *dilde tasfiye* (čišćenje, purifikacija u jeziku) (TS, 2009: 1912).

Poznati turski lingvista Emin Özdemir (Emin Özdemir)¹⁴⁷ u jednom od svojih radova posvećenim stvaranju čistog turskog jezika objašnjava razliku između pojmova *tasfiyecilik* i *özleştirme*.¹⁴⁸ Naime, on pod pojmom *özleştirme* podrazumeva dovodenje jezika u njegovo izvorno, osnovno stanje, a pod *tasfiyecilik* smatra da je to čišćenje jezika, ali ne i potenciranje na izvorno turskim odlikama (Özdemir, 1969: 12, 13).

Baveći se ovom temom M. Teodosijević pojam *tasfiyecilik* definiše kao ekstremni purizam koji je bio suprotan umerenom purizmu (ılımlı özleştirme) (Teodosijević, 1995: 40). U savremenom turskom jeziku u radovima o jezičkom purizmu prisutna je reč *sadeleştirme* koja nije adekvatna za ono što lingvistički purizam obuhvata, jer ova reč znači pojednostavljenje.

Iz navedenih primera možemo jasno videti da terminologija u turskom jeziku još uvek nije determinisana, što predstavlja poteškoću u savlađivanju naučnih termina turskog jezika.

Ozbiljan rad na terminologiji započinje u republikanskom periodu kada je Atatürk u sklopu reforme jezika inicirao i rad na turskoj terminologiji s ciljem da se strani termini zamene turskim.

Zija Gökalp, začetnik sociologije u Turskoj i borac za čist jezik, u svojoj knjizi posvećenoj turskom nacionalizmu *Türkçülüğün Esasları (Temelji turskog nacionalizma)* u okviru odeljka o principima turskog nacionalizma u jeziku za terminologiju iznosi stav da pri iznalaženju novih termina prvo treba tražiti reči iz narodnog jezika, zatim stvoriti nove reči pomoću turskih gramatičkih pravila i nastavaka, a u slučaju da se na ova dva načina ne može osmisliti termin onda se osloniti na arapske i persijske pod uslovom da se izbegnu njihovi izafeti¹⁴⁹ (Gökalp, 2018: 143). Iako je zastupao stav da se termini izvode iz turskih reči, bio je svestan da to ne može biti u potpunosti realizovano, pa je predlagao da je u tom slučaju bolje da termini budu arapski i persijski nego francuski i ruski (Gökalp, 2014: 24).

Poznati turski naučnik Agah Sırı Levend (Agah Sırı Levend)¹⁵⁰ je smatrao da se prilikom iznalaženja termina treba prvo osloniti na turski jezik, ali ako ovaj način nije moguć, onda koristeći grčki i latinski koren reči napraviti turski termin (Levend, 1960: 457).

Jedan od najjemenitnijih turskih lingvista Hamza Zulfikar (Hamza Zulfikar)¹⁵¹ baveći se terminološkom problematikom ističe da se nakon osnivanja Republike Turske pod kontrolom države

¹⁴⁶ U tursko-srpskom rečniku (Türkçe-Sırpça Sözlük) dat je pojam *tasfiye* u osnovnom značenju čišćenje, purifikacija, prečišćavanje, rafiniranje i data je izvedenica *tasfiyeci* – purist, dok je pod odrednicom *özleştirme* dato značenje purizam (TSS, 1997: 941, 769).

¹⁴⁷ E. Özdemir (1931-2017) je bio pobornik čistog turskog jezika. Pisao je za časopis Turskog lingvističkog društva, *Turski jezik (Türk Dili)*. Njegovi radovi na temu jezika, procesa jezičkog purizma u turskom jeziku koje je pisao u periodu od 1967-1969 godine Tursko lingvističko društvo je objavilo pod nazivom *Öz Türkçe Üzerine* (O čistom turskom jeziku).

¹⁴⁸ Pored termina *özleştirme* koristi i termin *Öz Türkçecilik* (Özdemir, 1969: 14). U tursko-srpskom rečniku termin *Türkçecilik* je definisan kao „pokret za čišćenje turskog jezika od tuđica” (TSS, 1997: 994).

¹⁴⁹ Naziv *izafet* je nastao za vreme osmanlijskog jezika od arapske reči *izafe* (pripajanje). Danas je više rasprostranjen naziv *genitivna veza* (isim tamlaması). Ova specifična konstrukcija se sastoji od veze između dve imenice, odreditelja (determinansa) i određenog (determinatuma). Postoje tri vrste genitivnih veza. Za vreme osmanlijskog jezika u širokoj upotrebi je bila persijska genitivna veza npr. *kitab-ı Ali*, a u savremenom turskom je *Ali'nin kitabı* (Alijeva knjiga).

¹⁵⁰ Priznati turski istoričar književnosti i političar. Bio je predsednik Turskog lingvističkog društva u periodu od 1963-1964. godine. Napisao je mnoga dela među kojima se nalazi i delo na temu pojednostavljenja jezika pod nazivom *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ovo delo predstavlja dragocen izvor prilikom izučavanja jezičkog purizma u turskom jeziku. Više o životu i radu autora dostupno na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/levend-agah-sirri>

¹⁵¹ Hamza Zulfikar je rođen 1941. godine u gradu Bitlisu u Turskoj. Kao dugogodišnji član Turskog lingvističkog društva, bio je rukovodilac pojedinih Ogranaka, zamenik predsednika Društva, a kratko vreme je bio i vršilac dužnosti predsednika. Učestvovao je u izradi mnogobrojnih publikacija Turskog lingvističkog društva. Zajedno s priznatim turkolozima Hasanom Erenom (Hasan Eren), Nevzatom Gozajdinom (Nevzat Gözaydm), Ismailom Parlatirom (İsmail Parlatur) i Talatom Tekinom (Talat Tekin) učestvovao je u priređivanju *Rečnika turskog jezika (Türkçe Sözlük)* (1988). Sledeći puristička načela, redovno piše radove na temu očuvanja turskog jezika. Iako je u penziji i dalje piše za časopis *Türk Dili* (Turski jezik). Njegova najpoznatija dela su: *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi* (1980), *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım* (1985), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* (2011), *Atatürk'ten Bugüne Dil ve Alfabe* (2021). Bio

započelo s radom u oblasti terminologije kada su nastali mnogi termini obrazovani od turskih sufiksa, a period u kom je rad na terminologiji bio najplodonosniji jeste period od 1934-1950. godine (Zülfikar, 2011: VII).

Nakon izdavanja Turskog rečnika (*Türkçe Sözlük*) i Pravopisa (*İmla Kılavuzu*), Turskom lingvističkom društvu je poveren rad na iznalaženju novih, turskih naučnih termina što je bilo regulisano zakonom 2876, član 37, tačka d (Zülfikar, 2011: VII). Međutim, ovo nije bio zadatak koji je jedna naučna institucija poput Turskog lingvističkog društva mogla sama sprovesti, već su u ovom procesu osmišljavanja i širenja termina bili uključeni naučnici i kulturni radnici bez čije pomoći nova terminološka rešenja ne bi ušla u upotrebu. Prema rečima H. Zulfikara lakše je naučiti razne naučne pojmove posredstvom turskih termina nego učiti napamet strane reči (Zülfikar, 2011: VIII).

Jezička reforma (*Dil devrimi*) turskog jezika počinje reformom pisma (*Harf devrimi*) i predstavlja prvi korak ka pokretu jezičkog purizma. Terminološki gledano ova pojava u turskom jeziku ima više naziva. Jezička reforma na turskom poznata je kao *dil devrimi*, ali u upotrebi su i nazivi *dil reformu*, *dil inkılabı*, ređe *dil islahatı*. Interesantno je to da su čak tri reči *reform*, *inkılap*, *islahat* pozajmljenice. *İnkılap* i *islahat* su reči arapskog, a *reform* francuskog porekla (TS, 2009: 971, 916, 1649). Baveći se značenjima i upotrebom ovih sinonima, za *devrim* i *inkılap* Zubejde Jalin Oktem (Zübeyde Yalın Öktem) smatra da su pravi sinonimi, a da je jedina razlika među njima ta što je *devrim* turskog, a *inkılap* arapskog porekla (Öktem, 2010: 17). Reč *devrim* i *inkılap* znače revolucija, *islahat* – poboljšanje, reforma, dok je galicizam *reform* u značenju reforma.

Razlog zašto Turci koriste naziv *dil devrimi* i *dil inkılabı* (jezička revolucija) je opravdan uzimajući u obzir činjenicu da je turski narod u veoma kratkom vremenskom periodu usvojio i savladao latinično pismo, a zatim aktivno učestvovao u daljem pregalačkom radu kulturnih radnika kako bi zajedno dostigli željeni cilj i ostvarili nameru prvog predsednika da se konstituiše nacionalni jezik.

Dž. Luis u uvodnom delu knjige o jezičkoj reformi (*The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*) analizira naziv *Dil devrimi* za koji smatra da bi trebalo prevesti doslovno kao *jezička revolucija*, ali zbog zapadnih pisaca koji su ga usvojili kao *jezička reforma* i on odlučuje da koristi taj naziv (Lewis, 1999: 2).

Pre Ataturkove jezičke refome, u doba Tanzimata bilo je zastupljeno mišljenje među intelektualnom sredinom na čelu s Namikom Kemalom, Ibrahimom Šinasijem i Zijom Gokalpom da naučni jezik treba prilagoditi turskom, odnosno da treba odbaciti strane termine i naći turske ekvivalente. Međutim, ova zamisao nije bila lako ostvariva uzimajući u obzir činjenicu da su se vekovima prevodila naučna dela s arapskog i time se arapska terminologija ukorenila, a kasnije sa zapadnjačkim uticajem nadovezala terminologija iz francuskog jezika i to najviše putem prevedenih dela iz oblasti književnosti, umetnosti, filozofije, matematike, hemije, medicine i drugih naučnih oblasti.

Grupa intelektualaca tanzimatskog perioda zastupala je dva načina izvođenja termina kao odgovor na nove pojmove koji su dolazili sa Zapada. Oni bi usvajali francuske reči bez ikakvih promena, ili bi izvodili novu reč oslanjajući se na arapske i persijske (Özkan, 2013: 94).

Uticaj strane terminologije u turskom jeziku ne svodi se samo na arapski i francuski, već je prisutna engleska i nemačka terminologija koja je zbog Prvog svetskog rata dospela do turskog jezika i to iz oblasti vojne terminologije, dok je nakon Prvog svetskog rata i nemačka terminologija vezana za agrokulturu prodrla u turski jezik (Zülfikar, 2011: 2).

Kada je nakon reforme pisma nastupila jezička reforma, ona je predstavljala sveobuhvatan rad na lingvističkom planu. Uz razne poduhvate kao što su prevođenje dela na turski uz korišćenje novog alfabeta, izbacivanje stranih reči i gramatičkih elemenata, posebna pažnja je bila usmerena ka menjanju udžbenika za osnovne i srednje škole.

je u poseti Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu prilikom proslave 70. godišnjice osnivanja Katedre sa tadašnjim predsednikom Turskog lingvističkog društva Ahmetom B. Erdžilasunom i Ismailom Parlatirom.

Godine 1934. formira se Ogranak za rad na naučnoj terminologiji.¹⁵² Prvobitna zamisao i uloga ovog Ogranka bila je da se u nastavno-obrazovnom sistemu u okviru osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja ujednači terminologija pronalaženjem turskih reči za stranu terminologiju. U ovom radu s ciljem uspostavljanja jedinstva u terminologiji kroz udžbenike kao osnovno obrazovno sredstvo, učestvovao je i Ataturk koji je dao lični doprinos ovoj lingvističkoj disciplini pronalaženjem termina iz oblasti geometrije i vojne terminologije (Eker, 2013: 74). Smišljajući nove geometrijske termine izvedene od starih turskih reči, Ataturk je u periodu od 1936. do 1937. godine pisao udžbenik iz geometrije u kojem se nalaze njegovi geometrijski termini (*açı, arti, bölü, çarpı* i drugi),¹⁵³ a koji i danas čine leksički fond turskog jezika (Teodosijević, 1995: 52). Njegova uloga u razvijanju terminologije je bila ključna, jer „niko kao Ataturk nije terminima pridavao značaja“ (Hatiboğlu, 1973: 61).

Posedujući veliko znanje o turskoj istoriji, pa tako i o jeziku, Ataturk je želeo da se raskrsti sa viševjekovnom upotrebom stranih termina i postavi temelje za stvaranje turske naučne terminologije. Iz tog razloga je bio veoma posvećen radu na iznalaženju turskih termina. Prema O. A. Aksoju, niko sem Ataturka nije razmišljao o turskim ekvivalentima za naučne termine ističući da se i najznačajniji pobornik turskog nacionalizma, Z. Gokalp pri smišljanju novih termina oslanjao na arapske i persijske (Aksoy, 1982: 137).

U cilju lakšeg razumevanja tokom nastavnog procesa trebalo je pojednostaviti terminologiju za osnovne i srednje škole. Nakon trećeg kongresa Turskog lingvističkog društva 1936. godine¹⁵⁴ utvrđena su dva principa za obrazovanje ove terminologije, prema njima:

1. Termine koji su opšteprihvaćeni u različitim jezicima kao što su: *elektrik, dinamo, metre, gram* prihvatiti u istom obliku;
2. Ostale termine, da bi dete lakše razumelo, koliko god je moguće, izvesti od turskih korena, sa turskim nastavcima.

(Hatiboğlu, 1973: 63)

Događaj koji je ubrzao izdavanje udžbenika sa novom terminologijom desio se u Sivasu 1937. godine. Tada je Ataturk prisustvovao jednom času iz geometrije i zatražio je knjigu da pogleda. Nakon što je izgovorio: „Sa ovim nerazumljivim terminima ne možete davati informacije učenicima“, pocepao je knjigu i bacio (Hatiboğlu, 1973: 65). Nakon ovog događaja je usledila Ataturkova naredba da se svi udžbenici odmah iznova napišu koristeći novu terminologiju. U roku od dva meseca ova naredba je izvršena i novi školski udžbenici su od strane Ministarstva kulture poslani svim školama (Hatiboğlu, 1973: 65).

A. S. Levend rad na terminologiji vezanog za obrazovanje smatra užurbanim i nedovoljnim opisujući da je ovaj rad zahtevao ozbiljniji pristup koji je podrazumevao izlaganje terminoloških predloga i diskusije o njima i tek nakon toga odobravanje njihovog usvajanja, a da se udžbenici nisu smeli objavljivati dok se ta terminologija dobro ne proveriti (Levend, 1960: 457).

Premda se do 1960. godine rad na terminologiji svodio samo na školsko obrazovanje, što je rezultiralo nepostojanjem terminoloških rečnika iz različitih oblasti, nakon 1960. godine počinje se s radom i na izradi terminoloških rečnika. S obzirom na to da u Tursko lingvističkom društvu nije bilo dovoljno stručnjaka za izradu specijalnih rečnika, u nameri da se ovaj proces ubrza, angažovani su

¹⁵² Godine 1933. osnovan je Rečnički i terminološki ogranak (Lügat ve İstilah Kolu), a na drugom kongresu Turskog lingvističkog društva podeljen je na Rečnički (Lügat Kolu) i na Terminološki ogranak (Terim Kolu) (Teodosijević, 1995: 50; Hatiboğlu, 1973: 62)

¹⁵³ Ataturk je u novinama Ulus 29. marta 1937. putem oglasa otvorio takmičenje za predloge turskih termina za reči *ceyb* i *teceyb*. Na nagovor profesora koji su bili članovi Turskog lingvističkog društva, takmičenju su pristupila tri studenta, među kojima je bila i Vedžihe Hatiboglu (Vecihe Hatiboğlu), kasnije eminentna lingvistkinja. U novinama je objavljeno da su prihvaćeni termini *sinüs* i *kosinüs* i da su oni pobedili. Međutim, kako V. Hatiboglu navodi u svojoj knjizi *Ölümsüz Atatürk* (Besmrtni Ataturk), rad je bio Ataturkov (Hatiboğlu, 1973: 65).

¹⁵⁴ O. A. Aksoy u knjizi *Dil Gerçeği* navodi da je na trećem kongresu dato 6.000 novih turskih termina (Aksoy, 1982: 138).

stručnjaci iz različitih oblasti koji su pripremali rečnike i slali ih na proveru, a rečnici bi bili objavljivani tek nakon provere i odobravanja Turskog lingvističkog društva (Teodosijević, 1995: 52; Eker, 2013: 76).

Osnovni princip prilikom iznalaženja turskih termina u svojstvu ekvivalenata stranom terminologiji, temeljio se na upotrebi isključivo turskih reči i nastavaka, ali je bilo dozvoljeno i korišćenje nastavaka iz turskih dijalekata, govora, što je nakon šestog kongresa Turskog lingvističkog društva promenjeno, jer je tada donesena odluka da se koriste samo elementi turskog Turske (Timurtaş, 1980: 93).

Pripadnici ekstremnog purizma (*aşırı özleştiriciler/tasfiyeciler*) zastupali su ideju o potpunom odbacivanju stranih reči i termina što mnogi pripadnici intelektualne sredine nisu prihvatili, jer bi nastao jedan veštački jezik posebno zato što te nove reči ne bi uspešno zamenile one koje su se već asimilovale i postale deo leksičkog fonda turskog jezika. Najveću pretnju predstavljala je terminologija koja je dopirala u turski jezik posredstvom novih tehničkih sprava, alata, mašina čiji je brz razvoj značio i brzo reagovanje u smeru smišljanja turskih ekvivalenata. Z. Gokalp je smatrao da takve reči koje su predstavljale nazive za nove alate treba prihvatiti u originalnom, stranom obliku, (Timurtaş, 1980: 91). Međutim tadašnje tendencije u jeziku su išle samo u pravcu čistog turskog jezika, ali i pored takvog shvatanja, mnogi ekvivalenti se nisu ustalili već je bilo više reči iz zapadnih jezika, nego turskih. Jedan od razloga zašto mnogi turski termini nisu ušli u upotrebu, Timurtaş objašnjava kroz činjenicu da su se ekvivalenti smišljali na brzinu ne razmišljajući o tome da ti novi termini treba da budu razumljivi, kao i da se nije vodilo računa o pojmovnom ekvivalentu, već samo o značenju reči (Timurtaş, 1980: 93).

Terminološka neujednačenost i proizvoljna upotreba predstavlja veliki problem u nastavno-obrazovnom sistemu. Mnogi naučnici, aktivisti jezičkog purizma doprineli su stvaranju turske terminologije, ali neki od tih termina nisu ušli u širu upotrebu, dok se upotreba onih termina koji su se ustalili svela na slobodnu volju pojedinca. Zbog toga je prisutna pojava terminološke nedoslednosti u udžbenicima na različitim nivoima obrazovanja, od osnovnog do visokog (Zülfikar, 2011: 24).

Iako danas postoje mnogi terminološki rečnici, terminologija turskog jezika i dalje je neujednačena i nedovoljno determinisana iz čega proizilazi prisutnost više ekvivalenata za jedan termin. Kako bismo to potvrdili, daćemo neke najznačajnije termine koji pripadaju lingvističkoj disciplini, a koje smo ekscerpitali iz Rečnika TDK:

Tabela 1.
Lingvistički termini

Gramatika	<i>Grammer</i> (fr.)	<i>Dil bilgisi</i> (tr.)		
Lingvistika	<i>Lengüistik</i> (fr.)	<i>Dil bilimi</i> (tr.)	<i>Lisaniyat</i> (ar.)	<i>Filoloji</i> (fr.) ¹⁵⁵
Terminologija	<i>Terminoloji</i> (fr.)	<i>Terim bilimi</i> (tr.)		
Etimologija	<i>Etimoloji</i> (fr.)	<i>Köken bilimi</i> (tr.)		
Onomastika	<i>Onomastik</i> (fr.)	<i>Ad bilimi</i> (tr.)		
Semantika	<i>Semantik</i> (fr.)	<i>Anlam bilimi</i> (tr.)		
Fonologija	<i>Fonoloji</i> (fr.)	<i>Ses bilimi</i>		
Fonetika	<i>Fonetik</i> (fr.)	<i>Ses bilgisi</i>		
Morfologija	<i>Morfoloji</i> (fr.)	<i>Yapı bilgisi</i> (tr.)	<i>Yapı bilimi</i> (tr.)	<i>Şekil bilgisi</i> (tr.) <i>Biçim bilimi</i> (tr.)

¹⁵⁵ Smatramo da ovaj termin nije sinonim za termin lingvistika, ali uzimajući u obzir da ga beleži Rečnik TDK i mi ga ovde dajemo.

Sintaksa	<i>Sentaks</i> (fr.)	<i>Söz dizimi</i> (tr.)	<i>Cümle/Tümce bilgisi</i> (tr.)	<i>Nahiv</i> (ar.)
Leksikologija	<i>Leksikoloji</i> (fr.)	<i>Sözcük bilimi</i> (tr.)		

Posmatrajući ove termine možemo primetiti da za svaki od njih postoji termin preuzet iz francuskog jezika što ne predstavlja slučajnost imajući u vidu da su mnogi turski naučnici odlazili u Francusku na školovanje i to najviše u XIX veku kada je uticaj zapada bio u usponu. Ti termini su i danas u upotrebi uprkos postojanju turskih ekvivalenata. Međutim, treba naglasiti da su mnogi termini nastali u okviru jezičke reforme pronašli svoje mesto u određenim oblastima, ali su se i ustalili u svakodnevnoj upotrebi kao što su umesto *şuur – bilinç* (svest), *tahte 'ş-şuur – bilinçaltı* (podsvest), (Aksan, 2017: 129).

Prema D. Aksanu najveći broj turske terminologije upotrebljava se u filozofiji, matematici, lingvistici, ističući da iako za vreme jezičke reforme pravni jezik nije bio očišćen, danas postoji nekolicina reči nastalih u to vreme, a koje su postale deo pravne terminologije, neke od tih reči su: *tutuklu, sanık, savcı, duruşma, erteleme* i dr. (Aksan, 2017: 129, 143).

Uvaženi makedonski turkolog Oktay Ahmed (Oktay Ahmed) u monografiji *Türkçede Kelime Grupları: Teori ve Analiz* osvrćući se na terminologiju turskog jezika, iznosi mišljenje da je u turskom usled, pre svega arapskog i persijskog uticaja, a kasnije i francuskog i dalje prisutna trostruka terminologija (Oktay, 2021: 9). Autor skreće pažnju na problem u turskoj literaturi zbog neusaglašene terminologije kao posledice proizvoljne terminološke upotrebe od strane naučnika. Naime, svako od njih koristi termine prema sopstvenom nađenju, jer jedinstvo u terminologiji nije dostignuto, a kako O. Ahmed ističe „koliko god da se intenzivno teži jedinstvu u terminologiji, postoje studije koje zaključuju da se to u akademskim publikacijama ne može dogoditi“ (Oktay, 2021: 29).

Baveći se pitanjem terminologije, poznata turska lingvistkinja Kamile İmer (Kâmile İmer) u svojoj knjizi iz 1998. godine izražava zabrinutost na temu terminoloških rečnika, iznoseći podatke da od 1983. godine Tursko lingvističko društvo nije objavilo nijedan terminološki rečnik (İmer, 1998: 117). Svoju zabrinutost temelji na činjenici sve većeg upliva anglicizama i novih pojmova iz oblasti tehnologije za koje se ne nalaze turski termini.

Uvidom u izdanja terminoloških rečnika Tursko lingvističkog društva dostupnih na njihovom sajtu dolazimo do informacija o novim izdanjima terminoloških rečnika, ali uglavnom iz oblasti medicine i farmakologije. Godine 2007. je objavljen rečnik kompjuterskih termina, a poslednji terminološki rečnik 2015. i to iz oblasti medicine, odnosno bolničarske službe (*Hemşirelik Terimleri Sözlüğü*).¹⁵⁶

¹⁵⁶ Dostupno na sajtu: <https://sozluk.gov.tr/>

10. PRAVOPIS

Usvajanjem latiničnog pisma počinje da se oseća potreba za utvrđivanjem pravopisnih normi. Da bi se odgovorilo zahtevima društva, pristupilo se radu na izgrađivanju pravopisnih pravila. Jezički komitet je 1928. godine izdao *Pravopisni rečnik* (İmla Lûgati) koji je pored pravopisnih pravila obuhvatao i rečnik sa 25.000 reči koje su bile napisane na oba pisma, na arapskom i novim turskim pismom (Teodosijević, 1995: 53). Uzimajući u obzir da je ovaj pravopis nastao ubrzo nakon usvajanja novog pisma, postojanje verzije reči na arapskom pismu ne predstavlja čudnu pojavu.

Iako je osnovni razlog osnivanja Turskog lingvističkog društva sistematsko sprovođenje jezičke reforme, Društvo je imalo još jedan zadatak od velike važnosti, a to je da sastavi turski rečnik i novi pravopis. Ibrahim Nedžati Dilmen (İbrahim Necati Dilmen)¹⁵⁷ je pripremio izveštaj o problemima u pravopisu i rešenjima koje je predato Ministarstvu obrazovanja (Yazım Kılavuzu, 2018: I). Traženo je mišljenje od stručnjaka Istanbulskog i Ankarskog univerziteta, kao i drugih visokoškolskih ustanova, a razmatrana su i mišljenja data u novinama, knjigama. Sakupljanjem svih predloga i stavova nastala je knjižica kao preliminarna verzija pravopisa koja je data jezičkim stručnjacima na razmatranje. Nakon što je konačna radna verzija bila završena prezentovana je Upravnom odboru Društva, koji je unoseći poslednje izmene, objavio drugo izdanje rečnika 1941. godine pod nazivom *İmla Kılavuzu*. Novi pravopis sa izmenama i dopunama izdat od strane Turskog lingvističkog društva imao je šest izdanja (1941, 1948, 1956, 1957, 1960, 1962). Jedna od značajnih odlika ovog drugog izdanja bila je što se u njemu nije nalazila arapska grafija.

Progresivni jezički tokovi prouzrokovali su promene u pravopisu, ali i njegovu proizvoljnu upotrebu. Osećala se potreba za novim pravopisom koji će obuhvatiti i nove promene u jeziku. V. Hatiboglu je u svojstvu predsednika Gramatičkog ogranka pripremila predlog novih ortografskih pravila u cilju izdavanja novog pravopisa. Sa trideset i jednom izmenom i dodatim skraćenicama na kraju 1965. godine je objavljen *Novi pravopis* (*Yeni İmla Kılavuzu*). Ova verzija pravopisa doživela je još tri izdanja (1966, 1967, 1969).

Nakon pet godina, na dvanaestom kongresu Turskog lingvističkog društva odlučeno je da V. Hatiboglu priredi novo izdanje pravopisa u skladu s novim promenama u jeziku. Zajedno s članovima ogranka V. Hatiboglu priređuje novi pravopis koji izlazi 1970. godine pod izmenjenim nazivom *Yeni Yazım (İmla) Kılavuzu*. Još jedno izdanje izlazi iste godine, a sedmo 1973. godine. Imajući u vidu da je jezički purizam i dalje bio u jeku, jezik se menjao, a time je postojala konstantna potreba za novim pravilima. Novi pravopis *Yeni Yazım Kılavuzu*¹⁵⁸ je izašao 1977. godine pod rukovodstvom D. Aksana. Novina koju je ovaj pravopis doneo jeste bio veliki broj neologizama i imena novoosnovanih zemalja (4.200) dok su neke zastarele reči (1.700) bile izbačene (Teodosijević, 1995: 47).

Pored zvaničnog pravopisa Turskog lingvističkog društva, u međuvremenu su se pojavljivala izdanja pojedinaca¹⁵⁹ i udruženja, ali njihovi pravopisi nisu izlazili iz okvira pravila propisanih od strane Turskog lingvističkog društva.

Politička situacija u državi se odražavala na rad njenih institucija uključujući i Tursko lingvističko društvo koje je pretrpelo promene 1983. godine. Naime, zakonom 2876 osnovano je „novo“ Društvo pri Visokom Ataturkovom komitetu za kulturu, jezik i istoriju (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), (Teodosijević, 1995: 48). I dalje pod kontrolom države, Društvo sa novom

¹⁵⁷ Ibrahim Nedžati Dilmen (1887-1945) je bio pravnik, lingvista, istoričar književnosti i novinar. Kao član Turskog lingvističkog društva dao je veliki doprinos razvijanju jezičkog purizma. Zbog svojih zasluga, nakon što je usvojen Zakon o prezimenima, lično Ataturk mu je dodelio prezime Dilmen. Više na: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim-necmi-dilmen-1887-1945/>

¹⁵⁸ Rezultat jezičkog purizma po pitanju leksike ogleda se i u nazivu pravopisa. Izbačena je arapska leksema *imla* i zamenjena neologizmom *yazım*. U prethodnom nazivu takođe je bila prisutna turska reč *yazım*, ali se arapska pozajmljenica *imla* nalazila u zagradi jer tada još uvek neologizam *yazım* nije bio šire usvojen.

¹⁵⁹ Neki od tih izdanja su: *Bütün okullar İçin Yeni İmla Kılavuzu* (1952) od M. S. Sandera (Mithat Sadullah Sander), *Türk İmla Kılavuzu* (1987) od F. Çağlayan (Faruk Çağlayan), *Türkçe İmla Kılavuzu* od M. Nihata Ozona (Mustafa Nihat Özön), *Altın İmla Kılavuzu-Yazım Kılavuzu* (1987) koje je izdalo Udruženje nastavnika turskog jezika.

kadrovskom politikom, na čelu sa Hasanom Erenom (Hasan Eren)¹⁶⁰ izdaje novi pravopis *İmla Kılavuzu* 1985. godine. Izlazak novog pravopisa izazvao je negodovanje kod bivših članova društva od kojih su neki bili i autori prethodnih izdanja pravopisa poput Vedžihe Hatiboglu. Pod rukovodstvom Omera Asima Aksoja i nezadovoljnih bivših članova Društva izlazi novi pravopisni priručnik 1987. godine pod nazivom *Ana Yazım Kılavuzu*. Drugo izdanje *İmla Kılavuzu* pojavilo se 1988. godine sa određenim izmenama koje su opet stvorile metež među prosvetnim radnicima.

Iako je rad na novim izdanjima pravopisa podrazumevao revidiranje prethodnih i unošenje izmena prilagođenih novim jezičkim tokovima, uvek su postojala neka pravila koja su se često menjala i time prouzrokovala različitost upotrebe pravopisa. Najveći problem su predstavljala književna dela u kojima je nedoslednost bila najvidljivija. Ta nedoslednost nije zavisila samo od autora, već i od vremena kada je delo nastalo. Pisci su često odstupali od pravopisnih normi najverovatnije iz razloga što je pravopis često bio podložan promenama, te pisci nisu u dovoljnoj meri pratili izmene.

Nedeterminisanost i neukorenjenost pravopisnih pravila je dovodila do pravopisne nestabilnosti koja je uzgred bila i posledica drugačijeg pristupa priređivača Pravopisa. Uprkos činjenici da je Društvo pod pokroviteljstvom države, njegov rad ne bi trebalo da zavisi od političke orijentacije njenih članova.

Različiti pristupi pravopisu nastajali strukturalnim promenama Društva samo su produbljavali već postojeće probleme. Bilo je potrebno izvršiti normiranje turskog pravopisa kako bi se neusaglašena upotreba izbegla. Društvo je konstantno radilo na osavremenjivanju pravopisa, ali svako novo izdanje nije donosilo neke ključne novine, već su se promene dešavale u okviru već postojećih pravila. Na taj način pravopis nije dobijao svoju konačnu formu koja će biti na snazi bar neko vreme, već su se iz godine u godinu menjala pravila koje je bilo teško slediti.¹⁶¹

Pravopis koji je u odnosu na prethodne imao neka inovativna rešenja nastao je 1996. godine. Ono što ga izdvaja od starijih izdanja jeste dodatak u vidu napomene. Naime, u odeljku koji je posvećen pravilima kod onih tačaka na koje treba obratiti pažnju, nalaze se upozorenja (uyarı) kao i primeri koji će pojasniti to pravilo (Yazım Kılavuzu, 2018: V).

Istorijski gledano, ozbiljniji pristup ovoj problematici uočavamo kod dugogodišnjeg predsednika Turskog lingvističkog društva i rukovodioca Grupe za izradu savremenog turskog rečnika i pravopisa (*Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu Çalışma Grubu*) Şukru Haluka Akalina (Şükrü Halûk Akalın).¹⁶² On je u predgovoru Pravopisa iz 2012. godine¹⁶³ zauzeo stav prema kome ustaljena pravila ne treba menjati u cilju postizanja jedinstva u pravopisu (Yazım Kılavuzu, 2018: I).

U pravopisu turskog jezika postoje pravila oko kojih su se vodile žustre rasprave, ali koja i danas predstavljaju diskutabilnu temu. Neka od tih pravila su upotreba cirkumfleksa, apostrofa, pisanje složenica.

Cirkumfleks (^) u turskom jeziku ima više funkcija. Služi za obeležavanje niske, kod izražavanja pridevske pripadnosti izvedenih od arapskih reči (milli > millî - nacionalni, siyasi > siyâsî - politički), upotrebljava se za izražavanje dužine vokala posebno kod homonimije (adet / âdet, komad - običaj, kar / kâr - sneg, dobitak) i koristi se uz vokale A i U da bi ukazao na palatalizovanost konsonanta g, k i l koji im prethode (*hikâye, kâğıt, diikkân, rüzgâr*).¹⁶⁴ Sadašnja upotreba ovog dijakritičkog znaka predstavlja jedno od važnih pitanja turskog jezika. Naime, česta je pojava nebeleženja ovog dijakritika koja dovodi i do semantičkih razlika budući da ima ključnu ulogu kod

¹⁶⁰ Hasan Eren (1919-2007), uvaženi turski leksikograf i predsednik Turskog lingvističkog društva u periodu od 1983. do 1993. godine. Veliki doprinos je dao u izučavanju etimologije. Njegovo najznačajnije delo je *Etimološki rečnik turskog jezika (Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 1999)*.

¹⁶¹ Jakup Jilmaz (Yakup Yılmaz) u knjizi *Türkçede Dil Yanlıları* ovu problematiku oslikava primerom reči *siluet* (Pravopis iz 1993.) koja se u Pravopisu za osnovno obrazovanje (İlköğretim Okulları İçin İmla Kılavuzu) iz 2004. godine piše kao *silüet* (Yılmaz, 2021: 55).

¹⁶² Şukru Haluk Akalın je bio predsednik Turskog lingvističkog društva od 2001. do 2012. godine.

¹⁶³ Pravopis *Yazım Kılavuzu* iz 2012. godine se i dalje koristi. Nakon 2012. nije izdat novi pravopis već su izlazila samo njegova fototipska izdanja.

¹⁶⁴ Cirkumfleks se u nekim rečima skoro više i ne koristi npr. *lâle, lâf, lâtin, lânet, lâstik*.

homonimije. Lingvisti se trude da ukažu na važnost pisanja cirkumfleksa, ali uticaj savremenih oblika komunikacije umnogome negativno utiče na način pisanja. Poznata turska književnica, pristalica jezičkog čistunstva Fejza Hepçilingirler (Feyza Hepçilingirler) u knjizi *Türkçe off* u jednom poglavlju (*Şapkalar kalktı mı*) skreće pažnju na pravilnu upotrebu cirkumfleksa kroz interesantne primere, nazivajući cirkumfleks „kpicom” (Hepçilingirler, 2015: 187). Na primeru reči *hala* ukazuje na značaj pisanja cirkumfleksa i njegovu delikantnu upotrebu. Reč *hala* ima više značenja u odnosu na njen način pisanja. Ako se napiše *hala* imaće značenje tetka (očeva sestra), dodavanjem cirkumfleksa na finalni vokal dobijamo reč *halâ*, arapska reč u značenju praznina (u turskom je *hela*), a ukoliko napišemo cirkumfleks na oba vokala *hâlâ*, reč ima potpuno drugo značenje *još, još uvek* (Hepçilingirler, 2015: 188).

Apostrof (')¹⁶⁵ služi za razdvajanje vlastitih imena, toponima, brojeva, datuma, skraćena, naziva književnih dela i sl. od njihovih gramatičkih nastavaka, najčešće padežnih i prisvojnih nastavaka, kao i nastavaka za lica pomoćnog glagola imek (Orhan'ı, Avrupa'da, Atatürk'üm, 8'de, 1987'de, TDK'nin). Koristi se za označavanje izostavljenih slova: n'olur (ne olur), n'apalım (ne yapalım), n'aber (ne haber ili naber). Apostrof¹⁶⁶ se ne koristi ukoliko je reč o dodavanju padežnih i prisvojnih nastavaka na nazive društava, udruženja, odbora, sednica, i sl. (Türk Dil Kurumundan), kao ni kod vlastitih imenica sa derivacionim nastavcima, nastavcima za množinu i nastavcima koji se nadovezuju na njih (Türkçe, Avrupalı, Belgradlı, Hristiyanlıktan, Ahmetler). Nakon što je usvojeno novo pismo pravila upotrebe apostrofa nisu bila utvrđena, čak se ni u Prvom pravopisu (1928) ne pominje. H. Zulfikar hronološki opisuje pravila u vezi s upotrebom apostrofa od njegovog prvog pojavljivanja u pravopisu turskog jezika iz 1941. godine. On ističe da je u početku upotreba apostrofa bila ograničena da bi se vremenom njegova upotreba proširivala (Zulfikar, 2010: 1161).

Pisanje turskih složenica je oduvek bilo jedno od najkompleksnijih pitanja turskog pravopisa. Problematika potiče od pisaca koji smatraju da složenice „treba pisati prema vlastitom osećaju za jezik“ (Teodosijević, 1995: 49). Pravilo pisanja složenica se često menjalo i to je izazivalo pometnju kada je u pitanju njihova upotreba. Smiljana Ristić Bojanić, baveći se detaljno pitanjem pravopisa turskog jezika, u radu *Pitanja pravopisa savremenog turskog jezika* daje primere pisanja pojedinih reči analizirajući pravila u više različitih izdanja pravopisa. Neki od tih primera su:

Reč *dilbilgisi* (gramatika) se u izdanju Pravopisa iz 1965. i 1975. godine pisala odvojeno, dok se prema pravopisu iz 1996. i 2012. piše odvojeno *dil bilgisi*.

Leksema *önsöz* (uvodna reč, predgovor) prema Pravopisu iz 1965. i 1975. godine se pisala odvojeno, a Pravopis iz 1996. i iz 2012. propisuje pravilo prema kome se ova leksema piše odvojeno *ön söz*.

Reč *doğumevi*¹⁶⁷ (porodilište) prema Pravopisu iz 1965. i 1975. godine se pisala spojeno, prema izdanju iz 1996. pravilo se promenilo i usledila je odvojena grafija *doğum evi*.¹⁶⁸

(Ristić Bojanić, 2015: 97)

Veliku ulogu u usvajanju pravopisnih pravila imaju kulturni radnici. Poznati turski stručnjaci u domenu jezika i književnosti, najčešće i članovi Turskog lingvističkog Društva, pišući o pravopisu

¹⁶⁵ Prvi put se pominje u Pravopisu (İmlâ Kılavuzu) Turskog lingvističkog društva iz 1941. godine. Za francusku reč apostrof dat je turski termin *kesme işareti* koji je i dalje u upotrebi. Termin *kesme işareti* je prvi put objavljen u Pravopisu iz 1965. (Yeni Yazım Kılavuzu). Prema Rečniku TDK pored termina *kesme işareti* zastupljeni su i *kesme*, *kesme imi*, kao i *apostrof* (TDK).

¹⁶⁶ Nekada se u starijim tekstovima apostrofom obeležavale arapske foneme *ayn* i *hamze*, u arapskim pozajmljenicama: *san'at* (sanat), *mes'ele* (mesele).

¹⁶⁷ Prema Pravopisu iz 2012. godine sve složenice izvedene od reči *ev* (kuća), pišu se odvojeno (*basimevi*, *polisevi*, *yayinevi*) (Yazım Kılavuzu, 2018: 20).

¹⁶⁸ Prema Pravopisu iz 2012. vraćeno je prvobitno pravilo i ova reč se piše zajedno *doğumevi*.

ukazuju na greške i daju smernice za pravilnu upotrebu. Jedan od takvih stručnjaka koji je zaslužan i za rešavanje mnogih jezičkih nedoumica je Hamza Zulfikar čiji su članci u okviru stalne rubrike časopisa *Türk Dili* umnogome doprineli širenju pravopisnih normi. Počev od 1999. godine piše članke za rubriku *Doğru Yazalım Doğru Konuşalım* (Da pravilno pišemo i govorimo) koja od 2007. godine nosi naziv *Dünden bugüne Türkçe* (Turski nekada i danas). U okviru ove rubrike napisao je više članaka o pravopisnim pravilima, baveći se često temom upotrebe apostrofa. Kroz članke izražava nezadovoljstvo povodom nepoštovanja propisanih pravila aktuelnog Pravopisa. Za ove jezičke nepravilnosti u jeziku krivi javni sloj turskog društva, ali i učenike, studente pozivajući ih na odgovornost, a s druge strane za ovo neodgovorno ponašanje prema jeziku nalazi opravdanje u čestim izmenama pravopisa (Zulfikar, 2010: 67).

Neusaglašena upotreba pravopisnih pravila proističe iz neujednačene primene od strane lingvиста, književnika. Nažalost, kod njih nije prisutna unifikacija pravila kao uzor široj javnosti koja bi daljom primenom doprinela usaglašenoj upotrebi. Zbog nedostatka društvene odgovornosti prema ovoj lingvističkoj disciplini sprečeno je postizanje jedinstva u pisanoj formi jezika.¹⁶⁹

Interesantno je zapažanje H. Zulfikara o značaju kritike na poboljšanje pravopisa. On posmatra kritiku kao dobar način na ukazivanje pravopisnih grešaka, davanje objašnjenja i tačnih rešenja (Zulfikar, 2010: 68). U monografiji *Jezik i alfabet od Ataturka do danas* (Ataturk'ten Bugüne Dil ve Alfabe) H. Zulfikar upućuje na pogrešnu grafiju persijske lekseme *hane*¹⁷⁰ kod složenica. On daje primere poput *hastane* (bolnica), *eczane* (apoteka), *postane* (pošta)¹⁷¹ u kojima grafema *h*¹⁷² nije prisutna, dok kod reči *yazihane* (pisarnica) ili *yemekhane* (menza) to nije slučaj. Iako je Pravopisom propisano da se ove složenice pišu sa *h* (YK, 2018:20), Zulfikar ističe nepoštovanje pravopisnih normi kod reči *dershane* jer se u pisanim izvorima i dalje upotrebljava u obliku *dersane* (Zulfikar, 2021: 131). Ukazujući na ovakav tip nedoslednosti, upućuje apel da se mora stati na put *dvojnog pravopisu* (Zulfikar, 2021: 131).

Pravilna upotreba jezika najviše zavisi od literature iz koje se uči kao i od nastavnog kadra. Da bi se pravopisna pravila ujednačila potrebno je usaglašavanje njihove upotrebe pre svega u literaturi i u obrazovanju. Veliku ulogu u utemeljivanju pravila imaju pismeni izvori i mediji. Svedoci smo kvarenja jezika pod dejstvom jezika interneta, medija i novih tehnoloških otkrića. Zbog toga se u savremenom turskom jeziku javljaju nedoumice kada je u pitanju pravopis, posebno grafija pojedinih reči. U poslednje vreme često u dnevnoj štampi Turske izlaze članci u kojima se ukazuje na pravilno pisanje onih reči čija grafija i dalje predstavlja neukorenjene oblike.¹⁷³ Svaki od tih članaka svodi se na objašnjenje pravilne upotrebe propisane Pravopisom Turskog lingvističkog društva. Uprkos tome što se pravopis nije menjao od 2012. godine, i dalje je prisutna neusaglašena upotreba pravopisnih pravila. Ova pojava je posledica dugogodišnjih promena, ili pak usvojenih pravila koja su odsustvom jezičke odgovornosti i brige opstala kao netačna. Imajući u vidu da je i dalje na snazi izdanje Pravopisa iz 2012. godine, stičemo utisak da je normiranje pravopisa na pravom putu.

¹⁶⁹ U turskom jeziku postoji jedna specifična reč koja je sačuvala svoju grafiju uprkos drugačijem izgovoru. To je reč *ağabey* (stariji brat). Međutim, moramo naglasiti da je u savremenom turskom jeziku sve češća grafija *abi* umesto *ağabey*. Ova pojava je posledica izgovora, ali Tursko lingvističko društvo ovakav način pisanja reči ne priznaje.

¹⁷⁰ Reč *hane* (dom, kuća) je persijskog porekla. Ima veoma produktivnu ulogu u procesu kompozicije, odnosno stvaranja složenica nastalih spajanjem turske reči s persijskom *hane*.

¹⁷¹ Složenice nastale spajanjem reči *hasta* (bolesnik, pacijent, bolestan) i *hane*, *ecza* (lek) i *hane*, *posta* (pošiljka) i *hane*.

¹⁷² Kod toponima se grafema *h* ne izostavlja *Tophane*, *Gülhane* i drugi.

¹⁷³ Neke od „spornih“ reči su *bir şey* (nešto), *hiçbir* (nijedan), *sağ ol* (dosl. budi zdrav, ali se koristi kao izraz za zahvaljivanje, hvala), *birkaç* (nekoliko) i druge.

11. JEZIČKI PURIZAM U TURSKOM

Viševjekovna upotreba neodgovarajućeg alfabeta bila je jedan od najvećih razloga nazadovanja turskog jezika. Sve do reforme pisma vladalo je mišljenje da će se rešavanjem pitanja alfabeta problemi u jeziku odstraniti. Međutim, reforma pisma je bila samo jedna u nizu od onih potrebnih za sticanje jezičkog identiteta novoformirane turske države. Prelazak na novi alfabet predstavljao je preduslov za jezičku reformu i osnovu za dalje intervenisanje u jeziku.

Nakon što je turski narod mukotrpnim radom i naporima savladao novo tursko pismo, ostali lingvistički problemi su postajali vidljivi. Ataturkov animozitet prema svemu stranom posebno je dolazio do izražaja na lingvističkom planu jer je prekomerna upotreba pozajmljenica i stranih gramatičkih konstrukcija predstavljala veliku prepreku u stvaranju čistog turskog jezika. Da bi se pristupilo otklanjanju stranih jezičkih nanosa bilo je potrebno angažovanje velikog broja kulturnih radnika uz neizostavnu podršku države. Banguoglu je isticao značaj naučnika u ovom procesu čišćenja leksike od stranih pozajmljenica navodeći da svaki naučnik treba da doprinese iznalaženju novih reči (Banguoglu, 1962: 6).

Osnivanjem Turskog lingvističkog društva obezbeđen je sistematski pristup jeziku. Urušeno ustrojstvo turskog leksikona je predstavljalo najveću prepreku u sticanju jezičke nezavisnosti. Nakon prvog kongresa Turskog lingvističkog društva, u periodu od 1933. do 1934. godine počela je faza prikupljanja turskih reči. Da bi se iznašli turski ekvivalenti, pristupilo se sakupljanju (derleme) i pročešljanju (tarama) reči iz narodnog govora. Proces sakupljanja reči odvijao se po svim okruzima države. Predsednik svakog okruga je imao zadatak da oformi komisiju za prikupljanje reči. Članove komisije činili su radnici iz oblasti kulture, obrazovanja i administracije. Njihov zadatak je bio da prikupljenu leksičku građu u formi kartica skupe i pošalju u centar pokrajine gde će se kartice proveriti, reči poređati i poslati Ogranku za prikupljanje dijalektološke građe (Levend, 1960: 416). Planski osmišljen postupak prikupljanja turske leksičke građe je donosio željene rezultate. Kako Levend navodi sakupljanje reči je počelo početkom 1933. godine i za devet meseci, koliko je trajao ovaj proces, sakupljeno je 130.000 kartica (Levend, 1960: 416).

Ataturk je 8. marta 1933. godine organizovao sastanak s članovima Društva s namerom da se utvrdi način na koji će ubrzati skupljanje turskih reči (Levend, 1960: 416). Na ovom sastanku je odlučeno da se svaki dan objavi deset do petnaest stranih reči za koje će se tražiti turski ekvivalenti. Te reči su svaki dan objavljivane u novinama i preko radija. Pronađeni ekvivalenti bi zatim bili slati Turskom lingvističkom društvu. Prvu listu reči sastavio je Naim Hazim Onat (Naim Hazım Onat).¹⁷⁴ Među njima su se nalazile reči poput âferin, âfet, âhenk (Levend, 1960: 217). Reči su bile objavljene u listu *Hâkimiyetimilliyeye*, a iznad njih je pisalo „Pismeni Turci! Počela je mobilizacija za veliku jezičku anketu. Na posao!” (Levend, 1960: 217; Lewis, 1999: 50). Ovakav vid ankete i pronalaženja ekvivalenata trajao je od 12. marta do 2. jula. U toku ovog poduhvata reči su objavljivane u pomenutom listu *Hâkimiyetimilliyeye*, kao i njihovi ekvivalenti koji su stizali. Tokom ove ankete svako je imao pravo da predloži ekvivalent koji je našao, ali zbog različitog pristupa njihovim iznalaženjima, u istim novinama je objavljen princip za njihovo prikupljanje koji je glasio:

„Reči koje su rasprostranjene u narodu treba posmatrati kao da su turske, bez obzira na njihovo poreklo.

Ekvivalenti treba da budu čisto turski. Reč *kalem* se neće izbaciti, ali će se govoriti *yazgıç*, pa koja se reč održi ta će ostati.”

(Levend, 1960: 217)

¹⁷⁴ Naim Hazim Onat (1889-1953) je bio član Turskog lingvističkog društva i njegova sfera interesovanja bila je upoređivanje turskog s indoevropskim jezicima i dokazivanje njihovog srodstva.

Za vreme trajanja ove ankete, dakle u periodu od tri i po meseca objavljeno je hiljadu trista osamdeset dve reči arapskog i persijskog porekla, a komisija je izabrala hiljadu sto ekvivalenata, dok je od toga Društvo prihvatilo šesto četrdeset (Levend, 1960: 2017).

Drugi princip prikupljanja reči iz narodnog govora, odnosno izvorno turskih reči, zasnivao se na pročešljanju pisane građe. Stare turske reči tražile su se u poznatim književnim delima, rečnicima kako domaćim, tako i stranim.¹⁷⁵

Reči iz narodnog govora i književnih dela prikupljane su, beležene i objavljivane u časopisu *Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Tarama Dergisi*. Komisija od šezdeset osam članova je rezultate svog rada objavila u dva toma *Tarama Dergisi*. Za sedam i po hiljada osmanlijskih reči dato je trideset hiljada turskih koje su obuhvatale sve stare i nove dijalekte (oguski, kipčački i dr.), npr. za reč *akıl* (razum, pamet, um) je dato dvadeset šest turskih reči (Tan, 2011: 155). Međutim, iako je ovaj rečnik bio koristan, stvorio je pometnju u pisanom jeziku. Njegova sadržina je bila bogata ako se posmatra broj ekvivalenata dat za svaku stranu reč, ali su te reči, iako su turskog porekla, pripadale raznim periodima i dijalektima (Tan, 2011: 165).

Prema Z. Korkmaz svaki pisac je prvo pisao „starim jezikom i stilom” (Korkmaz, 1985: 20) da bi potom koristeći *Tarama Dergisi* birao *nove reči* i na taj način nastojao da leksički osavremeni svoje delo. Pisci su za reč *kalem* (olovka) mogli izabrati neku od mnogobrojnih ekvivalenata: *çizgiç, kamaş, kavri, sızgiç, yağuş, yazgaç, yuvuş* (Korkmaz, 1985: 20). S obzirom na to da se nakon prikupljanja reči nije pristupilo odabiru jednog ekvivalenta za jednu osmanlijsku reč, nastao je opšti metež jer je svako mogao odabrati i upotrebljavati reč koju želi.

A. Dilaçar¹⁷⁶ ovu situaciju ilustruje primerom pisanja članaka u novinama. Otišavši kod glavnog urednika lista *Akşam* 1934. godine, glavni urednik je napisao naslov *Osmanlıca* (Osmanlijski) i dao da se odnese osobi koja je bila zadužena za biranje ekvivalenata na turskom. Ekvivalenti su se birali prema *Tarama Dergisi* koji je pružao više ekvivalenata za jednu reč i svako je imao slobodnu volju da bira koju će reč izabrati (Tan, 2011: 156). Dakle, upotreba turskih reči kao zamena za pozajmljenice zavisila je od izbora pojedinca. Na ovaj način jezik se našao u bezizlaznom položaju.

Nastojanje izbacivanja stranih reči, u najvećoj meri arabizama, persizama, galicizama nije imalo očekivani tok, već je izazvalo još gore jezičke prilike. Prema mišljenju Faliha Rifkija nezavisnost turskog nije značila čisto turska reč, jer je turski jezik bio jezik ljudi koji su osnovali veliku imperiju i pri tome mnogim jezicima dali reči, ali i od mnogih jezika i uzeli (Tan, 2011: 148). Nije bilo prirodno nakon viševjekovne upotrebe zameniti strane reči koje su se asimilovale i samim tim postale sastavni deo turskog leksičkog fonda. Ovaj period kojeg odlikuje radikalno odbacivanje stranih reči, poznat je kao period ekstremnog purizma (tasfiyecilik).

Pisani jezik je bio preplavljen *novim* rečima. Prekomerna upotreba različitih ekvivalenata prouzrokovala je nastanak nerazumljivih tekstova, posebno članaka u novinama. Pisci koji bi danas nešto napisali koristeći turske ekvivalente, sutradan već ne bi razumeli ono što su napisali. U ovom periodu komplikovana jezička situacija je bila propraćena aktivnostima protivnika jezičke reforme. Oni su zastupali stav da je jezik živa tvorevina koja se „rađa, odrasta i umire” (Hatiboğlu, 1973: 38), i da čovek ne sme uticati na njegov prirodan tok. Uprkos njihovim protivljenjima, Ataturk nije uvažavao njihovo mišljenje opravdavajući jezičku reformu s aspekta nastajanja osmanlijskog jezika. Naime, tvrdio je da su ljudi, a posebno pisci, doveli turski u najgore stanje kao i da ga jedino ljudi mogu izbaviti iz takvog stanja (Hatiboğlu, 1973: 38).

Nedeterminisanost turskih ekvivalenata i nesvođenje na jedan ekvivalent ishodilo je upotrebu mnoštva nerazumljivih reči, što je predstavljalo nekontrolisani puristički proces. Falih Rifki je ukazao Ataturku na ovu opasnost rekavši: „Ne možemo da pišemo ni da razumemo” (Tan, 2011: 154). Kako bi se situacija u jeziku popravila, Ataturk, svestan konfuzije koja je nastala, donosi odluku da se za

¹⁷⁵ Ekscerpirane su reči i iz četiri toma Radlofovog (Radloff) rečnika (Levend, 1960: 217).

¹⁷⁶ U monografiji posvećenoj Ataturku i Turskom lingvističkom društvu nalazi se i tekst A. Dilačara (*Atatürk'ün Amaçladığı Türkçe*) posvećen Ataturku i njegovom angažovanju za jezik.

jednu stranu reč može upotrebljavati jedan turski ekvivalent (Teodosijević, 1995: 40). Povodom ovog problema koji je nastao, Atatürk je rekao:

„Iskusili smo tvrdnju onih koji govore da turskom uopšte ne trebaju strane reči. Dovedi smo jezik u bezizlazan položaj. Nismo uspjeli da iskažemo naše ciljeve. Da li ostavljamo jezik u ovom bezizlazu? Ne! Hajde da prvo pokušamo da ga spasemo.“

(Korkmaz, 1985: 20)

Nakon drugog kongresa Društva Atatürk je naredio da se obrazuje Ogranak za rad na rečniku koji će biti sastavljen na principu jedna strana reč, jedan ekvivalent. Za arapske i persijske reči za koje se nije mogao naći turski ekvivalent, odlučeno je da ostanu u istom obliku (Korkmaz, 1985: 20). Pod rukovodstvom Faliha Rifkija Ataja nastajao je rečnik koji je u etapama objavljivan u novinama *Ulus*,¹⁷⁷ a iste godine, 1935. objavljen je i *Džepni rečnik*¹⁷⁸ (Cep Kilavuzu) u dva toma (Tan, 2011: 156).

Ovim izmenjenim tokom, jezik od ekstremnog prelazi u fazu umerenog purizma. Atatürk koji je inicirao jezičku reformu s ciljem da potpuno očisti jezik od strane leksike i gramatičkih elemenata, nije bio zadovoljan rezultatima. Videvši kakav veštački oblik dobija jezik prisilnim korišćenjem novih reči, morao je da prihvati činjenicu da turski ne može biti potpuno čist jezik. Arabizmi i persizmi poput *sabah* (jutro), *millet* (nacija, narod), *devir* (epoha, period), *devlet* (država), *kitap* (knjiga), *kalem* (olovka), *kanun* (zakon) predstavljale su reči koje su se toliko odomaćile da se nisu ni osećale stranim.

Kako bi se uspostavio prirodan tok jezika bilo je neophodno asimilovane strane reči ostaviti kao deo turske leksike, a za one koje su se i dalje doživljavale kao tuđice, pronaći ekvivalent (Korkmaz, 1985: 21). Iako ova mera nije bila u skladu s purističkim principima, predstavljala je jedini način za obezbeđivanje opšte upotrebljivosti jezika.

Ataturkova preokupiranost ideologijom stvaranja čistog turskog jezika udaljila ga je od realne jezičke stvarnosti. Imajući u vidu kompleksnu leksičku strukturu turskog jezika, njegovi visoki ciljevi nisu bili u skladu s realnošću. Potpuna zamena svake strane reči izvorno turskom bi bila opravdana kada bi svaka ta strana reč imala ekvivalent na turskom. Međutim, leksički fond turskog jezika ispunjen stranim rečima, nije mogao odgovoriti zahtevima nametnutim purističkim principima. Imajući to u vidu, pored metoda sakupljanja i pročešljavanja, moralo se osloniti i na veštački način preobraćanja stranih u turske reči. Ovaj princip stvaranja *turskih reči* je podrazumevao dodavanje turskih nastavaka na mnogobrojne arabizme, persizme, galicizme čime su se dobijale *turske reči*. Celokupnim procesom leksičkog čišćenja rukovodio je predsednik i Društvo.

Traženje ekvivalenata trajalo je do kraja 1935. godine kada se iznova pojavljuju pisana dela koja niko osim autora nije bio u stanju da razume. U ovom periodu se javlja jedna čudna pojava da se postojećim turskim rečima daju novi ekvivalenti (Levend, 1960: 426). Da bi zaustavio ovu nestandardnu upotrebu jezika, Atatürk ponovo sprovodi anketu koja je podrazumevala etimološku analizu *turskih reči*. Anketa je sprovedena u novinama *Ulus*, a izbor leksema koje će činiti anketu Atatürk je sam sastavljao. On se teško mirio s činjenicom da purifikacija leksike ne može dostići nivo koji je on zamislio. Svestan da je veliki broj stranih reči i dalje u upotrebi, pokušavao je da nađe rešenje kojim će dokazati da svaka reč, iako se smatra da je stranog porekla, potiče iz turskog jezika. Oslanjajući se na činjenicu da je upotreba usvojene leksike iz drugih jezika najčešće podrazumevala osnovne oblike reči, Atatürk je zauzeo stav da:

“Kitap, mektup, kâtip benimdir. Ketebe, yektübü¹⁷⁹ Arab’ındır. Türk halk dilinde ve yaşayan edebiyatında bulunan kelimeler Türkçedir.” (Tan, 2011: 154).

¹⁷⁷ U ovim novinama izlazili su članci pod naslovom *Kılavuz Dersler* i *Yeni Kelimeleri Nasıl Kullanmalıyız* od kojih je 1935. godine sastavljena i objavljena knjiga.

¹⁷⁸ M. Teodosijević navodi pun naziv rečnika *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* i *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (Teodosijević, 1995: 40).

¹⁷⁹ Perfekat i prezent 3. lica jednine glagola kataba (pisati) (Muftić, 1984: 2962).

„Knjiga, pismo, pisar su moje (reči). (Na)pisao je, piše je arapsko (su arapski oblici). Reči koje se nalaze u narodnom jeziku i koje žive u književnosti su turske.”

(Tan, 2011: 154).

Ovim stavom nastojao je da opravda neodbacivanje stranih reči, u ovom slučaju arabizama, jer apsolutna zamena turskim ekvivalentima nije bila primenjiva s obzirom na stepen asimilovanosti većine reči. Te reči su se kao neodvojiv deo turskog vokabulara ponašale kao turske, odnosno primale su njihove sufikse.¹⁸⁰ Udaljavanje od prvobitnih principa koji su se odnosili na purifikaciju leksike Z. Korkmaz naziva periodom „odbijanja pokreta jezičkog purizma i povratak živom jeziku“¹⁸¹ (Teodosijević, 1995: 41; prema Korkmaz, 1985: 11).

Pored bavljenja leksikom, Društvo je imalo zadatak i da sprovede istraživanje o poreklu turskog jezika, kao i da ga uporedi s drugim jezicima i grupama jezika. Neke hipoteze na temu porekla turskog jezika iznete na sastancima Društva su podstakle Ataturka da se pozabavi ovim pitanjem. Pojedini naučnici su turski dovodili u vezu sa indoevropskom, drugi s uralo-altajskom i semitskom grupom jezika, a sve u cilju afirmisanja turskog kao jednog od najstarijih jezika. Uzimajući u obzir da se u tom periodu osećao snažan uticaj turskog nacionalizma, ova težnja ka iznalaženju argumenata da su Turci najstariji narod nije bila neobična, čak je zaživela u narodu rasplamsavajući nacionalistička osećanja.

Pokretanjem jezičke reforme, sve se više osećala potreba za naučnim kadrom. Da bi jezička reforma imala svoj kontinuirani rad progresivnog toka, istraživanja i izučavanja su morala imati naučnu osnovu, a rezultati biti naučno potkrepljeni. Kako Ahmet Buran (Ahmet Buran) navodi, od 1847. do 1940. godine turskim jezikom bavili su se najviše strani istraživači, te je taj period poznat kao *period stranih istraživača*, a od 1930. i domaći naučnici počinju da doprinose dijalektologiji da bi se od 1940. godine udeo domaćih naučnika u izučavanju povećavao (Buran, 2004: 82). Ovaj podatak nam oslikava prilike u domenu nauke pre i posle Ataturkove vladavine. Na osnovu iznetog može se zaključiti da je nedovoljan broj stručnjaka, kao i nebriga za jezik bio rezultat nepostojanja državnog podsticaja u naučno-istraživačkom radu. Evidentno je da se jezičkoj politici nije pridavao značaj sve do uspostavljanja novog društvenog poretka koji se zasnivao na nacionalističkim principima, a koji su podrazumevali suverenitet u svakom segmentu, pa tako i u jeziku.

Jedna od glavnih Ataturkovih preokupacija u vezi s jezikom bilo je utvrđivanje porekla turskog jezika. Želeo je da se sprovede istraživanje o narodima s kojima su Turci živeli, o međusobnim uticajima, jeziku i prostoru na kojem su živeli. Svestan da ovakav naučni pristup zahteva sveobuhvatno istraživanje, kao i uključivanje stranih naučnika, odlučio je da osnuje fakultet koji će se baviti jezikom, istorijom, arheologijom. Svoju zamisao je sproveo u delo osnivanjem Fakulteta za jezik, istoriju, geografiju (Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi)¹⁸² 9. januara 1936. godine i time postavio temelje akademskom pristupu ovim značajnim temama.

Na ceremoniji otvaranja fakulteta, ministar kulture B. Safet Arıkan (B. Saffet Arıkan) u svom govoru je istakao da je nakon oslobođenja teritorija i uspostavljanja sasvim novog društvenog poretka postalo neophodno baviti se pitanjem kulture (Hatiboğlu, 1973: 47). Ataturk, koga je zaokupljivalo pitanje porekla turskog jezika, uporno je nastojao da se sprovedu istraživanja na temu izumrlih jezika, posebno sumerskog i hetitskog. On je, baveći se etimologijom, došao do zaključka da su sumerski i

¹⁸⁰ Pluralni oblik arapske reči *kitap* (množina na arapskom je *küttüp*) u turskom je *kitaplar*. Interesantna je pojava kod nekih pozajmljenica iz arapskog i persijskog jezika koje su u turskom jeziku tretirane u jednini iako imaju pluralni oblik. Neke od njih su *eşya* (stvar), *ihracat* (izvoz), *ithalat* (uvoz). Takođe, imamo primer ovakve upotrebe reči iz grčkog jezika, kao što su *domates* (paradajz) i *patates* (krompir). Međutim, nekada su se reči arapskog porekla u turskom jeziku upotrebljavale i u jednini i u množini, ali su kasnije izbačeni iz upotrebe oblici arapske množine. Danas se na arapsku reč u jednini dodaje turski nastavak za množinu, kao u primeru *kitaplar*. Još neki od takvih karakterističnih primera su *devlet* (država), množina je bila *düvel*, danas je *devletler*; *memur* (službenik) množina je bila *memurin*, a u savremenom turskom jeziku je *memurlar* (Šamić, 1979: 105).

¹⁸¹ Ovaj treći period Osman F. Sertkaya (Osman F. Sertkaya) naziva i periodom Jezičke teorije sunca (YT, 1980: 14).

¹⁸² Kasnije je promenjen naziv u *Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi*, zatim u sadašnji naziv *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*.

hetitski jezici kao najstariji bili u dodiru s turskim. Prema istorijskim podacima Hetiti su živeli na tlu Anadolije i sa sumerskom, pored egipatske, predstavljaju najstarije civilizacije. Uzimajući u obzir njihovo stanište i aglutinativnu strukturu sumerskog jezika, Ataturk je smatrao da su ovi najstariji narodi turskog porekla i da im je jezik sličan (Tan, 2011: 167). Takođe je tvrdio da je sumerski jezik turski dijalekat i da je „postojao jedan osnovni jezik, i to je bio turski“ (Tan, 2011: 169).

Da bi se proučila potencijalna bliskost između sumerskog i turskog, stručnjaci za sumerski i hetitski pozivani su u Ankaru na novoosnovani fakultet (Hatiboğlu, 1973: 47). Prema V. Hatiboglu, Ataturk se zalagao da dokaže celom svetu da Turci nisu „bez korena, migranti, necivilizovani, varvari“ (Hatiboğlu, 1973: 49). Istorija Sumera i Hetita nije bila istražena u dovoljnoj meri, te i njihovi kontakti s drugim narodima nisu bili poznati. Mnogi naučnici su nastojali da dovedu u vezu svoje jezike s ovim najstarijima, ali bezuspešno. Međutim, postojali su i oni čija se hipoteza zasnivala na tome da sumerski vodi poreklo od turskog. Jedan od takvih lingvista bio je Francuz Hiler de Barenton (Hilaire de Barenton). Naučnike koji su zastupali ovu teoriju, Ataturk je pozivao na kongrese Turskog lingvističkog društva gde se detaljno polemicalo na ovu temu, a još na prvom kongresu Turskog lingvističkog društva se došlo do zaključka da od turskog jezika potiču svi glavni svetski jezici (Hatiboğlu, 1973: 35). Najstarija sumerološkinja Muazez Ilmije Čig (Muazzez İlmiye Çığ)¹⁸³ beleži da su istraživanja sumerskog perioda otpočela zahvaljujući Ataturku. Ona ističe da su njegove hipoteze o kulturnim i jezičkim vezama između Turaka i Sumeraca vremenom sve izvesnije (Çığ, 2005: 9).

Posmatrajući s aspekta jezičkog purizma koji nije dostigao nameravane ciljeve, Ataturk je verovao, ili pak ubedio sebe da sve reči imaju turski koren, pa je time opravdavao neodbacivanje svih pozajmljenica. Na sastancima Društva intenzivno se razmatralo poreklo mnogih reči što je dovelo da razvijanja etimologije. Etimološka istraživanja su bila od velikog značaja jer je Ataturk smatrao da su sve reči turske ukoliko se to i etimološki dokaže, a prema V. Hatiboglu, sve jezike i reči nepoznatog porekla dovodio je u vezu s turskim (Hatiboğlu, 1973: 49).

U cilju argumentovanja tvrdnje da svi jezici potiču od turskog i da su sve reči u leksičkom fondu turskog jezika turske, nastaje *Jezička teorija sunca* (Güneş Dil Teorisi).

11.1. Jezička teorija sunca

Nakon konstituisanja Republike Turske rasplamsani turski nacionalizam bio je uvertira za sticanje nacionalnog identiteta. Njegovom dostizanju prethodile su mnoge reforme, ali pored jezika, državne uprave i društvenog uređenja, jedan veoma značajan element svake nacije je bio zanemaren. Taj suštinski element odnosio se na poreklo turskog naroda. Svestan ove činjenice, Ataturk je inicirao proučavanje turske istorije. Rezultat ovih istorijskih istraživanja bila je *Turska teza istorije* (Türk Tarih Tezi). Prema ovoj tezi mesto gde je nastala prva neolitska civilizacija na svetu bila je turska domovina u Srednjoj Aziji (Tan, 2011: 130). Imajući to u vidu turska civilizacija je jedna od najstarijih jer je dosegla do Srednje Azije odakle se širila dalje po svetu (Öktem, 2010: 197). Ovakvo shvatanje turske istorije prenosilo se i na jezik što je uticalo na nastanak Jezičke teorije Sunca „sestre turske teze istorije“ (Tan, 2011: 130).

Herman Feodor Kvergić (Hermann Feodor Kvergić), orijentalista i lingvista iz Beča, poslao je Ataturku 1935. godine svoje neobjavljeno delo pod naslovom *La psychologie de quelques éléments des langues turques* (Psihologija nekih elemenata turskog jezika).¹⁸⁴ Kvergić, inspirisan Frojdovim naučnim dostignućima iz oblasti psihoanalize, napisao je delo o čovekovim prvim spoznajama i nastanku jezika (Levend, 1960: 431; Lewis, 1999: 57). Baveći se ovim pitanjem, došao je do zaključka da su ljudi nakon gestikulacije kao prvog stepena komunikacije, proizvodili zvukove koji

¹⁸³ Ilmije Čig (1914) je poznata turska sumerološkinja. Dugogodišnjim bavljenjem i istraživanjem sumeroloških zapisa dala je veliki doprinos na polju ove nauke.

¹⁸⁴ Delo je bilo napisano na francuskom. Prema Dž. Luisu sastojalo se od četrdeset sedam strana, dok kod Levenda nailazimo na podatak da je delo imalo četrdeset strana (Levend, 1960: 431; Lewis, 1999: 57).

su podsećali na turske zamenice. Oslanjajući se na ove hipoteze, tvrdio je da je „turski jezik bio prvi koji se oblikovao” (Lewis, 1999: 57).

Pre nego što je delo dospelo u ruke Ataturka, Ahmet Dževat Emre je dva meseca ranije dobio ovo delo za koje je smatrao da je bezvredno. Kako poznati turkolog Osman F. Sertkaya (Osman F. Sertkaya) navodi, Kvergićeva teza je dospela i u ruke Jakupa Kadrija Karaosmanoglua (YT, 1980: 15). Jakup, videvši da je delo na temu jezika, odneo je Ataturku koji je rekao „Pronašao sam ono što sam tražio“ (YT, 1980: 15).¹⁸⁵ Ataturka je zaintrigirala ova naučna studija, te ju je prosledio Ibrahimu Nedžatiju Dilmenu na dalju analizu (Lewis, 1999: 57).

Polazeći od činjenice da je Ataturk istraživao istoriju turskog naroda u cilju nalaženja argumenata koji će posvedočiti njegovoj teoriji o turskom kao prvom jeziku sveta, ova Kvergićeva hipoteza mu je bila polazna tačka za razvijanje njegove jezičke teorije. Prema istraživanjima sunce je predstavljalo prvi totem i nije bilo sumnje da se prva reč odnosila na sunce (Tan, 2011: 130). Ataturk je svoju teoriju zasnivao na ovim naučnim dostignućima, objašnjavajući da je primitivan čovek gledajući u sunce izgovorio *Aa*, što bi na izvornom turskom bilo *Ağ* (Hatiboğlu, 1973: 49; Lewis, 1999: 57). On je „s filozofskog, psihološkog i sociološkog stanovišta pokušao da objasni poreklo jezika, pri čemu je i etimologiju nekih stranih reči izvodio iz turskih dijalekata“ (Teodosijević, 1995: 41). Uveren u naučnu zasnovanost svoje teorije, Ataturk je u stranim rečima nalazio turski koren i time želeo da dokaže da su svi jezici sveta potekli od turskog.

Jezičku teoriju sunca Ataturk je predstavio javnosti 1936. godine. Tursko lingvističko društvo je nakon ove teorije težište svog rada usmerilo na teme nastanka jezika i etimologiju, a proces jezičkog purizma je bio u stagnaciji (İmer, 1998: 67). Primenjivanjem nove teorije, jezik je sve više skretao s purističkog toka i počeo da vraća stari oblik. Ovaj jezički preokret na leksičkom nivou i udaljavanje od purističkih načela izazvali su negodovanje kod većine lingvista i članova Turskog lingvističkog društva.

Podstaknut mišljenjima mnogih da je Ataturk smislio ovu teoriju samo da bi zaustavio proces jezičkog purizma, O. A. Aksoj pristupa analiziranju ove teme s namerom da opravda Ataturkov potez. Napisao je više radova u kojima je nastojao da odgovori onima koji su prema njegovom mišljenju *pogrešno tumačili*¹⁸⁶ Jezičku teoriju Sunca. U jednom od svojih radova za časopis *Türk Dili*¹⁸⁷ kritikovao je shvatanje istaknutih turskih pisaca Faliha Rifkija Ataja i Jakupa Kadrija Karaosmanoglua. Prema mišljenju ova dva turska pisca „Ataturk je Jezičkom teorijom sunca dao jedan novi pravac jezičkoj reformi“ (Aksoy, 1973b: 39). Međutim, Aksoj je ovo poimanje Ataturkove teorije okarakterisao pogrešnim iznoseći svoje mišljenje da je Jezička teorija sunca „filozofsko viđenje koje objašnjava kako je nastao jezik“ (Aksoy, 1973b: 41).

Većina naučnika je smatrala da je Ataturk odustao od jezičkog purizma zato što nije uspeo da se izbori sa ovim započetim lingvističkim procesom (Aksoy, 1982: 143-144). Aksoj se trudio da razuveri sve one koji su mislili da se Ataturk opredelio za prekid jezičkog purizma. Polazeći od činjenice da se oponenti nisu udubljavali u osnovne principe teorije, već su je smatrali preprekom jezičkom purizmu, analizirao je Ataturkov jezik pre i posle jezičke reforme. Ističući Ataturkovu težnju ka upotrebi čistih turskih reči, predstavio je Jezičku teoriju sunca kao etimološko istraživanje potrebno za istoriju turskog jezika (Aksoy, 1982: 145).

Pomoću ove teorije Ataturk je želeo da istakne tursko poreklo mnogih reči koje su se koristile u osmanlijskoj književnosti, a čija i dalja upotreba u turskom nije bila protivna jezičkoj reformi (Tan, 2011: 155). Teorija nije zaživela, malo se o njoj pisalo, ali se i pored toga ne može osporiti njena autentičnost. Izučavajući tok jezičkog purizma turskog jezika, mnogi se naučnici pitaju da li je ova teorija bila smišljena s namerom da se odustane od purifikacije leksike ili je Ataturk toliko bio opterećen turskim nacionalizmom da je nastojao da po svaku cenu iznađe način da bi dokazao svetski značaj turske nacije. Aksoj je opovrgavao stavove onih koji su smatrali da je ova teorija predstavljala

¹⁸⁵ Koristićemo skraćenicu YT za naziv zbornika *Yaşayan Türkçemiz*.

¹⁸⁶ Više u radu: *Güneş-Dil Teorisini Yanlış Yorumlayanlar* koji je objavljen u časopisu *Türk Dili* (1967), a dostupan u knjizi *Özleştirme Durdurulmaz* (1973), str. 39-45.

¹⁸⁷ Svi radovi koje je O. A. Aksoj objavljivao u časopisu *Türk Dili* u periodu od 1972-1982. godine sabrani su u knjizi *Dil Gerçeği* (1982) u izdanju Turskog lingvističkog društva.

izlaz iz procesa jezičkog purizma tako što je postavio pitanje terminologije. Da je Ataturk odustao od jezičkog purizma onda bi prihvatio i stranu terminologiju (Aksoy, 1973b: 24). Prema Aksoju, ova teorija je predstavljala naučno otkriće od velikog značaja koje je predstavljeno i na međunarodnom kongresu u Bukureštu 1937. godine (Aksoy, 1973b: 24).

Iako je nastanak Jezičke teorije sunca prouzrokovao zastoj u procesu jezičkog purizma, nije imao trajnog uticaja, već se ubrzo nastavilo sa starim utvrđenim pravilima u okviru jezičkog planiranja koje je vodilo ka standardizaciji jezika. „Danas je ova teorija samo jedna uspomena; nema nikakvu naučnu vrednost“ (Ercilasun, 2013: 178).

11.1.1. Jezička teorija sunca na delu

Treći kongres Turskog lingvističkog društva protekao je u znaku *Jezičke teorije sunca*. Na ovom kongresu izlagale su se teorije o etimologiji stranih reči u pravcu dokazivanja da je svaka strana reč turskog porekla. Teze koje su izlagane zasnivale su se na Ataturkovo novonastaloj teoriji. Ova teorija je naišla na većinsko odobravanje članova Turskog lingvističkog društva. Pored Društva, teorija je bila prihvaćena i u narodu jer je, poput svake reforme, bila bazirana na turskom nacionalizmu koji je ušao u sve pore društva.

Tokom ovog kongresa najviše pažnje je posvećeno rečima sa zapada. Naime, pozajmljena leksika s istoka je bila podvrgnuta purifikaciji leksike, dok se stav prema zapadnjačkim rečima nije zauzeo. Ataturk je razmišljao o tome, ali je tražio i mišljenje učesnika kongresa. S tim u vezi dao je primer reči *filozofija*, ali u originalnom obliku *philosophie*. Poznato je bilo da je ova reč preko grčkog dospela u francuski jezik. Uzimajući u obzir da je nastala od dve zasebne reči *philo+sophie*, pristupilo se njihovoj etimološkoj analizi. Kako bi utvrdili poreklo reči, koristili su jedan poznati etimološki rečnik indoevropskih jezika u kojem je za reč *sophie* pisalo da je *nepoznatog porekla* (origine inconnue; menşei/kökeni meçhul), ali da je nastala još pre nove ere od nepoznatog korena *sap, sav* (Tan, 2011: 160; Hatiboğlu, 1973: 51).

Na osnovu iznetih podataka, Ataturk je odmah pristupio izlaganju svog mišljenja. Analizirao je reč *sav* (tvrdnja, teza) koja postoji u turskom naglašavajući da se koristi u značenju reči *bilgi* (informacija) i time je povezo njeno poreklo s turskim jezikom. Tom prilikom je istakao: „Vidite, za one reči što se napiše da su nepoznatog porekla, skoro sve one podsećaju na turske korene, ako uprkos svim naporima ne mogu da pronađu poreklo i koren, znači da su ovi ničiji koreni proistekli iz turskog“ (Tan, 2011: 160).

Ataturk je odlučio da se uzima samo koren reči koje dolaze sa zapada, ali ne i njihovi derivati. Svoju odluku je opravdao primerima iz drugih zapadnih jezika u kojima su strane reči dobijale novi oblik, odnosno bile prilagođene fonetskoj strukturi jezika koji ih pozajmljuje. Shodno tome, Ataturk je isticao način nastajanja novih vrsta reči dodavanjem domaćih nastavaka na koren strane reči. On je izdiktirao reč *filozofi* na nekoliko jezika kako bi se pristupilo upoređivanju originalnog i asimilovanog oblika reči. Dao je primere na francuskom *philosophique*, na nemačkom *philosophische*, na engleskom *philosophical* (filozofski) i time dokazao da se i u drugim jezicima od istog korena izvode razne druge imenske reči (Tan, 2011: 160). Oslanjajući se na prethodno iznete primere, predložio je da se turske reči mogu dobijati dodavanjem turskih sufiksa na strani koren (Tan, 2011: 160).¹⁸⁸

Na trećem kongresu Turskog lingvističkog društva prisustvovali su i studenti turskog jezika među kojima je bila i tadašnja studentkinja prve godine Vedžihe Hatiboglu. Budući da su mnogi članovi Turskog lingvističkog društva ujedno radili na fakultetu čineći nastavni kadar na Grupi za turski jezik i književnost, zadali su Vedžihi i drugim studentima da sprovedu etimološko istraživanje pojedinih reči. Vedžihi je bilo zadato da pripremi izlaganje na temu reči *Ata* (praotac) koja se nalazi u sklopu prezimena prvog turskog predsednika (Tan, 2011: 159). Kada je Ataturk uzimao ovu reč za svoje prezime, mnogi su govorili da ona ne potiče iz turskog jezika (Hatiboğlu, 1973: 52). Ataturk je,

¹⁸⁸ Dao je primer da bi umesto *felsefi fikirler* mogli da kažu *filozofça düşünceler* (Tan, 2011: 160).

podstaknut ovim sumnjama, namerno izabrao reč *ata* za istraživanje kako bi dokazao njeno tursko poreklo. Interesantno je to što oni koji su doveli u pitanje poreklo reči *ata* nisu uzimali u obzir Ataturkove principe usmerene ka leksičkom fondu turskog jezika. Stoga se nameće pitanje, da li bi Ataturk izabrao prezime koje ne prikazuje autohtoni oblik nacionalnog jezika turske države.

Vedžihe Hatiboglu je u svojoj monografiji *Besmrtni Ataturk i jezička revolucija* (Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi) detaljno opisala svoje izlaganje na Trećem kongresu Turskog lingvističkog društva 25. avgusta 1936. godine u dvorcu Dolmabahçe u Istanbulu. Prema njenim istraživanjima reč *ata* je korišćena u mnogim svetskim jezicima menjajući svoj oblik,¹⁸⁹ ali je jedino u turskom jeziku opstala u svom izvornom obliku (Hatiboğlu, 1973: 52). Ona je tokom svog istraživanja naišla na jednu teoriju prema kojoj su sva deca sveta za reč *tata* (baba) koristila reč *ata*. Ovu teoriju smatrala je *slabom* dovodeći u pitanje njenu ograničenu upotrebu (Hatiboğlu, 1973: 52). Isticala je da se reč *ata* u drugim jezicima prilagođavala njihovom fonetskom sistemu, dajući primer sumerskog, gde se reč javljala u obliku *ad* (Hatiboğlu, 1973: 53). Zatim je radi dodatnog potvrđivanja svoje teorije navela primere iz drugih jezika koje je pronašla kod poznatog leksikografa A. Valda (Alois Walde):

„U staroslovenskom *ots*, u sadašnjem ruskom *otets*, na laponskom *attje* [...], na mađarskom *atja*, na grčkom *atta*, na latinskom *atavus*, na starom irskom jeziku *aite*, na hetitskom *atta*, na sumerskom *ad*, na kineskom *ah-tiah*, reč je korišćena u značenju otac (baba).“

(Hatiboğlu, 1973: 53)

V. Hatiboglu je na osnovu ovih primera zaključila: „Svi ovi različiti fonetski oblici se ne bi mogli objasniti dečijim jezikom“ (Tan, 2011: 162; Hatiboğlu, 1973: 53) napominjući da su primeri ukazivali na činjenicu da je reč *ata* iz jednog jezika prešla u druge (Hatiboğlu, 1973: 53). Nakon izlaganja svoje teze o poreklu reči *ata*, Ataturk je rekao V. Hatiboglu: „Lepo si napisala i lepo si pročitala“, pohvalivši je posebno za poslednju rečenicu „Reč *ata* je stara koliko i turkstvo, i naša je koliko i Ataturk“ (Tan, 2011: 162; Hatiboğlu, 1973: 54).

Kao što je već poznato, za vreme Ataturka, jezik je prolazio kroz tri faze. Prva faza je predstavljala ekstremni purizam, druga umereni, a treći period je bio period Jezičke teorije sunca. Geslo ovog perioda su bile Ataturkove reči: „Treba objasniti da su reči koje će ostati u turskom zapravo turske“ (YT, 1980: 14).

Ovaj treći period je, prema Osmanu F. Sertkaji trajao od predavljanja teze javnosti 24. avgusta 1936. pa sve do Ataturkove smrti (YT, 1980: 14).

Jezičkom teorijom sunca, Ataturk je rešio novonastale probleme leksičke prirode. Njegova ideja o iznalaženju ekvivalenata za strane reči prerasla je u nekontrolisani proces izmišljanja reči koje su najčešće bile razumljive samo onome ko ih je stvorio. Ovom teorijom je stao na put nesavesnom bavljenju jezikom i sprečio dalje razvijanje pogrešnog nastajanja turskih reči. Uzimajući u obzir da su strane reči izvedene iz turskog, nije bilo potrebe izbacivati ih iz jezika (Ercilasun, 2013: 47).

¹⁸⁹ Upotreba ove reči u drugim jezicima ograničila se na izvedenicu *atavisme* (na francuskom), *atavism* (engleski), *atavus* (latinski), a kod nas je poznata u obliku *atavizam* i predstavlja nasleđe osobina svojih predaka.

12. STANJE POSLE ATATURKOVE SMRTI

Smrt vrhovnog vođe, reformatora, osnivača Republike Turske, Mustafe Kemala Atatürka simbolisala je kraj najprogresivnijeg perioda turske države. Međutim, duboko utemeljeni načini funkcionisanja države nisu se odmah mogli promeniti. Iako je njegova smrt predstavljala početak nekog novog načina rukovođenja, nisu se desile korenite promene, jer se za njima nije ni osećala potreba. Društvo je i dalje sledilo put koji im je trasirao Atatürk.

Postavljajući temelje za modernizaciju na svim nivoima sa dobro osmišljenom politikom i reformama koje je sproveo, Atatürk je ostavio neizbrisiv trag u turskoj istoriji. Najzaslužniji je za buđenje nacionalnih osećanja i građenja turskog nacionalnog identiteta koji se sagledava u njegovoj slavnoj krilatici „Blago onom koji kaže da je Turčin“ (Ne mutlu Türküm diyene). Njegov lik i delo se i danas poštuje,¹⁹⁰ jer Turci veruju da nikada više neće imati takvog lidera.

Nizom korenitih reformi uveo je Tursku u red civilizovanih zemalja. Verujući da je u tome uspeo izjavio je: „Moje će se telo pretvoriti u prah i pepeo, ali Republika će živeti večno“ (Teodosijević, 2013: 295). Bio je veoma cenjen i poštovan ne samo u svojoj zemlji već i u drugim državama.¹⁹¹ Zbog svoje inovativnosti i zasluga za preporod Turske, gazi Mustafa Kemal paša je postao najpoznatija istorijska ličnost Turske. „Na temeljima turske imperije, srušene u Mudrosu i Sevru, on je udario nove u Mudanji i Lozani. O ovom velikom čoveku XX veka, koji je inkarnacija najviših ljudskih osobina, pisano je vrlo mnogo, skoro na svim jezicima“ (Tomić, 1939: IX).

Kada se sagledavaju njegove zasluge, posebno treba naglasiti njegovu ulogu u sticanju ujedinjenog nacionalnog društvenog poretka. Viševjekovna klasna podela u društvu doprinela je nastanku nepremostivih društvenih razlika koje su za posledicu imale nedostatak jedinstvenog nacionalnog identiteta. S jedne strane *visoko društvo*, s druge potlačen narod, stvorili su loše društvene, kulturološke i lingvističke prilike. Uspostavljajući novi sistem vladanja državom zasnovan na šest principa: „republikanstvo, populizam, laicizam, revolucionarstvo, nacionalizam i etatizam“ (Teodosijević, 2013: 291), Atatürk je ujedinio turski narod i time stvorio temelj za zajednički napredak na svim poljima. Samo ovakakvo ujedinjeno društvo moglo je odgovoriti na inovatorski način vladavine.

Put progressa i buđenja turskog nacionalizma ne bi se nastavio da Atatürk nije insistirao na opismenjavanju nacije. Nakon što je osnovao *Narodne škole* i učinio da se nivo pismenosti znatno uveća, sledilo je rešavanje obrazovnog sistema u seoskim sredinama.

Centar svih dešavanja, kao i za vreme Osmanlijskog carstva, bio je u većim gradovima, dok je seosko stanovništvo bilo uskraćeno za mnoga podrazumevana prava, kao što je pravo na školovanje. Bilo je potrebno stvoriti mogućnosti za školovanje seoskog stanovništva ne samo u cilju podizanja nivoa obrazovanja, već da bi se omogućio i razvoj ruralnih sredina. Poboľšanjem načina života u seoskim sredinama Atatürk je želeo da celu državu uvede u proces modernizacije. Najveći problem ovih sredina je predstavljao mali broj škola, a i tamo gde ih je bilo trajale su samo tri godine (Öktem, 2010: 261). Učitelji koji su držali nastavu u ovim školama bili su mladi seoski momci koji su odsluživši vojni rok, po povratku u selo postajali učitelji (Öktem, 2010: 261). Stoga se pristupilo obrazovnom projektu koji je podrazumevao otvaranje škola za seoske učitelje. Otvorene su četiri škole, u Čifteleru, delu Eskišehira (Eskişehir Çifteler), u Kepirtepeu, delu grada Kirklarelija (Kirklareli Kepirtepe), u Kizilčulu u Izmiru (İzmir Kızılçullu) i u Golkoju, delu grada Kastamonu (Kastamonu Gököy), (Öktem, 2010: 262). Značaj ovih škola se ogleda u tome što će one kasnije, nakon Atatürkove smrti biti osnova i model za stvaranje *Seoskih instituta* (Köy Enstitüleri).

¹⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk je umro 10. novembra 1938. godine u palati Dolmabahçe. Svake godine u 9.05 (vreme kada je umro) čuju se sirene i u tom trenutku turski narod odaje poštu svom prvom predsedniku. Turci drže njegovu sliku u kućama, na radnom mestu, a sledbenici njegove ideologije nazivaju se kemalisti ili ataturkisti (Atatürkçüler).

¹⁹¹ U knjizi M. Teodosijević *Mustafa Kemal Atatürk u jugoslovenskoj javnosti* (1998) prikazana su dela jugoslovenskih pisaca na temu života i dela prvog turskog predsednika. Ono što posebno treba naglasiti jeste „lično prijateljstvo i uzajamno poštovanje“ između našeg kralja Aleksandra i Mustafe Kemala Atatürka (Teodosijević, 1998: 17).

Nakon smrti Ataturka, njegov sledbenik, drugi predsednik Republike Turske Ismet Inonu (İsmet İnönü)¹⁹² nastavio je Ataturkovu misiju usmerenu na razvoj u oblasti obrazovanja. I. Inonu je ovaj zadatak od velikog značaja za tursku naciju poverio Ministru obrazovanja Hasanu Aliju Judželu (Hasan Ali Yücel).¹⁹³ Hasan Ali Judžel je osnovao *Seoske institute* u kojima nisu samo stasavali učitelji već su ovi instituti omogućavali i pružanje širokog spektra obrazovanja usmerenog ka razvijanju drugih potrebnih delatnosti. Na ovaj način je omogućeno stvaranje intelektualnog društvenog sloja i na selu koji će biti odgovoran za napredak ovih seoskih delova zemlje. Hasan Ali Judžel je sastavio nacrt zakona prema kojem je zemlju podelio na dvadeset jednu oblast. Nekadašnje seoske škole nastale za vreme Ataturka su pretvorene u Seoske institute, a država je osnovala novih sedamnaest. U periodu od 1940. do 1947. godine država je osnovala ukupno dvadeset jedan *Seoski institut* (Öktem, 2010: 260-261). Do 1954. godine *Seoski institut* je proizveo dvadeset pet hiljada nastavnika, ali je interesantno to što su svi koji su diplomirali bili u obavezi da dvadeset godina rade u selu koje im je bilo dodeljeno (Öktem, 2010: 261). *Seoski instituti* su zatvoreni 1954. godine jer je konzervativna verska opozicija „tvrdila da se u ovim institutima (koje su, inače, pohađali mnogi potonji turski intelektualci) obrazuju nacionalisti i socijalistički radikali“ (Teodosijević, 2013: 298).

Posle Ataturkove smrti, sledbenici njegovih lingvističkih principa su zanemarili *Jezičku teoriju sunca* i nastavili s dobro utvrđenom praksom čišćenja leksike. Turske reči nastajale su na više načina:

- „1. Rečima iz narodnih govora (*alan* - prostor, *araç* - sredstvo, *doruk* – vrhunac, *güney* - jug, *kavşak* - raskrsnica, *küzey* - sever, *onarmak* - popravljati, *uyarmak* - upozoriti, *ürün* - proizvod, i druge).¹⁹⁴
2. Rečima iz starih pisanih izvora (*başkan* - predsednik, *konuk* - gost, *köken* - poreklo, *ödev* - zadatak, *nitelik* - osobina, *sonuç* - rezultat, *söylev* - govor, *tanık* - svedok, *tartışmak* – raspravljati se, *yargı* - osuda i druge).
3. Kalkiranjem (*başkent* – glavni grad, *basımevi* – izdavačka kuća, *gecekondu* - udžerica, *gökdelen* – neboder, *içgüdü* - intuicija, *olağanüstü* - izvanredan, *önsöz* - uvod, *tıpkıbasım* - faksimil i druge).
4. Derivacijom (*ayrım* – poglavlje; razlika, *baskı* - pritisak, *bitki* - biljka, *bölüm* - deo, *çözüm* - rešenje, *danışma* - savetovanje, *sömürge* - kolonija, *turtarlı* - dosledan, *tutarsız* - nedosledan i druge).“¹⁹⁵

(Teodosijević, 1995: 55; prema Korkmaz, 1985: 23-24)

Uprkos tome što jezička reforma nije prekinuta, država više nije izdvajala dovoljnu količinu novca za njen ustaljeni progresivan tok zbog čega je došlo do usporavanja procesa jezičkog purizma. Iako je država zvanično podržavala jezičku reformu, osećao se nedostatak vođe ovog značajnog lingvističkog procesa. Međutim, i pored ovih okolnosti, kulturni radnici marljivo rade na stvaranju neologizama, a želja za upotrebom čistog turskog jezika prenosi se i na pravna akta, te je 1945. godine Ustav (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)¹⁹⁶ preveden na turski pod nazivom *Anayasa* (Teodosijević, 1995:

¹⁹² Mustafa Ismet Inonu (1884-1973) je nakon osnivanja Republike Turske bio prvi predsednik Vlade. Kao bliski Ataturkov saradnik, a zatim i njegov naslednik nastavio je da vlada po uzoru na Ataturka.

¹⁹³ Hasan Ali Judžel (1897-1961) je bio turski političar, pisac i pesnik. Zaslužan je za prevođenje mnogih književnih klasika na turski jezik. Njegov najveći uspeh bio je osnivanje Seoskih instituta.

¹⁹⁴ Kada je u pitanju skupljanje reči iz narodnih govora i pisanih izvora treba imati u vidu da vremenom reči i njihova semantika može poprimiti drugačiji oblik u odnosu na prvobitni. Međutim, dešava se i da nakon mnogo vremena ne dođe do promene. Primer za ovu specifičnost D. Aksan nalazi u najstarijim turskim izvorima. Proučavajući leksiku najstarijih turskih natpisa, Orhonskih i Jenisejskih, dolazi do zaključaka da jedan deo osnovne leksike skoro da se uopšte nije promenio, a u nekim rečima se glas ili značenje promenilo što nam ilustruje kroz sledeće primere: *baş*, *köz* (göz); *adak* (ayak), *kar*, *kış*, *taş*, *bulut* (bulut), *almak*, *açmak*, *bilmek*, *keçmek* (geçmek), *könül* (gönül), *küç* (güç), (Aksan, 2017: 116).

¹⁹⁵ Uvidom u originalni izvor, sami smo napravili odabir reči.

¹⁹⁶ U ovom Ustavu, u članu 2, reč *inkılâpçı* (reformator, revolucionar) je promenjena u tursku reč *devrimci*, a rečenica *resmî dili Türkçedir* (Zvanični jezik je turski) je promenjena u *devlet dili Türkçedir* (Državni jezik je turski) (Aksoy, 1973: 14).

56). Prevod Ustava je bio podsticaj za dalji rad na pojednostavljivanju pravnog i administrativnog jezika, ali je prepreku predstavljalo osnivanje *Društva nastavnika* (Muallimler Birliđi). Ovo društvo je svoje delovanje usmerilo protiv jezičke reforme propagirajući vraćanje starog jezika koji se upotrebljavao pre osnivanja Turskog lingvističkog društva (Teodosijević, 1995: 56). Z. Korkmaz navodi tačke koje je *Društvo nastavnika* navelo na svom Kongresu (Dil kongresi) 23. februara 1948. godine:

1. Jezička reforma je igra jedne političke partije koja nema nikakve veze s naukom.
2. Pod pritiskom države udžbenici su ispunjeni izmišljenim rečima.
3. Zbog toga odrasli ne mogu da razumeju jezik dece.
4. Oni koji rade u Turskom lingvističkom društvu su oni neuki koji obavljaju posao pod komandom.“

(Korkmaz, 1963: 75)

Nažalost, 1952. godine nova politička struja konzervativnijih shvatanja vratila je stari Ustav i „zabranila nastavnicima sakupljanje jezičke građe po provinciji iz koje su puristi crpli čisto turske reči“ (Teodosijević, 1995: 56). Nove političke prilike iznova su prouzrokovale pojavu dualizma u društvu. S jedne strane su bili pobornici jezičkog purizma, a naspram njih pristalice osmanskog jezika. U ovom periodu ogroman doprinos razvoju ekstremnog purizma dao je poznati turski kritičar i pisac Nurullah Atač (Nurullah Ataç).¹⁹⁷ Interesantan je podatak koji daje Z. Korkmaz da na samom početku jezičke reforme Atač nije bio na strani Turskog lingvističkog društva, da bi nakon 1943. godine postao najvatreniji pobornik ekstremnog purizma (Korkmaz, 1963: 76). Karakteriše ga upotreba čisto turskih reči koje je pronalazio u starim turskim dijalektima. U kolikoj meri je izbegavao stranu leksiku i time bio sklon preterivanju, govori nam činjenica da čak i veznik *ve* (i) nije upotrebljavao zato što je arapskog porekla (Teodosijević, 1995: 62). Na tom svom putu izbacivanja stranih reči dešavalo se da neke reči nije mogao zameniti čisto turskim, jer ekvivalent nije ni postojao. U tim situacijama pribegavao je sopstvenom načinu derivacije koji je podrazumevao izmišljanje reči. Podstaknuti njegovim komotnim načinom smišljanja neologizama, mnogi pisci nastavljaju njegovim stopama, posebno malde generacije pisaca. Bio je naklonjen klasičnim jezicima, grčkom i latinskom, a imajući u vidu njegovo poznavanje francuskog jezika moguće je da je pod uticajem francuskog uneo promene u sintaksičko ustrojstvo turskog jezika. Naime, uveo je inverzivnu rečenicu u književni jezik. Interesantan je primer njegovog leksičkog rešenja za pozajmljenicu arapskog porekla *kelime* (reč). Prvo je osmislio reč *keleci*, ali nije bio zadovoljan, pa je od reči *dil/til* (jezik) izveo novu reč *tilcik* (Teodosijević, 1995: 63). Ova reč nije bila prihvaćena, mada je on nastavio da je koristi bez obzira na stav šire javnosti.¹⁹⁸ Mnogi njegovi neologizmi su ušli u upotrebu i danas predstavljaju odomaćenu čisto tursku leksiku. Neke od tih reči su: *akım* (pokret), *araç* (sredstvo), *arama* (pretres), *biçim* (oblik), *bilim* (nauka), *bilinç* (svest), *böliim* (deo), *çaba* (trud), *çevirmen* (prevodilac), *devrim* (reforma, revolucija), *doğa* (priroda), *doğal* (prirodan), *eleştiri* (kritika), *eleştirmen* (kritičar), *eşanlamlı* (istoznačan), *etki* (uticaj), *gereksinme* (potreba), *görev* (dužnost), *içerik* (sadržaj), *ilke* (princip), *kapsamak* (obuhvatati), *kargaşa* (metež), *kez* (put, puta), *koşul* (uslov), *kök* (koren), *mutluluk* (sreća), *nitelik* (osobina), *olanak* (mogućnost), *olay* (događaj), *olumlu* (pozitivan), *olumsuz* (negativan), *ödev* (obaveza, zadatak), *öykü* (pripovetka), *özet* (sažetak), *özgür* (slobodan), *özlem* (čežnja, nedostajanje), *savunmak* (braniti), *süre* (interval, period), *toplum* (društvo), *uluslararası* (međunarodni), *uygarlık* (civilizacija), *ürün* (proizvod), *yanıt* (odgovor), *yapıt* (delo), *yaşam* (život) i mnoge druge

¹⁹⁷ Nurullah Ataç (1898-1957) je od 1951. do 1957. godine bio član upravnog odbora Turskog lingvističkog društva i predsednik Izdavačkog ogranka. Jedan je od najpoznatijih turskih kritičara. Počevši s kritikom poezije, shvatio je da u tome neće biti uspešan, pa se okrenuo pisanju kritika pozorišnih i književnih dela. Predavao je francuski, a bio je i državni prevodilac.

¹⁹⁸ Izučavajući pesnički pravac i izraz jednog od najpoznatijih turskih pesnika Fazila Husnija Daglardže (Fazıl Hüsni Dağlarca), Mirjana Teodosijević beleži da je je Daglardža u svojim pesmama koristio Atačovu reč *tilcik* sve dok nije izvedena reč *sözcük* (Teodosijević, 1995: 63).

(Teodosijević, 1995: 63-64).¹⁹⁹ Na osnovu datih primera poznavao turskog jezika mogu zaključiti da je Atač itekako znao šta radi kada je pristupao stvaranju novih reči jer su njegovi neologizmi i danas u širokoj upotrebi.

Nakon promene vlasti 1961. godine i vraćanjem Ustava²⁰⁰ iz 1945. dolazi do promena u jezičkoj politici koja se ponovo bazirala na upotrebi čistog turskog jezika. Tursko lingvističko društvo je nastavilo sa svojim radom, ali ne u istom pravcu, te je jezička reforma dobijala novi oblik. Promene koje su se desile bile su, pre svega izazvane odsustvom kontrole i autoriteta nad njenim sprovođenjem, ali i političkim prilikama. Iz tih razloga puristi su počeli da rade *na svoju ruku* ne poštujući pravila lingvističkog purizma. Napušta se princip umerenog purizma pod kojim se podrazumevalo da nove turske reči zamenjuju samo one koje se nisu u potpunosti asimilovale, a da za asimilovane pozajmljenice ne treba tražiti nove reči. *Novi* puristi su bili pobornici apsolutnog lingvističkog purizma bez ikakvih ustupaka prema stranim rečima iako su one viševjekovnom upotrebom postale sastavni deo leksičkog fonda turskog jezika.

Izmenjeni tok jezičkog purizma dostigao je svoj vrhunac nakon 1965. godine kada nastaje purističko preterivanje odnosno ekstremni purizam (tasfiyecilik, öztürkçecilik, arı Türkçecilik, dilde ilericilik, devrimci görüş) (Korkmaz, 1985: 24). Ne obazirući se na realne jezičke prilike, ekstremni puristi zastupaju stav odbacivanja svih tuđica, a ovakav pristup nije bio u skladu s jezičkom stvarnošću.

Faruk K. Timurtaş, poznat kao protivnik jezičkog purizma,²⁰¹ u knjizi *Türkçemiz ve Uydurmacılık* (Naš turski i proces izmišljanja reči) upoređuje period ekstremnog jezičkog purizma koji je trajao od 1934. do 1936. godine i njegovo ponovno javljanje početkom šezdesetih godina. Ne osporavajući Ataturkov doprinos jezičkoj standardizaciji, osvrće se na njegov radikalni pristup stranoj leksici kada je i sam Ataturk smišljao nove reči, pa je time njegova „sofra postala jezička učionica” (Timurtaş, 1980: 67). Međutim, on ne osuđuje Ataturka zbog ovakvog ophođenja prema jeziku, jer je ta neumerena purifikacija leksike bila kratkotrajna bez dalekosežnih posledica, dok ponovni ekstremistički pristup nije bio odraz nacionalističkog pokreta već je vodio u rasizam (Timurtaş, 1980: 78).²⁰² Ovakvo shvatanje jezičkog purizma s aspekta rasizma je veoma interesantno, budući da ne govori o pravom rasizmu, već o pristupu odbacivanja svega stranog što je postalo tursko kao rezultat dugotrajne međukulturalne komunikacije. Timurtaş pripadnike purističkog preterivanja svrstava u sedam kategorija:

- „1. Oni koji purizam smatraju svojom ideologijom i iskreno mu prilaze.
2. Neznalice i nepromišljeni.
3. Pomodari.
4. Književnici kojima je nedostajalo daha za književno stvaralaštvo, pa misle da na ovaj način mogu da osveže svoj izraz i stil.
5. Koristoljupci (u ovu kategoriju svrstava rukovodioce i neke članove Turskog lingvističkog društva).
6. Ekstremni levičari (cilj je da izazovu krizu i anarhiju u jeziku, a samim tim indirektno i u kulturi, što bi izazvalo duhovni krah nacije).
7. Oni koji smatraju da jedino potpunim raskidanjem sa arapskom i persijskom tradicijom mogu da uđu u evropski civilizacijski krug.“

¹⁹⁹ Ovi primeri su dati na osnovu izbora reči koje je dala M. Teodosijević prema rečniku Atačevih reči koji je priredio Jilmaz Çolpan (Yılmaz Çolpan). Treba imati u vidu da većina navedenih reči ima osobinu višeznačnosti, ali smo mi u prevodu navodili samo ona osnovna značenja.

²⁰⁰ Ovaj Ustav iz 1961. godine je imao 70 % turskih reči, dok je stari Ustav iz 1924. imao samo 25 % turskih reči (Aksoy, 1973: 83).

²⁰¹ Čitajući njegove radove i knjigu *Türkçemiz ve Uydurmacılık* stičemo utisak da nije bio protivnik jezičkog purizma kao lingvističkog procesa, već je bio protiv ekstremnog pristupa jezičkom purizmu. Zastupao je stav da treba biti umeren i one reči koje vekovima čine sastavni deo turske leksike ne treba prisilno menjati, jer to nije u skladu s normalnim tokom jezika.

²⁰² Bugarski takođe pominje rasizam kao negativnu stranu purizma. Više u: Bugarski, R. (1996). *Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi*, str. 21.

(Teodosijević, 1995: 57-58; prema Timurtaş, 1980: 112-113)

Prvobitni Ataturkov plan pri osnivanju Turskog lingvističkog društva bio je da ova organizacija sprovodi jezičku reformu i da njen jedini zadatak bude briga o jeziku. Međutim, zadovoljan radom i dostignućima ovog društva, Ataturk je imao viziju da Tursko lingvističko društvo dostigne nivo akademije nauka. On je javno deklarirao svoju zamisao, te se nametnulo mišljenje da će Društvo svoje delovanje usmeriti ka sticanju nivoa vrhovne jezičke institucije. Budući da je njen rad zavisio od države, svaka politička promena, uticala je na dalji razvoj ove značajne institucije. Smrt prvog predsednika države je predstavljala prekretnicu u funkcionisanju Društva.

U svojstvu jedinog tela koje se bavi jezičkim pitanjem na državnom nivou, Društvo nastavlja s jezičkom reformom, ali ne prema smernicama koje je postavio Ataturk. Ovaj period nakon smrti Ataturka bio je presedan rada Turskog lingvističkog društva uzimajući u obzir činjenicu da je država imala potpuno poverenje u njen rad, a da se nijedan državnik više nikada nije bavio jezikom koliko i Ataturk. Među kulturnim radnicima, najviše lingvistima i piscima rasplamsavaju se različite ideje koje će dovesti do podele na pristalice i protivnike jezičkog purizma. Protivnici jezičkog purizma svoje kritike su najviše usmeravali na rad Turskog lingvističkog društva osuđujući novi puristički pokret koji nije bio u skladu s Ataturkovom jezičkom politikom.

Kao najveći kritičar Društva izdvaja se F. K. Timurtaş koji smatra da Tursko lingvističko društvo nije „naučna institucija“ (Timurtaş, 1980: 87). Prema Timurtašu i njegovim istomišljenicima Društvo je bilo u rukama onih koji su „okrenuli leđa naučnom radu, ne rade ništa osim izmišljanja pogrešnih reči i onih neukih, nesposobnih što su skrenuli s puta nakon Ataturkove smrti“ (Aksoy, 1973b: 106). Timurtaş dovodi u pitanje stručnost kadra i navodi brojčano stanje prema kojem Upravni odbor Turskog lingvističkog društva čini trideset pet osoba od kojih većina ima zvanje redovnog i vanrednog profesora, ali da među njima nema ni pet valjanih poznavaoaca jezika (Timurtaş, 1980: 87). Na ove opaske Aksoj je odgovorio da Turskim lingvističkim društvom od njenog osnivanja upravljaju najistaknutiji naučnici i umetnici osvrnuvši se i na brojnost i kompetencije njenih članova (Aksoy, 1973b: 106). Uvaženi purista je naveo da Upravni odbor Društva čini „sedamnaest profesora i docenata, trinaest priznatih nastavnika turskog jezika i književnosti kao i pet poznatih umetnika“ (Aksoy, 1973b: 106).

Ako se osvrnemo na početke intervenisanja u jeziku, možemo videti da je prva ideja bila pojednostavljivanje jezika koja je poprimila svoj pravi oblik za vreme Tanzimata. Uprošćavanje u cilju prilagođavanja jezika svim govornicima tadašnjeg Osmanlijskog carstva postepeno poprima radikalniji oblik koji je vodio ka jezičkom čistunstvu odnosno purizmu. Eskalacija lingvističkog purizma dešava se za vreme Ataturka, ali uvidevši da jezik upada u bezizlaznu situaciju, Ataturk pravi ustupke ka vraćanju umerenog purizma. Umesto da se nastavilo u tom pravcu, jezička situacija je postala veoma složena.

Nakon Ataturkove smrti nastala je podela na *puriste* (öztürkçeciler) pristalice čistog turskog jezika, uglavnom levičarski orijentisani pisci i *turkiste* (türkçeciler) zastupnici ideje o uprošćavanju jezika, ali u određenim granicama (Teodosijević, 1995: 58). Puristi su, prema M. Teodosijević, smatrali jezički purizam „progresom u jeziku“ (dilde ilercilik) i svojim „revolucionarnim stavom“ (devrimci görüş), (Teodosijević, 1995: 57). Turkisti su bili pobornici *živog jezika* (yaşayan dil). Pišući radove na temu jezičkog purizma, novinska kuća *Tercüman* (Prevodilac) je objavila sve njihove radove i članke u zborniku radova *Yaşayan Türkçemiz* (Naš živi turski). Ovaj zbornik je od izuzetnog značaja za izučavanje teme jezičkog purizma turskog jezika. Sastoji se iz tri knjige u kojima su radovi raspoređeni prema temama koje su obrađene. Prvi deo, ujedno i najobimniji, sadrži radove na temu *Ataturk i turski jezik* (Atatürk ve Türk Dili). U drugom delu su zastupljeni radovi na temu nastajanja novih reči, njihov način derivacije, s posebnim naglaskom na one pogrešno izvedene, odnosno *izmišljene* (*uydurma*)²⁰³. Poslednji, treći deo sadrži mišljenja o jezičkoj reformi u obliku izjava koje su davali mnogi državnici, političari, kulturni radnici. Dok su radovi pristalice umerenog purizma

²⁰³ E. Ozdemir pored reči *uydurma*, navodi da su protivnici pokreta jezičkog purizma za čiste turske reči, odnosno neologizme, koristili i nazive *yeni esperanto* (novi esperanto) i *kuş dili* (ptičji jezik) (Özdemir, 1969: 56).

objavljeni u okviru ovog zbornika, puristi svoje stavove izražavaju kroz radove koje objavljuje Tursko lingvističko društvo u svom časopisu *Turski jezik* (Türk Dili). U ovom časopisu su objavljivali i nove reči kao ekvivalente za sve pozajmljenice.

Rasprave o jeziku su bile konstantne, a oprečne strane nisu nalazile zajedničko rešenje. Tursko lingvističko društvo je podržavalo radikalno izbacivanje svih stranih reči iako je broj protivnika ovakvog načina rukovođenja jezičkom reformom bio sve veći. Protivnici osnivaju *Društvo za zaštitu i razvoj turskog jezika* (Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti). Rad ovog društva je bio usmeren ka suprotstavljanju jezičkoj reformi i Turskom lingvističkom društvu. Prema O. A. Aksoju, turskim jezikom ne treba da se bavi samo Tursko lingvističko društvo već „svi Turci, čak i turkolozi koji nisu Turci” (Aksoy, 1973b: 19). On nije smatrao da nova društva predstavljaju pretnju, čak je iznosio stav da se njihovom osnivanju treba radovati, ali jedino u slučaju ako će i oni čuvati jezik i razvijati ga (Aksoy, 1973b: 19). Baveći se saopštenjem *Društva za zaštitu i razvoj turskog jezika*, Aksoj dolazi do saznanja da njihov odnos prema pozajmljenicama nije jedinstven. Naime, oni su bili pobornici ideje očuvanja istočnjačkih reči dok su za pozajmljenice sa Zapada zastupali stav da ih treba odbaciti (Aksoy, 1973b: 26).²⁰⁴ Ovakav princip bio je u potpunosti suprotan načelima Turskog lingvističkog društva koje je zauzelo isti stav prema svim pozajmljenicama. Interesantna je činjenica na koju nam opet Aksoj ukazuje da je kod ovog novoosnovanog društva i pored težnji o izbacivanju zapadne leksike prisutna upotreba tih reči. On navodi da su i u njihovom saopštenju o radu društva prisutne mnogobrojne reči sa Zapada (*estetik, fonetik, protesto, politika, ideoloji, metot, sistem, kültür*),²⁰⁵ (Aksoy, 1973b: 26).

Netrpeljivost prema jezičkoj reformi se postepeno širila što je dovelo do pokušaja osnivanja jedne nove organizacije koja bi se suprotstavila pokretu jezičkog purizma. İlhami Ertem (İlhami Ertem), ministar nacionalnog obrazovanja je 27. decembra 1967. godine je poslao svim ministarstvima i organizacijama cirkularno pismo u kojem je zahtevao da se „koristi prirodan i živi turski a da se kloni preterivanja u jeziku“ (Argunşah, 2014: 87; Aksoy, 1973b: 75). On je u Koniji 10. marta u jednom saopštenju rekao da će osnovati *Jezičku akademiju* (Dil Akademisi) u cilju rešavanja jezičkog pitanja (Aksoy, 1973b: 75). Ministar je pripremio i nacrt zakona za osnivanje *Jezičke akademije* (Argunşah, 2014: 87). Stav Turskog lingvističkog društva po pitanju osnivanja ove akademije nije bio negativan iako je vladalo mišljenje da su protiv oformljivanja bilo koje institucija koja bi se bavila jezikom. Iako namera ministra nije ostvarena, on je nakon nekoliko godina kasnije, tačnije 7. aprila 1975. godine ponovo poslao svoj zahtev ministarstvima, ali ni ovaj put nije dostigao svoj cilj. Budući da je u javnosti bilo zastupljeno mišljenje da jezičku reformu podržava država, ovaj pokušaj predstavlja interesantan primer postojanja protivnika jezičke reforme unutar državnih organa. Stav Turskog lingvističkog društva je bio da niko ne može zaustaviti pokret jezičkog purizma što se vremenom i ispostavilo.

Uprkos svim naporima protivnika ekstremnog purizma, rad Turskog lingvističkog društva nije bio zaustavljen. Rukovodeći jezičkom reformom, Društvo u okviru svog Rečničkog ogranka izdaje 1978. godine *Vodič kroz purizam* (Özleştirme Kılavuzu).²⁰⁶ Ovaj priručnik predstavlja zapravo rečnik novih turskih reči. U njemu su zastupljeni i turski ekvivalenti za zapadnjačku leksiku što predstavlja presedan budući da se za reči sa Zapada nisu iznalazile turske reči, jer su za njih „vrata bila otvorena” (ÖK, 1978: 8). U uvodu priređivači napominju da je u rečniku za neke strane reči dato više turskih ekvivalenata. Ovu pojavu objašnjavaju činjenicom da su pojedine strane reči višeznačne pa su zbog toga dali više turskih koje će obuhvatiti sva značenja date strane reči (ÖK, 1978: 8). Izdvojili smo par primera:

²⁰⁴ U ovom periodu je bila česta pojava da se arapske i perijske reči zamene pozajmljenicama iz zapadnih jezika. Zbog toga se i danas umesto arapske reči *kâtip* (sekretar, pisar) koristi francuska reč *sekreter*, umesto *nazariye* (teorija) takođe francuska pozajmljenica *teori* (Sezgin, 2004: 81). Kasnije je izveden neologizam *kuram* za *teori*, ali su obe reči i dalje u upotrebi.

²⁰⁵ Aksoj skreće pažnju na upotrebu reči *kültür* koja je novija pozajmljenica u poređenju sa odavno usvojenom rečju *hars* (ar.). Dakle, njihovi stavovi nisu bili u skladu s njihovim delima.

²⁰⁶ *Vodič kroz purizam* je podeljen na dva poglavlja. U prvom delu su prvo date pozajmljenice i njeni turski ekvivalenti, dok su u drugom prvo dati neologizmi, pa pored njih pozajmljenice istog značenja.

anestezi (anestezija) – uyuşturucu, duyumsuzlaştırıcı, bayıltıcı (ÖK, 1978: 14)²⁰⁷
ihtimal (verovatnoća) -1. olasılık 2. belki, ola ki, olabilirlik (ÖK, 1978: 40)²⁰⁸
merhale (etapa, faza) - 1. aşama 2. evre (ÖK, 1978: 57)

Priručnik je nastao s jednim ciljem, a to je da neologizmi lakše dospeju u javnost, da se njihova upotreba raširi i vremenom potisne pozajmljenice.

Poznati turski pisac Jaşar Nabi Najir (Yaşar Nabi Nayır)²⁰⁹ osvrćući se na pozajmljenu leksiku izražavao je mišljenje da treba sačuvati koren arapskih reči koje su se odomaćile u turskom i na njih dodavati turske sufikse, ali da porodice reči treba odbaciti (ATD2, 2004: 1025). Navodi primer arapske reči *millet* (narod, nacija) i njene oblike *millî* (nacionalni), *milliyet* (nacionalnost) napominjući da treba ostaviti samo osnovnu reč *millet* od koje se mogu izvesti reči *milletçe* ili *milletlik* umesto *millî*, a umesto *beynelmilel* (međunarodni) koristiti turski oblik *milletlerarası*²¹⁰ (ATD, 2004: 1025). Smatrao je da je dovoljno očistiti jezik od stranih elemenata dajući primer reči *sadık* (odan) čiji oblik *sadakat*²¹¹ (vernost, odanost) treba izbaciti iz upotrebe, a kreirati *tursku* reč *sadıklık* (ATD, 2004: 1025). Prema J. Nabiju „zamenjivanje reči koje su ušle u pisani i govorni jezik je veoma mukotrpan i bespotreban posao“ (ATD, 2004: 1025).

Kakvo je stanje bilo u jeziku saznajemo od Orhana Karadže (Orhan Karaca)²¹² u članku *Öz Türkçeye Hasret* (Čežnja za čistim turskim) u kome beleži „danas naš očišćeni jezik nije čist“ (ATD2, 2005: 1053). Svoju tvrdnju potkrepljuje činjenicom da se još uvek u novinama i u govoru sreće mnoštvo stranih reči. Skreće pažnju javnosti na nepostojanje sopstvenog vokabulara, gramatike ističući da je „jezik, pisanje, pravopis u haosu“ (ATD2, 2005: 1053). Prema njegovom mišljenju problemi u jeziku i kulturi se ne mogu rešiti s nekoliko radova i konferencija, već da treba s istom snagom i ushićenjem nastaviti reforme koje je Atatürk započeo, jer kako navodi „Još uvek osećamo čežnju za čistim turskim jezikom“ (ATD2, 2005: 1053).

12.1. Jezički purizam iz ugla F. K. Timurtaša i A. B. Erdžilasuna

Stavovi o jeziku i jezičkom purizmu Faruka Kadrija Timurtaša i Ahmeta Bidžana Erdžilasuna su veoma slični. Stoga nam se učinilo korisnim i interesantnim da izučimo njihova shvatanja o jezičkom pitanju. Na osnovu njihovih radova, članaka, knjiga stekli smo utisak da je Timurtašev uticaj na Erdžilasuna nesporan. U prilog tome govori činjenica da je Erdžilasun 1983. godine svoju poznatu knjigu *Dilde Birlik* (Jedinstvo u jeziku) posvetio „borcima za očuvanje turskog jezika“ među kojima se nalazi i Timurtaš (Ercilasun, 2013: 8).

Ova dva priznata turkologa su veliku pažnju posvećivala procesu derivacije reči, odnosno pogrešnim izvođenjem novih reči i upotrebom pogrešnih značenja reči u periodu ekstremnog purizma. Pisali su za list *Tercüman* koji je sve radove i članke objedinio i objavio u okviru već pomenutog zbornika *Yaşayan Türkçemiz*.

Faruk Kadri Timurtaš je bio protivnik ekstremnog purizma ističući da: „Put purifikacije nikada i nigde nije bio put koji je vodio ka uspehu“ (Timurtaş, 1980: 110). Smatrao je da je put kojim

²⁰⁷ U savremenom jeziku upotrebljava se reč *uyuşturucu*, dok reč *duyumsuzlaştırıcı* TDK rečnik ne beleži.

²⁰⁸ Arapska reč *ihtimal* i dalje ima široku upotrebu u savremenom turskom jeziku, ali se i dati ekvivalenti podjednako koriste.

²⁰⁹ Jaşar Nabi (1908-1981) je bio pisac, pesnik i izdavač novina *Varlık* koje su izlazile četrdeset osam godina. Bio je jedno vreme i član Turskog lingvističkog društva.

²¹⁰ Pored reči *milletlerarası* u savremenom turskom jeziku se koristi i sinonim *uluslararası* koji je nastao za vreme pokreta jezičkog purizma kada se težilo zameni arapske pozajmljenice *millet* rečju *ulus*.

²¹¹ Reč *sadakat* je i dalje zastupljena u savremenom turskom jeziku, a od nje je izveden pridev *sadakatli* (veran, odan) da bi zamenio arapski oblik *sadık*.

²¹² O Orhanu Karadži nismo uspeli da pronađemo nikakve podatke. Ovaj članak je objavljen 1939. godine u listu *Yücel*. Karaca, O. (1939). *Öz Türkçeye Hasret*. Yücel, İlk Teşrin/56, İstanbul.

se treba ići put pojednostavljenja. Krivi puriste koji su zbog nepoznavanja granica pojednostavljenja jezika vratili jeziku veštački oblik koji je imao za vreme Osmanlijskog carstva.

Poznato je da jezik kao društveni fenomen svojim prirodnim tokom prati promene u društvu. Svaka promena, novina prenosi se i na jezik, ali kako Timurtaš ističe:

„Ni u jednom jeziku nije moguća iznenadna pojava. Nijedna reč ne može odjednom izaći ili ući u jezik. Izbacivanje iz upotrebe neke reči ili ustaljivanje neke nove reči zavisi od vremena“.

(Timurtaš, 1980: 79)

Kao što se može sagledati iz prethodno navedenog Timurtaševog stava, potrebno je vreme da se promene u jeziku ustale i dobiju svoju upotrebnu vrednost. To je bio jedan od principa na kome se zasnivalo Timurtaševo jezičko poimanje. Slično mišljenje beleži i orijentalista Jasna Šamić: „Sam jezik ne dozvoljava prisilu, i mada je jezičko normiranje, između ostalog i stvar konvencije, trebalo je čekati da se određeni izraz ustali u jeziku, da prođe kroz jezičku praksu” (Šamić, 1979: 103).

Odvajkada je u svim jezicima bila prisutna leksička razmena. Ta jezička interferencija ne mora biti uvek negativno posmatrana. Ako dovodi do odstupanja od jezičke norme predstavljaće opasnost, ali ako se reči usvajaju i prilagođavaju jeziku primaoca, onda se i ta pozajmljena leksika smatra sastavnim delom leksičkog fonda. Erdžilasun smatra da svaka reč koju narod koristi i razume njeno značenje predstavlja deo leksičkog sistema, bez obzira na poreklo reči (Ercilasun, 2013: 12). On takođe naglašava da takve reči ne treba odbacivati i činiti da se zaborave (Ercilasun, 2013: 12).

Prema Timurtašu život jedne nacije predstavlja celinu koja obuhvata kako prošlost tako i budućnost jer je civilizacija sinteza starih i novih elemenata (Timurtaš, 1980: 112). Shodno ovoj tvrdnji, Timurtaš dovodi u pitanje potrebu purista za zamenjivanjem svih stranih reči. Ovakav pristup pozajmljenicama koje su ostatak prošlosti povezuje i s materijalnim izvorima iz prošlosti tako što postavlja pitanje i daljeg postojanja džamije Sulejmanija (Süleymaniye Camii). Na osnovu toga on zaključuje da ovakav pristup odbacivanja odomaćene leksike treba primeniti na sva kulturna dobra i istorijske izvore (Timurtaš, 1980: 112).

Prema Timurtašu i Erdžilasunu najveći problem u ovom periodu izrazite purifikacije leksike predstavljala je nova faza ekstremnog purizma poznatija kao *proces izmišljanja reči* (uydurmacılık). Naime, puristi ovoga doba su pristupali izmišljanju novih reči ne vodeći računa o funkciji nastavaka i o značenjima. Koristili su „mrtve nastavke“ kako ih Timurtaš naziva (Timurtaš, 1980: 86), odnosno nastavke koji nisu više bili u upotrebi. Međutim, ono što obojica ističu kao veliki propust pri kreiranju novih reči bila je pogrešna upotreba nastavaka. Tačno utvrđena priroda nastavaka nije se poštovala, pa su time deverbalni nastavci dodavani na imenice i suprotno denominalni nastavci na glagolske osnove, što je dovelo do urušavanja jezičkog sistema i pravila (Timurtaš, 1980: 86; Ercilasun, 2013: 38).

Erdžilasun objašnjava da se od glagolske osnove pomoću nastavka -ç izvode imenice: *sevinmek* (obradovati se) – *sevinç* (radost); *övünmek* (hvaliti se) - *övünç* (gordost) (YT1, 1980: 122). Međutim, pored ovih pravilno izvedenih postojale su one reči koje su izvedene na pogrešan način pomoću neadekvatnih nastavaka. Stoga, Erdžilasun analizira pogrešno izvođenje prideva i priloga *ilginç* (zanimljivo, interesantno)²¹³ jer glagol *ilginmek* ne postoji u turskom jeziku, već imenica *ilgi* (YT1, 1980: 122). Timurtaš oštro kritikuje ovakve pojave koje su produkt nepoznavanja korena reči i funkcije nastavaka (Timurtaš, 1980: 133). Na ovaj način izvođenja novih reči iz pera ekstremnih purista nastaje nerazumljiv jezik, dalek od narodnog. Izmišljanjem reči koje narod ne razume stvorili su „jezičku anarhiju“ (YT2, 1980: 9). Nesledeći Ataturkov put i načelo *jedinstvo u jeziku*, puristi su izazvali disparitet između jezika starije i nove generacije.

Erdžilasun za list *Tercüman* piše o procesu izmišljanja novih reči kritikujući puriste koji ovaj postupak stvaranja novih reči nazivaju „nacionalnim poslom“ (YT1, 1980: 121). Osvrnuvši se na sve

²¹³ Iako je ova reč izvedena u cilju da zameni galicizam *enteresan*, neologizam *ilginç* nije u potpunosti zamenio francusku reč, pa su iz tog razloga obe reči u upotrebi.

Turke kako u okviru Republike Turske, tako i van nje, on upozorava na posledice u komunikaciji koje će imati ovaj neopravdani puristički pravac. Navodeći primer Azerbejdžanaca koji kao i Turci znaju za reči *fikir* (ideja), *kitap* (knjiga), *mümkün* (moguć), apeluje da neće razumeti nove reči *düşün*, *betik*, *olanaklı* (YT1, 1980: 121). Takođe, pominje Uzbeke koji neće razumeti novonastale reči *ödül* (nagrada), *beğeni* (ukus, zadovoljstvo), *adil* (zamenica) koje zamenjuju stare *mükafet*, *zevk*, *zamir* (YT1, 1980: 121). Erdžilasun ukazuje i na neobičnu pojavu kada se od stranih reči njihovom izmenom dobijaju nove reči. Primer koji daje je francuska reč *image* (slika) od koje su napravili *imge*²¹⁴ (imaginacija, mašta, fantazija), zatim od francuske reči *bulletin* nastala je *belleten* (bilten) (YT1, 1980: 121). Na osnovu ovoga možemo zaključiti da puristi nisu imali tačno utvrđen način izvođenja stranih reči, već je svako mogao prema svom nađenju da izmišlja reči. Iz tog razloga su poznavaooci jezika²¹⁵ za ovaj pokret rekli da je *izmišljotina* (uydurma) (YT1, 1980: 122).

Prema Erdžilasunu, u vođenju ovog novog lingvističkog pokreta država je imala ključnu ulogu ali i finansijska potpora čije je izvoriste bilo Ataturkovo nasledstvo (Ercilasun, 2013: 18). Da država nije podržavala tvorce novog pravca, oni ne bi bili u mogućnosti da sprovedu svoje ideje. Međutim i pored državne podrške, „ne možete učiniti da jedna nacija napusti jezik koji koristi i naučiti je potpuno novim jezikom“ (Ercilasun, 2013: 18). Zbog prethodno iznetog, Erdžilasun smatra da iako je pokret izmišljanja trajao četrdeset pet godina, on nije dostigao uspeh, ali je bio uzrok kvarenja jezika (Ercilasun, 2013: 18).

Ono što je zajedničko kod Timurtaša i Erdžilasuna jeste i mišljenje o brzom menjanju jezika. Promene u jeziku su se primenjivale i na nastavna sredstava. Udžbenici su prilagođavani novoj terminologiji koja se menjala iz dana u dan s težnjom zamenjivanja stranih novim turskim terminima. Zbog toga je nastajao komunikacijski jaz između generacija. Erdžilasun ovu pojavu kritikuje s aspekta engleske književnosti. Poredi Šekspirova dela i Ataturkov govor pri obraćanju mladima. Postavlja pitanje kako je moguće da se Šekspirova dela iz XVI veka i daje čitaju u originalu, a da se Ataturkovi govori iz 1927. godine posle trideset sedam godina prilagođavaju *novom* jeziku. On daje statistiku prema kojoj je od sto pedeset pet reči govora (Nutuk)²¹⁶ iz 1927. godine (Gençliçe Hitabe) 1964. godine promenjeno sedamdeset devet reči (Ercilasun, 2013: 20-21).

Kao što je već napomenuto puristi su težili da sve strane reči izbace iz upotrebe ne osvrćući se na posledice koje može imati takav radikalni postupak. Oni su bili opterećeni stvaranjem čistog turskog jezika pravdajući se Ataturkovim principima. Nisu uzimali u obzir da je i sam Ataturk videvši da ne može jezik izmeniti iz korena odlučio da ga ne menja na silu. Usmeravajući pažnju na istoriju turskog naroda i jezika, zaokupirao je lingviste etimologijom i argumentacijom da su sve reči zapravo turskog porekla. Timurtaš kao sledbenik ideja o pojednostavljenju jezika objašnjava da se narod ne interesuje za poreklo reči i njen koren, već mu je bitna upotreba i značenje reči, a da etimologija interesuje samo lingviste (Timurtaš, 1980: 86).

Mnogi naučnici su se pitali da li je u jeziku moguća revolucija. Timurtaš tvrdi da se jezik razvija i to prirodnim tokom što znači da je u jeziku prisutna evolucija (evrim), dok odlučno negira postojanje revolucije (devrim) napominjući da se ona jedino može desiti u alfabetu i terminologiji (Timurtaš, 1980: 72, 84).

Timurtaš i Erdžilasun su bili uporni u izražavanju svojih stavova. Napisali su mnoštvo članaka i radova na temu nepravilnog i veštačkog bavljenja jezikom. Uvek su svoja shvatanja opravdavali prethodnim realnim pokušajima koji ili nisu, ili su u kratkom periodu imali oblik neumerenog purizma. Često su se u svojim radovima oslanjali na Ataturkovo dostignuće na jezičkom planu upućujući puristima poruku da takav nestandardizovan i neutvrđen način iznalaženja ekvivalenata nije moguć. Iako su mnogi kulturni radnici, protivnici ekstremnog purizma, okupljeni oko lista *Tercüman* ulazili u razne rasprave s puristima i najčešće imali dobre argumente za svoje kritike, proces jezičke reforme nisu mogli da zaustave, ali ni da promene način rukovođenja njome. Mnoge s

²¹⁴ Timurtaš navodi i pogrešno izvedenu reč *simge* (znak, obeležje, simbol) od francuske reči *symbol* (YT2, 1980: 44).

²¹⁵ Erdžilasun navodi imena istomišljenika, a to su: Reşid R. Arat (Reşid R. Arat), Tahsin Banguoglu, Faruk K. Timurtaš, Muharem Ergin, Zeynep Korkmaz, Ali F. Karamanlioglu (Ali F. Karamanlioğlu), Nedžmetin Hadžieminoglu, Kemal Eraslan (Kemal Eraslan), Osman F. Sertkaja.

²¹⁶ Ataturkovi govori sabrani su u knjizi *Nutuk* (Govor). Ova stara reč je nakon jezičke reforme zamenjena rečju *Söylev*.

pravom osporavane neologizme i izmišljene nastavke nisu uspeli da izbace iz upotrebe. Članovi Turskog lingvističkog društva su odlučno išli ka svom cilju koristeći sve moguće resurse, radio, novine, književna dela, da bi nove reči doprle do javnosti.

Pored pomenutog *Vodiča kroz purizam*, 1972. godine Društvo objavljuje *Bati Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu* (Vodič za ekvivalente za reči iz zapadnih jezika) koji je pripremio poznati turski lingvista Kemal Demiraj (Kemal Demiray). Ovaj priručnik je poseban po tome što se u njemu pored turskih ekvivalenata nalaze i primeri njihove upotrebe dati u formi rečenice. Ovaj podatak nam govori da su puristi i pored žustrih rasprava sa svojim protivnicima, stalnim kritikama koje su im upućivane, na kraju uspeli u svojoj nameri da turski jezik očiste od pozajmljenica. Prema statistici O. A. Aksoja koju daje 1973. godine u knjizi *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (Naš razvijeni i čisti jezik), u pisanom jeziku procenat turskih reči iznosio je 80%²¹⁷ (Aksoy, 1973a: 84).

Timurtaš je bio zagovornik *živog jezika* koji se takođe menja, ali prema svojim prirodnim zakonomernostima. Njegov naučni pristup jeziku je okarakterisan kao protivnički, ali suština njegovih radova govori drugačije. On je jednom prilikom rekao sledeće: „Sve dok jezički purizam ostaje u granicama normalnog i razumnog, biva koristan i smislen. Ukoliko pokaže stanje preteranosti umesto koristi rađa se šteta” (Özdemir, 1969: 50). Na osnovu iznetog možemo zaključiti da Timurtaš nije bio apsolutni protivnik pokreta jezičkog purizma, već je bio pristalica purizma u određenim granicama, ali nije ukazao na to koje su to granice.

12.1.1. Omer Asim Aksoj i jezička reforma

O. A. Aksoj kao pristalica jezičkog purizma, član Turskog lingvističkog društva i učesnik u jezičkoj reformi imao je potpuno drugačije stavove u odnosu na Timurtaševu. Nije osporavao stav mnogih Timurtaševih istomišljenika da se jezik razvija sam od sebe, ali je potencirao sporost njegovog razvoja. Smatrao je da se razvoj ne može čekati i da je moguć jedino *pružanjem ruke* (Aksoy, 1973a: 18). Aksoj je ovime hteo reći da se ništa i niko ne može razvijati bez pomoći. Stoga je opravdavao svako bavljenje jezikom u cilju bržeg razvoja. Uprkos njegovom pregalačkom radu i zalaganju za jezičku reformu, on je, podstaknut negativnim i odbojničkim stavovima protivnika purizma, pisao radove, članke u cilju argumentovanja jezičkog purizma. Nije se deklarirao kao ekstremni purista, jer nije verovao da se mogu izbaciti sve strane reči iz jezika (Aksoy, 1982: 115). Međutim, nije ni bio protiv njih, ali im je svakako bio više naklonjen nego konzervativcima. Upoređujući ove dve grupe ljudi, smatrao je da su ekstremni puristi korisniji od konzervativaca koji uopšte ne ulažu nikakav napor kako bi obogatili jezik (Aksoy, 1982: 115-116). Iskazivao je stav da puristi ne kvare jezik već mu vraćaju njegov autentičan oblik.

U Knjizi *Özleştirme Durdurulmaz*²¹⁸ (Jezički purizam je nezaustavljiv), nastoji da opravda neophodnost jezičke reforme i da predstavi rezultate iste. U knjizi su prisutni i opširni odgovori na kritike F. K. Timurtaša iz kojih vidimo da je postojalo veliko rivalstvo među njima, što je opravdano s aspekta njihovih oprečnih shvatanja i pristupa jeziku. Ono što je kod Timurtaša najviše izazivalo netrpeljivost prema Turskom lingvističkom društvu jeste to što su ga izbacili iz Društva.²¹⁹ Od tada je stalno pokušavao da ih kroz članke i radove diskredituje pišući da je izbačen iz političkih razloga. Međutim, Aksoj je uvek odgovarao na njegove optužbe i to na veoma pouzdan, argumentovan način. U članku pod naslovom *Dil Kurumundan Niçin Çıkarıldı*²²⁰ (Zašto je izbačen iz Turskog lingvističkog

²¹⁷ Aksoj navodi da je u prvom izdanju knjige 1968. godine dat procenat od 75 %, ali da se za pet godina ovaj procenat promenio za najmanje 5 % više turskih reči (Aksoy, 1973a: 80).

²¹⁸ Ova knjiga je zapravo zbornik njegovih radova koji su objavljeni u periodu od 1965. do 1973. godine u časopisu *Türk Dili*.

²¹⁹ Timurtaš je optuživao Tursko lingvističko društvo da izbacuje članove zbog političkog uticaja. Ovom prilikom je koristio arabizme *Siyasî tesir* (politički uticaj). Aksoj je u odgovoru na ove optužbe izjavio da Timurtaš govori istinu ako se njegova tvrdnja preformuluše u *uticaj jezičke politike* (dil siyaseti etkisi) koristeći tursku reč za uticaj *etki*.

²²⁰ Članak je o objavljen u časopisu *Turski jezik* (Türk Dili, Temmuz 1969), a nama je dostupan u već pomenutoj knjizi *Özleştirme Durdurulmaz*.

društva) Aksoj detaljno opisuje razlog zbog čega Timurtaš nije više član Turskog lingvističkog društva. Naime, on je prema saznanjima Društva bio jedan od osnivača *Društva za zaštitu i razvoj turskog jezika*, pa mu je Društvo ponudilo da bira čiji će član biti. Iako je Timurtaš negirao ove tvrdnje, Društvo ga je lišilo članstva, a Timurtaš je postao predsednik *Društva za zaštitu i razvoj turskog jezika*. Smatramo da je izbacivanjem iz Društva nastalo njegovo ogorčenje prema svemu što je Društvo radilo.

Aksoj je bio veoma vešt i uspešan u opovrgavanju Timurtaševih tvrdnji. Kritikovao je mnoge njegove članke, ali je nama značajna kritika za članak o nepravilnoj upotrebi reči *neden* (zašto). Puristi su upitnu reč *neden* predložili i kao zamenu za pozajmljenicu *sebep* (razlog). Ovaj predlog je izazvao mnoge reakcije među kulturnim radnicima, između ostalog kod Timurtaša i Erdžilasuna. Timurtaš je smatrao nedopustivim da upitna reč dobije i novo značenje imenice, a Erdžilasun se pitao odakle im pravo da dodaju nepostojeće značenje, ako ta reč već ima utvrđeno značenje (YT2, 1980: 58-59). Aksoj je dokazao Timurtaševu nedoslednost time što je naveo njegovu rečenicu u kojoj koristi reč *neden* kao zamenu za *sebep* (Aksoy, 1973b: 88).²²¹ Ova pojava da protivnici jezičkog purizma koriste neologizme nije bila čudna, jer su i oni nesvesno usvajali novu leksiku. Neretko su i oni pribegavali smišljanju novih reči. Takav primer imamo kod Timurtaša koji je izvodio nove reči. U jednom članku koji je Timurtaš objavio 30. decembra 1980. godine za francusku reč *asimilasyon* (asimilacija) dao je ekvivalent *kendileştirme*²²² (Aksoy, 1982: 114).

Aksoj je pomno pratio jezičku situaciju i nastojao da odgovori na kritike upućene na rad purista. Savesno je branio aktivnosti Turskog lingvističkog društva nepokolebljivo verujući u ispravnost njihovog rada.

Borba za jezičku nezavisnost trajala je dugo, ali njen ubrzani tok počinje od 1932. godine kada jezik doživljava revoluciju u svakom pogledu. U ovom procesu jezičke reforme javljala su se negodovanja koja su i otežavala njen razvojni tok. Teškoće s kojima su se susretalo Tursko lingvističko društvo Aksoj je sistematizovao, naveo i analizirao. Ta protivljenja jezičkom purizmu u cilju diskriminisanja rada Turskog lingvističkog društva su bila sastavni deo ovog složenog procesa koji je vodio ka jezičkoj revoluciji. S obzirom na brojnost tih oprečnih stavova, a odsustvo njihovih negativnih uticaja na rad Društva, evidentno je da je podrška države imala ključnu ulogu u očuvanju stabilnosti Društva. Aksoj navodi dvadeset pet suprotnih stavova koje su protivnici purizma javno izlagali:

- „1. U jeziku ne može biti revolucije; jezik se polako razvija.
2. Jezik ne prihvata intervencije. Sam pronalazi svoj put.
3. Žele da promene jezik državnom silom.
4. Tursko lingvističko društvo nije naučna ustanova.
5. Osim jezičkih stručnjaka niko drugi se ne sme mešati u jezički posao.
6. U jeziku se pravi ekstremni purizam i rasizam.
7. Prilikom izbacivanja stranih reči izgubile su se nijanse u značenju.
8. Nove (reči) ne zamenjuju stare.
9. Naš jezik je osiromašen.
10. Šta da se radi kad nema turskih reči.
11. Ne mogu se izvoditi nove reči s nastavcima koji se više ne koriste.
12. Nove reči su ružne.
13. Pokret jezičkog purizma je komunistička taktika.
14. Ataturk je odustao od jezičkog purizma.
15. Jezička reforma se nakon Ataturka udaljila od izvornog oblika.
16. Hiljade reči su preuzete iz drugih jezika.

²²¹ Ta rečenica je: "Bu toplantıya çeşitli *nedenlerle* katılmayanlar..." (Oni koji nisu mogli da prisustvuju sastanku iz raznih razloga...) (Aksoy, 1973b: 88).

²²² Reč *kendileştirme* nismo pronašli u rečniku, ali istražujući elektronske izvore dolazimo do saznanja da se koristi kao termin u biologiji za podudaranje dva genotipa.

17. I u drugim jezicima ima dosta stranih reči.
18. Ono što nijedna nacija nije uradila mi radimo.
19. Nove reči su izmišljotine.
20. Kvar jezik.
21. Ne bi smeli da diraju jezik koji živi.
22. Otac i deca se ne razumeju.
23. Novi jezik nam raskida vezu sa Turcima van zemlje.
24. I narod ne razume nove reči.
25. Mogu se uzimati reči iz drugih jezika, ali ne i pravila (gramatička).“

(Aksoy, 1973a: 33-34)

Kao što se može primetiti iz navedenih stavova, postojala je latentna netrpeljivost prema Turskom lingvističkom društvu i načinu njihovog upravljanja pokretom jezičkog purizma. Imajući u vidu da je država odobravalala jezičku reformu i njihov način kreiranja novih reči, protivnici purizma su imali mišljenje da su neki članovi Društva političkim putem dospeli do članstva. Produbljujući ovu temu Timurtaš je dovodio u pitanje i Aksojev način pristupanja Društvu. Izjavio je: „Aksoj nikada ne bi smeo da zaboravi da je političkim putem došao u Društvo“ (Aksoy, 1973b: 133). Aksoj je na ovu optužbu odgovorio:

„Mislio sam da me Timurtaš bolje zna pošto smo zemljaci (ja sam iz Gazi Antepa, a on iz Kilisa). Jasno je da me ne zna. I tako, kada sam ja objavio svoje prvo istraživanje na temu jezika, on ili nije došao na svet, ili još uvek nije krenuo u školu (upoznaće me kasnije kada sam zajedno s njegovim ocem bio u politici). On nije imao dovoljno godina da bi znao da sam se ja bavio jezikom pre nego što sam ušao u politiku čak i pre osnivanja Turskog lingvističkog društva, kao i da sam nakon osnivanja Turskog lingvističkog društva, dok sam bio nastavnik u Gazi Antepu, dobio pohvalnicu za svoj rad od Ministarstva obrazovanja i Turskog lingvističkog društva. Da, ja sam se bavio jezikom pre nego što se osnovalo Tursko lingvističko društvo. A, ovo je dokaz: 1934. Tursko lingvističko društvo je izdalo *Tarama Dergisi* u kome su kao izvor naveli moju knjigu koja je pre izdata. Što se tiče moje dužnosti narodnog poslanika, započela je 1935. godine. Naravno da nisam bio neko ko bi raskinuo vezu s Turskim lingvističkim društvom zato što sam postao poslanik. Shodno tome, moje napuštanje dužnosti narodnog poslanika nije dovelo do mog napuštanja Turskog lingvističkog društva. I danas sam u Društvu. Daj Bože da ova moja pojašnjenja budu lekcija upozorenja Timurtašu kako nakon ovoga ne bi iznosio lažne bisere jer i dalje potencira da sam ja došao ovde političkim putem. I još nešto da dodam: Da se ovde moglo doći političkim putem sada bi se Timurtaš nalazio u Društvu i da se ovde rukovodilo rečju političara danas Tursko lingvističko društvo ne bi vodilo parnicu sa Republikanskom narodnom strankom.“²²³

(Aksoy, 1973b: 134)

Iz navedenog se može sagledati nepokolebljivost i borbeni duh koji je Aksoj posedovao. Smatrao je da većina nije ni shvatala razliku između ekstremnog purizma (*tasfiyecilik*) i purizma (*özleştirme*). Stoga se u jednom od svojih radova²²⁴ dotakao i ove teme objašnjavajući da ekstremni purizam vodi ga istrebljenju svih stranih reči, dok purizam podrazumeva oslobađanje jezika od stranog uticaja u cilju sticanja nezavisnosti, ali sve to u okviru mogućnosti države (Aksoy, 1982: 147).

²²³ Parnica između Turskog lingvističkog društva i Republikanske narodne stranke vodila se zbog novca. Uprkos tome što je Atatürk zaveštao svoju imovinu Turskom lingvističkom i Turskom istorijskom društvu, Republikanska narodna stranka je tražila svoj deo, odnosno da se novac koji svake godine Društva dobijaju od banke *İş Bankası* podele na tri dela. Više o ovom sporu u: Aksoy, Ö. A. (1973). *Özleştirme Durdurulmaz*. Ankar: TDKY, str. 143-160.

²²⁴ Rad je dostupan: Aksoy Ö. A. (1982). *Dil Gerçeği*. Ankara: TDKY, str. 143-147.

Prateći dešavanja na jezičkom planu, težio je da pravda potrebu za jezičkom reformom. Isticao je bogatstvo turskog jezika koje se ogleda u velikom spektru mogućnosti stvaranja novih reči. Nesporno je to što aglutinativna struktura turskog jezika predstavlja značajnu olakšicu pri kreiranju neologizama.²²⁵ Aksoj je potencirao ovu odliku turskog jezika i s tog aspekta je govorio da su mogućnosti stvaranja reči u turskom jeziku iznad svih mogućnosti kojima raspolažu drugi jezici (Aksoy, 1982: 112).

Baveći se statistikom udela turskih reči od perioda Tanzimata, Aksoj je analizirao dela najvećih turskih pisaca. Prema ovoj statistici možemo videti u kolikoj meri se turski jezik oslobodio strane leksike. Zadivljujući je podatak da procenat čisto turskih reči kod Ibrahima Šinasija iznosi samo 33 %, dok se kod Nurulaha Atača beleži od 88-98, a kod Fazila Husnija Daglardže taj raspon iznosi od 70-92 % (Aksoy, 1973a: 80, 82).²²⁶ Za četrdeset jednu godinu turski jezik se obogatio sa oko šest i po hiljada novih reči od kojih hiljadu i po predstavljaju nove izvedene reči, hiljadu turskih termina i četiri hiljade starih turskih reči koje su potisnule strane reči (Aksoy, 1973a: 84).²²⁷

Aksoj je često isticao neminovno širenje neologizama uprkos opiranju antipurista. Dokazivao je njihovo nesvesno korišćenje novih reči i to uvodeći sociološki princip koji je utemeljio Zija Gokalp. On se bazira na odnosu društva prema novim pojavama. Konkretno u ovom slučaju na nove tendencije u jeziku. U svom radu *Öz Türkçeyi Onlar da Kullanyor* (I oni koriste čist turski jezik) s aspekta *društvene savesti* (ma'şerî vicdan) objašnjava prisutnost neologizama kod nepristalica pokreta jezičkog purizma. Ovaj Gokalpov termin uvodi da bi osvetlio zakonomernosti koje vladaju u društvu. Uprkos tome što tradicionalisti i konzervativci nastoje da ne koriste nove reči, oni ih nesvesno upotrebljavaju što Aksoj povezuje sa terminom kolektivne *društvene savesti*, jer se od tog „uticaja ne mogu spasiti“ (Aksoy, 1967: 255).

Posmatrajući sa stanovišta društvene odgovornosti možemo doći do zaključka da je uloga O. A. Aksoja bila veoma značajna u zastupanju i odbrani principa Turskog lingvističkog društva. Iako je bio često na meti kritika, posebno od strane Timurtaša, uspeo je da odoli svim negativnim uticajima i na smeli, akademski način pobije tvrdnje protivnika. Svojim člancima i radovima je umnogome doprineo izučavanju jezičke situacije za vreme trajanja jezičke reforme. Njegovo delo predstavlja neprikosnoven izvor za sagledavanje jezičkih prilika toga doba kao i društvenih pogleda na promene u jeziku.

²²⁵ Rajna Dragičević definiše neologizme kao „nove lekseme koje su se izborile za svoje mesto u leksičkom sistemu ili su na sigurnom putu ka njemu“ (Dragičević, 2018: 237).

²²⁶ Statistikom su obuhvaćena dela svih poznatih turskih pisaca počev od perioda Tanzimata. Više pogledati u: *Gelişen ve Özleşen Türkçemiz*, str. 80-82.

²²⁷ Prema podacima koje daje E. Ozdemir 1969. godine broj novih reči ne prelazi tri hiljade s tim što hiljadu dvesta reči ima opštu upotrebu dok je ostatak reči vezan za terminologiju (Özdemir, 1969: 16).

13. JEZIČKA REVOLUCIJA (DİL DEVİRMİ)

Mnoge države su tokom svoje istorije osećale potrebu za ostvarivanjem jezičke nezavisnosti. One su, kao i u turskom jeziku, putem jezičkog purizma uspevale da očiste jezik od neizbežnih stranih nanosa. To *čišćenje* se najviše odnosilo na leksički nivo koji je uvek bio najbolji pokazatelj stepena jezičke interferencije. Umereni jezički purizam se pokazao kao društveno najprihvatljiviji. Međutim, neretko je umereni purizam sticao oblik ekstremnog, jer su lingvisti vremenom sve više težili radikalnom čišćenju strane leksike. Ovakve preterane purističke tendencije su bile uzrok stvaranja nerazumljivog jezika, jer se nije čekalo da nova reč prođe period adaptacije i odomaći se. Nasuprot tome pristupalo se *fabrikovanju* mnogih novih reči. Puristi su povedeni pozitivnim iskustvom supstitucije stranih reči koje nisu imale široku upotrebu, smatrali da će na isti način biti moguće zameniti i one ukorenjene. Međutim, prisilno izbacivanje odomaćene strane leksike nije bilo lako primenjivo, a ni prirodno. Asimilovane strane reči je trebalo prihvatiti kao deo kulturne baštine, svedočanstvo nekog vremena.

U turskom jeziku je ceo proces jezičke standardizacije od reforme pisma, preko jezičke reforme i pokreta jezičkog purizma nazvan jezičkom revolucijom (Dil Devrimi). Ako se sagledaju rezultati ovih lingvističkih procesa i uporedi jezik za vreme Osmanlijskog carstva, odnosno osmanlijski i jezik nakon osnivanja Republike Turske (*turski Turske*) uočava se ogromna razlika. Zbog toga Turci jezičku reformu nazivaju jezičkom revolucijom jer se promena u jeziku nije ograničila na menjanje alfabeta, već je inicirala mnoge druge potrebne jezičke promene. Prodirući u sve segmente jezika jezička reforma se sprovodila u okviru celog jezičkog sistema. Da bi se jezik standardizovao morale su se izgraditi jezičke norme koje pored toga što treba da budu „stručno oblikovane” moraju biti i „društveno prihvaćene” (Bugarski, 2008: 161). Dakle, jezička revolucija turskog jezika ne bi bila uspešna da u njoj nije učestvovalo celokupno društvo.

Svako društvo pristupa izvođenju novih reči kada se za time oseti potreba, ali je od vitalnog značaja da se taj proces derivacije odvija u skladu s mogućnostima datog jezika. Svaki drugi način kreiranja reči može predstavljati rizik da novonastale reči budu veštačke, odnosno izmišljene. Želja turskih purista za radikalnom purifikacijom leksike neretko je izlazila iz okvira realnih jezičkih mogućnosti, što je dovelo do pojave hibridnih reči.

Pored ustaljenih načina iznalaženja ekvivalenata, putem ekscerpiranja arhaičnih reči iz starih književnih dela i beleženjem dijalektološke građe, najfrekventniji metod kreiranja neologizama je bio putem derivacije. Tvorbeni postupak podrazumeva tri načina stvaranja novih reči, izvođenje ili derivacija, slaganje ili kompozicija i kombinovana tvorba. U turskom jeziku su bila zastupljena sva tri načina, ali kao najzastupljeniji izdvojio se postupak derivacije. Ovaj postupak se zasniva na dodavanju određenih sufikasa na osnovu, odnosno koren reči. Slaganjem ili kompozicijom koja podrazumeva spajanje dve ili više reči nastajale su složenice, dok su kombinovanom tvorbom koja obuhvata oba prethodno pomenuta postupka i izvođenje i slaganje reči takođe stvarane mnoge nove reči.

Kao što smo već pominjali, najveći problem izvođenja neologizama predstavljao je neispravan način upotrebe određenih sufikasa. Turski zbog svoje aglutinativne prirode nema mogućnost prefiksacije, već se tvorba odvija putem sufiksacije, ali se mora voditi računa o prirodi nastavaka. Puristi su često, ne obraćajući pažnju na funkciju nekog nastavka, dodavali denominalne nastavke na glagolske osnove i obratno. Ovakav nenaučni pristup derivaciji reči bio je povod za razvijanje kritičkog stava prema članovima Turskog lingvističkog društva. Često osporavane reči su upravo bile te koje su sadržavale neadekvatan nastavak. Uprkos opiranjima da takve reči ne mogu biti deo turskog leksikona, vremenom su prihvaćene i time postale merodavan deo leksičkog korpusa turskog jezika.

Kritike usmerene na način izvođenja novih reči nisu bile bez odgovora. Pomenuli smo Aksoja, Atača i njihov kategorički stav usmeren ka odbrani neologizama, ali njima se priključuje i Emin

Ozdemir. Kao poklonik čistog turskog jezika, zalagao se za stvaranje neologizama braneći sve načine njihovog nastanka. S tim u vezi je upućivao oštre kritike onima koji su nove reči nazivali izmišljenim. Prema njegovom mišljenju pisci i lingvisti koji su protiv jezičkog purizma nisu dovoljno izučili način izvođenja čisto turskih reči, „da imaju bar malo poštovanja prema turskom pre nego što donesu ovako sigurne zaključke trebalo bi da se okrenu istraživanju i upoznavanju jezika“ (Özdemir, 1969: 27).

Da bi pokazao na koji način treba da analiziraju nove reči, pa tek onda da dolaze do zaključaka, Ozdemir je pristupio analizi nastanka reči *koşul* (uslov) koja je izvedena da bi zamenila arabizam *şart*. Neologizam *koşul* nastao je od osnove glagola *koşmak* - *koş* (trčati) i nastavka za izvođenje imenica *-ul*. Potencirajući osnovno značenje glagola *koşmak* i ne sagledavajući njegovu upotrebu i značenje koje nosi kao kompozitni glagol uz reč *şart* - *şart koşmak* (usloviti), kritičari su odmah ovu reč protumačili kao izmišljenu (Özdemir, 1969: 25-27). Pored ove zamerke, oni su osporili i nastavak *ul*, tvrdeći da on ne postoji u turskom. Naveli su primere kod kojih se nalazi ovaj nastavak: *güzel* (lep/a/o), *çatal* (viljuska), *yeşil* (zelen) *kızıl* (crvena) ističući da nastavak *-ul* nije turski, već da potiče iz mongolskog (Özdemir, 1969: 26). Ozdemir je izneo mišljenje da su ove tvrdnje pogrešne argumentujući primerom reči *çapul* (pljačka) koja je odavno nastala od glagola *çapmak* (pljačkati). Takođe se osvrnuo i na njihov stav prema poreklu nastavka smatrajući da to što je mongolskog porekla ne predstavlja nikakvu smetnju jer „ako će jedan jezik uzeti nastavak ili reč iz drugog, treba ga uzeti iz srodnog jezika“ (Özdemir, 1969:26).

Vremenom se broj protivnika jezičkog purizma smanjivao. Shvatili su da je borba koju vode uzaludna. I pored velikih napora koje su ulagali da se pokret ekstremnog purizma preobrati u proces pojednostavljenja jezika nisu imali uspeha. Međutim, ostala je manja grupa onih koji su nastavili da zastupaju svoje stavove protiv ovog pokreta.

Ono što nam je posebno privuklo pažnju jeste podatak da su protivnici pokreta jezičkog purizma svesni svog neuspeha, pristupili krajnje neprihvatljivoj meri u cilju diskreditovanja Turskog lingvističkog društva. Naime, oni su sami izmislili pojedine reči²²⁸ predstavljajući ih kao one koje su nastale u okviru Turskog lingvističkog društva. Čak su te reči upotrebljavali u rečenicama za koje su govorili da su proistekle iz pera purista (Özdemir, 1969: 56-57). Ovakav način suprostavljanja pokretu jezičkog purizma je bio odraz njihovog neuspeha i beznadežnosti.

Ozdemir je svojevremeno napravio interesantnu podelu protivnika svrstavajući ih u pet grupa. Prvu su činili oni koje je predstavio kao ostatke prošlosti (kalıntılar) jer nisu voljni ništa da menjaju, već su verni starom jeziku ispunjenom arapskim i persijskim rečima. Druga grupa je predstavljala skupinu onih koji se lako prilagođavaju svim prilikama i periodima, tzv. sjevremeni (her dönemciler). Odlikovala ih je nestalnost i često menjanje mišljenja. U treću grupu ubrajao je koristoljupce koji su birali stranu koja će im doneti neku korist. Često su bili članovi Turskog lingvističkog društva sve dok im je to odgovaralo. Četvrtu grupu su činili oni koji nisu marili za jezik. Njima je bilo svejedno da li je reč turska ili strana, čak su mislili da ako koriste strane reči da ih to izdvaja od drugih. U poslednju, petu grupu spadali su oni koji se drže pravila tzv. jezički stručnjaci. Bili su protiv purističkog pristupa jeziku, već su propagirali prirodni tok razvoja jezika, bez ikakve prisile, a ako se u jeziku pojave neki problemi mogu ih rešiti samo jezički stručnjaci (Özdemir, 1969: 44).²²⁹

Nesporna je činjenica da se tokom četrdeset godina turski jezik u velikoj meri očistio od pozajmljenica. Aksoy sa stanovišta iznalaženja novih reči, novi leksički fond²³⁰ deli na:

1. Reči koje su uzete iz narodnog govora i usvojene kao čisto turske reči: *alan* - prostor, *araç* - sredstvo, *abartmak* - preterivati, *çaba* - trud, *denetlemek* - nadgledati, *doruk* - vrhunac, *güney* - jug, *kavşak* - raskrsnica, *kıvanç* - gordost, *kuşku* - sumnja, *kuzey* - sever, *oba* –

²²⁸ Navešćemo nekoliko tih izmišljenih reči koje su nam se učinile najilustrativnijim. Za *İstiklâl Marşı* su izmislili *Ulusal Düttürü*, za *otomobil* – *öz ittirimli götürgen*, *sigara* – *tütünsel dumangaç*, *bayram* – *kutsal sevegen*, *dişler* - *ıssırganlar* i druge (Özdemir, 1969: 56).

²²⁹ Više o ovoj podeli i o svakoj grupi posebno videti u: Özdemir, E. (1969). *Öz Türkçe Üzerine*. Ankara: TDKY, str. 41-45.

²³⁰ Imajući u vidu veliki broj reči koje Aksoy navodi, napravili smo uži izbor oslanjajući se na učestalost tih reči u savremenom jeziku u cilju što ilustrativnijeg prikaza.

- nomadski šator/logor, *onarmak* - popravljati, *ödül* - nagrada, *sapak* - neprirodan, *uyarmak* - upozoriti, *ürün* - proizvod, *yitirmek* - gubiti, *yoğun* - gust i druge.
2. Reči koje su ekscerpirane iz starih dela: *arı* - pčela/čist, *bağlam* - snop, *başkan* - predsednik, *denli* - odmeren, *evren* - kosmos, *giysi* - odeća, *görkem* - raskoš, *il* - pokrajina, *kez* - puta, *konuk* - gost, *köken* - poreklo, *nesne* - objekat, *nitelik* - osobina, *oran* - razmera, *sonuç* - rezultat, *tanık* - svedok, *tartışmak* - raspravljati se, *utku* - pobjeda, *yanıt* - odgovor, *yargı* - osuda, *yöre* – okolina.
 3. Reči koje su nastale derivacijom:²³¹ *alıntı* - pozajmljenica, *anı* - uspomena, *anıt* - spomenik, *ayrıntı* - pojedinost, *basın* - štampa, *belirti* - znak, *bencil* - sebičan, *bilimsel* - naučni, *demeç* - izjava, *dergi* - časopis, *dilekçe* - molba, *durum* - stanje, *eleştirmek* - kritikovati, *gelenek* - tradicija, *gider* - izdatak, *göçmen* - imigrant, *işlem* - postupak, *gezi* - obilaženje, *kazı* - kopanje, *konu* - tema, *konut* - prebivalište, *küçümsemek* - omalovažavati, *olanak* - mogućnost, *olumlu* - pozitivan, *orantı* - proporcionalnost, *özel* - poseban, *özlem* - čežnja, *paydaş* - partner, *sözlük* - rečnik, *süre* - interval, *süreç* - tok, *tapınak* - hram, *uçak* - avion, *uygulamak* - primenjivati, *yakıt* - nagnut, *yaratık* - stvorenje, *yatırım* - ulaganje, *yayın* - izdanje, *yetki* - nadležnost.
 4. Reči nastale kompozicijom tzv. složenice: *altyapı* - infrastruktura, *basımevi* - izdavačka kuća, *başkent* - glavni grad, *bilirkişi* - znalac, *gecekondu* - udžerica, *gökdelen* - neboder, *gözüaltı* - nadzor, *içgüdü* - instinkt, *ilkokul* - osnovna škola, *olağanüstü* - neobičan, *önsöz* - uvod, *önyargı* - predrasuda, *sağduyu* - zdrav razum, *sıvıyağ* - ulje, *tipkibasım* - faksimil, *yurtsever* - rodoljubiv, *yüzyıl* - vek.

(Aksoy, 1973a: 69-71)

Pored ovih reči koje su rezultat jezičkog purizma i time predstavljaju noviji leksikon turskog jezika, postoje i one pozajmljene reči koje nisu zamenjene novim. Ta leksika je svedočanstvo viševjekovne kulturne razmene između turskog, arapskog i persijskog naroda. Iako je pokret lingvističkog purizma pokrenut u nameri oslobađanja turskog jezika od strane leksike i pored velikih napora, neka leksika nije mogla biti izbačena iz upotrebe. Na kraju se morala prihvatiti činjenica da se duboko ukorenjene reči ne mogu zameniti novim jer bi to dovelo ne do obogaćenja, već do osiromašenja turskog vokabulara. S tim u vezi, Aksoj je naveo mnoge reči koje su odolele jezičkom čistunstvu, a mi ćemo navesti neke od njih: *arz* (zemlja, zemljina kora; geog. širina; saopštenje)²³², *birader* (brat, burazer), *cemiyet* (društvo), *devam* (nastavak), *diğer* (drugi), *endişe* (briga), *evvel* (pre), *fikir* (misao, ideja), *hakimiyet* (suverenitet, vlast), *ihtimâl* (mogućnost, verovatnoća), *istiklâl* (nezavisnost), *kâfî* (dovoljan), *lâzım* (potreban), *malûm* (poznat), *millî* (nacionalni), *netice* (rezultat, ishod), *sene* (godina), *sıhhat* (zdravlje), *vatan* (domovina), *vazife* (dužnost, obaveza) i druge (Aksoy, 1973a: 71-72).

Aksoj daje spisak neologizama koji nisu zaživeli. Neki od njih su *umar*, reč koja je trebao da zameni persijsku *çare* (izlaz), *eziñç* za *azab* (muka, patnja),²³³ *kıya* za *cinayet* (zločin, ubistvo), *gömüt* za *mezar* (grob), *tilcik* za kelime (reč) i druge (Aksoy, 1973a: 78).

Od vankada se upotreba pozajmljenica u turskom jeziku najpre vezivala za pisce koji su posredstvom svojih dela unosili nove reči usvojene pod uticajem strane literature. Na taj način strane reči su prvo ulazile u pisani jezik, a zatim u govorni (Buran, 2004: 86). Shodno tome širenje i usvajanje nove leksike je u velikoj meri zavisilo od pisaca. Budući da je većina kulturnih radnika proklamovala jezički purizam, njihovim zalaganjem neologizmi su brže dopirali do šire javnosti. Novine kao javno glasilo dostupno svima bile su najpouzdaniji izvor novih reči. Jezik štampe je oduvek bio najbolji pokazatelj jezičkih prilika. S tim u vezi, K. Imer je pristupila izučavanju udela

²³¹ Ove reči su izvođene od turskog korena i od turskih nastavaka.

²³² Reč *arz* ima više značenja, pogledati u *Türkçe-Sırpça Sözlük* (1997), str. 66.

²³³ Pretpostavljamo da u trenutku kada je knjiga pisana reč *eziñç* nije zaživela, ali u u savremenom turskom jeziku je prisutna. Navodi reč *azab* sa b na kraju, a ona je i dalje u upotrebi, ali sa grafomom *p* na kraju.

turskih reči u novinama. Period koji je obuhvatila svojim istraživanjem bio je od 1931. do 1965. godine. Ona je izučila jezik pet velikih turskih novina i došla do zaključka da se procenat turskih reči u periodu od 1931. do 1965. godine u velikoj meri povećao (Aksan, 1976: 13). Prema statistici K. Imer, 1931. godine procenat turskih reči je iznosio 35%, 1941. - 48 %, 1951. – 51%, 1961. – 56 %, 1965. – 60,5 %, a dok je procenat stranih reči 1931. iznosio 53 %, 1965. godine je spao na 23% (Aksan, 1976: 13).

Bez angažovanja države, naučnika i naroda nijedna reforma, a posebno jezička ne bi bila moguća. To angažovanje podrazumeva i korelaciju između države i društva, jer ono što je državno prihvatljivo ne mora nužno biti i društveno prihvaćeno. Stoga je u svakoj reformi primarno istaći cilj koji će se njenim sprovođenjem dostići. Zajednički cilj je generator svake reforme. Turski nacionalizam je bio pokretač svih reformi turske države koji je dostigao svoj vrhunac za vreme Atatürkove vladavine, a nastavio je da se razvija i nakon njegove smrti. Nacionalizam je imao ključnu ulogu u jezičkoj revoluciji. Društvo je težilo svom jedinstvenom jeziku zbog toga je bilo spremno da se uhvati u koštac sa svim teškoćama na putu dostizanja jednog od najznačajnijih elemenata nacionalnog identiteta. Uloga društva, odnosno naroda u procesu jezičke reforme bila od vitalnog značaja. Država je diktirala pravac i načine sprovođenja, ali svaka reforma, pa i jezička morala je proći kroz društvenu praksu. Aksoj ističe ulogu društva u jezičkoj reformi navodeći da je bilo najznačajnije to što je društvo shvatilo da je stari put bio pogrešan (Aksoy, 1982: 116).

Mnogi neologizmi nastali za vreme pokreta jezičkog purizma su ušli u svakodnevnu upotrebu, ali je i dalje prisutan veliki broj stranih reči. Nažalost, politička strujanja umnogome utiču na jezik, pa se posredstvom konzervativnije vlasti danas mnogi arabizmi vraćaju u upotrebu. Drugi problem predstavlja proces globalizacije kojem ni Turska ne odoleva. Njeni negativni uticaji primetni su na lingvističkom planu, posebno na nivou leksike. Tursko lingvističko društvo se i dalje trudi da održi kriterijum autoriteta, ali odsustvo društvene svesti o značaju očuvanja autentičnosti jezika predstavlja veliki problem. Srećom, van Turskog lingvističkog društva, postoje i pojedinci, pisci, naučnici koji se trude da ukažu na kvarenje jezika.

Turski jezik je doživeo prevrat usvajanjem novog pisma i pokretanjem jezičkog purizma. Od teško razumljivog jezika opterećenog stranim uticajima, prerastao je u jezik sa svojim izvornim elementima. Borba za njegovu čistotu je bila mukotrpana i sveobuhvatna, a sadašnje prilike prete da taj teško dostignut jezički oblik bude narušen.

13.1.1. Nastavak -sal / -sel; -al / -el

Najfrekventniji način tvorbe novih reči bio je putem tvorbenog postupka derivacije. Da bi se nove reči izvodile bili su potrebni nastavci koji su se dodavali na turske osnove. Već smo pomenuli da je neadekvatna upotreba nastavaka proizvela kritičko mišljenje prema novonastalim rečima. Pored toga što su se denominalni nastavci dodavali na glagolske osnove i deverbálni na imenske, postojao je i problem *izmišljenih* nastavaka. Jedan od takvih nastavaka prema mišljenjima nekih lingvista²³⁴ je bio nastavak -sal/-sel. Ovaj nastavak je korišćen za izvođenje prideva, ali i da zameni arapske prideve tzv. nisbe koje smo ranije pominjali.

Lingvisti su došli do zaključka da je nastavak -sal /-sel nastao od francuskog nastavka -al/-el i da je samim tim izmišljen, jer ne postoji u turskom jeziku. Kao novi nastavak nije dodavan samo na osnove imenica, već su se njime obrazovali i pridevi od glagolskih osnova što je prouzrokovalo burnu reakciju protivnika jezičkog purizma.

A. B. Erdžilasun u jednom članku pod naslovom *Siyasal* (Politički) pokušava da dokuči na koji način je oblik reči *siyasal* nastao. Pristupa detaljnoj analizi polazeći od izvedene reči tako što odbacuje poslednju grafemu *l* i dobija osnovu *siyasa* koja nema nikakvo značenje u turskom jeziku. Nastavlja dalje izbacujući naredno slovo *a*, dobija reč *siyas* koja takođe ne predstavlja nikakvu

²³⁴ O ovom nastavku pisali su za list *Tercüman* pristalice živog jezika Ahmet B. Erdžilasun, Faruk K. Timurtaş, Abdulkadir Inan (YT, 1980: 84-86).

upotrebnu leksemu. Na kraju odbacujući i slovo *s*, ostaje reč *siya*,²³⁵ takođe bez značenja. Postavlja pitanje koja reč je zapravo bila osnova za dodavanje nastavka, ali i koji je to nastavak. Da li je u pitanju nastavak *-l*, *-al* ili *-sal*. Dolazi na ideju da krene od arapske reči *siyaset* i njenog oblika prideva *siyasi*. Zaključuje da su puristi od arapskog prideva, odbacujući nisbu, odnosno nastavak *î* dodali nastavak *-al* i dobili reč *siyasal*. Ovaj postupak objašnjava na jedan podrugljiv način: „od arapskog *siyasi* odbij *î*, dodaj *-al* i eto ti čisto turska reč“ (YT, 1980: 84). Erdžilasun insistira na određivanju pravila dodavanja ovog nastavka, da li se dodaje na glagolske ili imenske osnove, kao i koji je oblik nastavka, pošto su prisutna tri *-l*, *-al*, *-sal*. On navodi još izmišljenih reči s ovim nastavkom. Naime, puristi su od reči koja se više ne koristi, kako je Erdžilasun naziva *mrtvom*, obrazovali nove reči s ovim nastavkom: gen – *genel* (opšti), tüz – *tüzel* (pravni) (YT, 1980: 84). Pored ovih, navodi još primera koji su nastali od korena stranih reči i ovog nastavka: od francuske reči ekonom – *ekonomsal* (ekonomski), od persijske para – *parasal* (novčani), mongolske ulus – *ulusal* (nacionalni) (YT, 1980: 84). Posebno izdavaća pojavu derivacije od glagolskih osnova: *eğitsel* (pedagoški), *görsel* (vizuelni), *işitsel* (slušni)²³⁶, kao i zamenu asimilovanih arapskih prideva, kao što je *resmî* (zvanično) u *resimsel* (YT, 1980: 84).

Turkolog Abdulkadir İnan (Abdülkadir İnan)²³⁷ izučavajući nastavak *-sal/-sel* svoja razmišljanja pretočio je u jedan članak pod nazivom *-Sal -Sel Ekleri Üzerine*. On kao i Erdžilasun nastanak ovog nastavka povezuje s francuskim nastavkom *-al/-el*. Međutim, i on kritikuje nepostojanost pravila njegovog korišćenja osvrćući se posebno na dvojni upotrebu nastavka. Ističe potrebu determinisanja upotrebe nastavaka *-al* i *-sal*. Dajući primere *tarımsal* (poljoprivredni), *duysal* (čulan, osećajan), *doğal* (prirodan), *küresel* (sferičan, loptast, globalan) postavlja pitanje po kom kriterijumu je *tarımsal*, a nije *tarımal*. Takođe u primerima *duysal* – *duyal*, *doğal* – *doğsal*, *küresel* – *kürel* (YT, 1980: 86). Zaključujemo da nije bio protivnik ovog nastavka već je samo savetovao da se u slučaju usvajanja ovih nastavaka mora odrediti pravilo njihove upotrebe (YT, 1980: 86).

Timurtaš je o ovom nastavku pisao zato što je jedan od mladih čitalaca tražio objašnjenje nastavka. Pošto su u školi učili da su reči *kumsal* (peščan) i *uysal* (miran, pokoran) izuzeci, odnosno ukalupljene forme, pojavu mnogih reči koje sadrže nastavak *-sal / -sel* je zbunila tog mladog čitaoca i iz tog razloga je tražio objašnjenje. Timurtaš je nastavke predstavio kao izmišljene, a posebno posmatrajući sa stanovišta pogrešne upotrebe kada se dodaje na glagolsku osnovu (YT, 1980: 86).

Ovaj nastavak je zaživeo i mnoge reči izvedene od njega su se odomaćile. Međutim, njegova uloga u zamenjivanju nisbe nije u potpunosti ostvarena. U savremenom turskom jeziku arapski pridev *millî* (nacionalni) nema oblik sa ovim nastavkom *-sel*. Arapski pridev *siyasî* (politički) ima turski oblik *siyasal*,²³⁸ dok je *resmî* (zvanični) ostao u ovom obliku i ima široku upotrebu. Primer *şahsî* (lični) je interesantan zato što je i dalje u upotrebi iako postoji turski ekvivalent *kişisel*. Što se tiče upotrebe reči *tarihî* (istorijski) i *tarihsel* prisutna je i jedna i druga, s tim što je frekventnija upotreba reči *tarihî*.²³⁹ Pristalice *živog jezika* nisu bili za korišćenje arapskih prideva, ali ni za sufiks *-sal / -sel*, pa su predlagali da se „pridevska konstrukcija rešava pomoću izafeta (genitivnih veza)“ (Teodosijević, 1995: 61).

Hamza Zulfikar se u knjizi *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* (2011) detaljno bavi tvorbenim nastavcima. Ono što je upečatljivo jeste to što Zulfikar posebno obrađuje nastavke *-al / -el* i *-sal / -sel*. Za nastavak *-al / -el* beleži da ima funkciju izvođenja prideva od imenica. Daje primere arapskih pozajmljenica i njihovih turskih ekvivalenata izvedenih pomoću ovog nastavka. Ti primeri

²³⁵ Erdžilasun sarkastično iznosi analogijski zaključak prema kome je *siya* možda način čitanja engleske skraćenice CIA (YT, 1980: 84).

²³⁶ Za *görsel-işitsel* (audiovizuelni) se može koristiti jedna rec francuskog porekla *odyovizüel*.

²³⁷ Abdulkadir İnan (1889-1976) je bio baškirski istoričar, turkolog. Bavio se folkloristikom i bio je član Turskog lingvističkog društva sve dok nije počeo period ekstremnog purizma. Pisao je za list *Tercüman* gde je iznosio svoje kritike.

²³⁸ Lingvisti su težili upotrebi turskih oblika ovih prideva, pa je stoga i u naučnim institucijama prisutna upotreba npr. Fakultet političkih nauka na turskom je *Siyasal Bilgiler Fakültesi*. Međutim kada se govori o politici i političkim pitanjima onda se češće upotrebljava arapska pozajmljenica kao u primeru *Siyasi partiler* (političke partije).

²³⁹ Za reči *yer* i *eser* je karakteristično što se ne koriste uz *tarihsel* već uz stari oblik *tarihi*, pa će biti *tarihi yerler / eser* (istorijska mesta/dela).

su *hususî* – *özel* (privatni/posebni), *iptidaî* – *ilkel* (primitivno), *umumî* – *genel* (generalno) (Zülfikar, 2011: 55). Nastavak - *sal* / - *sel* definiše kao nastavak koji „od imenica pravi prideve“ ističući da on nije jedini koji ima tu funkciju²⁴⁰ (Zülfikar, 2011: 138-139). On takođe pominje prisustvo arapskih prideva u turskom jeziku, ali i prideva iz zapadnih jezika koji su usvojeni u kasnijem periodu, a to su *natural* (prirodni), *nasyonal* (nacionalni), *sosyal* (društveni, socijalni), *orijinal* (originalni). Pored pomenutog sufiksa -*sal* / -*sel* ovde pominje i sufiks -*l*, kao i -*al* / -*el*. Međutim, ni kod Zulfikara ne nalazimo nikakvo objašnjenje zbog čega su prisutna tri oblika ovog sufiksa iste funkcije.

²⁴⁰ Zulfikar pominje i nastavke -*li*, -*sız*, -*msı*, -*cıl*, -*sıl*, -*sı*, -*k* (Zülfikar, 2011: 139)

14. POZAJMLJENICE U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU²⁴¹

Jezič kao osnovno komunikacijsko sredstvo nije statičan jer iz njegove relacije s društvom proističe osnovna odlika jezika, a to je promenljivost. Poznato je da promene u društvu direktno utiču i na pojavu promena u jeziku, ali nameće se pitanje kada su te promene prihvatljive i umerene, a kada predstavljaju pretnju za jezik. Odgovor na ovo pitanje nalazimo u proučavanju međujezičkih odnosa. Svako društveno zbližavanje s drugim narodima, bilo da je posledica zajedničkog života na jednom istom prostoru, ili trgovinska razmena, kulturno zbližavanje utiču na pojavu promena na društvenom, a samim tim i jezičkom planu. Kako navodi naša poznata lingvistkinja Milka Ivić: „Jezič je realnost (konkretan, fizički fenomen) čiji je tip umnogome uslovljen spoljašnjim (nelingvističkim) momentima: socijalnom sredinom, auditorijumom kojem se saopštava, tematikom koja se iznosi“ (Ivić, 1983: 126). Dakle, spoljašnji uticaj je od presudnog značaja za menjanje jezika.

Turski predstavlja jedan od najspeficičnijih primera suštinske promene jezika. Prolazeći kroz mnoge razvojne faze podlegao je snažnim spoljašnjim uticajima i promenio svoju leksičku i delimično gramatičku strukturu. Međutim, u svakom jeziku postoji duboko ukorenjen sistem koji je najteže promeniti. Iako je turski bio dugo pod dejstvom stranih uticaja, uspeo je da zadrži svoje osnovne gramatičke i sintaksičke elemente. Jezici koji su doživeli velike promene gube svoju nezavisnost, a time i nacionalni identitet. Kada i kojom brzinom će povratiti svoju autentičnost i suverenitet zavisi od društvene svesti. Dostizanje jezičkog identiteta moguće je jedino buđenjem nacionalne svesti, a zatim i iniciranjem razvojnog procesa. Nacionalizam kao nasnažniji generator promena značajno je doprineo stvaranju turskog nacionalnog jezika.

Imajući u vidu da se sve što se dešava u društvenom životu odražava na jezik, Ozkan smatra da su faze kroz koje je turska istorija prolazila iste faze koje su doživljene i u jeziku (Özkan, 2010: 82). Ovo Ozkanovo mišljenje je tačno jer se sagledavanjem celokupne istorije turskog naroda dobija identična slika jezičkih prilika. Od onog trenutka kad je Turska doživela preporod, tada je i jezik doživljavao najveće promene koje će rezultirati njegovom standardizacijom. Iako je taj proces stvaranja nacionalnog turskog jezika bio dobro osmišljen i imao progresivan tok, ne mogu se zanemariti tragovi uticaja iz prošlosti. Dakle, turski jezik jeste dobio željeni okvir, ali neki elementi stranog nisu mogli biti u potpunosti odstranjeni. Pod tim elementima podrazumevamo leksički sistem turskog jezika koji je bio najugroženiji.

Prisutnost stranih reči i izraza predstavlja normalnu pojavu u svakom jeziku, a ona je posledica različitih jezičkih uticaja i prožimanja kojima je, istorijski gledano, svaki jezik bio izložen. Poznato je da *čistih* jezika nema, a pod *čistotom* se podrazumeva jedinstveni domaći leksički fond jezika. Posmatrano s lingvističkog aspekta, najpodložniji uticajima stranih jezika je leksički sistem, te njegova struktura najpre bude narušena. Međutim, treba biti svestan da „leksikon nekog jezika nije amorfn masa nego slojevit sistem“ (Bugarski, 1996: 17). S tim u vezi, zastupljenost stranih reči treba posmatrati kao normalnu lingvističku pojavu svakog jezika. Postoje razni faktori koji utiču na priliv tuđica. M. Ivić razlikuje: „geografski faktor (pri dugotrajnom susedovanju dvaju jezika izvesna preuzimanja postaju neizbežna) i faktor kulturno-civilizacione, odnosno ekonomsko-političke premoći (prestiž uspešnijeg osigurava njegovim duhovnim i tehničkim postignućima lak prodor u ostali svet, koji pristigle novine preuzima zajedno s njihovim nazivima)“ (Ivić, 1996: 11).

Usvajanje nove leksike predstavlja prirodan proces kada je jezik izložen spoljašnjim uticajima. Svaka strana reč kada se pojavi kao nova izaziva otpor, ali ako se odomaći onda postaje integralni deo leksičkog korpusa (Fekete, 1996: 56). Naš poznati lingvista, leksikolog i leksikograf Egon Fekete iznosi mišljenje da se strani element ne treba doživljavati kao štetan ako se uklapa u sistem i ako je prihvaćen (Fekete, 1996: 55). Mnoge strane reči kada dospeju u neki novi leksički sistem nemaju odgovarajuću domaću zamenu pa se onda ne mogu komotno ni izbaciti. Neki jezički

²⁴¹ Reč pozajmljenica u turskom jeziku ima više rešenja: *ödünc sözcük/kelime, alınma sözcük, alıntı, alıntı sözcük, misafir sözcük, yabancı kökenli sözcük* (Eker, 2019: 141).

sistemi imaju razrađenu praksu stvaranja novih reči, ali je potrebno vreme da se ta nova kovanica usvoji i uđe u opštu upotrebu.

Leksički sistem svakog jezika može se posmatrati s aspekta koncentričnih krugova (Dragičević, 2018: 209). Centralni krug čine osnovne lekseme leksičkog fonda, a oko njega je periferijska leksika u koju se ubrajaju „arhaizmi, dijalektizmi, neologizmi, žargonizmi i ostala markirana leksika“ (Dragičević, 2018: 209). Prema našoj poznatoj lingvistkinji Rajni Dragičević, leksika centralnog kruga, odnosno osnovni leksički fond nekog jezika je najstabilniji, dok se promene dešavaju na periferiji leksičkog sistema (Dragičević, 2018: 209).²⁴² Međutim, smatramo da se ta „periferijska leksika“ vremenom može probiti do bazične, pa time postati ravnopravna s domaćom. Ta pojava je bila karakteristična za leksički sistem turskog jezika. Posredstvom dugotrajne kulturne i jezičke interferencije, arabizmi i persizmi su se odomaćili i na taj način postali deo osnovnog fonda turskog jezika.²⁴³

Istorija pozajmljivanja leksike u turskoj istoriji počinje još od najstarijih pisanih turskih spomenika. Prve pozajmljenice u turskom poticale su iz kineskog jezika i u Orhonskim natpisima je procenat tih reči iznosio ispod 1% (Aksan, 2020: 45). Kasnije, usvajanjem islama procenat arapske i persijske leksike uvećavao se iz veka u vek. Pored njih treba spomenuti i italijanizme koji su najviše prodrli u turski leksički sistem u XVI veku (Aksan, 2020: 46). Pozajmljena italijanska leksika je bila vezana za pomorstvo i trgovinu, neke od od tih reči su *alabora* (prevrtanje), *acente* (agencija), *gazino* (kazino) i druge.

Kada se Turska okrenula ka Zapadu, uticaj zapadne leksike je bio neizbežan. Islamska ideologija koja je zahvatila celokupno društvo vekovima je sprečavala napredak turskog jezika i kulture. Turci su među prvim muslimanskim narodima napravili iskorak ka evropskim modernim pravcima. Na tom putu napretka sledili su francuski model, a Francuzi su imali „najveći udeo u osavremenjavanju i evropeizaciji turskog društva u toku poslednja dva veka“ (Đinđić, 1970: 37). Pored prodiranja francuske leksike osetio se, mada u manjoj meri, i uticaj nemačkog u periodu oko Prvog svetskog rata, kada su reči poput *dekan* (dekan), *doçent* (vanredni profesor) postale deo turskog leksikona (Aksan, 2020: 47). Uticaj engleskog jezika je počeo nakon Drugog svetskog rata i tada su u turski jezik ušle reči *lider*, *miting*, *tost*, *snek bar*, *self servis*, *sprey*, *tişört*, *teyp*, *set*²⁴⁴ (Aksan, 2020: 46).

Vekovima je turski jezik bio pod snažnim uticajem stranih jezika prvenstveno arapskog i persijskog. Taj uticaj je bio najizraženiji na leksičkom nivou iako se ne može osporiti i činjenica da su sa stranom leksikom u turski jezik prodrli i drugi lingvistički elementi o kojima je bilo reči ranije u radu. Istiskivanje domaće leksike pod uticajem pozajmljenica rezultirao je preimućstvom stranih reči nad domaćim. Kada se tokom XIX veka pokrenulo pitanje jezika i uspostavili prvi konkretni procesi za pojednostavljivanje jezika, velika pažnja se usmerila ka leksici. Međutim, izgon arapskih i persijskih reči nije bio pravi put leksičkog čišćenja, jer su te reči zamenile pozajmljenice iz zapadnih jezika (Sezgin, 2004: 15). Uzimajući u obzir ovu činjenicu, turski jezik je nastavio da bude pod jarmom stranih reči.

Francuski jezik je od XIX veka bio jedan od najprestižnijih jezika. Stoga je imao „neprikosnoveni primat u leksičkom kolonizovanju ostalih“ (Ivić, 1996: 14). Iako je francuski u to vreme bio jedan od najuticajnijih, u turski jezik su francuske reči dospеле putem dobrih trgovinskih i kulturnih odnosa dvaju zemalja. Imajući to u vidu, leksika francuskog jezika je u velikoj meri postala deo turskog leksikona. Treba naglasiti da je francuski nakon arapskog i persijskog jezika imao najveći uticaj na turski, pa se i danas koriste galicizmi poput: *apartman* (stambena zgrada), *ambalaj*

²⁴² R. Bugarski takođe smatra da pozajmljenice „zahvataju relativno periferne delove rečnike, a manje osnovni rečnik i gramatičku strukturu“ (Bugarski, 1997: 40).

²⁴³ Naš poznati sociolingvisti, sekretar Odbora za standardizaciju srpskog jezika Instituta za srpski jezik SANU, Branislav Brborić (1939-2005) za asimilovane pozajmljenice iznosi sledeći stav: „kada se valjano nauče, tačno i umereno upotrebe, one prestaju biti tuđice i postaju – našice, domorodice, svojice, vlastitnice“ (Brborić, 1996: 48).

²⁴⁴ Data pozajmljena leksika je prilagođena turskom fonetskom sistemu, a u jeziku originala, na engleskom, to su reči: leader, meeting, toast, snackbar, self service, spray, T-shirt, tape i set.

(pakovanje, ambalaža), *asansör* (lift), *bagaj* (prtljag),²⁴⁵ *bilet* (karta, ulaznica) *bisiklet* (bicikla), *buket* (buket), *fermuar* (rajsferšlus), *gardrop* (garderoba), *kalorifer* (kalorifer), *kanalizasyon* (kanalizacija), *komiser* (komesar, inspektor), *kostüm* (kostim), *manto* (kaput), *mesaj* (poruka), *parfüm* (parfem), *pratik* (praksa), *sekreter* (sekretar) i mnogi drugi (Aksan, 2017: 120-121).

Kada su ekstremni puristi proglasili *rat* pozajmljenicama, nisu bili svesni da neke reči, naročito one koje su ušle odavno u jezik i odomaćile se, nije moguće zameniti. Specifičnost tih reči ogledala se u tome što nisu imale svoje ekvivalente u domaćem jeziku. Takva leksika je kasnije sa novim tehnološkim dostignućima bila brojnija. U srpskom jeziku te reči su poznate pod nazivom *ksenizmi*, „reči za koje ne postoji odgovarajući referent na jeziku primaocu“ (Polovina, 1996: 61). Iako se u standardizovanim jezicima pristupa iznalaženju ekvivalenata, dešava se i da je „lakše da pozajme već gotovu stranu reč nego da grade nove domaće kovanice koje obično (upravo zato što su od domaćih korena, dakle bliže govornikovom osećanju) deluju usiljeno i izazivaju otpore“ (Ivić, Klajn i dr. 1991: 154). Uprkos tome što je jezička revolucija turskog jezika rezultirala smanjenjem pozajmljenog leksičkog fonda, u savremenom turskom jeziku su i dalje u upotrebi pozajmljenice. Ono što je zabrinjavajuće jeste sve veći upliv anglicizama, što je postalo zajedničko za sve jezike.

Engleski kao najrasprostranjeniji jezik ušao je mnoge leksičke sisteme. U turskom i dalje postoji tendencija očuvanja čistog turskog jezika i Tursko lingvističko društvo je zaduženo da vodi brigu o jeziku. Međutim, savremene tehnologije predstavljaju najveću pretnju jeziku, jer se putem novih tehnoloških dostignuća širi i nova leksika. Široka zastupljenost modernih načina komunikacije ima veliku ulogu u širenju strane leksike, posebno anglicizama. Zbog toga se anglicizmi brzo usvajaju i teško zamenjuju domaćim ekvivalentima.

Prema S. Ekeru u savremenom turskom po broju pozajmljenica na prvom mestu je arapski, zatim francuski, pa persijski, italijanski, engleski i na poslednjem mestu grčki (Eker, 2019: 149).

14.1. Pozajmljenice iz arapskog i persijskog jezika

U turskom jeziku kada se govori o pozajmljenicama, najviše su zastupljene reči iz arapskog i persijskog jezika. One su nekada činile većinski leksički fond turskog jezika da bi nakon jezičke revolucije turski jezik povratio svoju nadmoć i obogatio svoj leksikon čistim turskim rečima. Iako je pokret jezičkog purizma pokrenut zbog narušenog leksičkog sistema u cilju radikalnog čišćenja od stranih nanosa, pojedine tuđice su odolele i opstale u turskom leksikonu do danas. Baveći se pozajmljenicama, a posebno onim arabizmima i persizmima koji su odoleli jezičkom purizmu, Aksoj ih je podelio na više grupa, a mi ovde navodimo neke od njih:

1. Beleži reči „na kojima se ne treba zadržavati“, *din* (vera), *namaz* (klanjanje), *ezan* (poziv na molitvu), *oruç* (post). Iz datih primera se može zaključiti da verska terminologija nije podlegla pokretu jezičkog purizma.
2. U drugu grupu Aksoj ubraja reči koje su se odomaćile. Smatra da za njih ne treba tražiti ekvivalente, ali ne isključuje mogućnost njihove zamene u budućnosti. Primere koje daje su: *defter* (sveska), *kalem* (olovka), *kâğıt* (papir), *kitap* (knjiga), *mektup* (pismo).
3. Za reči poput *an'ane* (tradicija), *muhakkak* (istinit, stvaran), *tahakkuk* (ostvarenje) ističe da bi trebalo da se zaborave, a da se umesto njih koriste *gelenek*, *besbelli*, *gerçekleşme*. Aksoj kritikuje upotrebu ovih pozajmljenica i za to krivi fanatike, privržene tradiciji i korišćenju arabizama.
4. U četvrtu grupu ubraja veći broj reči koje se i dalje koriste i pored „lepih turskih ekvivalenata“. Njih mnogo koriste oni koji su privrženi osmanlijskom, a Aksoj upozorava da će i oni najkonzervativniji morati polako da prestanu da upotrebljavaju ove reči.

²⁴⁵ Pored galicizma *bagaj* u savremenom turskom jeziku se koristi još jedna francuska reč sa sličnim značenjem, a to je *valiz* (kofer).

Navodimo neke od tih reči: *asır* (vek), *mahiyet* (osobina), *menfaat* (interes, korist), *lisan* (jezik), *intizar* (čekanje), *tehir* (odlaganje), *cemiyet* (društvo), *reis* (predsednik) i druge.

5. Ovde navodi reč *diğer* (drugi) za koju se ne zna da je persijskog porekla, pa se koristi kao da je turska. Aksoj zbog toga potencira da se umesto nje treba upotrebljavati turska reč *başka* ili *öteki*.²⁴⁶

(Aksoy, 1967: 257)

Pored prethodno iznetih, Aksoj pominje i upotrebu pluralnih oblika arapskih pozajmljenica (memurin – službenici)²⁴⁷ zatim i persijsku genitivnu vezu npr. *nokta-i nazar* (Aksoy, 1967: 257).²⁴⁸ Ako posmatramo s lingvističkog aspekta pozajmljenice su neželjena pojava, ali ako se ona prilagodi sistemima jezika primaoca onda se ona može posmatrati kao *domaća reč stranog porekla*.²⁴⁹ Kada govori o stranim lingvističkim elementima, turski lingvista M. Ozkan iznosi mišljenje da su svi strani elementi pretrpeli neki vid promene kako bi se lakše asimilirali, a te promene se odnose na gubljenje osnovnog oblika neke strane reči koja ulazi u novi jezički sistem (Özkan, 2010: 79). Svoje mišljenje potkrepljuje primerom reči *debbûs* koja je iz arapskog jezika u turski usvojena kao *topuz* (kvaka, drška, punda) (Özkan, 2010: 80). U ovom primeru je ilustrovana pojava prilagođavanja arapske reči turskom fonetskom sistemu. Pored ove pojave prisutna je još jedna o kojoj Ozkan govori. Ona se odnosi na promenu značenja. Semantika je takođe promenljiva kategorija, što se može videti i na sledećem primeru koji navodi Ozkan: *Çok âlem adamsın* (Ti si neponovljiv čovek) (Özkan, 2010: 80). U ovoj rečenici upotrebljena arapska reč *âlem*²⁵⁰ ima sasvim drugo značenje u odnosu na njeno osnovno značenje koje ima u arapskom.

O. A. Aksoj je napravio spisak arapskih i persijskih reči koje se više ne koriste. Pored reči naveo je i glagole. Ono što predstavlja interesantnu pojavu jeste da se na tom spisku nalaze pojedine reči koje se i dalje koriste u turskom jeziku. Budući da je knjiga izdata 1973. godine ne možemo dovoditi u pitanje stručnost, posvećenost i tačnost O. A. Aksoja, jer ona prikazuje stanje u tom periodu. Posmatrano sa stanovišta politike i savremenijih tokova, *oživljavanje* stranih reči, najviše arabizama ne predstavlja čudnu pojavu. Naime, poslednjih godina pod uticajem vladajuće partije konzervativnijih shvatanja mnogi arabizmi se vraćaju u upotrebu. Na spisku reči koje daje Aksoj, bez detaljne i pojedinačne provere reči oslanjajući se na naše dosadašnje skromno iskustvo primetili smo sledeće reči koje se i danas nalaze u upotrebi: *intişar* (rasprostiranje, širenje), *istihbar* (obaveštavanje, informacija),²⁵¹ *intizar etmek* (čekati, očekivati), *tahliye etmek* (isprazniti, istovariti) (Aksoy, 1973a: 72-73).²⁵²

Mnogi arabizmi i persizmi su zamenjeni neologizmima nastalim za vreme pokreta jezičkog purizma. Aksoj navodi te neologizme: *öğretmen* umesto *muallim* (učitelj, nastavnik), *öğrenci* (talebe - učenik, student), *okul* (mektep – škola), *sözlük* (lügat – rečnik), *kesin* (kati – sigurno), *başarı* (muvaaffakiyet – uspeh), *önem* (ehemmiyet – značaj), *batı* (garp – zapad), *durum* (vaziyet – stanje), *konu* (mevzu – tema), *dergi* (mecmua – časopis), *yatırım* (plasman – ulaganje), *sayın* (muhterem –

²⁴⁶ Aksoj u radu navodi trinaest grupa, ali mi smo ovde naveli one koje smatramo da su najznačajnije. Više pogledati u: Aksoy, Ö. A. (1967). *Öz Türkçe Onlar da Kullanyorlar*. Türk Dili, Cilt XVI, Sayı 184, s. 255-257.

²⁴⁷ U savremenom turskom arabizam *memur* je opstao, a u upotrebi je oblik turske množine *memurlar*.

²⁴⁸ Ova konstrukcija je veoma interesantna budući da nema nijedan turski element. Naime, prema *Rečniku turskog jezika* Turskog lingvističkog društva, ona se sastoji iz dve arapske reči *nukta i nazar*. U pomenutom rečniku ova konstrukcija data je u obliku *noktainazar* sa značenjem *ugao gledanja*. Umesto ove arapske složenice u savremenom turskom koristi se *bakış açısı*.

²⁴⁹ Ovaj pojam smo pominjali ranije u radu, a o njemu je pisao R. Bugarski u radu *Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi* (Bugarski, 1996: 19).

²⁵⁰ Ova pozajmljenica ima dosta značenja. Jedno od najosnovnijih je zastava, obeležje, znak, simbol, ali može značiti i svet, svemir, položaj, stanje. U žargonu ima značenje kul, kralj, specifičan. Za više značenja pogledati u: *Türkçe-Sırpça Sözlük* (1997), str. 36.

²⁵¹ Primećena je šira upotreba arapskog pluralnog oblika reči *istihbar*, a to je *istihbarat* (informacija, obaveštenje, vest).

²⁵² Aksoj je sastavio i spisak arapskih i persijskih složenica, kao i primera korišćenih persijskih genitivnih veza. Na ovom spisku nam je privukla pažnju reč *binâen aleyh* (u savremenom turskom se koristi u obliku *binaenaleyh*) koja se i dalje koristi u značenju stoga, zbog toga.

poštovani), *gelenek* (anane – tradicija), *anıt* (abide – spomenik), *belge* (vesika – dokument) i mnoge druge (Aksoy, 1973a: 77). Iako su ove pozajmljenice naspram novih reči predstavljene kao neke koje su „na putu zaborava” (Aksoy, 1973a: 77) sadašnje prilike ukazuju na suprotno. Dakle, svi ovi neologizmi su u upotrebi i čine savremeni leksički fond turskog jezika, ali i stara pozajmljena leksika njima zamenjena i dalje ima svoje mesto u turskom jeziku. Upotreba starijih reči je karakteristična za jezik političara zbog njihove naklonosti konzervativnijim, verskim principima, ali iako mnoge od njih predstavljaju sinonime novijim rečima, u školama i u obrazovno-naučnim institucijama preferira se turska leksika.

Za arapske i persijske pozajmljenice je značajno to što ne podležu zakonu vokalne harmonije.²⁵³ Ova specifičnost umnogome otežava potpuno savlađivanje osnovnih gramatičkih pravila turskog jezika. Naime, oni koji uče turski jezik i nauče zakon vokalne harmonije uz to odmah moraju naučiti najfrekventnije pozajmljenice iz arapskog i persijskog jezika kako ne bi pravili grešku primenjivanjem pravila koje važi za turske reči.²⁵⁴

Najsnažniji uticaj persijskog jezika ogleda se u upotrebi njene odnosne zamenice *Ki*. Jedna od najznačajnijih odlika turskog jezika je nepostojanje relativa. Tu prazninu popunjava ova odnosna zamenica *Ki* koja ima višestruku funkciju u turskom jeziku. Koristi se kao sufiks, partikula i subordinator. Iako u strukturi turskog jezika postoje proparticipi koji služe za izražavanje odnosnih reči, ovaj pozajmljeni gramatički element i dalje ima široku upotrebu. Baveći se detaljno ovom temom, M. Teodosijević iznosi mišljenje da je „preterana upotreba *ki* u govoru, pokazatelj da se radi o govorniku čiji maternji jezik nije turski“ (Teodosijević, 2004: 247). Uticaj *ki* je prisutan u mnogobrojnim izrazima, kao što su: *belli ki* (očigledno je), *demek ki* (znači da), *iyi ki* (dobro je da), *tabi ki* (naravno), *illaki* (po svaku cenu).²⁵⁵

Najbolji pokazatelj odnosa prema pozajmljenicama može se sagledati kroz pisane izvore koji datiraju iz vremena kada je upotreba pozajmljenica bila izražena i njihove prilagođene verzije novim purističkim tokovima. Takvi primeri su od velikog značaja jer se njihovom komparacijom može utvrditi stepen promene jezika. Kao što smo već naveli u turskom jeziku se te promene vezuju za leksički nivo jezičkog sistema. Ilustrativan primer nalazimo kod Dž. Luisa koji daje deo iz poznatih Ataturovih govora:

„Muhterem Efendiler, İnönü muharebe meydanını, ikinci defa olarak mağlûben terk ve Bursa istikametinde eski mevzilerine ricat eden düşmanın takibinde, piyade ve süvari fırkalarımızın gösterdikleri şayanı tezkâr kahramanlıkları izah etmeyeceğim. Yalnız, umumî vaziyeti askeriyeyi itmam için müsaade buyursanız Cenup Cephemize ait mıntakada cereyan etmiş olan harekâtı hulâsa edeyim. (1934)²⁵⁶

Sayın baylar, İnönü Savaş alanını ikinci kez yenilerek bırakan ve Bursa doğrultusunda eski dayangalarına çekilen düşmanın kovalanmasında piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri anılmaya değer yiğitlikleri anlatmayacağım. Yalnız, askerlik bakımından genel durumun açıklanmasını tamamlamak için, izin verirsiniz, Güney Cephemiz bölgesinde yapılan savaşları özetleyeyim.” (1963)

(Lewis, 1999: 3)

Poštovana gospodo, neću pričati o junaštvu vrednom pomenu koje su pokazale naše pešadijske i konjičke divizije u gonjenju neprijatelja koji su, bivajući poraženi, po drugi put napustili Inonijevo ratište i povukli se u svoja stara uporišta u pravcu Burse. Ali, ako dozvoljavate,

²⁵³ Izuzev nekih reči poput *edebiyat* (književnost), *hayat* (život), *fırsat* (prilika) i druge.

²⁵⁴ Ova pojava odstupanja od vokalne harmonije je po pravilu zastupljena kod reči koje se završavaju na *l*: *hal* (stanje, situacija) – *halde*, *ihimal* (verovatnoća) – *ihimaller*, zatim ako se arapska reč završava na konsonant *te/at* (okruglo *te*) ili na konsonantske grupe *lp* i *rp*: *seyahat* (putovanje) – *seyahatler*, *kalp* (srce) – *kalpler*, *saat* (sat) – *saatler*.

²⁵⁵ Više o upotrebi *ki* i izrazima vidi u: Teodosijević, M. (2004). *Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji*, str. 249-259.

²⁵⁶ Podvučene reči su zamenjene neologizmima.

rezimirao bih bitke koje su vođene na području našeg južnog fronta da bih s vojnog gledišta upotpunio opisivanje opšteg stanja.

Na osnovu datog primera može se jasno videti uolikoj meri je jezik pretrpeo promene. One su najizrazitije na leksičkom nivou, ali ima i gramatičkih elemenata, poput persijskih genitivnih veza²⁵⁷ koje su u novijoj verziji govora promenjene u tursku genitivnu vezu. Prvi naveden govor je originalni Ataturkov govor iz 1934. godine, dok je ispod njega dat isti taj govor, ali u prilagođenoj verziji koja je nastala 1963. godine. Pristupićemo detaljnoj analizi ova dva govora u cilju prikazivanja upotrebe neologizama.

Reč muhterem (poštovani) zamenjena je neologizmom *sayın*²⁵⁸, efendiler (gospoda) – *baylar*, genitivna veza muharebe meydanını – *savaş alını* (ratište), arabizam defa zamenjen je rečju *kez* (puta), participska sintagma mevzilerine ricat eden – *dayangalarına*²⁵⁹ *çekilen* (oni koji su se povukli u svoja uporišta), genitivna veza düşmanın takibinde – *düşmanın kovalanmasında* (u gonjenju neprijatelja)²⁶⁰, arapska reč fikra – *tümen*, sintagma koja predstavlja primer persijske genitivne veze şayanı tezkâr kahramanlıkları – *anılmaya değer yiğitlikleri* (junaštvo vredno pomena). U ovoj sintagmi persizam şayan (vredan) zamenjen je neologizmom *değer*, reč tezkâr²⁶¹ – *anılmaya* i yiğitlikleri (yiğitlik – hrabrost) – *kahramanlık*. Glagol u budućem vremenu izah etmeyeceğim (izah etmek – objašnjavati, opisati) koji se koristi i danas zamenjen je glagolom *anlatmak* (ispričati, objasniti, opisati). Arabizam umumî zamenjen je neologizmom genel, vaziyet (stanje) – *durum*, askeriye (vojna služba) – *askerlik*,²⁶² müsaade buyursanız – *izin veriseniz*²⁶³, Cenup - Güney (jug), mıntaka – *bölge* (oblast, zona), cereyan etmek (teći, odvijati se, događati se) – *yapılmak* (pasiv od glagola yapmak – praviti, vršiti, obavljati), harekât (arapski plural od reči hareket – kretanje, vojnička operacija) – *savaş*,²⁶⁴ glagol hulâsa etmek – *özetlemek* (izložiti ukrajno, sumirati, rezimirati).

Kako Dž. Luis beleži, govor iz 1963. je opet promenjen, jer jezik nije bio „statičan nakon 1960. godine” (Lewis, 1999: 3). Dakle, opet se osećala potreba za prilagođavanjem novim tendencijama u jeziku, pa je 1986. govor iznova promenjen. Dž. Luis za novu verziju govora ističe promenu reči *sayın* u *saygıdeğer* (Lewis, 1999: 3).

Uprkos činjenici da su purističkim pristupom mnoge pozajmljenice arapskog i persijskog porekla zamenjene neologizmima, neki izrazi i poslovice su odolele pokretu jezičkog purizma. Erdžilasun navodi Ataturkovu poznatu krilaticu *Yurtta sulh, cihanda sulh* (Mir u domovini, mir u svetu) za koju ističe da je zbog upotrebe starih reči, mladi ne mogu razumeti, pa predlaže da se zamene neologizmima *Yurtta barış, dünyada barış* (Ercilasun, 2013: 11). Ova Erdžilasunova ideja nije zaživela i danas je u upotrebi pomenuto Ataturkovo geslo u svom originalnom obliku. On daje još jedan predlog koji je takođe vezan za Ataturkova uverenja, a to je načelo: *Hayatta en hakiki mürşit ilimdir* za koje navodi savremeni oblik „Yaşamda en gerçek yol gösterici bilimdir” (Ercilasun, 2013: 11) (Najispravniji vodič u životu je nauka). Primer koji takođe ilustruje upotrebu stranih reči je natpis

²⁵⁷ U savremenom turskom jeziku i dalje se možemo susresti sa nekim primerom persijskog izafeta, npr. *sebeb-i ziyaret* (razlog posete) se koristi i pored turskog oblika *ziyaret sebebi*.

²⁵⁸ U savremenom jeziku prisutan je i neologizam *saygıdeğer* koji ima isto značenje kao *sayın* (poštovan, cenjen).

²⁵⁹ Neologizam *dayanga* koji je ovde upotrebljen nije zaživeo i rečnici ga ne beleže.

²⁶⁰ Ovde je prisutna specifična promena arapske reči *takip* (praćenje, gonjenje) koja je kao imenska reč stupila u određenu genitivnu vezu s rečju *düşman* (neprijatelj), a u novijoj verziji je zamenjena skraćenim infinitivom glagola *kovalanmak* (goniti, pasivni oblik glagola *kovalamak*) koji je takođe s rečju *düşman* stupio u određenu genitivnu vezu.

²⁶¹ Reč *tezkâr* (pomnjanje, podsećanje) je arapskog porekla i koristila se u osmanlijskom jeziku.

²⁶² Arapski oblik *askeriye* od reči *asker*, dodavanjem turskog sufiksa dobio se neologizam sastavljen od stranog korena i turskog nastavka. Ovo je bio jedan od najčešćih načina izvođenja neologizama kod onih reči za koje se nije mogao iznaći domaći ekvivalent.

²⁶³ Ovde je arapska reč *müsaade* zamenjena takođe arapskom *izin*. Obe imaju isto značenje dopuštenje, dozvola, s tim što *izin* može značiti i odsustvo. Koriste se podjednako u savremenom turskom jeziku gde su zastupljeni i izrazi *Müsaadenizle – İzninizle* (S Vašim dopuštanjem/dozvolom). U upotrebi je i izraz *bana müsaade ili müsaade eder misiniz* (dozvolite mi; ako dozvoljavate). Više o ovim izrazima pogledati u: Teodosijević. M. (2004). *Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji*. str. 47-48.

²⁶⁴ Reč *savaş* (rat, bitka, boj) ovde ne predstavlja pravi sinonim za reč *harekât*. Smatramo da je reč *savaş* bolja zamena za reč *muharebe* koja se javlja u prvoj rečenici.

u sudnicama koji je opstao i pored toga što je teško razumljiv *Adalet mülkün temelidir* (Pravda je stub države.)

Imajući u vidu da su poslovice nastajale u narodu vekovima i predstavljaju kulturno nasleđe naroda, one najčešće odolevaju vremenu, a time i promenama u jeziku. Iako je jezički purizam u turskom jeziku zahvatio sve elemente jezika, većina poslovice je sačuvala svoj izvorni oblik. Zbog toga su u turskom jeziku i danas prisutne poslovice koja sadrži arabizme:

*Vakit nakittir.*²⁶⁵ - Vreme je novac.

*Ucuz satan tez*²⁶⁶ *satar.* - Ko jeftino prodaje, brzo proda.

*Sabrin sonu selamettir.*²⁶⁷ - Strpljen spasen. (dosl. Kraj strpljenju je spas.)²⁶⁸

(Teodosijević, 2004: 196)

Poslovice su najčešće kratke izreke koje oslikavaju kulturu i shvatanje života nekog naroda, pa se u tome ogleda njihova specifičnost i autentičnost. U svakom jeziku je narod shodno svojim iskustvima i pogledima na svet smišljao poslovice. Prema Aksanu, one predstavljaju značajan trag o istoriji i kulturi nekog društva, ali on ističe i dostupnost sličnih, a ponekad i istih poslovice u raznim jezicima (Aksan, 2020: 38). Poslovice su, poput reči, iz jednog jezika prelazile u drugi i na taj način se širile. Iz tog razloga su neke od njih zastupljene u različitim jezicima. Ova interesantna pojava je privukla mnoge naučnike iz oblasti lingvistike i književnosti da pristupe istraživanju ovog narodnog jezičkog blaga i iznalaženju njihovih ekvivalenata u drugim jezicima. S tim u vezi, Aksan daje primer gore pomenutu poslovice *Vakit nakittir* koja postoji i u engleskom *Time is money* (Aksan, 2020: 40). On daje i primer turske poslovice *Son gülen iyi güler* (Ko se poslednji smeje, najslade se smeje)²⁶⁹ i njen ekvivalent u francuskom jeziku *Rira bien qui rira le dernier* i u nemačkom *Wer zuletzt lacht, lacht am besten* (Aksan, 2020: 40).

Arabizmi u turskom jeziku dolaze do izražaja i kod posebne vrste reči, odnosno kod postpozicija²⁷⁰ koje predstavljaju „funktionalne reči bez samostalnog značenja, koje služe za izražavanje različitih odnosa između imenskih oblika i drugih reči u rečenicama“ (Aykut, 2007: 10). Baveći se podrobno ovom temom Ksenija Ajkut u monografiji *Turske postpozicije – „reči bez značenja“*, objašnjava funkciju ove specifične kategorije u turskom jeziku. Kontrastirajući srpski i turski jezik za postpozicije navodi da su one ekvivalentne našim predlozima i predloškim konstrukcijama, kao i veznicima i vezničkim konstrukcijama (Aykut, 2007: 10). Ova knjiga je od velikog značaja za turkologe koji žele detaljnije da se upoznaju s postpozicijama turskog jezika. Obuhvatajući sve postpozicije, pa i one arhaične, Ajkut daje detaljna objašnjenja i prikaz njihove upotrebe.

U turskom jeziku neke postpozicije arapskog porekla su tokom jezičke reforme zamenjene turskim. Uprkos tome i dalje su u upotrebi i arapske, a mi ćemo navesti samo neke od njih:

1. *Dair* (o, koji pripada, koji se tiče, o tome da) Ova postpozicija je arapskog porekla i ona spada u grupu pravih postpozicija koje zahtevaju dativ imenice. I dalje ima široku upotrebu u turskom jeziku.

²⁶⁵ U ovoj poslovice obe reči su arabizmi, *vakit* (vreme) i *nakit* (novac).

²⁶⁶ Ovde se pojavljuje persijska reč *tez* koja znači brz, hitar. Ista reč se koristi u savremenom turskom jeziku, ali je francuskog porekla i znači teza, disertacija.

²⁶⁷ Ova poslovice sadrži dve arapske reči *sabır* (strpljenje) i *selamet* (spas, sreća, blagostanje). U upotrebi je izraz *haydi* (*hadi*) *selamette* (Hajde sa srećom).

²⁶⁸ Više o turskim poslovicama vidi u: M. Teodosijević (2004). Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji, str. 191-197.

²⁶⁹ Veoma česta poslovice u srpskom jeziku.

²⁷⁰ Postpozicije se dele na prave i neprave postpozicije odnosno kvazipostpozicije. Kod pravih imamo tri grupe: postpozicije s nominativom imenica i genitivom zamenica, postpozicije s dativom imenica i postpozicije s ablativom imenica. Kod kvazipostpozicija posebno se izdvajaju i kvazipostpozicije s ograničenom deklinabilnošću. Više o turskim postpozicijama vidi u: Aykut, K. (2007). Turske postpozicije – „reči bez značenja“.

2. *Ait* (o, koji pripada, koji se tiče)²⁷¹ i ova postpozicija kao i prethodno navedena *dair* ima osnovno značenje *o*. Njen turski ekvivalent je postpozicija *ilişkin*. Kako Ajkut navodi *ilişkin* je „više zastupljena u pisanom nego u govornom jeziku“ (Aykut, 2007: 59).
3. Postpozicija *rağmen* koja je arapskog porekla takođe ima svoj turski ekvivalent *karşın*, ali je njena upotreba i dalje frekventna. Pored postpozicije *rağmen* postoji još jedna istog značenja takođe arapskog porekla *mukabil* koja se ranije više upotrebljavala, a sada retko (Aykut, 2020: 61).
4. *Evvel* (pre)²⁷² je postpozicija arapskog porekla, a njen turski ekvivalent je *önce*. Ova postpozicija se sve manje koristi, jer je njen sinonim *önce* u široj upotrebi.
5. *Atfen* (za, koji se odnosi na, upućen, posvećen, pripisan, u okviru) je arapska pozajmljenica pretežno zastupljena u pravnom jeziku.
6. *İtibaren* (počev od, od) je arapskog porekla, ali ima svoj turski ekvivalent *başlayarak*.²⁷³ Ova arapska leksema i dalje ima frekventnu upotrebu.

Posledica osmanlijskog jezika ogleda se u širokoj upotrebi pozajmljenica arapskog i persijskog porekla u administrativnom i pravnom jeziku. Poznato je da se za vreme pokreta jezičkog purizma najmanje pažnje posvećivalo ovim jezičkim stilovima izražavanja. Stoga je i danas pravni i administrativni jezik ispunjen arabizmima. Da bismo ilustrovali ovu pojavu, navešćemo primer rečenice iz jednog punomoćja (vekâletname).²⁷⁴

“[...] işlemleri takibe ve sonuçlandırmaya her türlü izin ve ruhsatları almaya, kayıt ve tescilerimi yaptırmaya, yapılacak olan tesciller ile ilgili terkin ve tadil işlemlerini yapmaya, yürütmeye, evrakları akt ve imzalamaya, gerektiğinde kayıtları sildirmeye, ilgili mercilere teftişler vermeye, ticari defterlerimi ve belgelerimi sunmaya, tarhiyat öncesi veya tarhiyat sonrası her türlü vergi ve cezalardan dolayı vergi itiraz, temyiz uzlaşma ve takdir komisyonlarında, vergi mahkemelerinde beni temsile, hak ve menfaatlerimi savunmaya, uzlaşma talebinde bulunmaya, uzlaşmaya, tutanakları imzaya ilgili vergi, dairelerine başvurarak fiş, fatura, irsaliye, gider pusulası vesair belge tasdik ve basım izinlerini almaya, matbaalarda defter, belge (fiş, fatura, gider pusulası, irsaliye ve sair) bastırmaya...”²⁷⁵

Iz navedenog dela punomoćja vidi se u kolikoj meri je pravni jezik opterećen arabizmima, a posebnu pažnju treba obratiti na način pisanja. Rečenice se nižu, odvajaju zarezima što otežava prevođenje. Navodimo i prevod u originalu koji nam je ljubazno ustupila K. Ajkut.

- Da prati i okončava procedure;
- Da izvadi sve vrste odobrenja i dozvola;
- Da zahteva registracije i upise;
- Da izvršava i sprovodi brisanja i izmene upisa koji će biti sprovedeni;
- Da priprema i potpisuje dokumentaciju;
- Da, po potrebi, zahteva brisanje registracija;
- Da nadležnim upravama dostavlja revizije;
- Da podnosi privredne/trgovačke knjige i dokumenta;
- Da me usled svih poreza i sankcija, pre ili nakon vremena procene, predstavlja pred komisijama za žalbu, prigovor, izmirenje i procenu poreza i poreskim sudovima;

²⁷¹ Za postpozicije *dair* i *ait* postoji turski ekvivalent *değgin*, ali njena upotreba je veoma retka.

²⁷² Interesantno je to što je dostupna i grafija sa jednim v – evel.

²⁷³ Başlayarak je gramatički gledano gerundijum na –(y)arak, ali ima i funkciju postpozicije.

²⁷⁴ Reč *vekâletname* je arapskog porekla, tačnije to je složenica nastala od arapske reči *vekâlet* (ministarstvo, predstavništvo) i persijske reči *name* (pismo).

²⁷⁵ Podvučene reči su stranog porekla. Interesantno je to što se pojavljuje arabizam *evrak* (dokument), a kasnije u tekstu se koristi turski ekvivalent *belge*. Takođe, pored arabizama, prisutne su reči iz francuskog i italijanskog jezika. Pojavljuje se galicizam *fiş* (isečak računa) i reč italijanskog porekla *fatura* (faktura), *pusula* (cedulja, račun, listić).

- Da brani moja prava i interese;
- Da podnosi zahteve za nagodbu;
- Da potpisuje izmirenja/nagodbe i zapisnike;
- Da, podnošenjem zahteva nadležnim poreskim upravama, dobije dozvolu za overu i štampu isečaka računa, faktura, tovarnih listova, troškovnika i drugih dokumenata;
- Da u štampariji da na štampu knjige, dokumenta (isecci računa, fakture, tovarni listovi, troškovnici i sl.);

Kako je vreme prolazilo rasla je netrpeljivost prema arabizmima i persizmima. Kao što smo već pominjali prvi način njihovog odbacivanja, usled razvijanja pokreta jezičkog purizma, bio je putem upotrebe čisto turskih reči. Međutim, kada se ekvivalenti ne bi pronašli, ili izveli, kao zamena koristile bi se reči iz zapadnih jezika u najvećoj meri iz francuskog. Na taj način arabizam *bedeiyyat* je zamenjena francuskom *estetik* (estetika), *felekiyat* – kosmografya²⁷⁶ (kosmologija), *lisaniyat* – lengüistik,²⁷⁷ *enfüsi* - subjektif²⁷⁸ (Özdemir, 2002: 380). Kasnije su, za vreme ekstremnog purizma ti galicizmi u velikoj meri podlegli *čišćenju*, ali mnogi od njih su i uprkos tome opstali.

14.2. Pozajmljenice iz francuskog jezika

U XIX veku zapažen je snažan kulturni i lingvistički uticaj zapadnih zemalja pri čemu se istakao uticaj Francuske. Okretanjem Turske ka Zapadu, pojavile su se nove književne vrste, obrađivale su se teme iz svakodnevnog života i time je usledila promena načina života i pogleda na svet. Turci su ostavili za sobom tradicionalni i verski model življenja i počeli da usvajaju nove, savremene ideje.

Dinamičan upliv galicizama nastupio je u doba Tanzimata kada je preko rasprostranjene francuske literature počelo širenje francuske leksike. Pored dobrih ekonomskih i političkih odnosa sa Francuskom, najveću ulogu u širenju galicizama imali su pisci i naučnici koji su se školovali u Francuskoj. Među njima se ističe poznati turski pisac Ahmet Midhat iz čijeg pera su po prvi put u turski jezik ušle sledeće francuske reči: *aktris* (glumica), *aristokrat* (aristokrata), *artist* (umetnik), *fotografi* (fotografija), *idealizm* (idealizam), *realizm* (realizam) i druge (Đinđić, 1970: 39).

Pomenuli smo da su za vreme ekstremnog purizma mnogi arabizmi i persizmi bili zamenjeni francuskim rečima, ali moramo dodati da su i reči preuzete iz italijanskog jezika takođe u ovom periodu zamenjene francuskim. Neke od tih reči su: *lokanta* – *restoran* (restoran), *acenta* – *ajans* (agencija), *konçerto* – *konser* (koncert). Ono što je zajedničko ovim rečima jeste činjenica da galicizmi nisu u potpunosti istisnuli iz upotrebe italijanizme, već su u savremenom turskom zastupljene obe reči za restoran, kao i za agenciju, ali sa određenim semantičkim razlikama.

Usvajanje pozajmljenica je podrazumevalo prilagođavanje fonetskoj strukturi turskog jezika. Ovo pravilo se odnosilo i na galicizme gde se najčešće putem epenteze, odnosno umetanjem jednog slova, pozajmljenica prilagođavala turskom fonetskom sistemu. Međutim, kod nekih galicizama gde je u početnoj grupi konsonanta prisutan jedan od likvida (l ili r) nije dolazilo do razbijanja konsonatskih grupa što se može videti na primerima: *drame* – *dram* (drama), *gramme* – *gram* (gram), *plastique* – *plastik* (plastika) (Đinđić, 1970: 45). Kod ostalih reči dodavao se protetički vokal *i* na početku, *istatistik* (statistique), *istasyon* (station), *iskelet* (squelette). Ove tendencije su vremenom slabile, pa se u savremenom turskom grafija nekih galicizama promenila, a u izgovoru nije došlo do promena. Neke od tih reči su: *tren* (voz, čita se kao tiren), *plan* (plan, u izgovoru pilan), *spor* (sport, u izgovoru sipor), *grup* (grupa, u izgovoru gurup), *film* (film, u izgovoru filim).²⁷⁹

²⁷⁶ Ova francuska reč ima turski ekvivalent koji je sada u široj upotrebi *gök bilimi*.

²⁷⁷ U savremenom turskom jeziku se koristi turski termin *dil bilimi*.

²⁷⁸ Turska reč *öznel* se više koristi.

²⁷⁹ U savremenom turskom jeziku galicizam *kulüp* (klub) je zadržao epentetički vokal.

Još jedna značajna karakteristika kod galicizama jeste to što oni podležu zakonu vokalne harmonije. Međutim, postoje izuzeci od ovog pravila. To su reči koje se završavaju na lateralno *l*: *rol* > *rolü*²⁸⁰ (uloga), *kontrol* > *kontrolü* (kontrola), *festival* > *festivali* (festival).

Pri usvajanju reči iz francuskog jezika koji sadrže dva ista konsonanta jedan do drugog tzv. geminate, dolazi do redukovanja jednog konsonanta: *commision* > *komisyon* (komisija), *ballade* > *balat*²⁸¹ (balada), *ballet* > *bale*, *communisme* > *komünizm*.²⁸²

Fonetska promena je prisutna i kod hijata (zev), pojave kada se nalaze dva vokala jedan pored drugog tako što se između vokala ubaci konsonant *y* ili *v*. Neki od tih primera su:

<i>biologie</i> > <i>biyoloji</i> (biologija)	<i>dialecte</i> > <i>diyalekt</i> (dijalekat)
<i>diète</i> > <i>dietet</i> (dijeta)	<i>antibiotique</i> > <i>antibiyotik</i> (antibiotik)
<i>laboratoire</i> > <i>laboratuvar</i> (laboratorija)	<i>reportoire</i> > <i>repertuvar</i> (repertoar)

Postoje izuzeci od ovog pravila:

<i>Foire</i> > <i>fuvar</i> (sajam)	<i>accessoire</i> > <i>aksesuar</i> (aksesoar) ²⁸³
<i>Coiffeur</i> > <i>kuaför</i> (frizer)	

Imajući u vidu da u turskom jeziku ne postoji gramatički rod, reči poput *aktör* – *aktris* (glumac – glumica)²⁸⁴, *dansör* – *dansöz* (plesać – plesačica)²⁸⁵, *prens* – *prenses* (princ – princeza) koje imaju oba oblika za oznaku roda, predstavljaju izuzetke. Ove reči preuzete iz francuskog jezika zadržale su svoje oblike i za označavanje muškog i ženskog roda.

U savremenom turskom koriste se i pridevi francuskog porekla kao što su *aktif* (aktivan), *pasif* (pasivan), *kültürel* (kulturni), *profesyonel* (profesionalni) i drugi. Za reči *aktif* i *pasif* je karakteristična i terminološka upotreba u domenu lingvistike, pa se *aktif* odnosi na aktiv (na turskom *etken*), a *pasif* je pasiv (na turskom *edilgen*).

Od mnogih galicizama su nastali i sastavljeni (kompozitni) glagoli. Oni su obrazovani od francuskih reči i pomoćnog glagola *etmek* (činiti, raditi) i *olmak* (biti, postati, desiti se). Dosta glagola nastaje pridruživanjem glagola *yapmak* (praviti, činiti, raditi). Kako S. Đinđić navodi većina ovih glagola je sastavljena od reči iz oblasti tehnike, medicine, ekonomije i zbog toga pretežno nemaju adekvatnu zamenu u turskom jeziku (Đinđić, 1970: 55). Neki od tih glagola su:

<i>izole etmek</i> (izolovati)	<i>dezenfekte etmek</i> (dezinfikovati)
<i>organize etmek</i> (organizovati)	<i>adapte etmek</i> (adaptirati)
<i>modernize etmek</i> (modernizovati)	<i>stabilize etmek</i> (stabilizovati) ²⁸⁶
<i>realize etmek</i> (realizovati)	<i>konsantre olmak</i> (koncentrisati se)
<i>rol yapmak</i> (pretvarati se)	<i>panik yapmak / olmak</i> (stvarati paniku/uspaničiti se)
<i>kariyer yapmak</i> (praviti/graditi karijeru)	<i>fotomontaj yapmak</i> (praviti fotomontažu)
<i>egzersiz yapmak</i> (vežbati/raditi vežbe)	<i>stilize etmek</i> (stilizovati)

²⁸⁰ Da bismo ilustrovali nepoštovanje vokalne harmonije kod datih primera koristili smo nastavak za akuzativ.

²⁸¹ Kod mnogih galicizama se uočava obezvučavanje finalnih konsonanata. Zvučni *b*, *d* i *c* prelaze u bezvučne *p*, *t* i *ç* što je karakteristika turskog fonetskog ustrojstva. Neki od primera su: *microbe* > *microp* (mikrob), *methode* > *metot* (metod), *acide* > *asit* (kiselina).

²⁸² S. Đinđić 1970. godine u radu *Prilog proučavanju galicizama u turskom književnom jeziku* kao izuzetak navodi reč *belleten* koja se u turskom asimilovala kao *bulletin* (Đinđić, 1970: 48). Međutim, u savremenom turskom jeziku u upotrebi je oblik *bülten*.

²⁸³ Nekada je bio u upotrebi oblik *aksesuvar* i *kuaför*.

²⁸⁴ Reč *oyuncu* zamenjuje ove galicizme. Definisanje roda može se postići leksičkim putem upotrebom reči *erkek* i *kadın*, pa će glumac na turskom biti *erkek oyuncu*, a glumica *kadın oyuncu*.

²⁸⁵ U savremenom turskom jeziku u upotrebi je reč koja zamenjuje ove dve, odnosno koristi se jedna za oba pola, a to je reč *dansçı* (plesać / plesačica; igrač / igračica).

²⁸⁶ Sa glagolom *olmak* ima značenje stabilizovati se *stabilize olmak*.

Poznati turski lingvista, pisac i leksikograf Mustafa Nihat Ozon (Mustafa Nihat Özön)²⁸⁷ u svom *Rečniku turskih stranih reči* (Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü) piše o *problemu* koji je nastao usvajanjem reči iz drugih jezika. Pod *problemom* podrazumeva pojavu mnogih stranih nastavaka koji su sa stranim rečima ušli u turski i postavlja pitanje da li će se neki od tih najkorišćenijih nastavaka uvrstiti u gramatike, ili ne (Özön, 1962: XI). Navodi sledeće nastavke i primere:²⁸⁸

- izm: *alkolizm* (alkoholizam), *astigmatizm* (astigmatizam), *atletizm* (atletika)
- ik: *akademik* (akademski), *antipatik* (antipatičan), *antiseptik* (antiseptik).²⁸⁹
- syon (-siyon): *aksiyon* (akcija), *adaptasyon* (adaptacija), *aplikasyon* (aplikacija).
- ör: *aktör* (glumac), *asansör* (lift), *animatör* (animator), *antrenör* (trener).
- aj: *ambalaj* (ambalaža), *avantaj* (prednost), *bagaj* (prtljag).
- e: *adapte* (adaptiran), *anonse* (objava)²⁹⁰, *aplike* (naramenica).
- loji: *antropoloji* (antropologija), *astroloji* (astrologija), *filoloji* (filologija).
- ist: *analist* (analitičar), *alpinist* (alpinista), *finalist* (finalista).
- if: *aktif* (aktivan), *alternatif* (alternativa), *dekoratif* (dekorativan).²⁹¹

(Özön, 1962: XI-XII)

Ako bi se pristupilo analiziranju nastavaka koje je Ozon nabrojao, uvidelo bi se njihovo latinsko ili grčko poreklo. Mnogi od ovih nastavaka su iz latinskog i grčkog jezika prešli u francuski, italijanski i druge jezike. To je veoma značajna činjenica koja se zanemaruje kada je u pitanju poreklo galicizama u turskom jeziku. Dakle, kada neke reči proverimo u etimološkim rečnicima ili *Rečniku turskog jezika* za njih piše da su francuskog porekla, ali ne treba zaboraviti da je većina njih zapravo nastala od navedenih grčkih i latinskih nastavaka. Navešćemo nekoliko *francuskih* reči koje su postale sastavni deo turskog leksikona. Reč *jeoloji* (geologija) nastala je spajanjem grčke reči *geo* (zemlja) i *logos* (nauka). Preko francuskog jezika reč *geologie* ušla je u turski prilagođavajući se turskom fonetskom sistemu i time se asimilirala kao *jeoloji*. Reči kao što su *klostrofobi*, *agorafobi*²⁹² nastale su od grčke reči *fobi* koja znači strah. Budući da je u ovakvim slučajevima francuski jezik posrednik, onda se te reči apriori tretiraju kao francuske.

14.3. Pozajmljenice iz grčkog jezika

Starogrčke, grčke i novogrčke reči²⁹³ takođe postoje u leksičkom fondu turskog jezika. S. Eker beleži da su grčke reči prisutne u pisanom jeziku, govorima Anadolije i u žargonu navodeći sledeće primere: *anafor* (vrtlog), *anahtar* (ključ), *anason* (anason), *aya* (sveti), *bodrum* (podrum), *çerez* (meze), *hora* (kolo), *hoirat* (grub), *ihlamur* (lipa), *izgara* (roštilj), *kadro* (kadar), *kandil* (kandilo), *karanfil* (karanfil), *kaşar* (kačkavalj), *kestane* (kesten) i druge (Eker, 2019: 152). Treba spomenuti i još neke od najfrekventnijih grecizama, a to su *kilise* (crkva) i *fener* (fenjer). Autor *Etimološkog rečnika turskog jezika* (Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü) İsmet Zeki Ejuboglu (İsmet Zeki

²⁸⁷ Mustafa Nihat Ozon (1896-1980) je autor značajnih rečnika od kojih se izdvajaju *Osmanlıca Türkçe Sözlük* i *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü*.

²⁸⁸ Ozon navodi dosta primera. Više pogledati u: Özön, M. N. (1962). *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, str. XI-XIII

²⁸⁹ Kod ovih reči je zastupljen prefiks *anti* koji je grčkog porekla. Više o latinskim i grčkim nastavcima pogledati u: Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*, str.154-157.

²⁹⁰ U savremenom turskom je *anons*.

²⁹¹ Ozon navodi i nastavke: - *graf*, - *grafî*, - *fon*, - *tele*, - *mono*, - *neo*.

²⁹² Reč *agorafobi* je nastala od grčke reči *agora* (otvoren prostor, trg) i *fobi* (strah).

²⁹³ Turci razlikuju tri vrste grecizama: reči iz grčkog jezika koji se govori u Grčkoj (Yunanca), grčke reči koje su usvojene od ljudi koji žive u muslimanskim zemljama, a grčkog su porekla (Rumca) i reči iz starogrčkog (Grekçe) (Eker, 2019: 152).

Eyuboğlu)²⁹⁴ navodi da se grčke reči nalaze najviše u terminologiji vezanoj za ribarstvo, poljoprivredu, u nazivima jela i pića (Eyuboğlu, 2020: XV).

Za turski argo je karakteristično to što je on pretežno obrazovan od stranih reči, a naročito od grčkih i italijanskih. Udeo grecizama i italijanizama u žargonu turskog jezika iznosi čak osamdeset posto (Teodosijević, 2004: 145). Prilikom kreiranja leksike argoa i dalje se koriste „grčki sufiksi -os ili -oz (cavalacoz – bezvredan; kakanos – rugoba)” (Teodosijević, 2004: 145).

Jedan od najznačajnijih rečnika žargona je *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü* (Veliki turski rečnik žargona) koji je priredio turski pisac i pesnik Hulki Aktunç (Hulki Aktunç). Uvidom u pomenuti rečnik izdvojili smo sledeće primere, *ispinoz* – brbljiva osoba, brbljivac (Aktunç, 1998: 150), *mani mani* – brzo, hitro (Aktunç, 1998: 206), *mantar* – laž, obmana (Aktunç, 1998: 207), *mantarcı* – lažov (Aktunç, 1998: 207), *manita* – lopovluk (Aktunç, 1998: 206),²⁹⁵ *paparon* – murija, policija (Aktunç, 1998: 233), *aforoz* – izopštiti iz crkve, isključenje, izbacivanje, *aforozlamak* – isterati, iskaširati (Aktunç, 1998: 30) i druge.

Grecizmi koji čine deo svakodnevne komunikacije u savremenom turskom su: *avlu* (dvorište), *demet* (buket), *gümriük* (carina), *liman* (luka), *limon* (limun), *kavanoz* (tegla), *akasya* (akacija, bagrem), *fasulye* (pasulj), *mantar* (pečurka), *papatya* (kamilica), *ispanak* (spanać), *kiraz* (trešnja), *marangoz* (stolar), *efendi* (gospodin), *telefon* (telefon).

Interesantna je pojava neusaglašene etimologije. Neke reči su u zavisnosti od izvora koji koristimo grecizmi, prema nekom drugom izvoru italijanizmi ili galicizmi. Međutim, u etimološkim rečnicima je uočeno da se prvo navodi poreklo reči, a pod drugom odrednicom često bude dat podatak da je i u latinskom ili starogrčkom jeziku postojala ista reč. S obzirom na to da većina reči potiče iz latinskog i starogrčkog, možemo zaključiti da se za prvu odrednicu navodi jezik posrednik. Zbog toga za neke pozajmljenice u turskom koje verovatno vode poreklo od latinskog ili grčkog pretežno se navodi arapsko, persijsko, francusko poreklo jer je preko ovih jezika strana reč dospela u turski leksički fond. Navešćemo jedan primer takve specifične, nedeterminisane etimologije reči.

Za reč *kandil* (kandilo, svetiljka)²⁹⁶ koju je S. Eker svrstao u grecizme Z. Korkmaz u radu *Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözcükler ve Ekler* daje kao primer usvojene italijanske leksike (Korkmaz, 2003: 120). I. Z. Ejuboglu u svom *Etimološkom rečniku turskog jezika* navodi latinsko poreklo ove reči, ali da je preko arapskog ušla u turski (Eyuboğlu, 2020: 371). *Rečnik turskog jezika* beleži arapsko poreklo (TS, 2009: 1060), dok Sevan Nišanijan (Sevan Nişanyan)²⁹⁷ u svom *Savremenom etimološkom rečniku turskog jezika* (Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü) beleži da je reč *kandil* arapska pozajmljenica, ali navodi i da postoji u istom značenju u aramejskom i latinskom.²⁹⁸

Turski pisac i novinar Abdulkadir Akgündüz (Abdülkadir Akgündüz) smatra da se u turskom nalazi oko petsto grčkih reči koje su davno usvojene, pa se iz tog razloga više i ne doživljavaju kao strane (Akgündüz, 2002: 308). On u radu *21. Yüzyılda Türkçe'nin Hedefleri* (Ciljevi turskog jezika u XXI veku) citira poznatog turskog pesnika i pisca Javuz Bulenta Bakilera (Yavuz Bülent Bâkîler) koji izražava nezadovoljstvo povodom različitog stava prema stranoj leksici. Naime, on postavlja pitanje zašto je grčka i francuska pozajmljena leksika bila pošteđena za vreme pokreta jezičkog purizma (Akgündüz, 2002: 208).

U cilju oslobađanja turskog od zapadnjačke leksike 1972. izlazi priručnik za strane reči. K. Demiraj u ovom svom delu *Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu* (Vodič za ekvivalente za

²⁹⁴ İsmet Zeki Ejuboglu (1925-2003) je poznati turski pisac i naučnik. Njegov doprinos turskoj nauci ogleda se u raznolikosti tema koje je obrađivao. Jedno od najpoznatijih dela je njegov *Etimološki rečnik turskog jezika*, ali i njegov opus čine dela i o mitologiji, filozofiji i druga.

²⁹⁵ Za ovu reč tj. žargonski izraz je karakteristično što ima dva značenja. Naime, ona ima dvojno poreklo grčko i italijansko. Grčka reč *manita* ima značenje lopovluk i nju objašnjava Aktunç, dok druga, italijanska (*mantenuta*) ima značenje ljubavnica, švalerka i nju beleži Nišanijan <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/manita>

²⁹⁶ U žargonu ima značenje pijanac (TS, 1997: 548).

²⁹⁷ Sevan Nišanijan (1956) je pisac tursko-jermenskog porekla koji je u oblasti etimologije dao veliki doprinos.

²⁹⁸ Podaci preuzeti iz elektronskog rečnika: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kandil>

reči iz zapadnih jezika) daje nova rešenja, ekvivalente koji mogu zameniti pozajmljene reči iz zapadnih jezika. Uvidom u ovaj *Vodič* izdvojili smo nekoliko interesantnih primera:

<i>büro</i> (kancelarija) – işyeri ²⁹⁹	<i>absürt</i> (absurd) - saçma
<i>direksiyon</i> (smer) – yönelteç	<i>burs</i> (stipendija) – öğrenimlik
<i>enflasyon</i> (inflacija) – değer düşümü	<i>ekip</i> (ekipa) – takım
<i>fren</i> (kočnica) – durduraç	<i>fermuar</i> (rajsferšlus) – kapayıcı
<i>kuzen</i> (brat/sestra od tetke) – yeğen	<i>kuaför</i> (frizer) – kadın berberi
<i>lider</i> (vođa) – önder	<i>garaj</i> (garaža) – arabalık
<i>makyaj</i> (šminka) – yüzyazması; yüzbakımı	<i>lokanta</i> (restoran) – aşevi
<i>manikür</i> (manikir) – elbakımı	<i>lektör</i> (lektor) – okutman
<i>model</i> (model) – örnek; benzer; biçim	<i>mola</i> (odmor, pauza) – dinlenme, dinek ³⁰⁰
<i>modern</i> (moderno) – çağdaş / çağcıl	<i>net</i> (jasno) – açık / kesintisiz
<i>motel</i> (motel) – konak	<i>mizanpaj</i> (prelom knjige) – sayfa düzeni ³⁰¹
<i>nüans</i> (nijansa) – ayırtı	<i>obje</i> (objekat) – nesne
<i>prova</i> (proba) – deneme	<i>orijinal</i> (originalan) – özgün
<i>reform</i> (reforma) – düzeltim	<i>pratik</i> (praksa) – uygulama
<i>sürpriz</i> (iznenadjenje) – şaşırtı	<i>şomine</i> (kamin) – ocak
<i>terminoloji</i> (terminologija) – terimler dizgesi	<i>turizm</i> (turizam) – gezim
<i>uvertür</i> (uvertira) – başlangıç, açılış	<i>üniversel</i> (univerzalan) – evrensel
<i>vitrin</i> (izlog) – sergen	<i>vokal</i> (samoglasnik, vokal) – ünlü

(Demiray, 1972: 11-71)

Većina navedenih ekvivalenata je vremenom usvojena i danas zauzima mesto u leksičkom fondu turskog, ali ima i onih koje nisu zaživele u narodu i samim tim nisu deo savremenog jezika. Budući da nam je spisak reči dugačak, nastojaćemo da analiziramo upotrebu onih za koje smatramo da su značajne, a one koje su zaživele nećemo pominjati.

Reč *büro* je i dalje prisutna, ali se često umesto nje u značenju kancelarije koristi i anglicizam *ofis*. U poslednje vreme je zapažena upotreba reči *oda* (soba) koja se koristi i u značenju kancelarija. Demiraj je dao ekvivalent *iş yeri* koja se koristi u turskom, ali u značenju *radno mesto*. Iako se francuska leksema *absürt* koristi i dalje, njen ekvivalent *saçma* je u široj upotrebi. Galicizam *enflasyon* je opstao i pored datog ekvivalenta *değer düşümü*³⁰² koji nije u upotrebi u ovom značenju. Nova reč *öğrenimlik* nije usvojena, pa je u upotrebi i dalje reč francuskog porekla *burs*. Leksema *fren* (franc.) nema svoj ekvivalent u turskom, jer predložena *durduraç* nije usvojena. Ista je situacija sa rečju *fermuar* (franc.). Turska reč *yeğen* koja je bila predviđena da zameni francusku *kuzen* ušla je u upotrebu, ali pošto između njih postoji semantička razlika, one nisu sinonimi. Obe označavaju rodbinske odnose s tim što se *kuzen* koristi za brata ili sestru od tetke, strica, ujaka,³⁰³ dok se reč *yeğen* koristi u značenju bratanac, sestričina, nećak, nećaka (Aykut, Miljković, 2016: 12-13). Leksema *kuaför* ima široku upotrebu i zamenjuje reči *kadın berberi* (ženski frizer) i *erkek berberi* (muški frizer). *Rečnik Turskog jezika* beleži neologizam *arabalık*, ali ona nije zamenila *garaj* koja je u svakodnevnoj upotrebi. *Makyaj* nije zamenjena predloženim ekvivalentima, ali se koristi jedan od njih *yüz bakımı* u značenju *nega lica*. Takođe, reč *manikür* nema svoj turski ekvivalent. Reč *aşevi* nije zamenila italijanizam *lokanta*, već se uz njega koristi i galicizam *restoran*, a *aşevi* u savremenom

²⁹⁹ Prema novom Pravopisu ova reč se piše odvojeno *iş yeri*.

³⁰⁰ Prema Rečniku turskog jezika reč *dinek* se koristi u narodnom govoru.

³⁰¹ Demiraj navodi i *sayfalama*, reč koja je data kao ekvivalent u *Rečniku turskog jezika*.

³⁰² Elektronski rečnik Turskog jezika beleži da ova reč *değer düşümü* ima značenje *bezvrednost* (*değersizlik*).

³⁰³ Iako postoji i reč *kuzin* - sestra od tetke, strica, ujaka njena upotreba je veoma retka, jer se *kuzen* koristi da označi i brata i sestru od tetke, strica, ujaka. S aspekta jezičke ekonomije reč *kuzen* ima ulogu da zameni duže iskaze poput *brat od tetke*, *sestra od ujaka* i druge. Više o iskazivanju rodbinskih odnosa vidi u: Aykut, K., Miljković, S. (2016). *Türkçede Akrabalık Adlarının Özellikleri*, str. 8-21.

turskom nosi značenje *narodna kuhinja*. Italijanizam *mola* ima rasprostranjenu upotrebu i predloženi ekvivalenti ne predstavljaju adekvatnu zamenu.

Upotrebu francuske leksike je kritikovao Timurtaš. Izražavao je nezadovoljstvo povodom upotrebe galicizama kada postoje turski ekvivalenti. Postavlja pitanje zašto se pored turske reči *mevsim* (godišnje doba) koristi *sezon*, zatim *rezervasyon* kada se na turskom može reći *yer ayritma*, umesto *hazır elbise* koristi se *konfeksiyon* (Timurtaš, 1980: 311-312).

Etimologija nekih neologizama i dalje predstavlja predmet istraživanja jer njihovo poreklo, usled različitih mišljenja, nije precizirano. Jedna od takvih reči je *okul* (škola). Razlog zašto je pominjemo jeste njeno *sporno* poreklo koje se najčešće vezuje za francuski jezik.

Naime, rasprostranjeno je mišljenje da je od francuske reči *école* (škola) nastao neologizam *okul* koji je zamenio viševjekovnu upotrebu arabizma *mektep* (škola). Međutim, neki naučnici ne misle tako, već ističu da je ova reč nastala od turskog glagola *okumak* (učiti). Ovu tvrdnju potkrepljuje podatak koji nalazimo kod S. Nišanijana u *Savremenom etimološkom rečniku turskog jezika*³⁰⁴ i u *Etimološkom rečniku turskog jezika* autora I. Z. Ejuboglua (Eyuboğlu, 2020: 502) dok kod Hasana Erena u *Etimološkom rečniku turskog jezika* (Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü) ova reč ne postoji. Pretpostavljamo da je H. Eren nije uvrstio u svoj rečnik zbog toga što je smatrao da njeno poreklo nije upitno i da potiče iz turskog jezika.

Turkolog Sedat Baljemez (Sedat Balyemez) baveći se detaljno etimologijom reči *okul*, napisao je opširan rad koji nam pruža dragocene podatke vezane za nastanak ovog neologizma. On u radu "*Okul*" *Kelimesi "Ekol"den mi Geliyor?* predočava problematiku etimologije reči *okul*. Oslanjajući se na razne stavove eminentnih turkologa Banguouglua, Timurtaša, Aksana i drugih zaključuje da su prisutna tri stava o nastanku reči *okul*. Banguoglu smatra da je nastala od *ecole*³⁰⁵ i od latinske reči za školu - *schola*, a Aksan da je izvedena od osnove glagola *okumak* - *oku* na koju je dodat sufiks *-l* (Balyemez, 2017: 118). Pominje i Timurtaša koji je tvrdio da je reč *okul* izvedena po ugledu na francusku *ecole* (Balyemez, 2017: 118). On navodi i mišljenje turkologa Ise Sarija (İsa Sarı) prema kojem je reč *okul* nastala od glagolske osnove *oku* ali po ugledu na *ecole*, a pošto odgovara domaćem fonetskom sistemu ne oseća se kao tuđa (Balyemez, 2017: 118).

S. Baljemez hronološki opisuje dobijanje finalnog oblika reči. Kada je 1933. traženo da se predlože ekvivalenti za reč *mektep*, u novinama *Hakimiyeti Milliye* i *Milliyet* objavljuje se prvi ekvivalent *okunak* (Balyemez, 2017: 120). Nakon *okunak* nizali su se i mnogi novi, kao što su *okuma evi/yurdu*, *okunan yer*, *bilgi yeri*, *okuma yazma evi* i drugi.³⁰⁶

Tursko lingvističko društvo je 1934. godine objavilo dva ekvivalenta *okulağ* i *okunak*³⁰⁷ ističući da postoji i oblik *okula* koji je nastao izbacivanjem poslednje foneme *ğ* (Balyemez, 2017: 122). Ataturku se svidela reč *okula* koju je upotrebio prilikom slanja jednog telegrama 1934. godine. Iste godine u listu *Akşam* objavljeno je da će ekvivalent za *mektep* biti čista turska reč *okul* (Balyemez, 2017: 125).

Tokom 1935. godine bila je prisutna upotreba sve tri reči *okul*, *okula* i *mektep*, da bi se vremenom prihvatila reč *okul* koja se i danas koristi. Na osnovu svega iznetog, S. Baljemez zaključuje da je reč *okul* turskog porekla (Balyemez, 2017: 144).

Uprkos tome što se u periodu purističkog preterivanja težilo izbacivanju leksike i iz zapadnih jezika, posebno iz francuskog, veliki broj galicizama je i dalje u upotrebi. S. Eker ističe udeo francuske leksike upoređujući njenu dinamiku usvajanja sa arapskom i persijskom. On konstatuje da je broj arapske i persijske leksike koja je ulazila u turski jezik hiljadu godina, blizu udela francuskih reči koje su taj broj dostigle za sto godina (Eker, 2019: 147).³⁰⁸ Najbolji pokazatelj prisustva francuske leksike u turskom jeste izraz *mersi* (hvala) čija je upotreba i danas prisutna, ali sve manje.

³⁰⁴ Podatak dostupan na: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/okul>

³⁰⁵ Fonetski prilagođena *ekol* se u turskom koristi u značenju škola, pravac, učenje (TSS, 1997: 330).

³⁰⁶ Više o ekvivalentima koji su predlagani vidi u: Sarı, I. (2017). "*Okul*" *Kelimesi "Ekol"den mi Geliyor?*, str. 120.

³⁰⁷ Za *okulağ/okula* su naveli da je preuzeto iz govora Urfe (sadašnji grad Şanlıurfa / Şanlıurfa), dok je *okunak* iz Denizlija (Denizli).

³⁰⁸ Prema statistici koju Eker daje, a koja se nalazi u *Turskom rečniku* (Türkçe Sözlük) iz 1998. godine, broj arapskih reči iznosio je 6455, persijskih 1361, francuskih 4702, engleskih 470, italijanskih, 621, grčkih 382 (Eker, 2019: 159).

14.4. Pozajmljenice iz engleskog jezika

Francuska je kao jedna od najrazvijenijih zemalja dugo širila svoj uticaj na okolne države s kojima je bila u kontaktu, pa je time i njen leksički sloj nalazio put do drugih leksičkih sistema. Na tom putu se našao i turski u kojem je francuska leksika zauzela značajno mesto. Značajna odlika francuskog jezika u poređenju sa turskim jeste što je on pogodan za usvajanje reči, odnosno njegova fonetska struktura je bliska turskoj. Iz tog razloga su se francuske reči lakše asimilovale. Sistematskim i radikalnim odbacivanjem stranih nanosa, mnogi galicizmi, kao i arabizmi i persizmi postaju prošlost. U međuvremenu, slabljenjem francuskog uticaja, jača engleski, tačnije američki.

Kada se govori o anglicizmima u turskom jeziku posmatra se period u kom je slivanje engleske leksike bilo najdinamičnije. S tim u vezi mnogi lingvisti smatraju da su engleske reči počele da ulaze u turski nakon Drugog svetskog rata. Prema Z. Korkmaz do Drugog svetskog rata anglicizmi u turskom jeziku su se mogli „nabrojati na prste“ (Korkmaz, 2003: 125).³⁰⁹

Kontakt turskog i engleskog jezika do 1950. godine je bio ograničen pretežno na sportsku terminologiju: *futbol* (football), *basketbol* (basketball), *gol* (goal), *korner* (corner), *ofsajt* (off-side), *aut* (out) i druge (Özkan, 2010: 109). Nakon 1950. godine počinje intenzivno usvajanje engleskih reči. Imajući u vidu neverovatan razvojni tok Amerike u oblasti privrede i ekonomije, interferencija je bila neizbežna.

Turska sa svojom razvijenom jezičkom politikom koja je bila usmerena ka očuvanju teško stečene jezičke nezavisnosti, pokušava da se odupre uplivu anglicizama. Međutim, razvijanjem novih tehnologija i njihovim rasprostranjem ujedno se širila i engleska terminologija. Mnogi turski naučnici počinju da uče engleski jezik kako bi mogli da prate inovacije. Sve manje se oseća potreba za iznalaženjem turskih ekvivalenta jer je naučnicima bilo lakše da odmah usvoje stranu terminologiju, a i kada bi se pojavio ekvivalent više bi se upotrebljavao strani termin nego domaći. Znanje engleskog dobija odliku prestiža, a njegov snažan uticaj počinje da se reflektuje na jezik i svakodnevnu komunikaciju. Korkmaz ističe da su anglicizmi uspeli da postanu deo turskog leksikona zbog nedovoljno izraženog osećaja za očuvanje turskog jezika kod mladih, ali i kod naučnika (Korkmaz, 2003: 125).

Vremenom engleski postaje svetski dominantan jezik, „[...] jezik-davalac prema geografski veoma širokom spektru jezika primalaca“ (Bugarski, 1997: 65). Leksičko pozajmljivanje koje je neko vreme podrazumevalo usvajanje terminološkog rečnika izlazi iz ovog okvira i obuhvata celoviti leksički sistem turskog jezika. Anglicizmi poput *cips*, *dizajn*, *e-mail*³¹⁰, *folklor*³¹¹, *koktejl*, *handikap*, *hemoterapi*, *kargo*, *market*, *menajer*, *sandvič*, *patent*, *milenyum*, *šovmen* i drugi postaju deo svakodnevnog vokabulara.³¹² Ove reči su primeri fonološko-grafološke adaptacije koja nastaje usled preuzimanja stranih reči koje se prilagođavaju izgovoru i pismu jezika koji pozajmljuje. Uprkos ovim standardizovanim načinima pozajmljivanja leksike, zastupljena je i specifična pojava pri usvajanju anglicizama koja podrazumeva čuvanje originalne grafije. Iako su purističke tendencije i dalje prisutne u turskom, one slabe i usled toga dolazi do ovih nestandardizovanih modela pozajmljivanja. Primeri koji oslikavaju ovaj lingvistički fenomen su: *show*,³¹³ *on-line*, *check up*, *light* i druge (Korkmaz, 2003: 126).

Analizirajući anglicizme i njihovu upotrebu u turskom Korkmaz ukazuje na još jednu specifičnost kada je u pitanju njihova asimilacija. Ona predočava upotrebu njihove porodice reči sa sve prefiksima i sufiksima. Pored usvojene reči *normal* (normalno, prirodno) usvojili su i njen odričan oblik *anormal* (neprirodno), *demokrasi* (demokratija) i *demokratik* (demokratski), *tez* (teza) i *antitez* (antiteza), *makro ekonom*i (makro ekonomija) i *mikro ekonom*i (mikro ekonomija) i druge (Korkmaz, 2003: 126).

³⁰⁹ Korkmaz navodi neke od tih *starijih* anglicizama: *dedektif*, *centilmen*, *stok*.

³¹⁰ Turci pored pozajmljenice *e-mail*, koriste i svoj ekvivalent *e-posta*, skraćeno od *elektronik posta*.

³¹¹ Iako u turskom za folklor postoji termin *halk bilimi* često se sreće i u načnoj literaturi upotreba ove pozajmljenice.

³¹² Uzimajući u obzir da navedene reči takođe čine deo srpskog vokabulara nećemo ih prevoditi.

³¹³ Poznati turski televizijski kanal nosi naziv *Show TV*.

Premda su mnogi anglicizmi već duže vreme inkorporirani u turski jezik od njih su, dodavanjem turskih elemenata, nastajale nove turske reči, kao na primer *futbolcu* (fudbaler), *minimize etmek* (minimizirati, umanjiti), *ofsayta düşmek* (upasti u ofsajd).³¹⁴

Iz navedenih primera može se jasno sagledati odnos prema pozajmljenicama koje su opstale u turskom. Kao što je bio slučaj sa prethodno pominjanim pozajmljenicama iz drugih jezika isto je ophođenje i prema anglicizmima. One reči koje su vremenom asimilirane i ne osećaju se kao strane poprimaju odlike turskih reči tako što postaju pogodna osnova za građenje drugih vrsta reči. Na taj način se obogaćuje turski jezik jer Turci takve izvedene reči, pa makar i od stranog korena, još od pokreta jezičkog purizma doživljavaju i predstavljaju ih u rečnicima kao domaće.

Uticao engleskog jezika reflektuje se i na sintaksičkom nivou. Posredstvom televizijskih sadržaja, pretežno filmova, serija neki izrazi karakteristični za engleski jezik prilikom prevođenja na turski vremenom su postali deo svakodnevne komunikacije. Ozkan je pisao o ovoj pojavi i dao je sledeće primere:

“I am afraid” (Plašim se) – *Korkarım.*

“I am sorry.” (Žao mi je.) – *Üzgünüm.*

“I hope so.” (Nadam se) – *Umarım.*

“Wish me luck” (Poželi mi sreću.) – *Bana şans dile.*

“Look after yourself.” (Vodi računa o sebi) – *Kendine iyi bak.*

(Özkan, 2010: 119)

Još jedan interesantan primer beleži Hamza Zulfikar koji je s engleskog preveden na turski *Kendine zaman ayırmak* (Odvojiti vreme za sebe) od *Take your time* (Zulfikar, 2002: 390).

Masovno usvajanje anglicizama i njihova široka upotreba rezultirala je nastajanjem kompozitnih glagola, kao što je bio slučaj i sa pozajmljenicama iz drugih jezika. Uz glagole *etmek*, *olmak*, *yapmak*, *atmak* (bacati), *çekmek* (vući) obrazovani su sledeći glagoli:

fit olmak – biti fit

fokus olmak – biti fokusiran / usredsređen³¹⁵

şov yapmak – (na)praviti šou

stres olmak – stresirati se

trip atmak – (u)tripovati se

video / klip çekmek – snimati video / klip

date'e çıkmak³¹⁶ – izaći na dejt

ignore etmek – ignorisati

Uticao engleskog jezika u turskom jeziku je sve izraženiji i na morfološkom nivou što dovodi do pojave nepravilnih gramatičkih konstrukcija. Dodavanjem nekih engleskih nastavaka nastaju hibridne kovanice koje najčešće predstavljaju individualne leksičke kreacije koje mogu, a i ne moraju biti usvojene. Primeri ove specifične upotrebe najzastupljeniji su na društvenim mrežama i najčešće predstavljaju vid moderne komunikacije koja se ostvaruje u okviru mlađe generacije. Koristeći društvenu mrežu Instagram, naišli smo na veoma interesantan primer. Od reči *düğün* (svadba) dodavanjem engleskog sufiksa -ing nastao je nepravilan oblik *düğünün* koji bi se mogao prevesti

³¹⁴ Za više primera vidi u: Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözcükler ve Ekler*, str. 126.

³¹⁵ Više se upotrebljava izveden glagol od anglicizma *focus* – *fokuslanmak* koji ima adekvatni ekvivalent u turskom odaklanmak (usredsrediti, fokusirati se).

³¹⁶ Zastupljen je i oblik bez dativa *date çıkmak*.

opisno *svadba u toku* ili možda *svadbovanje*. Takođe jedan primer slične upotrebe koji je sada već rasprostranjen jeste dodavanje turskog kondicionalnog nastavka na anglicizam *okey* (okay) – *okeyse* (ako je dobro/ u redu).

Sana okeyse bana da uyar. – Ako je tebi u redu i meni odgovara.

Imenovanje novih realija koje su i u jeziku *davaoca* nove odvija se po principu preslikavanja strukture izvornih izraza, pa time nastaju prevedenice ili kalkovi, ali može se desiti i da se takve reči ili sintagme usvoje u originalnom obliku. Iz tursko-engleske interferencije proističu prevedenice kao što su za reč *selfie* – *özçekim*³¹⁷, *screenshot* – *ekran görüntüsü*. Uprkos postojanju ekvivalenta i prevedenica danas se više koriste navedeni anglicizmi, pa je nastao i glagol *selfie çekmek*³¹⁸ (snimiti/napraviti selfi). Kalkiranje je zastupljeno i kod nekih glagola, pa se umesto kompozitnog glagola *banyo yapmak* (kupati se), ili *düş yapmak* (tuširati se) koristi *banyo almak* i *düş almak* (to take a shower) (Teodosijević, 2019: 180). Ovu težnju za prevedenicama Bugarski opisuje na sledeći način:

„[...] njima rado pribegavaju – valjda kao manjem zlu – naročito jezici snažne purističke tradicije, dakako istorijski uslovljene, koji u svom izbegavanju tuđica nastoje da prevedu sve što se prevesti može, pa makar i na ovaj način.“

(Bugarski, 2008: 115)

Francuski jezik fonetski više odgovara turskom, pa je iz tog razloga francuska leksika lako ulazila u turski. Engleski u poređenju sa francuskim ima drugačiju fonetsku strukturu koja nije bliska turskoj, te je usvajanje njihove leksike kompleksnije. Deo populacije kojem je engleski potpuno stran ne ume da razlikuje englesko *c* od turskog, pa se dešava da npr. skraćenicu od *fejsbuk* – *fejs* izgovaraju na turski način *fadže*. Iako se nakon pokreta jezičkog purizma stvorio automatizam prema kojem se strane reči odmah zamenjuju turskim ekvivalentima ili se obrazuju kalkovi, poslednjih godina je primetno slabljenje ovog lingvističkog mehanizma. Strani elementi, u najvećoj meri leksika, narušavaju jezičku strukturu svakog jezika, pa nijedan od njih nije odoleo najezdi anglicizama. Ono što je zabrinjavajuće jeste činjenica da uticaj engleskog jezika koji je u sadašnje vreme *lingua franca* ne jenjava, već postaje snažniji. Iako turski jezik obiluje jezičkim izrazima, poslovicama, frazeologizmima sve se češće može čuti i engleski pozdrav *bye-bye*.

Uprkos tome što su anglicizmi prisutni u turskom oni nisu u potpunosti asimilovani kao što je bio slučaj sa arapskom, persijskom i francuskom leksikom koja je i dalje prisutna. Ova činjenica nam oslikava rezultat dublje kulturno-lingvističke interferencije između turskog, arapskog, persijskog i francuskog koja je podrazumevala umetnost i stilsko, književno izražavanje. Imajući u vidu da se poput ostalih jezika i engleski menja uporedo s razvojem interneta i tehnologije, teško je predvideti trajanje uticaja pozajmljenica u turskom.

14.5. Odnos prema pozajmljenicama u književnim delima

Za pisce se može reći da su nosioci promena u jeziku. Njihova uloga s aspekta sagledavanja razvojnih faza jezika je od nemerljivog značaja jer kroz svoje stvaralaštvo ostavljaju svedočanstva vremena u kome su ta dela nastajala. Lingvistički gledano najverniji izvori za proučavanje jezika su pisani izvori, a u prilog tome nam govori poznata latinska izreka *Verba volant, scripta manent* (Reči

³¹⁷ Tursko lingvističko društvo je donelo odluku da turski ekvivalent za anglicizam *selfie* bude *özçekim*. Predloženih ekvivalenata je bilo puno: *kendiçekim*, *görçek*, *kendiçek*, *bakçek*. Pored navedenih, među predlozima koje je Tursko lingvističko društvo dobilo kao odgovor na *selfie*, koji je postao svetski fenomen, nalaze se i: *sosyapoz*, *başyapıt*, *bengil*, *beyani*, *çekendi*, *çekerol*, *çekinti*, *edayi*, *ferdi*, *seyfi*.

³¹⁸ Leksema *selfie* nije podlegla fonetskom prilagođavanju i koristi se u izvornom obliku.

lete, napisano ostaje). Shodno tome, bogata turska književnost oslikava jezičke prilike pomoću kojih dolazimo do valjanih zaključaka o promenama koje su se dešavale u jeziku.

Najplodonosniji period turske književnosti bio je za vreme Tanzimata. Tada se u turskim delima pored ustaljene arapske i persijske leksičke građe pojavljuje i zapadna. Uprkos tome što se od ovog prvog perioda reformi težilo pojednostavljenom jeziku i ujednačavanju govornog i pisanog jezika, strani lingvistički elementi su usporavali ove promene. Ustaljena upotreba arabizama i persizama pretežno je zamenjena galicizmima, pa su književna dela i dalje imala odliku teško razumljivih.

Poslednjih godina je veoma popularna knjiga *Kürk Mantolu Madona* (Madona u bundi) od turskog pisca Sabahatina Alija (Sabahattin Ali).³¹⁹ Dok smo je čitali posebnu pažnju smo usmeravali na upotrebu strane leksike. U pomenutom delu je zastupljen veći broj arabizama, persizama, ali su prisutne i reči iz francuskog jezika. Navešćemo nekoliko rečenica da bismo ilustrovali upotrebu pozajmljenica iz ugla Sabahatina Alija.

*“Bu âlemin tezahürlerini dışarı vermediklerine bakıp onların manen yaşamadıklarına hükmedecek yerde, en basit bir teşer tecessüsü ile, bu meçhul âlemi merak etsek, belki hiç, ummadığımız şeyler görmemiz, beklemediğimiz zenginliklerle karşılaşmamız mümkün olur.”*³²⁰

(S. Ali, KMM, 11)

„Ako obratimo pažnju na to kako ne dozvoljavaju da se taj svet obelodani i kada bismo se zainteresovali za taj nepoznati svet jednom najprostijom ljudskom znatiželjom umesto da zaključimo da oni duhovno ne žive, možda bismo mogli da vidimo stvari kojima se uopšte nismo nadali i sretnemo se s bogatstvima koja nismo očekivali.“³²¹

Imajući u vidu da delo obiluje orijentalnom leksikom, navešćemo primere u kojima je zastupljena zapadna leksika.

*“Duvarlarda aile ve artist fotoğrafları, kenarda, hanıma ait olduğu anlaşılan bir kitap rafında, yirmi beş kursluk birkaç romanla moda mecmuaları vardı.”*³²²

(S. Ali, KMM, 14)

„Na zidovima su visile porodične i umetničke fotografije, a sa strane na jednoj polici za knjige koja je, videlo se pripadala gospođi, nalazilo se nekoliko petparačkih romana i modni časopisi.“³²³

“Yanımdan, buğulu camlarıyla tramvaylar, omnibüsler geçiyordu.”

(S. Ali, KMM, 121)

³¹⁹ Sabahatin Ali (1907-1948) je bio pisac i pesnik. Istakao se u pisanju pripovedaka i romana. Napisao je tri romana: *Kuyucuklu Yusuf* (1937), *İçimizdeki Şeytan* (1940) i *Kürk Mantolu Madonna* (1943). Zbog jedne svoje satirične pesme političke sadržine bio je uhapšen, a nakon toga stalno pod prismotrom zbog čega je želeo da pobegne iz zemlje. Nažalost, nije uspeo u svojoj nameri jer je ubijen. Više o njegovom životu i delima pogledati u predgovoru knjige *Kürk Mantolu Madonna* (2015) i u prevodu knjige *Madona u bundi* (2020), str. 199.

³²⁰ U navedenom primeru je приметna široka upotreba arapskih i persijskih pozajmljenica, a neke od njih se danas retko upotrebljavaju (*teşer, tecessüs*).

³²¹ Prevod M. Teodosijević, *Madona u bundi* (2020), str. 5-6.

³²² U ovom primeru je pored arapskih reči (*raf, mecmua*) upotrebljen galicizam *artist* (umetnik, umetnički), kao i italijanizam *moda* (moda).

³²³ Prevod M. Teodosijević, *Madona u bundi* (2020), str. 9-10.

„Pored mene su prolazili tramvaji i omnibusevi zamagljenih stakala.“

“*Uzakta iki katlı, ahşap bir gazinosu vardı.*”

(S. Ali, KMM, 121)

„U daljini je bio (se nalazio) jedan drveni, dvospratni kazino.“

“*Eşyalarını yerleştirmeden kompartmentda kalmayarak benimle beraber perona inmekte ısrar etti.*”

(S. Ali, KMM, 140)

“Kada je smestila stvari, ne ostajući u kupeu, insistirala je da zajedno sa mnom siđe na peron.”

U navedenim primerima ogleda se uticaj francuskog jezika, jer je S. Ali upotrebio sledeće galicizme: *tramvay*, *omnibüs*, *kompartment*, *peron*, kao i jedan italijanizam *gazino*.

Polazeći od Ahmeta Midhata koji je kao jedan od najpoznatijih pisaca Tanzimata težio pojednostavljenju jezika može se uočiti jedan progresivan tok ka sticanju nezavisnosti turskog. Ti prvi pokušaji iako su u poređenju s revolucionarnim promenama za vreme Ataturka bili neznatni ipak su uneli neke izvesne promene u jezik. U republikanskom periodu je primetna velika promena u pisanom jeziku, dok je za vreme ekstremnog purizma šezdesetih godina turski počeo da poprima oblik koji je veoma blizak sadašnjem.

Dakle, dela nastala nakon iniciranja jezičke reforme su nam razumljivija od onih napisanih pre osnivanja Republike Turske što govori u prilog njenoj uspešnosti. Upoređujući jezik A. Midhata, S. Alija, R. N. Guntekina došli smo do zaključka da je savremenom turskom najbliži jezik kojim je pisao R. N. Guntekin. Uprkos tome što je A. Midhat poznat kao zagovornik jednostavnijeg jezika, njegova dela nije lako čitati dok su dela S. Alija po pitanju leksike pristupačnija i lakša. R. N. Guntekin je kao i S. Ali pisao po ugledu na zapadne pisce ali se trudio da koristi tursku leksiku što nam značajno olakšava razumevanje njegovih dela.

Sve promene koje su se dešavale pre jezičke reforme obuhvatale su stil pisanja, teme i uvođenje novih književnih vrsta. U jeziku novina skoro da nije ni bilo sve dok se nije pristupilo lesičkom *čišćenju*.

15. SINONIMIJA

Leksikologija, lingvistička oblast koja proučava značenje reči i značenjske odnose među njima, obuhvata polisemiju, sinonimiju, antonimiju i homonimiju. Svaka leksema ima svoje značenje, ali može biti i polisemična, odnosno višeznačna. Posmatrano s aspekta bogatstva jezika, sinonimi, kao reči istog značenja, a različitog oblika, predstavljaju dragoceno blago jer se pomoću njih ostvaruju stilske mogućnosti jezika. Imajući u vidu da sinonimi iskazuju semantičke nijanse, njihova uloga je od velikog značaja u usmenom i pismenom izražavanju.

S obzirom na to da neki sinonimi imaju isto značenje, a neki blisko, dele se na istoznačnice i bliskoznačnice, a lingvisti smatraju da u jeziku preovlađuju bliskoznačnice (Dragičević, 2007: 245). Pored ove podele, dostupna je i podela na prave i neprave, kao i na apsolutne i relativne sinonime. Pravi sinonimi imaju isto značenje, pa su to zapravo istoznačnice i apsolutni sinonimi, dok su nepravi oni koji imaju slično značenje, odnosno to su bliskoznačnice i relativni sinonimi. Dragičević objašnjava da postoji razlika između pravih i apsolutnih sinonima budući da „postoje različiti kriterijumi u procenjivanju stepena sličnosti“ (Dragičević, 2007: 245).

Imajući u vidu da su sinonimi jezičko blago koje nam obezbeđuje da budemo kreativni u pismenom i usmenom izrazu, njihova upotreba nije uvek poželjna. Naime, u naučnoj i tehničkoj terminologiji gde se zahteva preciznost i ne dopušta nedoumica, sinonimi su nepoželjni (Ivić, Klajn i dr. 1997: 27). Međutim, posmatrano i sa stanovišta jezičke ekonomije preporučuje se izbegavanje upotrebe sinonima u cilju kraćeg izraza, bez nepotrebnog rečničkog opterećenja. Posledica jezičke ekonomije je pojava diferenciranja među sinonimima, pa usled toga dolazi do potiskivanja neke reči, jer „jedna reč vremenom potisne drugu iz šire upotrebe“ (Bugarski, 2008: 140).

Ako posmatramo bogatstvo jezika po broju sinonima koji jedan leksički sistem poseduje, možemo zaključiti da je turski veoma bogat. Postojanje mnoštva sinonima u turskom je rezultat različitih jezičkih kontakata, ali i opstajanje leksičkog fonda uprkos najrazličitijim društveno-istorijskim i kulturološkim uticajima. Pozajmljenice u turskom imaju značajnu ulogu u oblasti sinonimije, jer su mnoge od njih opstale i pored turskih ekvivalenata, odnosno neologizama. Zbog toga je u turskom prisutna i leksička konkurencija. Međutim, treba naglasiti jednu značajnu odliku turske leksike koja se ogleda u višeznačnosti, što neretko predstavlja poteškoću pri odabiru odgovarajuće lekseme. Ovaj jezički fenomen je najviše primetan kod određivanja sinonimskih parova, jer je veoma teško utvrditi semantičku nijansu. Zbog toga je od velikog značaja dobro poznavanje semantičkih razlika među takvim rečima, ali i njene upotrebne vrednosti kako bi iskaz bio u skladu s jezičkom stvarnošću.

Takvih specifičnih reči u turskom ima dosta, ali ćemo se potruditi da navedemo one za koje smatramo da će najrelevantnije prikazati nijanse u značenju. Primeri koji slede su rezultat dugogodišnjeg beleženja sinonima i primera njihove karakteristične upotrebe na koje smo nailazili tokom našeg bavljenja turskim jezikom.

Sinonimi za reč arapskog porekla *kalp* (srce) su turska reč *yürek* i njen sinonim *gönül*. Za *gönül* je značajno napomenuti da je jedna od najstarijih turskih reči jer se javlja u prvim turskim pisanim spomenicima *Orhonskim natpisima* (Aksan, 2017: 35). Uzimajući u obzir značenje pomenutih reči (srce, duša) ovi sinonimi, naizgled pravi, nemaju istu upotrebu. U turskom se srčani napad iskazuje rečju *kalp – kalp krizi*, *kalbi temiz* je dobronamerna osoba, dok je *gönüllü* dobrovoljac, a u izrazu *Her şey gönünüzce olsun!* (Neka vam sve bude po volji/kako želite) leksema *gönül* se ne može zameniti njegovim sinonimima, jer dati izraz predstavlja ustaljenu formu, odnosno

frazeologizam. U primeru *aşka yürek gerek*³²⁴ (za ljubav je potrebno srce) leksema *yürek* bi mogla biti zamenjena njenim sinonimima, ali naveden iskaz je u široj upotrebi. Specifična je upotreba reči *kalp* u kombinaciji s glagolom *kırmak* (lomiti, razbijati): *Onun kalbini kırdım* (Povredio sam je / ga). U ovom glagolu se reč *kalp* ne može zameniti rečima *yürek* i *gönül*. Na osnovu datih primera se može sagledati problematika upotrebe sinonima u turskom jeziku.

Reč novijeg datuma *yaşam* koja je sinonim za arabizam *hayat* i *ömür* ne predstavlja uvek adekvatnu zamenu za njene sinonime, što se može sagledati u primeru *İyi ki hayatımdasın* (Dobro je što si u mom životu.) U navedenom primeru reč *hayat* može se zameniti sa *yaşam* i *ömür*, ali primećujemo da je prva opcija više u upotrebi. Kada želimo na turski da prevedemo sintagmu stil/način života to možemo učiniti na više načina: *yaşam tarzı/biçimi*, *hayat tarzı*, *yaşam stili*.

Kao što se može videti iz navedenog, leksema *ömür* se ne koristi u kombinaciji s rečima *tarz*, *biçim* i *stil*.³²⁵

Što se tiče upotrebe lekseme *hayat*, treba istaći njenu upotrebu u obraćanju *Hayatım* (Živote moj, dušo moja), dok se reč *ömür* koristi u izrazu *Ömürler olsun!* (Živ bio.).

Aşk, *sevgi* i *sevda* su nepravni sinonimi za reč ljubav. U obraćanju voljenoj osobi koristiće se *Aşkı*m (ljubavi moja), dok se od reči *sevgi* izvodi *sevgili* (voljen, drag, mio, dečko/devojka). Poznat je izraz *Aşk olsun!* koji ima i pozitivnu i negativnu konotaciju, pa se u zavisnosti od situacije može prevoditi na sledeće načine: „bravo, sjajno, čestitam; kako možeš, to nije lepo od tebe, grozno“ (Teodosijević, 2004: 65).

Arabizam *sevda* se koristi u izrazu *kara sevda* (nesrećna ljubav, dosl. crna ljubav). U prilog činjenici da su navedene lekseme nepravni sinonimi, navodimo sledeći primer:

Aşk biter, sevgi kalır. (Zaljubljenost prestaje, a ljubav ostaje.)

Još jedan interesantan primer čuli smo u pesmi *Belki* (Možda):³²⁶

Aşkını, sevgini sorguladım. (Doveo sam u pitanje /preispitivao sam tvoju ljubav i privrženost.)

U prethodno navedenom primeru primećuje se nizanje sinonima, što nam ukazuje na prisutnost semantičke nijanse među njima. Ovo je česta pojava u turskom koja nastaje s namerom pojačavanja iskaza. Navešćemo još dva primera:

Ne kadar tanınmış bir adam, diye söylendi, bu eski ailelerin hâli başka... prestijleri, itibarları var.

„Koliko je on poznat čovek, govorilo se, ove stare porodice su nešto drugo... imaju prestiž, ugled (poseduju).“

(Sezgin, 2004: 80; prema Refik Halit Karay, 2000 Yılın Sevgilisi, s. 70)

Fakir doğdum, yoksul büyüdüm.

(Yılmaz, 2021: 193)

„Rođen sam siromašan, siromašan sam i odrastao.“

Artık kâfi, yeter!

„Prekini više, dosta!“

³²⁴ Naziv pesme poznatog turskog pevača Mustafa Sandala.

³²⁵ Date reči su nepravni sinonimi i može im se dodati reč *şekil* (oblik, način, forma).

³²⁶ Izvođač je grupa Dedüblüman.

U navedenom primeru je prikazana veoma interesantna pojava između reči *kâfi* i *yeter* za koje možemo reći da su pravi sinonimi imajući u vidu njihova značenja. Među sinonimima u turskom uvek postoji neka semantička razlika, ali nekada može biti neznatna, pa nam to predstavlja poteškoću pri prevodu takvih iskaza. U datom primeru je prisutna arapska pozajmljenica *kâfi* koja ima značenje dovoljan, a koristi se i kao uzvik dosta, prekini! (TSS, 1997: 537). *Yeter* je reč turskog porekla i ima značenje dosta, dovoljno.

Za reč sreća u turskom postoji više reči. *Mutluluk* je turska reč, *saadet* je arapska, dok je *bahtiyarlık* nastala od persijske reči *bahtiyar* (srećan) i turskog sufiksa za građenje imenica – *lik*. Međutim, u turskom leksičkom fondu ima još reči za sreću, a to su turska reč *uğur*, persijska *baht*, arapska *talih* i francuska *şans*. Pokušaćemo na primerima da ilustrujemo njihovu različitu upotrebu i semantičke nijanse.

Talih yüzüme güldü. (Sreća mi se osmehnula.)

Bahtî güzel olsun kızımın. (Neka sudbina moje ćerke bude lepa.)

Talihim yok, bahtım kara. (Nemam sreće, nesrećan sam /ja sam zle sreće)

Mutluluklar dilerim. (Želim vam/ti sreću. Srećno.)

Bol şanslar! (Mnogo sreće!)

Hayırlı uğurlu olsun! (Neka je sa srećom!)

Uğurlar olsun! („Neka te sreća prati, neka ti / Vam je sa srećom, srećno”) (Teodosijević, 2004: 77)

Arapska leksema *saadet* se upotrebljava i da označi neke pojmove, kao što su:

Saadet asrı – Muhamedova era, period proroka Muhameda (TS, 1997: 818)

Saadet zinciri – lanac sreće

Kao što smo već pomenuli, tokom našeg višegodišnjeg bavljenja turskim jezikom zapisivali smo najčešće korišćene sinonime. Skromni rečnik koji sledi predstavlja rezultat tog prikupljanja. Napominjemo da ovim rečnikom sinonima nisu obuhvaćene semantičke nijanse koje su specifične za tursku leksiku jer je polisemija jedna od značajnih odlika turskog leksikona.

Cilj nam je bio da se najfrekventnija leksika i njihovi sinonimi nađu jedni pored drugih radi što ilustrativnijeg prikaza i lakšeg savlađivanja vokabulara. Leksički fond turskog je veoma bogat tako da ovaj naš izbor predstavlja samo jedan mali osvrt na sinonimiju turskog jezika. U prethodno navedenim primerima neke reči koje se nalaze u tabeli smo izdvojili i pristupili njihovoj semantičkoj analizi. Budući da bi takav pristup svim datim rečima predstavljao jedno novo i opširno istraživanje, napravili smo izbor reči među koje smo svrstali one koje se koriste u svakodnevnoj komunikaciji.

srpski	turski	arapski	persijski	francuski
analiza	<i>çözümleme</i>	tahlil	/	analiz
bela boja	<i>ak</i>	beyaz	/	/
beskrajn, večan	<i>sonsuz,</i> <i>bengi</i> ³²⁷	ebedî	/	/
bogat, imućan	<i>varlıklı</i>	/	zengin	/
ćak	<i>bile</i>	hatta	/	/
ćežnja	<i>özlem</i>	hasret	/	/

³²⁷ U Orhonskim natpisima *bengi* (Aksan, 2017: 34)

cilj	<i>amaç</i>	gaye ³²⁸	/	/
civilizacija	<i>uygarlık</i>	medeniyet ³²⁹	/	/
crna boja	<i>kara</i>	/	siyah	/
delo	<i>yapıt</i>	eser	/	/
dijeta	/	/	perhiz	diyet, rejim ³³⁰
dobit, zarada	<i>kazanç</i>	/	kâr	/
dokaz	<i>kanıt</i>	delil	/	/
dokument	<i>belge</i> ³³¹	evrak	/	doküman
domovina, otadžbina	<i>yurt</i>	memleket, vatan	/	/
društveni	<i>toplumsal</i>	içtimai ³³²		sosyal ³³³
država	<i>ülke</i>	devlet	/	/
dužnost, služba, položaj	<i>görev</i>	vazife	/	/
ekonomija	/	iktisat	/	ekonomi
element	<i>öge</i> ³³⁴	unsur	/	/
faza, period, razdoblje	<i>evre</i>	safha, merhale	/	/
fin, ljubazan	/	kibar	nazik	/
glagol	<i>eylem</i>	fiil	/	/
glumac/glumica	<i>oyuncu</i>	/	/	aktör, aktris
gost	<i>konuk</i>	misafir	/	/
gostoprимljiv, gostoljubiv	<i>konuksever</i>	misafirperver ³³⁵	/	/

³²⁸ Mogle bi se dodati arapske reči *maksat* (cilj, svrha, namera) i *hedef* (cilj, meta)

³²⁹ Postoji i *medenilik*, reč koja je nastala dodavanjem turskog nastavka – *lik* na arapsku reč *medeni*, a za takve reči se u Rečniku turskog jezika navodi da su turskog porekla.

³³⁰ Interesantno je to što su obe reči francuskog porekla. Koriste se uz glagol *yapmak* i imaju značenje držati dijetu *diyet* / *rejim yapmak*. Može se reći i *rejimdeyim* (na dijeti sam).

³³¹ Postoji i arapska reč *vesika* (dokument, isprava, potvrda) (TS, 1997: 1024).

³³² Sinonim je i arapska reč *maşerî* koja se koristila u osmanlijskom jeziku, a prisutna je i danas.

³³³ Ova francuska reč nije pravi sinonim budući da se koristi i u značenju socijalni *sosyal yardım* (socijalna pomoć).

³³⁴ Nekada se koristio oblik *öge* koji se danas retko koristi.

³³⁵ Nastala od arapske reči *misafir* (gost) i persijskog sufiksa *perver* (onaj koji hrani, pazi) koji je nastao od glagola *parvardan* (hraniti, paziti, gajiti, obrazovati). Više o poreklu reči vidi na:

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/misafirperver>

grad	/	şehir	kent (sog.) ³³⁶	/
hitro, odmah	<i>çabucak</i>	derhal ³³⁷	hemen	/
ime, imenica	<i>ad</i>	isim	/	/
interes, korist	<i>çıkar</i>	menfaat	/	/
iskustvo	<i>deneyim</i>	tecrübe	/	/
ispit	<i>sınav</i>	imtihan	/	/
izgovor, opravdanje	/	mazeret	bahane	/
izvor	<i>pınar, kaynak</i>	memba	/	/
izvanredno, izuzetno	<i>olağanüstü</i>	harika, harikulade, fevkalade, ³³⁸ muhteşem	/	/
jezik	<i>dil</i>	lisan	/	/
karakteristika, svojtvo	<i>özellik</i>	hususiyet	/	/
koren, poreklo	<i>kök, köken, soy</i>	menşe	/	/
korist, dobit	<i>yarar</i>	fayda	/	/
kritika	<i>eleştiri</i>	tenkit	/	/
krivica	<i>suç</i>	kabahat	/	/
literatura, izvori	<i>kaynakça</i>	/	/	literatür
ljubav	<i>sevgi</i>	aşk, sevda	/	/
metod	<i>yöntem</i>	/	/	metot
mir	<i>barış</i>	sulh	/	/
moğućnost	<i>olanak</i>	imkân	/	/
more	<i>deniz</i>	/	derya	/
oblik, naćin, forma	<i>bićim</i>	şekil	/	/
obrazovanje	<i>eğitim</i>	maarif	/	/
odgovarajući	<i>uygun</i>	münasip, müsait	/	/

³³⁶ Poreklo reći kent nije dovoljno precizirano. S. Eker iznosi mišljenje da vodi poreklo iz iranskih jezika (Eker, 2019: 147). Prema *Savremenom etimološkom rećniku turskog jezika* S. Nišanijana, *kent* potiče iz sogdijskog, ali autor navodi i mogućnost da je iz kurdsog jezika <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kent>. U *Etimološkom rećniku turskog jezika* autor Z. Ejuboglu beleži da je sogdijskog porekla (Eyuboğlu, 2020: 398). Prema H. Erenu *kent* je sogdijskog porekla (Eren, 2020: 285).

³³⁷ Ova reć je nastala od persijske *der* (u) i arapske *hāl* (sadašnje vreme).

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/derhal>

³³⁸ Sinonim može biti i reć *müthiş*.

odgovor	<i>yanıt</i>	cevap	/	/
opet, ponovo	<i>yine, gene</i>	tekrar	/	/
organizacija	<i>örgüt</i>	teşkilat, teşekkül	/	/
osećanje	<i>duygu</i>	his	/	/
osoba, lice	<i>kişi</i>	zat, şahış ³³⁹	/	/
osobina	<i>nitelik</i>	vasıf	/	/
patnja, muka, bol	<i>tasa</i>	/	dert	/
period	<i>süre, dönem</i>	müddet	/	/
pitanje	<i>soru</i>	sual	/	/
poklon	<i>armağan</i>	hediye	/	/
poljubac	<i>öpücük</i>	/	buse	/
ponekad	<i>ara sıra</i>	bazen	/	/
poznat	<i>ünlü, tanınmış</i>	meşhur	/	popüler
pre	<i>önce</i>	evvel	/	/
predlog	<i>öneri, önerme</i>	teklif	/	/
približno, oko, otprilike	<i>aşağı yukarı, yaklaşık (olarak)</i>	tahminen, takriben	/	/
primer	<i>örnek</i>	misal	/	/
princip	<i>ilke</i>	/	/	prensip
priroda	<i>doğa</i>	tabiat	/	/
problem	<i>sorun</i>	mesele	/	problem
profesor	/	/	hoca	profesör
rasprava	<i>tartışma</i>	münakaşa	/	/
razlog	<i>neden</i>	sebeup	/	/
razumno	<i>akıllıca, zekice</i>	makul	/	/
reč, govor	<i>söz</i>	/	laf	/
reč	<i>sözcük</i>	kelime	/	/
reforma	<i>devrim</i>	ihtilal, inkılap	/	reform
reka	<i>ırmak</i>	nehir	/	/
savet	<i>öğüt</i>	nasihat	/	/

³³⁹ Ovom nizu se može dodati i reč *şahsiyet* koja znači ličnost, individualnost, karakter (TSS, 1997: 906).

savršen, besprekoran	<i>kusursuz</i>	mükemmel	şahane	/
semestar	<i>dönem, yarıyıl</i>	/	/	sömestr
simbol	<i>simge</i>	timsal	/	sembol
siromašan	<i>yoksul</i>	fakir, fukara	/	/
sloboda	<i>özgürlük, serbestlik³⁴⁰</i>	hürriyet	/	/
slobodan	<i>özgür</i>	hür	serbest	/
sposobnost, nadarenost	<i>yetenek</i>	kabiliyet	/	/
srce	<i>yürek, gönül</i>	kalp	/	/
sreća, blagodet, blagostanje	<i>mutluluk</i>	saadet	bahtiyarlık	/
sreća, dobrobit	<i>uğur</i>	/	/	şans
sreća, sudbina	/	talih, kısmet	baht	/
sredstvo	<i>araç</i>	vasıta	/	/
stil	/	tarz, üslup	/	stil
sudbina, kob	<i>yazgı</i>	kader		alın yazısı
sumnja	<i>kuşku</i>	şüphe	/	/
telo	<i>beden</i>	vücut	/	/
tema	<i>konu</i>	mevzu, husus	/	/
teorija	<i>kuram</i>	/	/	teori
tolerancija	<i>hoşgörü</i>	müsamaha	/	tolerans
trud, napor	<i>çaba, emek</i>	gayret	/	efor
tuga, patnja, žalost	<i>üzüntü</i>	keder, ızdırap	/	/
tvrdnja	<i>sav</i>	iddia	/	tez
učitelj, nastavnik	<i>öğretmen</i>	muallim	/	/
ukus	<i>tat</i>	lezzet	/	/
umešnost, sposobnost	<i>uzmanlık, ustalık</i>	marifet	hüner	/
uprkos	<i>karşın</i>	rağmen	/	/
uspomena	<i>anı</i>	hatıra	yadıgâr	/
uticaj	<i>etki</i>	tesir	/	/

³⁴⁰ Ova reč je nastala od persijske *serbest* (slobodan) i turskog sufiksa *-lik*.

važan, značajan	<i>önemli, ehemmiyetli</i> ³⁴¹	mühim	/	/
velelepan, sjajan	<i>görkemli, debdebeli</i>	muhteşem	/	/
vernost	<i>bağlılık</i>	sadakat	/	/
verovatnoća	<i>olasılık, olabilirlik</i>	ihtimal, mümkünlük ³⁴²	/	/
vrednost	<i>değer</i>	kıymet		
vreme	/	zaman, vakit	/	/
zaključak	<i>sonuç</i>	netice	/	/
zanimljiv	<i>ilginç</i>	/	/	enteresan
želja	<i>dilek (želja, molba), istek (želja, volja)</i>	/	arzu (želja, prohtev)	/
život	<i>yaşam</i>	hayat, ömür	/	/
značenje	<i>anlam</i>	mana	/	/
znak, simbol, oznaka	<i>gösterge</i>	işaret	/	

³⁴¹ Leksema je nastala od arapske reči *ehemmiyet* (važnost, značaj) i turskog nastavka *-li*.

³⁴² *Mümkünlük* je reč nastala kombinacijom arapske reči *mümkün* i turskog nastavka *-lik*.

16. SAVREMENE TENDENCIJE U TURSKOM JEZIKU

Svaka promena u društvu preslikava se na jezik. Istorijski gledano lingvističke promene, kao i društvene predstavljaju svojevrsan vid razvoja. Jezici, prolazeći kroz mnoge razvojne faze dostižu standardnojezičku normu koja obuhvata sve slojeve jezičke strukture. Po prirodi su svi jezici normativni, ali nisu svi i normirani merama koje služe za očuvanje jezičkog identiteta. Normiranost vodi ka standardizaciji jezika koja zavisi od stručnog kadra, ali i celokupne društvene zajednice. Dakle, društvo diktira promene u jeziku, te je svaki nepovoljan tok koji vodi ka kvarenju jezika posledica društvene neodgovornosti.

U sadašnje vreme kada je engleski postao globalni jezik međunarodne komunikacije, nijedan jezički sistem ne uspeva da bude imun na sve veći upliv anglicizama. Kako Milka Ivić navodi engleski je „nov leksički kolonizator dosad neprevaziđene moći“ (Ivić, 1996: 14).

Kada se govori o savremenim tendencijama u turskom jeziku ističe se pre svega narušen leksički sistem, zatim gramatička struktura i sintaksički sistem. Jezičke nepravilnosti u turskom javljaju se kao posledica novih načina komunikacije.

Razvojem interneta nastaje i internet jezik karakterističan po upotrebi kompjuterske terminologije koja potiče iz engleskog jezika. Ekspanzija savremenih oblika korespondencije putem društvenih mreža uslovlila je rađanje novog jezičkog fenomena *instant komunikacije*. Ovaj vid komuniciranja zasniva se na interakciji u datom trenutku, pa je zbog brzine odgovora usledila negativna promena u jeziku. Pod negativnim promenama podrazumevamo sve veću upotrebu skraćenica, izostavljanje interpunkcije, nepoštovanje pravopisa, skraćivanje gramatičkih formi i sve veća upotreba anglicizama.

Jezik interneta, društvenih mreža, SMS poruka i jezik medija znatno je uticao na kvarenje turskog jezika, jer „[...] poslednjih godina internet je počeo da dominira našim životima. Imejlovi, instant dopisivanje i četovanje sve više zamenjuju konvencionalne, standardne načine korespondencije“ (Crystal, 2006: I). Mnogi turski lingvisti koji se bave nestandardnim jezičkim varijetetima u svojim naučnim radovima kritičkim stavom prema ovim jezičkim anomalijama nastoje da utiču na svest društva od kog zavisi u kom smeru će se dalje razvijati jezik. Poznata turska lingvistkinja Lejla Karahan u jednom intervjuu za savremeni tok turskog iznosi mišljenje kojim obuhvata aktuelnu problematiku:

„Jezik se menja, u samoj prirodi jezika postoji menjanje... I kad na to dodamo refleksije društva i epohe ... Većinu promena čak i ne osetimo. Zaštitnički instinkt može kod nas da stvori otpor prema promenama koje možemo da osetimo. Mislimo da nam jezik izmiče iz ruku i kviri. Međutim, prirodno je da u jeziku iz različitih razloga dolazi do odstupanja od opštih pravila. Jednim od tih odstupanja možemo smatrati nemarnu i aljkavu upotrebu jezika na koju povremeno nailazimo na društvenim medijima. U svakom periodu bilo je sličnih situacija. Ja ne smatram da takve stvari predstavljaju velike opasnosti za turski jezik. Danas postoji jedna mlada generacija koja malo čita i koja sve procenjuje ‘numerički’. Ovakva omladina će i jezik da koristi ‘numerički’. Isto kao i skraćenice na mobilnim telefonima ili SMS porukama... Ali znamo da je turski jezik pre svega snažan književni jezik. Nemoguće je da se ovakav jedan jezik iskvari, da nestane...”

(Teodosijević, 2019: 177; prema Ergonenç Akbaba, 2013: 6-7)

Lejla Karahan naglašava ulogu omladine u kvarenju jezika, a isto mišljenje ima i Fejza Hepçilingirler koja u predgovoru svoje poznate knjige *Türkçe off* izražava želju da mladi pročitaju knjigu jer smatra da dalji tok jezika zavisi od njih (Hepçilingirler, 2015: XV). Ranije u radu smo pominjali F. Hepçilingirler i njenu knjigu, ali nismo istakli ulogu koju ova knjiga ima. *Türkçe off* je od izuzetnog značaja jer prikazuje stanje savremenog turskog koji sve više potpada pod uticaj jezika

mlađe populacije. Za mlade je karakteristično to što ne vode brigu o jeziku. Međutim, pored njih koji najviše šire nestandardne jezičke oblike, evidentno je odustvo jezičke odgovornosti i u jeziku medija i političara. F. Hepçilingirler detaljno analizira jezik novina, medija, interneta, pesama, televizije i ukazuje na sve njihove nedostatke i nedoslednosti. Zbog svog analitičnog i oštrog načina pisanja često je osporavana od strane lingvista i naučnika. Naše mišljenje je da se jedino na taj način, eksplicitnim stavom i argumentima se može ukazati na opasnost koja pretila jeziku.

Ataturkova jezička reforma i pokret jezičkog purizma argumentuju da država ima ključnu ulogu u razvoju jezika. Nesporno je da se politička situacija reflektuje i na jezik. Poslednjih godina, usled političkih strujanja i dolaskom na vlast partije konzervativnijih shvatanja u jeziku se primećuje tendencija vraćanja arhaične leksike u upotrebu. Kada je 2017. godine u posetu Filološkom fakultetu u Beogradu došao predsednik Velike narodne skupštine Turske Ismail Kahraman slušali smo njegov govor. Veoma smo bili iznenađeni vokabularom koji je koristio, a sada shvatamo da je to bio odraz političkih tendencija usmerenih ka reislamizaciji društva. Ovom prilikom gospodin Kahraman obratio se studentima arapskom rečju *talebeler* (*öğrenciler*, studenti), našim uvažanim profesorkama takođe arhaičnom rečju *muallimler* (*öğretmenler*, nastavnici), a tokom svog govora upotrebio je još arabizama kao što su *sual* (*soru*, pitanje), *imtihan* (*sınav*, ispit). Revitalizacijom arabizama s jedne i uplivom anglicizama s druge strane turski jezik se menja. Uprkos promenama, turski uspeva da sačuva nezavisnost koja je mukotrpnim radom i zalaganjem celokupnog društva stečena za vreme jezičke revolucije.

Uprkos tome što su tokom pokreta jezičkog purizma mnoge pozajmljenice, u prvom planu arabizmi, zamenjene turskim ekvivalentima, one nisu potpuno izbačene iz upotrebe. Zbog pomenute političke situacije neke od tih *zaboravljenih* reči su opet prisutne u savremenom turskom, kao što su: *binaenaleyh* (stoga, zbog toga), *bilmukabele*³⁴³ (i vama, takođe), *bilhassa* (naročito, specijalno), *addetmek* (smatrati, misliti), *bizzat* (lično), *ihiras* (pohlepa, ambicija), *ihya* (vraćanje u život, vaskrsenje, oživljavanje), *istihdam* (zapošljavanje), *fevkalade* (izuzetan), *harikulade* (fantastičan, izvanredan) i druge.

Skraćivanje glagolskih oblika je česta pojava u svakodnevnoj pisanoj korespondenciji. Međutim, uglavnom su zastupljeni različiti skraćeni oblici glagola kao posledica proizvoljnog načina skraćivanja. Okrnjeni oblici glagola pretežno nastaju skraćivanjem oblika u prezentu i futuru. Različite varijante možemo videti na primeru glagola *almak* (kupiti, dobiti, uzeti) odričnog oblika futura prvog lica množine: *ağlamıyacağım*, *ağlamıycam*, *ağlamıcam*. Ovo skraćivanje je i posledica govornog jezika u kom je karakterističan i izgovor glagola *olmak* u futuru. Naime, specifičnost se ogleda u nepoštovanju pravila vokalne harmonije nastalo usled redukovanja nastavaka.

Hoşgörün için her zaman minnetar olucam. (Uvek ću biti zahvalna na tvojoj tolerantnosti/trpeljivosti)

U navedenom primeru se vidi da oblik futura glagola *olmak* u prvom licu jednine odstupa od pravilnog oblika *olacağım*.³⁴⁴

Kod prezenta glagola prisutna je pojava izbacivanja slova r u nastavku za prezent -(i)yor: glagol *bilmek* (znati) - *biliom*, *biliyom*.³⁴⁵

Obrazovanje skraćenica i njihova upotreba je veoma zastupljena u jeziku interneta i novih društvenih mreža. Karakteristična je pojava redukovanja deminutivnog sufiksa -ciğim koji ima ulogu da ostvari značenje ljubavi, osećanja. Navešćemo neke primere koji se sreću u svakodnevnoj pisanoj produkciji:

Babacığim – tatice

Anneciğim – mamice, majčice

³⁴³ *Bilmukabele* se često koristi u otpozdravljanju nekoga.

³⁴⁴ Interesantan je i glagol *hissetmek* (osetiti) i njegov skraćeni oblik *hissedicem*.

³⁴⁵ Ima još varijanti ovih skraćenih oblika, ali smo naveli one koje se najčešće upotrebljavaju. Poslednji naveden primer *biliyom* postoji i u regionalnim govorima.

Merhaba (Zdravo) – mrb
Ne haber? (Šta ima novo?) – nbr; naber; n'aber
Nasılsın? (Kako si?) – nsl; nslsn; nsln
Teşekkürler (Hvala) – tşk; tşkr; tşkler
Sağol (Hvala) – saol; sğl; sağl
Nasıl gidiyor? (Kako je?) – nsl gidiyor?; nasıl gidiyo?; nsl gidiyor?
İyiyim (Dobro sam) – İyiyim; iyim; iim; ii
Lütfen (Molim te/vas) – ltfn
Görüşürüz (vidimo se) – grşrz
Selam (pozdrav, zdravo) – slm

Poznati turski naučnik Oktaj Sinanoglu (Oktay Sinanoğlu) u svojim knjigama posvećenim jeziku kritikuje upotrebu pozajmljenica i upozorava da „Ako turski *ode* i Turska *će*” (Sinanoğlu, 2019: 1). Izražava čuđenje povodom upotrebe pozajmljenice *ambulans* umesto turske složenice *cankurtaran* za koju beleži da je bila rasprostranjena (Sinanoğlu, 2019: 146). Zalagao se za očuvanje jezičkog identiteta i to je jedan od razloga što su naslovi njegovih knjiga veoma eksplicitni (*Bye Bye Türkçe, Hedef Türkiye, Büyük Uyanış*).

Uzimajući u obzir da je predmet našeg istraživanja odnos prema pozajmljenicama nećemo se više zadržavati na morfološkim promenama, već ćemo dati neke specifične primere upotrebe pozajmljenica koje smo tokom našeg istraživanja zabeležili.

Anneleri tagleyin! (Označite/tagujte majke).

U ovom primeru na koji smo naišli na društvenoj mreži *Instagram* uočava se izvođenje novog glagola od anglicizma *tag* (oznaka) i turskog sufiksa *-le*. Umesto ovog glagola je bolje koristiti *etiketlemek* (staviti, zalepiti etiketu) koji je takođe nastao od francuske pozajmljenice *etiket* (etiketa), ali je duže u upotrebi. Turska je jedna od retkih zemalja koja za sve novine iz oblasti terminologije ima svoje reči. Zbog toga treba istaći da su prethodno navedeni primeri dostupni na društvenim mrežama, a ne u samim aplikacijama jer ako se podese na turski jezik terminologija je determinisana i nema ovakvih odstupanja.

Sonsuza dek ignore ediyorum. (Zauvek / do samog kraja/ ignorišem).

Ovaj kompozitni glagol smo navodili kao primer građenja glagola od engleske reči *ignore* i pomoćnog glagola *etmek*.

Bu yolda devamke. (Nastavi ovim putem.)

Reč *devamke*, a u upotrebi je i oblik sa engleskim slovom *w* – *devamke*, nosi značenje turskog *devam et* (nastavi). Naime, reč je zastupljena u kurdskom jeziku za koji je karakterističan sufiks *-ke*.

Date'e çikalım mı? (Hoćemo li da izađemo na sastanak?)

Upotreba anglicizma *date* je interesantna jer je i njena semantička nijansa preuzeta. Koristi se za sastanke upoznavanja između muškarca i žene, a poslovni sastanak je i dalje *toplantı*.

Hamza Zulfikar skreće pažnju na pojavu anglicizama i u drugim oblastima stručne terminologije, a ne samo u okviru moderne tehnologije. Umesto francuskih reči *mini*, *midi*, *maksi* za označavanje broja, odnosno konfekcijske veličine odeće, pojavljuju se novi engleski termini *small*, *medium*, *large*, ali pored *large* u turski je ušla i oznaka za veličinu *extra large* (Zulfikar, 2002: 387). On postavlja pitanje da li je pored turskih reci *küçük* (malo), *orta* (srednje), *geniş* (široko) potrebno usvajati anglicizme (Zulfikar, 2002: 387). Navodi rečenicu gde je prisutan anglicizam *extra large*, ali

upotrebljen uz apstraktnu imenicu *Onun aşkı bana extra large* (Njegova ljubav je meni ogromna/previše) (Zülfikar, 2002: 387).

Mladi u svakodnevnoj komunikaciji sve više koriste strane ekspresivne izraze, pa često umesto turskog *Yaşasın* (živeo, jupi) i *oley* (jupi), koriste engleski uzvik *Wow* ili francusku reč *super*. Poslednjih godina pored ustaljenog izraza *çok iyi* (veoma dobro, odlično) *çok güzel* (veoma lepo), *harika* (čudesno, prelepo), *mükemmel* (savršeno) karakteristična je i upotreba arapske reči *fevkalade* (izvanredno).

Za jezik mladih je svojstvena i upotreba poštapalica, odnosno uzrečica. F. Hepçilingirler ukazuje na frekventnu upotrebu uzrečice *yani*³⁴⁶ koja u svakodnevnom govoru zamenjuje više izraza: *ne iyi ne kötü* (ni dobro, ni loše; onako), *eh işte* (pa eto), *fena değil* (nije loše), *idare eder* (ide nekako) (Hepçilingirler, 2002: 262).

Baveći se temom uzročnika kvarenja jezika, Özdemir ističe uticaj engleskog upoređujući ga sa nekadašnjim arapskim, persijskim i francuskim. S namerom da što jasnije ukaže na problematiku u vezi sa upotrebom anglicizama daje veoma interesantne primere:

“*Weekend geçirmek için The Marmara Hotel’e gidiyor; orada içki içmiyor, drink alıyorlar.*”

„Idu u hotel Marmara da provedu vikend; tamo ne piju piće, piju *drink*.”

“*Shop-house ya da shop-centerlerden alışveriş yapıyorlar.*”

„Kupuju u *şoping kućama* ili *şoping centrima*.”

(Özdemir, 2002: 381).

Özdemir navodi da je prilikom komunikacije u kojoj se izražavaju neke brige i osećanja prisutna specifična upotreba pozajmljenica poput *kaos* (haos), *kritik* (kritika, kritičan), *depresyon* (depresija), *optimist* (optimista), *pesimist* (pesimista)³⁴⁷ i druge (Özdemir, 2002: 381).

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da je upotreba pozajmljenica normalna pojava, ali da treba biti umerena kako se ne bi narušila osnovna leksička struktura jezika. Turski naučnik i pisac Saim Sakaoglu (Saim Sakaoglu), oslanjajući se na stavove Z. Gokalpa, smatra da sve dok se može vladati jezikom, vlada se i kulturom (Sakaoglu, 2004: 350). Primenivši ovaj stav na pitanje pozajmljenica, ističe da se reči koje nisu turskog porekla moraju preobraziti u turske (Sakaoglu, 2004: 350). Turci su da bi dostigli jezičku autonomiju na one reči koje nisu mogli da izbace iz upotrebe dodavali turske nastavke i takve oblike reči usvajali kao svoje. Iako Tursko lingvističko društvo kontinuirano radi na iznalaženju ekvivalenata za nove pozajmljenice usled dinamičnog slivanja novih anglicizama, dešava se da se pozajmljenice usvoje pre nego što Društvo da ekvivalent.

Uticaj engleskog je zbog razvijanja internet tehnologija neizbežan čak i na one jezike s kojima nije u bližem geografskom kontaktu, jer svaki „svetski dominantan jezik, posredstvom komunikacije i kulturne sfere, utiče na razvoj drugih jezika sa kojima može, ali ne mora da bude u geografskom kontaktu” (Bugarski, 1997: 64-65). U zvaničnoj komunikaciji turski jezik je uspeo da zadrži svoje pravilne oblike i upotrebu. Posmatrano s lingvističkog aspekta, naročito na polju terminologije, Tursko lingvističko društvo ima veliku ulogu u očuvanju leksičke strukture jer se i dalje aktivno bavi jezikom i iznalaženjem novih ekvivalenata koji nastaju pod pritiskom slivanja mnogih naučnih i tehnoloških termina. Iz tog razloga je turska terminologija specifična, jer ima svoja terminološka rešenja nasuprot široko rasprostranjenim engleskim uticajem.

³⁴⁶ Hepçilingirler rasprostranjenu upotrebu *yani* povezuje s engleskim *I mean* (mislim, smatram) navodeći da Turci ne mogu bez upotrebe *yani* otkad je *I mean* prevedeno na turski sa *yani* (Hepçilingirler, 2002: 262).

³⁴⁷ Iako u turskom postoje ekvivalenti za *optimist* i *pesimist*, a to su *iyimser* i *kötümser*, često su u upotrebi navedene pozajmljenice.

17. ZAKLJUČAK

Jezička reforma turskog jezika predstavlja redak primer korenitog menjanja jezika. Iako je u literaturi predstavljena kao jedan brzi, sistematski proces koji je doprineo stvaranju jedinstvenog turskog jezika, očišćenog od stranih jezičkih nanosa, ona je zapravo bila epilog mnogih ranijih pokušaja pojednostavljenja jezika. Većina naučnika je polazeći od najznačajnijeg perioda turske istorije, epohe stvaranja Republike Turske, istraživala ovaj turski jezički fenomen. Baveći se ovom temom i oslanjajući se na dosadašnja istraživanja došli smo do zaključka da se jezička reforma može u potpunosti sagledati isključivo dijahronijskim pristupom jer koren jezičke reforme potiče iz ranijeg perioda.

Usvajanjem islama Turci menjaju način života, ali i svoje pismo. Negativan uticaj nove veroispovesti najočigledniji je bio na kulturološkom i lingvističkom planu, a nastankom Osmanlijskog carstva, jednog od najmoćnijih, uspostavljaju se najrazličitiji kontakti. Rezultat bliskih međukulturoloških i međujezičkih ukrštanja bio je osmanlijski, hibridan jezik koji je predstavljao mešavinu turskog, arapskog i persijskog. Arapski i persijski jezički, kao i književni elementi obasipaju turski jezik koji postaje jezik intelektualne elite. Uporedo s njim u narodu opstaje izvorni turski jezik. Jezički dualizam vremenom sve više dobija na snazi, pa se javljaju prve ideje o pojednostavljivanju jezika. Pokušaji da se dopre do vladajućeg sloja u cilju ukazivanja na nužnost bavljenja jezikom bili su bezuspešni. Međutim, te prve ideje su opstajale u krugu pisaca koji su bili najzaslužniji za konkretne promene u jeziku.

Opšte je poznato da je period Tanzimata bio jedan od značajnijih za istoriju turskog jezika. Posvetivši posebnu pažnju izučavanju opštih prilika i tendencija ovog perioda reformi, utvrdili smo da je on bio uvertira za ključne promene koje će uslediti u republikanskom periodu. Epoha Tanzimata je iznedrila mnoge poznate turske pisce, novinare, naučnike koji putem novinskog jezika slobodno iskazuju svoje stavove. Zija Gokalp, jedna od najpoznatijih ličnosti ovog perioda zaslužan je za razvijanje nacionalnog duha i jačanje nacionalnih osećanja kao preduslov napretka. Njegov primer sledili su mnogi njegovi savremenici koji su zajedno s njim uneli nove principe u život Turaka.

Sledeći Gokalpove principe, Ataturk je osnovao modernu, laicističku državu kojoj je reformatorskim načinom upravljanja omogućio da uđe u red savremenih, civilizovanih zemalja. Ataturka je odlikovala istrajnost u reformama, nepokolebljivi duh nacionalizma koji mu je oduvek bio najveći podsticaj za ostvarivanje svih ciljeva. Njegova apsolutna posvećenost jezičkom pitanju i analitički pristup rezultirali su revitalizacijom jezika. Uvaženi francuski turkolog Ž. Deni baveći se podrobno turskim jezikom iznosi mišljenje da jezik ni u jednom periodu nije prošao kroz takav radikalni jezički purizam usmeren protiv arapskih i persijskih elemenata kao što je između 1932. i 1935. godine za vreme Ataturka (Deny, 2021: 3).

U cilju što jasnijeg prikaza Ataturkovih zasluga pristupili smo detaljnoj analizi njegovih reformi s posebnim osvrtom na jezičku reformu. Podaci do kojih smo došli tokom našeg istraživanja ukazali su na činjenicu da reforma turskog jezika ne bi bila moguća bez angažovanja države i njenog celokupnog društva. Ono što bismo želeli da istaknemo jeste uloga naroda u procesu ove reforme. Naime, narod je uvidevši odlučnost i jasne ciljeve usmerene ka osavremenjivanju državnog sistema i društvenog poretka slepo verovao svom prvom predsedniku i sledio ga. Na tom putu modernizacije nastaje značajna institucija koja će imati za cilj da se bavi jezikom i sprovodi jezičku reformu.

Uloga Turskog lingvističkog društva je bila od presudnog značaja za normiranje jezika i njegovu standardizaciju. Izučavanjem leksičke strukture turskog jezika, uvideli smo da se leksički fond turskog pre jezičke reforme zasnivao na dominaciji pozajmljenica. Raznolikost leksičkog pozajmljivanja, kao posledica civilizacijskih prožimanja i kulturnih kontakata rezultirao je malim udelom čisto turskih reči. Turski Turske je nakon jezičke reforme išao napred ka sticanju jezičke nezavisnosti koja je podrazumevela radikalno odbacivanje svih stranih jezičkih elemenata. Hegemonija arapskih, persijskih, a kasnije i francuskih reči slabila je pred snažnim purističkim tendencijama.

Svako intervenisanje u jeziku bude praćeno teškoćama koje se na tom putu javljaju. Problematika za vreme pokreta lingvističkog purizma ogledala se u postojanju kritičkog mišljenja s namerom diskreditovanja Turskog lingvističkog društva i njegovog rada. Uprkos tome što su težili sprećavanju pokreta jezičkog purizma, protivnici nisu uspeli u svojoj nameri jer njihov uticaj nije mogao da nadvlada podršku države jezićkom čistunstvu.

Tokom našeg istraživanja nametnulo se pitanje da li je pokret jezićkog purizma bio neophodan i da li su njegovi rezultati dalekosežni. Da bismo došli do odgovora na ovo pitanje pristupili smo analiziranju jezika pre i posle sprovođenja ovog lingvistićkog procesa. Imajući u vidu da je postojala velika razlika između pisanog i govornog jezika, visok procenat nepismenog stanovništva, neadekvatan alfabet, nepostojanje turske terminologije, opšte odsustvo brige za jezik, zaključujemo da je jezićka reforma bila neophoda, ali i od suštinskog znaćaja za dalji razvoj države.

Nakon smrti Atatürka njegovi sledbenici nastavljaju da podržavaju reformu jezika, ali usled raznih politićkih previranja ona nije uvek imala progresivan tok. Međutim, treba naglasiti da nikada nije prestala, već su puristićke tendencije i danas prisutne. Ova odlika turskog društva da u svemu vlada nacionalizam, pa i u jeziku predstavlja znaćajnu prednost u sadašnje vreme kada su svi jezici ugroženi zbog terminološke nadmoći engleskog jezika.

Osvrnuli smo se i na sadašnje tendencije turskog jezika u nameri da steknemo sliku trenutnih jezićkih prilika. Analiziranjem jezika interneta, medija došli smo do zaključka da je prisutnost uticaja novih tehnologija u turskom evidentna. Međutim, tursko društvo nastoji da se odupre ovim negativnim uticajima. Za širenje svesti o znaćaju očuvanja jezićkog identiteta ključnu ulogu imaju naućni radnici i pisci koji svojim primerom pravilne upotrebe jezika daju veliki doprinos.

Upotreba anglicizama najviše dolazi do izražaja u korespondenciji mladih. Uprkos činjenici da jeziku preti opasnost od novih načina komunikacije putem raznih društvenih mreža, smatramo da ne postoji preterana bojazan za turski, imajući u vidu ulogu Turskog lingvistićkog društva koje sprovodi utvrđene mehanizme stvaranja novih ekvivalenata prihvaćenih pozajmljenica nastavljajući zaštitnićki odnos prema jeziku.

LITERATURA

- Ahmed, O. (2021). *Türkçede Kelime Grupları: Teori ve Analiz*. Üsküp: Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi. Blaje Koneski Filoloji Fakültesi.
- Akgündüz, A. (2002). 21. Yüzyılda Türkçe'nin Hedefleri. *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını*. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 305-323.
- Aksan, D. (1976). *Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2017). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1973a). *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1973b). *Özleştirme Durdurulamaz*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1982). *Dil Gerçeği*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ali, S. (2015). *Kürk Mantolu Madonna*. İstanbul: YKY.
- Ali, S. (2020). *Madona u bundi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Argunşah, M. (2014). *1938 – 1980 Yılları Arasında Türkiye'de Siyaset – Dil İlişkileri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 76-96.
- Armstrong, H. C. (1938). *Kemal paşa („Sivi vuk“)*. Beograd: Narodna kultura.
- Aykut, K. (2007). *Turske postpozicije – »reči bez značenja«*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Aykut, K. (2010). Specificnost turske antroponimije kao izraz uzajamnog delovanja jezika i kulture. *Naučni sastanak slavista u Vulkove dane 9-12. IX 2009, Jezik i kultura*. Beograd, 39/1, str. 305-318.
- Aykut, K. (2011). *Kontrastiranje turskog i srpskog jezika*. Lapovo: Kolor Pres.
- Aykut, K., Miljković, S. (2016). *Türkçede akrabaların adlarının özellikleri*. Hikmet. Gostivar, Sayı: 28, s. 8-21.
- Aykut, K. (2021). Turski – netipičan balkanski jezik. *Mapping Balkan Routes 2: Literary, Cultural and Linguistic Landscapes - European Perspectives*, Vol. 2, 81-94.
- Banguoğlu, T. (1962). *Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır*. Ankara Üniversitesi Basımevi: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bingöl, V. (1970). *Atatürk'ün Millî Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Brborić, B. (1996). Odnos prema tuđicama: S merom ali bez averzije. *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 27-51.
- Brunstad, E. (2003). *Standard language and linguistic purism*. Sociolinguistica, 17, 52-70.

- Bugarski, R. (1996). Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi. *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 17-25.
- Bugarski, R. (1997). *Jezici*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski, R. (2006). *Jezik i kultura*. Beograd: Krug.
- Bugarski, R. (2008). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Buran, A. (2004). Konuşma Dili – Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme. Dil ve Kültür Bağı. *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: TDK Yayınları, 80-102.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi (Vol. 17)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Çığ, M. İ. (2005). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Crystal, D. (2006). *Language and the Internet*. Second edition. New York: Cambridge University Press.
- Čaušević, E. (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna
- Demiray, K. (1972). *Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Deny, J. (2021). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilaçar, A. (1964). *Türk Diline Genel Bir Bakış* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dragičević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas*. Novi Sad: Matica srpska.
- Đinđić, S. (1970). Prilog proučavanju galicizama u turskom književnom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta*, sveska 10. Beograd: Filološki fakultet, str. 33-59.
- Đinđić, S. (1989). *Udžbenik turskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Đukanović, M. (1963). *O jeziku i stihu u turskoj poeziji*. Filološki pregled 1-2. Beograd: Izdavačka ustanova „Naučno delo“, 189-197.
- Đukanović, M. (1982). *Turska književnost*. Zagreb: Mladost, 186-215.
- Eker, S. (2013). *Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Terimbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış*. Altaistics and Turkology. Turkic Academy: Cilt: 1, 68-95.
- Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Er – Rusâfi, M. (2015). *Yabancı Ağızlı Konuşma Bozuklarına Reddiye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Dilde Birlik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2001). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.

- Ertürk, N. (2013). *Grammatology and Literary Modernity in Turkey*. New York: Oxford University Press.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2020). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Fekete, E. (1996). Otpor prema tuđicama. *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 54-57.
- Gencan, T. N. (1969). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). Türk Dili İçin Arap Alfabesine Yetersizliği. In S. İlhan (ed), *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler* (pp. 11-29). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1973). *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara Üniversitesi Basımevi: TDK Yayınları.
- Hazai, G. (2012). *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hepçilingirler, F. (2002). Yazı, Konuşma ve Çeviri Dili Olarak Türkçe. *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını*. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 255-264.
- Hepçilingirler, F. (2015). *Türkçe "Off"*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hulki, A. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: YKY.
- İmer, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ivić, M. (1983). *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ivić, M. (1996). Opšti pregled na problem tuđica. *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 11-16.
- Ivić, P., Klajn I., Pešikan, M., Brborić, B. (1991). *Jezički priručnik*. Beograd: Radio-televizija Beograd.
- Johnson, A. (2004). *The road to Turkish language reform and the rise of Turkish nationalism*. Montreal: Institute of Islamic studies, McGill University.
- Karaca, O. (2005). Öz Türkçeye Hasret. *Atatürk ve Türk Dili 2*, Hazırlayan Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları, 1052-1053.
- Korkmaz, Z. (1963). *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Korkmaz, Z. (1985). Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri. *Türk Dili*, C. XLIX, Sayı: 401 (Mayıs 1985) den ayırbasım. Ankara: TDK Yayınları.

- Korkmaz, Z. (1991). Türk Dili ve Arap Alfabeti. In S. İlhan (ed), *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler* (pp. 11-29). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2000). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayınları, 118-127.
- Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözler ve Ekler. *Türk Dili*, sayı: 620. Ankara: TDK Yayınları 118-127.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lenger, N., Nesse, A. (2012). Linguistic Purism. *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, First Edition, Edited by Juan Manuel Hernandez-Campoy, Juan Camilo Conde-Silvestre. Chichester: Blackwell Publishing, p. 607-629.
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1967). Öz Türkçeyi Onlar da Kullanıyor. *Türk Dili*, Cilt XVI, Sayı 184, Ankara: TDK Yayınları.
- Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford: Oxford University Press.
- Marinković, M. (2008). *Pregled tursko-srpskih književnih veza 1956-2000*. Beograd: Caligraph
- Marinković, M. (2017). Doprinis Omera Sejfetina standardizaciji turskog jezika. *Komunikacija i kultura online*, godina III, broj 8. Beograd: Filološki fakultet.
- Muftić, T. (1984). *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.
- Nabi N. Y. (2005). Dil Özleşmesi İçin, *Atatürk ve Türk Dili 2*, Hazırlayan Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları, 1014-1016.
- Orkun, H. N. (2018). *Türk Sözü'nün Ash*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ortaçlı, İlber. (2004). *Najduži vek imperije*. Beograd: 2004.
- Ortaylı, İ. (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik.
- Öktem, Y. Z. (2010). *Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Özdemir, E. (1969). *Öz Türkçe Üzerine*. Ankara: TDKY.
- Özdemir, E. (2002). Türkçemizdeki Kirlenme ve Buna Yol Açan Etkenler. *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını*. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 305-323.
- Özdemir, S. (1978). *Yazı Devrimin Öyküsü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, M. (2004). Yenileşme Sürecinde Türk Dili. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: 32, ss. 81-109.

- Özkan, M. (2007). Osmanlı Türkçesi. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 33 Cilt, s. 483-485
- Özkan, M. (2010). *İnsan İletişim ve Dil*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özleştirme Kılavuzu. (1978). Ankara: TDK Yayınları.
- Özön, M. N. (1962). *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Polovina, V. (1996). Strana leksika u razgovornom jeziku. *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 60 – 67.
- Püsküllüoğlu, A. (2002). *Öz Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Ristić, Bojanić S. (2015). Pitanja pravopisa savremenog turskog jezika. *Komunikacija i kultura online*, 6 (6), 82-101. Beograd: Filološki fakultet.
- Sakaoğlu, S. (2004). Dil ve Kültür Bağı. *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: TDK Yayınları, 343-351.
- Sezgin, F. (2004). *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Sinanoğlu, O. (2019). *Bye Bye Türkçe*. İstanbul: Kayhan Matbaacılık.
- Šamić, J. (1979). Tendencije u savremenom turskom jeziku. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 27, 101-133. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Tan, N. (2011). *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Teodosijević, M. (1995). *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Dili-Türkçede Özleştirme Akımına Bir Bakış*. Monografije Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. LXIX. Beograd: Filološki Fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Teodosijević, M. (1998). *Mustafa Kemal Atatürk u jugoslovenskoj javnosti*. Beograd: Nea.
- Teodosijević, M. (2004). *Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Teodosijević, M. (2019). Nove tendencije u turskom jeziku. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*. Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini Filozofski fakultet, str. 173-184.
- Teodosijević, M., Božović, R., Kostić, I. E. (2013). *Progonjeni islam*. Beograd: Utopija.
- Timurtaş, F. K. (1980). *Türkçemiz ve Uydurmacılık*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tomić, Sv. Z. (1939). *Kamal Atatürk tvorac nove Turske*. Beograd: Planeta.
- Tulum, M. (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Türkçe Sözlük*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe-Sırpça Sözlük*. (1997). Hazırlayanlar: Prof. Dr. S. Đinđić, Doç. Dr. M. Teodosijević, Prof. Dr. D. Tanasković. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayını: 689.
- Ülkütaşır, M. Şakir. (2009). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: TDK Yayınları.

- Yaşayan Türkçemiz 1.* (1980). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Yaşayan Türkçemiz 2.* (1980). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Yazım Kılavuzu.* (2018). Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2021). *Türkçede Dil Yanlılıkları.* İstanbul: Rumeliya.
- Yücel, T. (1982). *Dil Devrimi Ve Sonuçları.* Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, H. (2002). Small, medium, large, extra large, hizmet geçmek, kendine zaman ayırmak, Türkçeyi katletmek üzerine. *Türk Dili*, sayı: 608. Ankara: TDK Yayınları, 387-392.
- Zülfikar, H. (2010). Dünden Bugüne Türkçe. *Türk Dili*, sayı: 703. Ankara: TDK Yayınları, 67-76.
- Zülfikar, H. (2010). Kesme İşaretiyle İlgili Kurallar ve Bazı Değerlendirmeler. *Türk Dili*, sayı: 702. Ankara: TDK Yayınları, 1159-1170.
- Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İzvorı sa interneta:

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>

<https://www.luggat.com/>

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://www.nisanyansozluk.com/>

BIOGRAFIJA

Aleksandra M. Vulović (devojačko prezime Luković), rođena je 4. septembra 1987. godine u Beogradu. Živi u Obrenovcu gde je završila osnovnu školu i gimnaziju „Gimnazija u Obrenovcu”. Godine 2006. upisuje osnovne studije na Filološkom fakultetu u Beogradu, na katedri za Orijentalistiku, odsek Turski jezik i književnost. Kao student 2009. godine dobila je dvomesečnu stipendiju Vlade Republike Turske za pohađanje kursa turskog jezika u antalijskom ogranku Centra za nastavu turskog jezika TÖMER pri Univerzitetu Akdeniz (Akdeniz Üniversitesi), koji je uspešno završila. Godine 2010. je kao stipendista TİKE (Turske agencije za saradnju i razvoj) u Ankari pohađala seminar Turskog jezika, istorije i umetnosti na Univerzitetu *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*.

Diplomirala je Turski jezik i književnost na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 21. aprila 2011. godine. Master studije je završila 6. oktobra 2012. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu sa odbranjenim master radom na temu *Turski jezik u društvenim mrežama i sms porukama*. Posle stečenog zvanja mastera upisala je doktorske studije na istom fakultetu (modul: jezik).

Kao saradnik u nastavi radi na Grupi za turski jezik i književnost Filološkog fakulteta 2012/13, 2014/15, 2016/17, 2017/18 i 2018/19. godine. Od 2009. godine radi kao prevodilac na Sajmu turizma za Kancelariju za kulturu i turizam pri Ambasadi Republike Turske u Beogradu. Godine 2011. radi kao predavač turskog jezika u Zadužbini Ilije M. Kolarca. Drži časove vežbe iz predmeta Savremeni turski jezik 1, Savremeni turski jezik 2, Turski jezik 1, Turski jezik 2, Savremeni turski jezik P1, Savremeni turski jezik P2, Savremeni turski jezik P3, Savremeni turski jezik P4. Na Filološkom fakultetu u Beogradu radi kao asistent za Savremeni turski jezik od 15. marta 2019. godine. Udata je i ima dve ćerke.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александра Вуловић

Број досијеа 12021/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Језичка реформа и однос према позајмљеницама у савременом турском језику

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 2023.

Александар Вуловић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александра Вуловић

Број досијеа 12021 / Д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Језичка реформа и однос према позајмљеницама у савременом турском језику

Ментор Проф. др Мирјана Теодосијевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 2023.

Александар Вуловић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Језичка реформа и однос према позајмљеницама у савременом турском језику

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

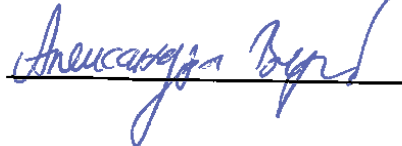
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 2023.



1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.